

T.C.

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI

İSLAM ÖNCESİ

HİCAZ VE ÇEVRESİNDE PANAYIRLAR

Doktora Tezi

Osman ADIGÜZEL

Çorum - 2025

**İSLAM ÖNCESİ
HİCAZ VE ÇEVRESİNDE PANAYIRLAR**

Osman ADIGÜZEL

**Lisans Üstü Eğitim Enstitüsü
İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı**

Doktora Tezi

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Mehmet AZİMLİ**

Çorum 2025

T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : Osman ADIGÜZEL
Numarası : 200155007
Ana Bilim Dalı : İslam Tarihi ve Sanatları
Programı : İslam Tarihi
Danışmanı : Prof. Dr. Mehmet AZİMLİ
Tez Savunma Tarihi : 19.06.2025 Saati: 10:00
Tez Başlığı : İslam Öncesi Hicaz ve Çevresinde Panayırlar

Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Öğretim Yönetmeliği'nin 22. maddesi uyarınca, yapılmış olan tez savunma sınavı sonunda adayın tezinin **KABULÜNE OY BİRLİĞİ** ile karar verilmiştir.

TEZ SAVUNMA SINAV JÜRİSİ		KARAR	
Ünvanı Adı ve Soyadı	Görevi	Kabul	Ret
Prof. Dr. Mehmet AZİMLİ	Tez Danışmanı/Jüri Başkanı	☒	☐
Doç. Dr. Murat BIYIKLI	Üye	☒	☐
Doç. Dr. Özden KANTER AKBAŞ	Üye	☒	☐
Doç. Dr. Halil YAVAŞ	Üye	☒	☐
Doç. Dr. Ömer SABUNCU	Üye	☒	☐

Prof. Dr. Osman ÇUBUK
Enstitü Müdürü

TEZ BİLDİRİMİ

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan ederim.

Osman ADIGÜZEL

İSLAM ÖNCESİ HİCAZ VE ÇEVRESİNDE PANAYIRLAR

Osman ADIGÜZEL

ORCID: 0000-0002-3656-3505

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Doktora Tezi

Haziran 2025

ÖZET

Arap Yarımadası, beş bölgeye ayrılmıştır. Bunların içerisinde önemli olanı Hicaz'dır. Hicaz bölgesinin en önemli şehirleri Mekke, Medine ve Tâîf'tir. Mekke, coğrafi yapısı itibariyle tarıma elverişli bir yapıya sahip olmadığından buradaki insanların geçim kaynakları ticarettir. Şehrin ticaret hayatı, Hâşim b. Abdümenâf zamanına kadar içine kapalı bir şekilde devam etmiştir. Hâşim ve kardeşleri tarafından başlatılan girişimle beraber başta Mekke olmak üzere Hicaz bölgesindeki ticaret hayatı dışarıya bir açılım gerçekleştirmiştir. Çevre memleketlerle ve kabilelerle yapılan îlâf antlaşmaları, bu açılımın gerçekleşmesindeki en büyük etken olmuştur.

Hicaz bölgesinde kurulan panayırlar, ticaretin yanı sıra edebi ve dini hayatın canlanıp gelişmesine katkı sunmuştur. Arap Yarımadası'nda; Yemen, Şam, Irak, Bahreyn ve Hicaz bölgelerinde 29 panayır kurulmuştur. Bunlardan; Ukâz, Mecenne, Zülmecâz, Hubâşe, Hazvere, Kesîb, Sefâsif, Müzâhim, Benî Kaynukâ, Nebat, Zübale Bedir ve Netât isimindeki 13 tanesi, çalışmamız olan Hicaz bölgesi ve çevresinde kurulmuştur. Panayırlar, kuruluş zamanlarına göre; geçici ve mevsimsel olanlar şeklinde ayrılmıştır. Bunlardan; Ukâz, Mecenne, Zülmecâz ve Hubâşe panayırları, sadece haram aylarda kurulmuştur. Bunların dışında kalanlarsa genel itibariyle yıl boyunca açık kalmıştır.

Panayırlarda ziraat, sanayi ve hayvan ürünleri ile köleler satışa sunulmuştur. Zirai ürünlerden arpa, buğday, un ile genel anlamda Şam bölgesinden getirilen zeytinyağı satılmıştır. Sanayi ürünlerinden de en fazla satışı yapılsa işlenmiş deri olmuştur. Kozmetik türü olan misk, anber ve tütsünün de ticareti yapılmıştır. Yemen, Bizans ve Habeşistan gibi memleketlerden bölgeye getirilen köle ve cariyeler de panayırlarda satışa sunulmuşlardır.

Panayırların dini ve edebi hayata da etki etkisi olmuştur. Araplar, panayırların işleyişlerinde herhangi bir güvenlik sorununun yaşanmaması için çaba harcamış ve bunu dinle halletmişlerdir. Onlar, içinde savaşın yasak olduğu haram aylar uygulamasını ortaya çıkarmış ve bunu bir din olarak uygulamaya sokmuşlardır. Ancak güvenlik sorununun yanı sıra başka bir sorun ile daha karşılaşmışlardır ki o da hac mevsiminin sürekli olarak farklı zamanlara denk gelmesiydi. Bu zaman diliminde bölgenin en önemli panayırları kurulmaktaydı ve bu da Arapların ticaretini olumsuz bir şekilde etkilemekteydi. Bunun önüne geçmek isteyen Araplar, bazı ayları erteleyerek hac mevsimini sürekli olarak belli bir zamana sabitlemek adına nesf uygulamasını kullanmışlardır.

Panayırların, dini hayatın yanı sıra edebi hayata da olumlu etkileri olmuştur. Şiir konusunda kendini duyurmak isteyen şairler, panayırlara gelerek şiirlerini okumuş ve gerekirse bazı şairlerle de atışmalara girmişlerdir. Nâbiga gibi şiir konusunda belli bir otoriteye sahip olan şairlerin özellikle Ukâz panayırı'nda bulunması ve şairlerin de onlara şiirlerini sunması, şairlerin panayırlara gelmesini sağlamıştır. Nitekim şairlerin panayırlarda söyledikleri en güzel şiirlerden olan muallakâtlar, bayağı bir şöhrete kavuşmuştur. Şiirin yanı sıra Hicaz bölgesine özellikle de Mekke'ye yazının gelmesinde panayırların etkisi olmuştur.

Anahtar Kavramlar: Arap Yarımadası, Hicaz, Panayır, Çarşı

Bilim Kodu: 61501

FAIRS IN THE HIJAZ REGION AND ITS SURROUNDINGS BEFORE ISLAM

Osman ADIGÜZEL

ORCID: 0000-0002-3656-3505

HITIT UNIVERSITY

INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES

Doctoral Thesis

June 2025

ABSTRACT

The Arabian Peninsula is divided into five regions, with Hejaz being the most important among them. The main cities of the Hejaz region are Mecca, Medina, and Ta'if. Due to Mecca's geography, which is not suitable for agriculture, the inhabitants relied mainly on trade for their livelihood. The city's trade remained closed until the time of Hashim ibn Abd Manaf. With an initiative led by Hashim and his brothers, trade in Hejaz, especially Mecca, opened outward. Trade agreements called *ilaf* made with neighboring tribes and regions were the main reason for this expansion.

The fairs established in Hejaz contributed not only to commerce but also to the development of literary and religious life. In the Arabian Peninsula, 29 fairs were held across Yemen, Sham, Iraq, Bahrain, and Hejaz. Of these, thirteen—including Ukaz, Majanna, Zulmijaz, Hubasha, Hazwara, Kasib, Safasif, Muzahim, Bani Kainuka, Nabat, Zubala Badr, and Natat—were located in Hejaz and its surroundings, the focus of our study. Fairs were classified as temporary or seasonal based on their timing. Ukaz, Majanna, Zulmijaz, and Hubasha fairs were held only during the sacred months, while the others were generally open year-round.

At these fairs, agricultural, industrial, and animal products as well as slaves were sold. Agricultural goods like barley, wheat, and flour, alongside olive oil mainly brought from the Sham region, were available. Among industrial products, processed leather was sold the most. Cosmetics such as musk, amber, and incense were also traded. Slaves and concubines from Yemen, Byzantium, and Abyssinia were sold at the fairs too.

The fairs affected religious and literary life as well. Arabs worked hard to prevent security issues during fairs, solving these through religion. They established the sacred months during which warfare was forbidden and applied this as a religious rule. Another problem was the Hajj season constantly shifting to different times, coinciding with major fairs and harming trade. To prevent this, Arabs used the *nesî* practice to postpone some months and fix the Hajj season at a specific time.

Besides religion, fairs positively influenced literary life. Poets eager to gain fame came to fairs to recite poems and sometimes competed with others. Poets with authority, like Nabiga, especially attended Ukaz, encouraging others to present their poetry. The Mu'allaqat, some of the finest poems recited at fairs, gained great fame. Fairs also helped introduce writing to Hejaz, especially to Mecca.

Key Terms: Arabian Peninsula, Hijaz, Fair, Bazaar

Science Code: 61501

TEŞEKKÜR

Ders döneminden tezin nihayete ulaşmasına kadarki zaman diliminde her zaman desteğini hissettiğim ve fikirlerinden ilham aldığımı kıymetli danışmanım Prof. Dr. Mehmet AZİMLİYE'ye, ders döneminde kendilerinden çokça istifade ettiğim değerli hocalarım Prof. Dr. Nadir Karakuş ve Doç. Dr. Zehra GENÇEL EFE ile doktora savunmasındaki olumlu katkılarından dolayı Doç. Dr. Murat BIYIKLI, Doç. Dr. Ömer SABUNCU ve Doç. Dr. Özden KANTER AKBAŞ'a teşekkür ederim. Çalışma sırasında desteğini esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi Musa DEMİR'e, ders döneminde sürekli bana destek olan doktora arkadaşım Dr. Hilmi KELEŐ'e, Arş. Görevlileri Fahreddin HALİLOĞLU ve Nazlı YILMAZ'a, arkadaşım Mehmet Emin ŐAHİN ve Bayram CİLASUN'a teşekkür ederim. Sürekli okumamı isteyen kıymetli babama da ayrıca teşekkür ederim. Ders ve tez dönemlerinde bana destek olan ve her zaman çalışmam gerektiğini bana hatırlatan kıymetli eşim Hatice hanıma, fazla zaman ayıramadığım kızlarım Kübra ve Pınar'a teşekkür ederim.

Osman ADİGÜZEL

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
TEŞEKKÜR.....	viii
İÇİNDEKİLER	ix
TABLolar DİZİNİ	xiii
ŞEKİLLER DİZİNİ	xiv
RESİMLER DİZİNİ	xv
HARİTALAR DİZİNİ	xvi
SİMGELER VE KISALTMALAR	xvii
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

HİCAZ BÖLGESİ VE TİCARET

1.1. Hicaz.....	8
1.2. Hicaz Bölgesinde Ticaret.....	10
1.2.1. Şam	12
1.2.2. Mısır.....	13
1.2.3. Yemen.....	14
1.2.4. Habeşistan	15
1.2.5. Irak.....	15
1.3. Ticaret Yolları.....	17
1.3.1. Uluslararası yollar.....	19
1.3.2. Yerel yollar	23
1.4. Hicaz Ticaretine Etki Eden Faktörler.....	28

14.1.	Îlâf.....	28
14.2.	Kâbe.....	36
14.3.	Fil olayı.....	37

2. BÖLÜM

PANAYIRLAR, TİCARİ MALLAR VE TİCARET ŞEKİLLERİ

2.1.	İşleyiş ve Özellikler.....	42
2.1.1.	Sayısı.....	42
2.1.2.	Çeşitleri.....	46
2.1.3.	Güvenlik ve idare.....	46
2.2.	Mekke ve Çevresinde Kurulanlar.....	53
2.2.1.	Hazvere.....	53
2.2.2.	Kesîb.....	54
2.2.3.	Ukâz.....	55
2.2.4.	Mecenne.....	78
2.2.5.	Zülmecâz.....	82
2.2.6.	Hubâşe.....	87
2.3.	Medine ve Çevresinde Kurulanlar.....	90
2.3.1.	Sefâsif.....	90
2.3.2.	Müzâhim.....	91
2.3.3.	Benî Kaynukâ.....	91
2.3.4.	Nebat.....	91
2.3.5.	Zübale.....	92
2.3.6.	Bedir.....	92
2.3.7.	Natât.....	93
2.4.	Tâif'te Kurulanlar.....	93
2.5.	Hicaz Dışında Kurulanlar.....	94

2.5.1.	Yemen.....	94
2.5.2.	Şam	96
2.5.3.	Irak.....	99
2.5.4.	Bahreyn.....	100
2.6.	Panayırların Son Bulması.....	103
2.7.	Satışa Sunulanlar	107
2.7.1.	Ziraat ürünleri.....	107
2.7.2.	Sanayi ürünleri.....	110
2.7.3.	Hayvan ve ürünleri.....	116
2.7.4.	Köleler.....	118
2.8.	Satış Türleri.....	121
2.8.1.	Taş Atma	121
2.8.2.	Mülâmeşe	122
2.8.3.	Münâbeze	123
2.8.4.	Hemheme	124
2.8.5.	Serâr	124
2.8.6.	Bâd	125
2.8.7.	Ğarar.....	126
2.8.8.	Neceş.....	126
2.8.9.	Urbûn	127
2.9.	Para Birimleri.....	127

3. BÖLÜM

DİNİ VE EDEBİ HAYAT AÇISINDAN PANAYIRLAR

3.1.	Panayırların Dini Hayata Etkisi.....	129
3.2.	Panayırların Bazı Dini Uygulamaların Ortaya Çıkmasına Etkisi.....	132
3.2.1.	Haram aylar	133

3.2.2.	Besl.....	136
3.2.3.	Nesf.....	137
3.3.	Panayırların Edebi Hayat Etkisi.....	138
3.3.1.	Araplarda şiir ve şairin önemi.....	138
3.3.2.	Şiire teşvik eden etkenler.....	140
3.3.3.	Panayırların yazı öğrenmeye etkisi.....	146
3.3.4.	Panayırlara katılan şairler.....	149
3.3.5.	Muallakât.....	170
SONUÇ	230
KAYNAKÇA	235

TABLolar DİZİNİ

Tablo

Sayfa

Tablo 2.1. Panayırların Tablosu 45

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil	Sayfa
Şekil 1.1. Ticaret Yollarını Gösteren Şema.....	27
Şekil 2.1. Panayırları, Kuruldukları Yerlere Göre Gösteren Şekil.....	106

RESİMLER DİZİNİ

Resim	Sayfa
Resim 1.1. Ticaret Yollarını Gösteren Bir Görsel.....	18
Resim 2.1. Ukâz'ın Tâif'e Olan Uzaklığını Gösteren Harita Görseli	59
Resim 2.2. Ukâz panayırı'nın Kurulmuş Olduğu Yerle İlgili Görsel	60
Resim 2.3. Mekke ile Mecenne'nin Kurulduğu Vadi Arasındaki Mesafeyi Gösteren Görsel.....	80
Resim 2.4. Zülmecâz Panayırının kurulmuş Olduğu Bölge ile İlgili Görsel.....	86

HARİTALAR DİZİNİ

Haritalar	Sayfa
Harita 1.1. Mekke Şehrinden Geçen Ticaret Yollarını Gösteren Harita	25
Harita 1.2. Ticaret Yollarını Gösteren Bir Başka Harita.....	26
HARİTA 2.1. İslâm Öncesi Dönemde Kurulan Panayırları Gösteren Bir Harita	40
Harita 2.2. Arap Yarımadasında Kurulan Panayırları Gösteren Harita	41

SİMGELER VE KISALTMALAR

Kısaltmalar

b.	İbn
b.y.	Basım Yeri Yok
bkz.	Bakınız
bt.	Binti
Çev.	Çeviren
ed.	Editör
Hz.	Hazreti
İSAM	İslâm Araştırmaları Merkezi
İSTEM	İslâm Sanat Tarih Edebiyat ve Musiki Dergisi
Km.	Kilometre
M. Ü.	Marmara Üniversitesi
MÖ.	Milâttan Önce
MS.	Milattan Sonra
Ö.	Ölüm Tarihi
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	Tahkik
ts.	Tarihsiz
v.d	Ve Diğerleri

GİRİŞ

Ülkemizde Hz. Peygamber dönemi ile sonraki dönemler hakkında bir hayli çalışma yapılmıştır. Ancak aynı durumu İslâm Öncesi Dönem için söylemek pek mümkün değildir. Bu dönemin bütün yönleri ile anlaşılabilmesi için yapılacak çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu dönemdeki panayırlar ile ticaret hayatı da anlaşılmaya ve incelenmeye muhtaç bir konudur. Ülkemizde bu konu ile doğrudan alakalı çalışmalara rastlamak pek mümkün değildir. Panayırlarla ilgili yapılmış olan çalışmalar ise farklı alanlardaki boşluğu doldurmaya yöneliktir. Bu çalışmadaki amacımız, İslam Öncesi Hicaz ve Çevresinde kurulmuş olan panayırların işleyişlerini, idaresini ve onların dini ve edebi hayata olan etkilerin detaylıca inlemektir.

Ülkemizde panayırlarla ilgili iki inceleme bulunmaktaysa da bunlardan biri panayırların dile olan etkisi üzerinde dururken bir diğeri de sosyal hayata olan etkileri üzerinde olmuştur. Ancak panayırların işleyişi, idaresi ile edebi ve dini hayata olan etkileri üzerinde bir çalışma bulunmamaktadır. Bu durum da çalışmamızı önemli kılmaktadır. Ayrıca bu konu Arap ülkelerinde önemli görülmüş ve hakkında çalışmalar yapılmıştır. Ancak yapılmış olan bu çalışmalar ülkemizde yeteri kadar incelenmemiş ve hakkında tercüme çalışması yapılmamıştır. Haliyle bu durum konunun araştırılmasının önemini arttırmıştır. Çalışmanın önemli bir diğer yönü ise bu alandaki boşluğu gidermekle beraber ona olan ilgiyi arttırmaya yönelik olmasındandır.

Çalışma, İslam öncesi Hicaz ve çevresindeki panayırları ihtiva etmektedir. Söz konusu panayırlar incelendiğinde, bunların geniş bir alanda kuruldukları gözlemlenmiştir. Bu bağlamda çalışma sadece Hicaz ve çevresinde kurulan panayırlarla sınırlandırılmıştır.

Çalışma hakkında gerekli araştırma ve tarama yapılırken nesnellikten mümkün mertebe uzaklaşmamaya çalışılmış ve bilgilerin de bu doğrultuda toplanmasına gayret edilmiştir. İlk olarak, konuyla ilgili yapılmış olan yerli ve yabancı güncel araştırmalar taranıp incelenmiş ve bunlardan elde edilen bilgiler ışığında konu hakkındaki ana kaynaklara ulaşılacak suretiyle daha detaylı bir şekilde inceleme yorumlama yapılmaya çalışılmıştır.

Konumuzla ilgili gerekli kaynak taramaları yapılırken; genel İslâm tarihi, coğrafya, şehir tarihi, tabakat, ensâb, sözlük, şiir, divan ve ansiklopedi tarzı kitaplar gibi kaynak türlerinin ilgili kısımları mümkün mertebe incelendi. Ayrıca güncel olarak Arapça yazılmış makale ve kitaplardan da mümkün olduğu kadar faydalanılmaya çalışılmıştır.

Kaynaklardan gerekli bilgilerin toplanması ve bunların ilgili yerlere göre sınıflandırılmasının ardından gereken çözümlerinin yapılarak yorum, karşılaştırma gibi yöntemler kullanılmıştır.

Çalışma, giriş ve üç bölümden meydana gelmektedir.

Çalışmanın girişinde konuyla ilgili olan amaç, kapsam, önem, yöntem ve kaynaklar hakkında gereken bilgiler verilmiştir.

Birinci bölümde Hicaz bölgesi ve burada gerçekleşen ticaret hayatı üzerinde durulmuştur. Hicaz bölgesinin Şam, Yemen ve Irak gibi yerlerle olan ticaret ilişkileri ile ticaret yolları incelenmiştir. Ayrıca hicaz ticaretine etki eden îlâf, Kâbe ve fil olayı da ele alınmıştır.

İkinci bölümde kurulan panayırlar, satışa sunulan ticari mallar ile usuller üzerinde durulmuştur. Panayırların işleyişi, sayısı çeşitleri ve onların güvenlikleri açıklanmaya çalışılmıştır. Bundan sonra da panayırlar, kuruldukları yerlere göre tasnife tabi tutulduktan sonra anlatılmaya çalışılmıştır. Ticari mallar ve usuller kısmında da buralarda satışa sunulan ziraat, sanayi, hayvan ürünleri ile köleler üzerinde durulmuştur. Bunların yanı sıra da panayırlarda uygulanan satış türleri de anlatılmıştır.

Üçün bölümde ise panayırların dini ve edebi hayatla olan ilişkileri ele alınmıştır. Bu bağlamda haram aylar, besl ve nesî konuları incelenmiştir. Bunun yanı sıra panayırların yazı öğrenmeye olan etkisi, buralara katılan şairler ile muallakâtlar da bu bölümde incelenmiştir.

Çalışmada yer alan yer, kavram ve şahıs isimlerinin kullanımında TDV İslâm Ansiklopedisinin kullanımını baz alınmıştır.

Çalışmada kullandığımız ve bahsedilmesi gereken önemli kaynaklara geçmeden önce bu konuyla ilgili karşılaşmış olduğumuz probleme değinmek istiyoruz. Panayırlar, bizim tespitlerimize göre; İbn Habîb'in *el-Muhaber'i*, Ya'kûbî'nin *Târîhu'l-Ya'kûbî'si*, Merzûkî'nin *el-Ezmine ve'l-emkine'si* ile Âlûsî'nin *Bulûğu'l-Ereb* adlı dört kaynakta tek başlık altında toplanmış olup bu kaynaklarda onlar hakkında çok az bir bilgi verilmiştir. Bunun dışında panayırlarla ilgili bilgiler, diğer kaynaklar içerisinde dağınık bir halde bulunmaktadır. Haliyle bu durum farklı kaynaklara yönelmemizi sağlamıştır. Öyle ki bazen bir bilgi sadece bir kaynakta bulunabilmektedir.

Yararlanılmış olan temel kaynaklara geçmeden önce panayırlarla ilgili yapılmış olan bazı çalışmalarla ilgili değerlendirmelere yer vermenin uygun olduğu düşünülmektedir. Panayırlar konusundaki en önemli çalışma Said el-Afgânî tarafından yapılmış olan *Esvâku'l-Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*'dir.¹ Afgânî, bu çalışmasında hem Câhilliye hem de İslâm Dönemi'nde kurulmuş olan panayırları ele almıştır. Kendisi çalışmasını sadece panayırlarla sınırlı tutmamış olup öncesinde Arapların ticaret hayatına, Câhilliye Dönemi'ne ait olan satış türlerine ve bu dönemde geçerli olan faize de yer vermiştir. Ayrıca o, Kureyş'in ticaret amaçlı icat ettiği îlâf, Ficâr savaşları ve Hilfü'l-Fudûl antlaşmasına da yer vermiştir. Çalışmamız genel itibariyle Afgânî'nin çalışmasına benze de bazı yönleriyle ondan ayrılmıştır. Buna göre; Afgânî, Câhilliye Dönemi'ne ait olan satış türlerinin geneline yer vermişken, çalışmamızda sadece panayırlarda geçerli olanlara yer verilmiştir. Ayrıca o; Ficâr savaşlarını, bağlantılı konularla işlemektense

¹ Said b. Muhammed b. Ahmed el-Afgânî, *Esvâku'l-Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*, ts.

hepsini bir başlık altında incelemiştir. Çalışmamız ise bu savaşları, ilgili konularla olan bağlantısına göre ayırmış ve ele almıştır. Ayırmış olduğumuz bir başka husus ise câhilliye faizidir. Bu konu, panayırlarla bağlantısı olmadığından çalışmada ele alınmamıştır. Ayrıca Afgânî, şema ve resme yer vermezken sadece bir harita ve tabloya yer vermiştir. Bizim çalışmamızda mümkün mertebe harita, şema ve resimlere yer verilmeye çalışılmıştır.

Afgânî'nin dışında İrfan Muhammed Hammur'un da panayırlarla ilgili iki önemli çalışması bulunmaktadır. Hammur, *Suk Ukâz ve Mevâsimü'l-Hac*² adlı çalışmasında Ukâz ile beraber hac mevsimlerini de ele almış olsa da çalışmanın geneline bakıldığında en çok ele alınan Ukâz panayırı olmuştur. Hammur, burada Ukâz'ın anlamı, yeri, kuruluş ve kapanış zamanı, panayırda satışa sunulanlar, şairlerin panayıra gelişleri gibi konuları tek tek ele almıştır. Çalışmada her ne kadar haritalar kullanılmış olsa da elle çizildiğinden onların pek yararlı oldukları söylenemez. Çalışmada görsellere ve tablolara yer verilmemiş olması bir eksiklik kabul edilebilir. Nitekim bunların çalışmalara zenginlik kattığı düşünülmektedir. Müellifin diğer çalışması olan *Esvâku'l-Arab*,³ her ne kadar Arap Yarımadası'nda kurulan panayırları ele almış olsa da Ukâz ağırlıklı olmuştur. Nitekim Ukâz ayrılan sayfa sayısı 66 iken diğer panayırlara ayrılansa 50 sayfa olmuştur. Ukâz'da satışa sunulanlar ile bu panayırda yaşanan gelişmeler ele alınmışken diğer panayırlarda bunlara pek fazla dikkat edilmemiştir. Hammur, panayırların yanı sıra Ficâr savaşlarına, nesî, Hilfü'l-Fudûl gibi konulara değinmiştir. Bu konuda o da Afgânî gibi bunları müstakil başlıklar altında ele almış olup bağlantılı oldukları yerlerde işlememiştir. Satış türleri, şairlerin panayırlara katılımları, satışa sunulan ürünlerin detaylı bir şekilde ele alınması bakımından çalışmamız Hammur'un bu çalışmasından ayrılmaktadır. Ayrıca Hammur, Mekke ve çevresinde kurulan Hazvere ve Kesîb ile Medine ve çevresinde kurulan yedi panayıra çalışmasında yer vermezken bizim çalışmamızda bunlara yer verilmiştir.

Panayırlar konusunu inceleyen bir başka Arap araştırmacı ise Hakkı İsmail İbrâhim'dir. O, *Esvâku'l-Arab et-ticariyye*⁴ adlı çalışmasında hem panayırları hem de onların ticari ve dini hayatla olan bağlantılarını ele almıştır. Panayırlarda uygulanan satış türleri, satılan ürünler, bu mekanlarda kullanılan paralar ile ticaret yolları çalışmada ele alınan konular arasında olmuştur. Bu şekilde çalışmamızla benzerlik göstermiş olsa da incelenen panayırların sayısı bakımından çalışmamız daha kapsamlı olmuştur. Nitekim o, sadece mevsimsel olarak kurulanlar ile Hicaz bölgesi dışında kurulan bazı panayırlara yer vermiştir. Panayırlara katılan şairler konusunda da çalışmamız farklılık arz etmektedir. Nitekim İbrâhim, bunlara değinmemiştir. Panayırların dini hayatla olan ilişkisi bakımından ise İbrâhim'in çalışmasının yeterli olmadığı düşünülmektedir. Nitekim panayırların bu konuyla olan ilişkisi beş sayfa ile ele alınmıştır. İki çalışma arasında farklılık arz eden bir başka konu ise muallakalardır. İbrâhim, bu

² İrfan Muhammed Hammur, *Suk Ukâz ve Mevâsimü'l-Hac* (Beyrut: Müessesetü'r-Rihab, 2000).

³ İrfan Muhammed Hammur, *Esvâku'l-Arab* (Beyrut: Dâru's-Şura, 1979).

⁴ Hakkı İsmail İbrâhim, *Esvâku'l-Arab et-ticariyye* (Umman: Dâru'l-Fikr, 2002).

konuya değinmemişken bizim çalışmamız bu konuyu da ele almıştır. Tabi bu konuya İrfan Hammur'un çalışmalarıyla da değinmemiştir.

Panayırlar konusunu doktora düzeyinde ülkemizde ilk defa ele alan, İbrahim Yılmaz'a ait olan *Panayırlar ve Arap Dili ve Edebiyatının Gelişmesinde Oynadığı Rol*⁵ adlı çalışmadır. Adından anlaşıldığı gibi bu çalışma, panayırların dil konusuna olan etkileri üzerinde durmuştur. Yılmaz, çalışmasında İslâm öncesi ve sonrasında kurulan panayırlara yer vermiş olsa da İslam öncesi dönemde kurulmuş olan panayırlardan sadece 20 tanesine yer vererek Hazvere, Kesîb, Sefâsif, Müzâhim, Zübale, Benî Kaynukâ, Zübale, Bedir ve Cereş panayırları es geçilmiştir. Ele alınan panayırların incelenmesinde detaylara yer verilmiş olması çalışmayı değerli kılmıştır. Çalışmada panayırlardan sonra üzerinde en çok durulan husus panayırlarda söylenen şiirlerin muhtevaları, temaları ve panayırların bunlara olan etkileri olmuştur. Bu bakımdan bizim çalışmamızla ayrılmaktadır. Ayrılmış olduğumuz bir başka husussa panayırların dini hayatla olan ilişkisidir. Yılmaz buna değinmezken bizim çalışmamız bu konuyu ele almıştır.

Ülkemizde panayırlarla ilgili makale yazmış olan Murat Sarıcık'ın *Cahiliye Döneminde Arap Yarımadası Panayırları*⁶ çalışması bu konuda ilk olması bakımında önemlidir. Ancak makale olması bakımında panayırların çok detaylı bir şekilde incelenmemiş olduğu düşünülmektedir. Nitekim çalışmada üzerinde durulan panayırların sayısı 17 tanedir. Çalışmada görsellere çok fazla yer verilmemiştir. Ayrıca tablo ve şemalar da hiç kullanılmamıştır. Çalışmada panayırlar, kurulmuş oldukları bölgelere göre bir sıralamaya tabi tutulmamış olup dağınık bir halde sıralanmıştır. Çalışmamızda olduğu gibi kurulmuş oldukları yerlere göre tasnife tabi tutulmuş olmalarının daha sistematik olacağı düşünülmektedir. Makalenin önemli ve güzel olan yönü, panayırların Arabistan'daki insanlara hangi konularda yarar sağladıklarına değinilmiş olmasıdır. Nitekim burada; Arabistan bölgesinde bulunan insanların panayırlar vasıtasıyla bazı kazanç kapılarına sahip oldukları, Mekke'nin dini konumunun yanı sıra ticaret bakımından da önemli bir yere geldiğinden bahsedilmiştir. Bir başka husus ise panayırlar aracılığıyla Arap Yarımadası'nın dini ve edebi konularda bazı gelişmelerin yaşandığından bahsedilmiştir.

Çalışmada kendilerinden en çok faydalanılan ve konu için gerekli olan bazı kaynaklar bulunmaktadır. Bunların hangileri olduğu ve kendilerinden hangi bilgilerin alındığı belirtmeye çalışılacaktır. En çok yararlanılan kaynaklar şöyledir: Bölgeler arasında bulunan ticaret yolları, güzergâhlar ve konaklar gibi bilgilere İbn Hurdâzbih⁷ (ö. 300/912-13) ile İstahrî'ye⁸ (ö. 340/951-52'den sonra) ait olan *el-Mesâlik ve'l-memâlik* kitaplarından ulaşılmıştır.

⁵ İbrahim Yılmaz, *Panayırlar ve Arap Dili ve Edebiyatının Gelişmesinde Oynadığı Rol* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997).

⁶ Murat Sarıcık, "Cahiliye Döneminde Arap Yarımadası Panayırları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (2013), 109-140.

⁷ Ebü'l-Kasım Ubeydullah b. Abdillâh b. Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-memâlik* (Beyrut: Dâru's-Sadr, 1889).

⁸ Ebü İshâk İbrâhîm b. Muhammed el-İstahrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik* (Beyrut: Dâru's-Sadr, 2004).

Arap Yarımadasıyla ilgili gereken bilgilerle beraber burasının kaç bölgeye ayrıldığı ile Hicaz ve ona ait şehirlerle ilgili gereken bilgiler, Hemdânî'nin (ö. 360/971'den sonra) bu konudaki önemli eseri *Sıfat Cezîreti'l-'Arab'tan*⁹ ulaşılmıştır. Bunun yanı sıra bu alanla ilgili önemli olan ve İbn Havkal (IV./X. yüzyıl) tarafından kaleme alınan *Sûretü'l-arz*¹⁰ adlı eserden de faydalanılmıştır.

Makdisî (ö. 390/1000) tarafından kaleme alınan bir başka önemli coğrafya eseri olan *Ahsenü't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekâlîm*'den¹¹ de Hicaz ile ilgili gereken coğrafya bilgileri konusunda faydalanılmıştır.

Merzûkî'ye (ö. 421/1030) ait olan ve astroloji ile beraber meteoroloji, bitki ve tabiat'ın yanı sıra panayırları da kısa bir şekilde ele almış olan *el-Ezmine ve'l-emkine*'den¹² panayırlar ve buralarda gerçekleşen bazı gelişmeler ile bunların kuruluşlarıyla ilgili bilgiler konusunda bu eserden faydalanılmıştır.

Hem coğrafya kitabı hem de sözlük eseri görevi gören Bekrî'nin (ö. 487/1094) *Mu'cemü me'sta'cem min esmâ'îl-bilâd ve'l-mevâzi*¹³ adlı eserinden yerler ve isimleri konusunda gerekli bilgiler alınmıştır.

Çalışmada adı geçen yerler, mekanlar ve onlarla ilgili olan bilgiler konusunda, Yâkût el-Hamevî'nin (ö. 626/1229) *Mu'cemü'l-büldân*¹⁴ adlı eserinden faydalanılmıştır.

Bir siyer eseri olmasından dolayı îlaf konusunda Hâşim ve kardeşleri ile ilgili bazı malumatlara, Ukâz panayırını ilgilendiren ve Berrâd'ın yaşanmasına neden olduğu Ficâr savaşı ile ilgili gereken bilgiler için İbn Hişâm'ın (ö. 218/833) *es-Sîretü'n-nebevîyye*¹⁵ adlı eseri kullanılmıştır.

İbn Habîb'e (ö. 245/860) ait *el-Muhabber*¹⁶ adlı eser, en çok kullandığımız kaynaklardan biridir. Çünkü o, İslâm öncesi Arapların kültürü hakkında önemli bilgilerin yanı sıra kısa da olsa panayırları tek bir başlık altında sıralayıp onlarla ilgili bilgi veren dört kaynaktan birisidir. Panayırların yanı sıra bu alanlarda yaşanan gelişmeler ile satış türleri konusunda bu kaynaktan faydalandık. Aynı müellife ait olan ve en çok Kureyşliler hakkında bilgi aktarması hasebiyle

⁹ Ebû Muhammed el-Hasen b. Ahmed b. Ya'kûb b. Yusuf b. Davud el-Hemdânî, *Sıfat Cezîreti'l-'Arab* (Leiden: Matbaat Beril, 1884).

¹⁰ Ebü'l-Kasım Muhammed İbn Havkal, *Sûretü'l-arz* (Beyrut: Dâru's-Sadr, 1938).

¹¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Makdisî, *Ahsenü't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekâlîm* (Beyrut: Dâru's-Sadr, 1411/1991).

¹² Ebû Alf Ahmed b. Muhammed b. el-Hasen el-Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-emkine* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1417).

¹³ Abdullah b. Abdilazîz b. Muhammed b. Eyyûb b. Amr el-Bekrî, *Mu'cemü me'sta'cem min esmâ'îl-bilâd ve'l-mevâzi* (Beyrut: Alemlü'l-Kutub, 1403).

¹⁴ Şihabuddin Ebû Abdullah Yâkut b. Abdullah Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrut: Dâru's-Sadr, 1995).

¹⁵ Ebû Muhammed Abdülmelik el-Himyârî İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebevîyye*, thk. Mustafa es-Sakkâ (Mısır: Mustafa el-Babi, 1375/1955).

¹⁶ Ebû Ca'fer Muhammed İbn Habîb, *el-Muhabber*, thk. İlse Lichtenstadter (Beyrut: Dâru'l-Âfâk, ts.).

Hicaz'ın ticareti, Ukâz ve îlâf ile ilgili konularda başvurduğumuz kaynak *el-Münemmak fî ahbâri Kureys*¹⁷ olmuştur.

Ezrakî'nin (ö. 250/864) *Ahbâru Mekke ve mâ câ'e fihâ mine'l-âsâr*¹⁸ adlı eseri şehir tarihi özellikle de Mekke ile ilgili önemli bir eser olup ondan, panayırların işleyişindeki bazı gelişmeler, Ukâz ile Mecenne panayırlarının kapanması ve nesî gibi konularda faydalandık.

Belâzürî'nin (ö. 279/892) neseb konusundaki önemli eseri *Ensâbü'l-eşrâf*,¹⁹ Hilfu'l-Fudûl, Ficâr savaşı, panayırlardaki işleyiş ve köle satışı konusunda şahıslarla ilgili bilgiler için faydalanılan önemli bir kaynaktır. Aynı müellife ait olan *Fütûhu'l-büldân*'dan da²⁰ Tâif'in deri işlemesi ile Araplarda yazı hakkında faydalanılmıştır.

Ya'kûbî'nin (ö. 292/905) *Târîhu'l-Ya'kûbî*²¹ adlı eseri, panayırlara başlık açıp onları burada çok kısa bir şekilde değerlendirdiği için bizim için önemli olup panayırlarla özellikle de onların sayısı ve Hazvere panayırı ile ilgili bazı bilgilere buradan ulaşmaya çalıştık.

İbn Abdirabbih'in (ö. 328/940) gerek siyaset gerek gerekse edebiyat gibi alanlarla ilgili geniş malumatlar içeren *el-İkdü'l-ferîd*²² adlı eserinden; Ukâz panayırı'ndaki bazı şahısların karşılaşması sonucu yaşanan gelişme, Kus b. Sâide'nin bu panayırdaki okumuş olduğu hutbe, muallakâtların kimlere ait olduğu ile Ukâz panayırı'nın bir yıl kapanmasına neden olan Ficâr savaşının yaşandığı günlerle ilgili bilgilere ulaşılmaya çalışılmıştır.

Arapların İslâm öncesi dönemleriyle ilgili önemli bilgiler içeren ancak ilk kaynak olmayan Âlûsî'nin (1857-1924) *Bulûğu'l-Ereb*²³ adlı eseri de çalışmamızda önemli olan bir kaynaktır. Kendisinden panayırların sayısı, satış türleri ile Ukâz panayırı'nda bazı taraflar arasında gelişen bir olay konusunda faydalandık.

Arapların İslâmiyet'ten önceki dönemlerini bütün yönleriyle geniş bir açıdan ele alan ve son dönem eserlerinden olan Cevad Ali'nin (1907-1987) *el-Mufasssal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*²⁴ adlı eseri, çalışmamızın hemen hemen her bölümünde faydalandığımız bir kaynak olmuştur. Bu

¹⁷ Ebû Ca'fer Muhammed İbn Habîb, *el-Münemmak fî ahbâri Kureys*, thk. Hurşîd Ahmed Fârûk (Beyrut: Alemü'l-Kutub, 1985).

¹⁸ Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke ve mâ câ'e fihâ mine'l-âsâr*, thk. Reşîd Sâlih Mülhis (Beyrut: Dâru'l-Endülüs, ts.).

¹⁹ Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, thk. Süheyl Zekkar - Riyaz ez-Zerkeli (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996).

²⁰ Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân* (Beyrut: Dâr Mektebeti'l-Hilâl, 1988).

²¹ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih el-Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, thk. Abdül Emir Mihne (Beyrut: Şirketü'l-İlam, 1431/2010).

²² Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed İbn Abdirabbih, *el-İkdü'l-ferîd* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1404).

²³ Mahmûd Şükrî Âlûsî, *Bulûğu'l-Ereb*, thk. Muhammed Behcet el-Esri, ts.

²⁴ Cevad Ali, *el-Mufasssal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslâm* (Dâru's-Sakî, 1422/2001).

kaynağı önemli kılan husus, genel itibariyle Câhiliye Dönemi ile ilgili konuları oldukça geniş ele almaya çalışmış olmasıdır.

Şairlerin hayatları ile onların panayırlara sağmadıkları katılım konusundaki bilgilere; Cumahî'nin (ö. 231/846) *Tabakâtü fuhûli's-şu'arâ'*,²⁵ Câhiz'ın (ö. 255/869) *el-Beyân ve't-tebyîn*,²⁶ İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *eş-Şi'r ve's-şu'arâ'*,²⁷ gibi eserlerinden ulaşılmaya çalışılmıştır.

İsfahânî'ye (ö. 356/967) ait olan *el-Egânî*²⁸ adlı eser, en çok faydalandığımız edebiyat kaynağı olmuştur. Panayırlardaki bazı olaylarla ilgili çarpıcı bilgiler, söylenen şiirler ile yaşanan olaylar konusunda bizlere önemli bilgiler sunması açısından önemli bir eser olmuş ve kendisinden de mümkün mertebe faydalanılmaya çalışılmıştır.

Muallakâ şiirlerinin tercümesini yaparken Zevzenî'ye (ö. 486/1093) ait olan *Şerhu'l-Mu'allakâti's-seb'*,²⁹ en çok istifade ettiğimiz eser olmuştur. Kendisi, şiirlerde söylenen kelimelerle ilgili önemli ve açıklayıcı açıklamalarda bulunduğu için bu konuda önemli olmuştur.

Araplarla ilgili önemli olan bazı örnek olayların neler olduğu ve bunların neden gerçekleştiği ile ilgili bilgiler veren Nisâbü'rî'nin (ö. 518/1124) *Mecma'u'l-emsâl*³⁰ adlı eseri de çalışmada kullanılmıştır. Panayırlarda yaşanan ve misallere konu olan bazı olayları ele aldığı için bu kaynağa müracaat edilmiştir. Bunların yanı sıra edebiyat ve şiir kaynaklarında şu eserlere de müracaat edilmiştir; *Hizânetü'l-Edeb*,³¹ *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*,³² *Cemheretü Eş'âri'l-Arab*³³

²⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sellâm b. Ubeydillâh b. Sâlim el-Cumahî, *Tabakâtü fuhûli's-şu'arâ'*, thk. Mahmud Muhammed Şakir (Cidde: Dâru'l-Medeni, ts.).

²⁶ Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn* (Beyrut: Dâr mektebetü'l-Hilal, 1423).

²⁷ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-şu'arâ'* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1423).

²⁸ Ebü'l-Ferec Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî el-İsfahânî, *el-Egânî*, thk. Semîr Câbir (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.).

²⁹ Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ahmed ez-Zevzenî, *Şerhu'l-Mu'allakâti's-seb'* (Dâr ihyâu't-turâs el-Arabi, 1423/2002).

³⁰ Ebü'l-Fazl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm el-Meydânî en-Nisâbü'rî, *Mecma'u'l-emsâl*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdül Hamid (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.).

³¹ Abdülkadir el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun (Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1418/1997).

³² Şevkî Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî* (Dâru'l-Maarif, ts.).

³³ Ebû Zeyd Muhammed b. Ebi'l-Hattâb el-Kureşî, *Cemheretü Eş'âri'l-Arab*, thk. Ali Muhammed el-Becadi, ts.

1. BÖLÜM

HİCAZ BÖLGESİ VE TİCARET

1.1. Hicaz

Arapça'da "Şibh Cezîreti'l-Arab" olarak bilinen yarımada'nın Araplara ait olduğunu vurgulamak için ona Arabistan denilmiştir.³⁴ Zira burada yoğun bir şekilde Arab-ı Aribe ile Arab-ı Musta'ribe yaşamaktaydı.³⁵

İbn Havkal ile Mukaddesi, Arap Yarımadası'nı özel ve ayrıcalıklı kabul ederek kitaplarına bu bölgeyi anlatarak başlamışlardır. Onlara göre; burasını ayrıcalıklı kılan bazı faktörler şunlardır: Kâbe, peygamberin doğup büyüdüğü Ümmülkurâ olarak bilinen Mekke ile İslâm'ın buradan yayılmaya başlamasıdır.³⁶ İstahrî, benzer bir şekilde Arabistan'ın Araplar için ana vatan olduğunu ve burada onlardan başkalarının yaşamadığını ifade etmektedir.³⁷

Arap Yarımadası, önemli uluslararası ticaret yollarının üzerinde bulunduğu için ehemmiyet kazanmıştır.³⁸ Dünyanın en büyük yarımadalarından biri olarak kabul edilen burası, coğrafyacılardan beş bölgeye ayrılmıştır; Hicaz, Necid, Tihâme, Yemen ve el-'Arûd'dır.³⁹

Kızıl Deniz'in doğu sahili üzerinde kuzey-güney istikameti boyunca uzanan Hicaz, Arap Yarımadası'nın en önemli bölgelerinden biri olarak kabul edilmekte olup, buranın sınırları tam olarak belli değildir. Yarımadayı kontrolü altında tutan belli bir devlet olmadığından dolayı burada bulunan bölgelerin sınırları değişkenlik gösterebilmekteydi. Coğrafyacıların burayı tarif ederken birbirlerinden farklı görüşlerde bulunmalarının altında yatan ana etkenin de bu olması kuvvetle muhtemeldir.⁴⁰

Arap Yarımadası'nın önemli bir bölgesi olan Hicaz'a bu ismin ne zaman ve kim tarafından verildiği tam olarak bilinmemektedir. Ancak bu ismin İslâmiyet'ten önceki dönemlerde de

³⁴ Hemdânî, *Sıfat Cezîreti'l-Arab*, 1; Kudret Büyükçöşkun, "Arabistan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/248.

³⁵ Şemseddin Muhammed b. Ebî Talib ed-Dimaşkî, *Nuhbetü'd-dahr fî 'acâibi'l-ber ve'l-bahr* (Bağdat: Mektebetü'l-Musenna, 1965), 214. Hz. İsmail'den önce yaşamış olan Arap topluluklarına Arab-ı Aribe denilmekte olup bunlar çokça kabileden oluşmaktaydılar. Arab-ı Musta'ribe olanlarsa Hz. İsmail'in soyundan gelen topluluklardır. Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Dâru'l-Fikir, 1407/1986), 1/120-121.

³⁶ İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, 1/18; Makdisî, *Ahsenü't-tekâsîm*, 67.

³⁷ İstahrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, 12.

³⁸ Avatîf Edib Ali Selame, *Kureyş Kable'l-İslam* (Riyad: Dâru'l-Merih, 1414/1994), 211.

³⁹ Hemdânî, *Sıfat Cezîreti'l-Arab*, 47-48; Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 2/137; Ali, *el-Mufasssal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, 1/140; Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2011), 43; M. Şemsettin Günaltay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 15. el-Arud, Yemâne ile Bahreyn memleketlerinin birleştiği bölgeye denilmektedir. Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 2/219.

⁴⁰ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Hicaz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/433; İbrâhim, *Esvâku'l-Arab et-ticariyye*, 19.

bilindiği tahmin edilmektedir.⁴¹ Bölgeye Hicaz denilmesi ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Buna göre; burası, ağaçları ve nehirleri kuşattığı veya Necid ile Tihâme'yi ayırdığından dolayı bu ismi almıştır. Bir başka görüşe göre de Yemen ile Şam'ın arasını ayırmış olması onun bu isimle anılmasına neden olmuştur.⁴²

Konum olarak stratejik bir yere sahip olan Hicaz'ın oldukça eski bir tarihi önemi bulunmaktadır. Yarımada'nın diğer bölgelerine nazaran onu özel kılan bir durumu ve ayrıcalığı vardır. Öncelikle meşhur üç önemli şehre sahiptir ki bunlar; Mekke, Medine ve Cidde'dir.⁴³ Hitti ise Hicaz bölgesinin üç önemli şehrinin Mekke, Medine ve Tâif olduğunu ifade etmektedir.⁴⁴ Mekkelilerin Tâif'te bağlarının olması ayrıca burada deri işleme merkezlerinin yer almasının yanı sıra meşhur meyve ve bağların da olması göz önüne alındığında Hicaz bölgesinin önemli üçüncü şehrinin Tâif olduğu ortaya çıkmaktadır. Diğer şehirler de şunlardır; Yanbu, Kurh, Hayber, Merve, Havra, Tâif, Câr, Sukya ve Cuhfa'dır.⁴⁵

Arap Yarımadası'nın en eski şehirlerinden biri olan Mekke, Hicaz bölgesi'nin başkenti olarak kabul edilmekte olup Arapların gözündeki onun önemli bir değeri bulunmaktadır. Gerek yarımada'da gerekse Hicaz'da bulunan diğer şehirlere nazaran Mekke'nin ticaret açısından ayrı bir çekiciliği bulunmaktaydı. Nitekim güvenli bir ortamın yanı sıra su imkânlarının bulunması ve Kâbe'nin de burada olması gibi etkenler, ticaret kafilelerinin şehre yönelmesinde etkili olmuştur.⁴⁶

Bazı şehirlerin konumları ve uğraş alanları, içinde bulunmuş olduğu bölgenin o alanda bir gelişme göstermesine etki edebilir. Buna göre; Kızıldeniz sahilinde önemli bir liman şehri olan Cidde'nin⁴⁷ ticaret bakımından büyük bir hacmi bulunmaktaydı. Nitekim bu yüzden o, ticaret kapasitesi bakımından Mekke'den sonra ikinci sırada yer almıştır.⁴⁸

Hicazın bir başka önemli şehri Medine'dir. Mekke'nin aksine burası ziraate daha elverişli bir şehir olduğundan ticaret burada ikinci planda kalmıştır. Bu durum, şüphesiz şehrin tabiatı ve coğrafyasından kaynaklanmaktaydı.⁴⁹ Ancak yine de burada ticaretin yapılmadığını söylemek

⁴¹ Günaltay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi*, 17; Küçükaşçı, "Hicaz", 17/433.

⁴² Bekrî, *Mu'cem*, 1/11; Ebû Yahyâ Cemâlüddîn Zekeriyâ b. Muhammed b. Mahmûd el-Kazvîni, *Âsârü'l-bilâd ve ahbârü'l-'ibâd* (Beyrut: Dâru's-Sadr, ts.), 84.

⁴³ Selame, *Kureys Kable'l-İslâm*, 15.

⁴⁴ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, 152.

⁴⁵ Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz, *er-Resâil*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1384/1964), 1/297; Makdisî, *Ahsenü't-tekâsîm*, 69; İbrâhim, *Esvâku'l-Arab et-ticariyye*, 20.

⁴⁶ Ahmed Emin, *Fecrü'l-İslâm*, çev. Ahmed Serdaroğlu (Ankara: Kılıç Kitabevi, 1976), 29; İbrâhim, *Esvâku'l-Arab et-ticariyye*, 20.

⁴⁷ Makdisî, Cidde'yi Mekke'nin kasası olarak değerlendirmektedir. Makdisî, *Ahsenü't-tekâsîm*, 79.

⁴⁸ İstahrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, 19; Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 2/114.

⁴⁹ Mekkeliler ile Medineliler arasında ticaret usulleri bakımından farklılıklar bulunmaktaydı. Nitekim bu iki şehrin tartıları ve ölçü birimleri de birbirinden farklıydı. Bu farklılıkların sebebiyse iki şehrin sahip oldukları tabiat ve coğrafyadan kaynaklanmaktaydı. Mekke, ticarete elverişli bir yapıya sahipken Medine de ziraat ve çiftçiliğe elverişliydi. Ali, *el-Mufassal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, 13/312. Bir bölgenin coğrafi yapısı ile iklimi, oranın ticari

zordur.⁵⁰ Nitekim Kızıldeniz sahilinde önemli bir liman şehri olan Câr, buraya bir günlük mesafe uzaklığında bulunmaktaydı. Câr, sıradan bir liman olmayıp buraya Habeşistan, Mısır, Çin ve Aden gibi yerlerden ticaret yükü taşıyan gemiler uğramaktaydı. Böylesine önemli bir ticaret limanına yakın olan Medineliler'in ticaretten tamamen bihaber olmalarını beklemek mümkün değildir.⁵¹

Tarım bakımından Hicaz'ın önemli bir başka şehri Tâif'tir. Küçük bir yer olan bu şehir, meyveleriyle tanınmış olup en çok yetişen ve belli bir şöhrete sahip olan ürünüse kuru üzümdür.⁵² Tâif, meyvenin yanı sıra hem deri işleme hem de ticaretini yapma konusunda da önemli bir şehir konumundaydı.⁵³

1.2. Hicaz Bölgesinde Ticaret

Canlı bir konumda olan Arap Yarımadası, geniş ve önemli bir ticaret ağına sahiptir. Bu durum yarımadaya yerel ve uluslararası anlamda avantajlar sağlıyordu. Nihayetinde hem yarımadanın kendi içerisindeki bölgelerle hem de Şam, Habeşistan ve Irak gibi uzak memleketlerle iletişimin ve ticari hayatın oluşmasına etki ediyordu.⁵⁴ Örneğin, Mekkeli tüccarlar, bir bölgeden almış oldukları ürünlerin başka bir bölgeye götürülerek satışının yapılmasını, yaz ve kış mevsimlerinde düzenlemiş oldukları ticaret kervanlarıyla sağlardı. Kervanlar vasıtasıyla taşınan yükler, önce Mekke'de indirilir daha sonrasında da yeniden düzenlenen kafilelerle ilgili bölgeye gönderilirdi.⁵⁵

Hicazlılar, yaşanan bazı durumlardan istifade etmeyi ve bunu kendi lehlerine çevirmeyi bilmişlerdir. Habeşistanlıların Yemen'e yapmış oldukları saldırıdan sonra bölgede oluşan ticari boşluğu doldurma çabasının içine girerek, kendilerine bir alan açmış ve başarılı da olmuşlardır. Nitekim onlar, İslâmiyet'in ortaya çıkmasına yakın bir zaman diliminde yarımadanın en becerikli ve cesaretli tüccarları konumuna yükselmişlerdir.⁵⁶ Doğu ile batı arasında yaşanan ticari ağdan dolayı büyük bir ticaret yolu oluşmuştu. Oluşan bu güzergâhın üzerinde Mekke de yer almaktaydı. Hindistan'dan gelen ürünler Yemen'den geçerek Mekke üzerinden Şam ve nihayetinde Bizans'a gitmekteydi.⁵⁷ Mekke'nin diğer komşu bölgelerle olan ticari yoğunluğu bu

ve iktisadi hayatının anlaşılması ve anlamlandırılması açısından önemli ipuçları vermektedir. İbrâhim, *Esvâku'l-Arab et-ticariyye*, 13.

⁵⁰ Ali, *el-Mufassal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, 13/312.

⁵¹ Hemdânî, *Sıfat Cezîreti'l-Arab*, 47; Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 2/92-93.

⁵² İstahrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, 19.

⁵³ İstahrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, 24; Kazvînî, *Âsârü'l-bilâd*, 98.

⁵⁴ Faruk Bal, *Arap Yarımadası'nda Ticaret* (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2015), 119.

⁵⁵ Ahmed İbrahim Şerif, *Mekke ve'l-Medine fi'l-Cahiliyye ve Ahdi'r-Resûl* (Dâru'l-Fikr, ts.), 175.

⁵⁶ Ali, *el-Mufassal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, 13/285.

⁵⁷ Muhammed Hamidullah, "El-İlâf veya İslâmdan önce Mekke'nin İktisadi-Diplomatik Münasebetleri", çev. İsmail Cerrahoğlu, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1-4 (1961), 215.

güzergâha göre daha azdı. Bundan dolayı Şam ve Yemen bölgeleri ile olan ticari ilişkiler Mısır, Habeşistan ve Irak'a nazaran daha çoktu.⁵⁸ Bu durumun altında yatan sebebin ticaret yolları ve güzergâhları olduğu düşünülmektedir. Çünkü, Şam ile Yemen, oldukça eski ve işlek olan bir ticaret yolu ile birbirlerine bağlıydılar. Coğrafi açıdan bu iki bölgenin arasında bulunan Mekke'nin de ticari açıdan buralarla ilişkilerini daha sıkı tutmuş olması gayet normaldir.

Uluslararası ticaret, bu bölgeyi ayakta tutan ana faktördür. Nitekim buradan elde edilen kârlar, yerel ticaretin kârlarından çok daha fazla olmaktadır. Hatta Hicazlıların bir dinara karşılık bir dinar kazandıkları da ifade edilmektedir.⁵⁹ Hicaz'ın en önemli tüccarları olan Mekkeliler, uluslararası ticaret vasıtasıyla komşu devletlerle olan ilişkilerini geliştirmişlerdir. Bu ilişki o kadar ileri bir seviyeye gitmişti ki; Mekke'de Rumlara ait ticaret amaçlı evler bulunur ve buralarda onlar adına satış işlemi yapılırdı.⁶⁰ İbn Habîb'in aktarmış olduğu bir rivayet, söz konusu olan bu durum hakkında önemli bir ipucu vermektedir. Buna göre, Mekke'de Kımta adında Rum asıllı biri bulunmaktaydı. Bu kişi, büyük bir tüccar olup aynı zamanda da çokça mala sahipti.⁶¹ Her ne kadar bu bilgi aktarılsa da Ahmet Emin, Mekke'de bulunan bu tür tüccarların aslında ticaretten farklı olarak kendi devletlerine bir tür istihbarat görevi yaptıklarını zikretmektedir.⁶²

Coğrafi faktörler, Hicaz bölgesindeki ticaret hayatını yönlendirme konusunda önemli bir etken olarak önümüze çıkmaktadır. Nitekim bu bölgede ticaret denildiği zaman akla gelen ilk yer ziraate uygun olmayan Mekke şehridir. Bölgenin diğer iki önemli şehri olan Tâif ve Medine ise ticaretten ziyade ziraat konusunda ön plana çıkmış ve burada bulunan insanlar daha çok tarımla uğraşmışlardır. Ancak bu durum Tâif ile Medine'de gerek ticaret hayatı gerekse de ticaretle uğraşan tüccarların olmadığı anlamına da gelmemektedir. Nitekim bu şehirlerde az bir kesim, ticaretle uğraşmış ve bunu Şam ile Yemen gibi yerlerle de yapmıştır.⁶³ Mekke'nin önemli sakinlerinden olan Kureyşliler, yapmış oldukları ticari atılım ve girişimler neticesinde gerek Hicaz ekonomisinin merkezleşmesinde gerekse de bu bölgenin önemli bir şehri olan Mekke'nin çeşitli yerlerden tüccarların doldurmuş olduğu kalabalık bir merkez olmasında önemli rol oynamışlardır.⁶⁴ Kureyşliler, ticaret konusunda oldukça meşhurlardı. Nitekim Yemen'de bulunan bir kâhine, onların bu durumunu şu şekilde ifade etmiştir: *"Bütün diyarlar Allah'ın, ticaret de Kureyş'in'dir"*.⁶⁵ Bu sebeple Hicaz bölgesindeki ticaret ve ticaret yolları gibi

⁵⁸ Ahmet Turan Yüksel, *İslâm'ın İlk Döneminde Ticârî Hayat* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1999), 72.

⁵⁹ Ali, *el-Mufassal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, 13/232, 300.

⁶⁰ Şerif, *Mekke ve'l-Medine*, 176.

⁶¹ İbn Habîb, *el-Münemmak*, 59.

⁶² Emin, *Fecrû'l-İslâm*, 42.

⁶³ Ali, *el-Mufassal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, 13/311-312.

⁶⁴ Eric R. Wolf, "Mekkenin Sosyal Organizasyonu ve İslâm", çev. Nuri Tuğlu, *Araştırmalar İnsan Bilimleri Araştırmaları* 3-4 (2000), 180; Corcî Zeydân, *İslâm Uygarlıkları Tarihi*, çev. Nejet Gök (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 1/45.

⁶⁵ Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz, *er-Resâil*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1964), 4/256.

konularda, Medine ve Taif ile beraber sacın önemli ayağını oluşturduğundan dolayı Mekke esas alınmıştır.

Kureyşliler, Kusay b. Kilâb ile Mekke'de yerleşik ve düzenli bir hayat kurmanın yanı sıra birlikte yaşamaya başlamış ve bunu da benimsemişlerdir. Mekke'nin hem dini hem de önemli ticaret yollarının üzerinde bulunmasından faydalanan Kureyşliler, kendilerini Arap Yarımadası'na kabullendirmişlerdir.⁶⁶

Ticarete çok önem vermiş olan Kureyşliler, ticaretle uğraşmayan kişilere pek bir değer vermezlerdi.⁶⁷ Onlar, yerel ve dar alanda yapılan ticaret sahasından çıkıp uluslararası ticarete geçmek için çaba sarf etmiş ve bunda da başarılı olmuşlardır.⁶⁸ Yine Mekke dışında kalan bazı yerlerde ticarethaneler kurarken, yetişemedikleri yerlerde de bu işi vekâleten yürütme yoluna gitmişlerdi. Nitekim ticaret amacıyla devamlı olarak Suriye bölgesine gidenlerden biri olan Ebû Süfyân'ın orada hem ticarethaneleri hem de eşyaları saklamak için ambarları bulunmaktaydı. Ebû Süfyân'ın yanı sıra Velid b. Muğire ile Ümeyye b. Halef de vekâletle ticaret işlerini yürütenlerdendi. Ticaretle uğraşan bu kişiler, ciddi ölçüde bir servet sahibi olmuşlardı. Böylesine büyük bir ticaretin büyüüp gelişmesinde Haram Aylar, İlâf ile kabileler arasında sağlanan ittifakların önemli bir yere sahip olduğu yadsınamaz bir gerçektir.⁶⁹

1.2.1. Şam

Hicaz bölgesinin, başta Şam olmak üzere komşu memleketlerle olan ticaret ilişkileri ele alınacaktır. Şam, önemli ticaret yollarının güzergâhında yer aldığından dolayı önemli bir ticari bölge haline gelmiştir. Özellikle de San'a'dan başlayıp Mekke üzerinden buraya ulaşan ticari yol, ona bambaşka bir cazibe katmıştır. Busrâ panayırı, bölgenin önem kazanmasını sağlayan asıl etkendi. Nitekim o, Habeşistan, Hindistan ve Yemen'den gelen tüccarların uğrak yeri olmasından ötürü Şam'ı geride bırakacak kadar bir şöhrete sahip olmuştur.⁷⁰ Burada kurulan panayır, yirmi beş günden daha fazla bir süre boyunca açık kalmaktaydı.⁷¹

Hicaz ile Şam arasındaki ticari ilişkileri başlatan kişinin Hâşim b. Abdümenâf olduğu ifade edilmiştir. O, yapmış olduğu bir ticaret yolculuğu sırasında hastalanıp Gazze şehrinde vefat

⁶⁶ Muhammet Fatih Duman, *Kureyş Kabilesi (İslam Öncesi Etnik, Siyasi ve Ekonomik Yapı)* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 227.

⁶⁷ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf eş-Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-'ibâd*, thk. Adil Ahmet Abdülmecîd - Ali Muhammed Muvid (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1414/1993), 2/158. Kureyş; ticaret yapması, bundan kazanç sağlaması ve başka memleketlere ticaret için gitmesinden dolayı "Kureyş" diye adlandırılmıştır. Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Daru'l-Sadr, 1414), 6/335.

⁶⁸ Sâlih Derâdike, "İlâf Kureyş", *Dirâsât Tarihiyye* 17-18 (1984), 58.

⁶⁹ Ali, *el-Mufassal fî tarihi'l-'Arab kable'l-İslâm*, 13/297; Neşet Çağatay, *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1957), 141-142; Viktor Sakhâb, *İlâf Kureyş Rihleteş'-Şitai ves-Sayf* (Beyrut: Merkez es-Sakâfi, 1992), 355.

⁷⁰ Afgânî, *Esvâku'l-'Arab fî'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 364.

⁷¹ Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-emkine*, 388.

etmiş ve orada defnedilmiştir.⁷² Şam taraflarına giden bir başka önemli kişi Abdülmuttalib'in oğlu Haris'tir. O, Kureys'ten yüz yirmi kişinin yanı sıra diğer kabilelerden de katılım sağlayanlarla beraber ticaret amacıyla Şam'a gitmişti.⁷³ Hz. Osman'ın babası Affân⁷⁴ ve Hâkim b. Hizam da Şam'a ticaret yolculuğu yapanlar arasındaydı. Hâkim, buradan getirdiği buğdayı Mekke'de satardı.⁷⁵ Ebû Süfyân'ın da gümüş ticareti yaptığı bilinmektedir. Nitekim o, elde etmiş olduğu çokça karla Belkâ taraflarında *Kubş* veya *Kubbeş* adında bir köy satın almıştı.⁷⁶ Hz. Ömer'in Şam taraflarına ticaret için çokça gittiği aktarılmıştır. Hatta o, bir defasında Romalı bir asker tarafından yakalanıp hapsedilmişti. Ancak Hz. Ömer, askeri öldürmeyi başardıktan sonra bir manastıra sığınmıştır.⁷⁷ Kureysliler, Şam'daki alışverişlerini tamamladıktan sonra Mekke'ye dönmekteydi. Ancak bazıları, dönmeden önce Gazze'ye gidip ticaret yapmayı uygun görürlerdi. Çünkü Akdeniz Bölgesi'nden bazı ürünler buraya gelmekteydi.⁷⁸

1.2.2. Mısır

Hicazlılar, ticaret amacıyla Mısır'a da gitmekteydiler.⁷⁹ Bu bölgenin *el-kabati*⁸⁰ adındaki işlenmiş kumaşlarının ticareti meşhurdu.⁸¹ Mekke şehrinin önemli tüccarlarından olan Abdullah b. Cüd'an'ın (ö. 600 [?]) buraya gittiği ifade edilmektedir. O, elindeki malları sattıktan sonra almış olduğu yeni ürünlerle beraber muhtemelen Ukâz panayırına dönerdi.⁸²

Hicaz'ın bu bölgeyle olan ticari ilişkileri yoğun değildi. Söz konusu olan yerle aynı ticaret güzergâhı üzerinde bulunulmamasının buna neden olduğu düşünülmektedir. Hicaz, Şam ve Yemen gibi yerlerle aynı güzergâhta bulunduğundan dolayı buralarla olan ticari ilişki bir hayli yoğundu.

⁷² Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru's-Sadr, 1968), 1/75,79.

⁷³ İbn Habîb, *el-Münemmak*, 354.

⁷⁴ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, thk. Servet Ukaş (Kahire: Heyetu'l Mısıriyye, 1992), 191.

⁷⁵ Ebû Abdillâh b. Abdillâh el-Kureşî el-Esedî Zübeyr b. Bekkâr, *Cemheretü nesebi Kureys ve ahbâruhâ*, thk. Mahmud Muhammed Şakir (Matbatu'l-Medeni, 1381), 355, 367-368.

⁷⁶ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 131; Ali, *el-Mufassal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, 13/236.

⁷⁷ Ebü'l-Hasen Ali b. el-Hüseyn b. Ali el-Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*, thk. Es'ad Dağır (Kum: Dâru'l-Hicre, 1409), 2/330; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 7/59. Hz. Ömer'in Şam seferinde abartılı bir anlatım yoluna gidilmiştir. Nitekim rahibin ileride kendilerini Şam'dan çıkaracak olan kişinin Hz. Ömer olacağını belirttiğinden sonra ondan kendisi için bir emanname istemiş ve Hz. Ömer'in de böyle bir emanname yazdığı aktarılmıştır. Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-2 Hz. Ömer* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 19.

⁷⁸ Ali, *el-Mufassal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, 13/292.

⁷⁹ Hudayr Abbâs el-Cümeylî, *Kureys*, çev. Asım Sarıkaya (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2018), 156.

⁸⁰ İnce bir özelliğe sahip olan bu kumaş türü, kadınlar tarafından giyilmesi durumunda onların vücut hatlarını açığa çıkarma özelliğine sahipti. Hz. Ömer, bu sebepten ötürü onun kadınlar tarafından giyilmemesini istemişti. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 7/373; Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzâk el-Hüseynî *ez-Zebîdî, Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs* (Dâru'l-Hidâye, ts.), 20/6; 23/519.

⁸¹ Şerif, *Mekke ve'l-Medine*, 177.

⁸² Afgânî, *Esvâku'l-Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 25.

1.2.3. Yemen

Yemen ile Hicaz arasında sıkı bir ticari ilişki bulunmaktaydı. Bu iki bölgeyi birbirine bağlayan ve aralarında ticari ilişkilerin oluşmasını sağlayan ana etken, Yemen'den başlayıp Şam bölgesine kadar uzanan kara ticaret yoludur. Hicaz ile Şam arasındaki ticaretin hem merkezi hem de yönlendiricisi olan Yemen, zamanla bu özelliğini Mekke'ye devretmiş ve kendisi sadece ticaret eşyalarının değişim merkezi halinde kalmıştır. Gerek Hindistan gerek başka yerlerden gelen ürünler, Hicazlılar tarafından alınarak Şam ve Habeşistan'a bazen de Fars diyarına taşınmıştır.⁸³

Abdülmuttalib'in kontrolünde bulunan kervanlar, Yemen ile Hicaz arasında cereyan eden ticari ürünlerin taşımacılığını yapmıştır. Onun, bunu amcası Muttalib'den miras olarak devraldığı zikredilmiştir.⁸⁴ Amir b. Lüeyoğularından Hidaş b. Abdullah da buraya giden tüccarlardan birisiydi. O, yardım etmesi için Abdümenâfoğullarından Amr b. Alkame b. el-Muttalib b. Abdümenâf'ı beraberinde götürmüştü. İkili yolda giderken aralarında yaşanan anlaşmazlık sonucu kavgaya tutuşmuş ve Amr, almış olduğu darbe sonucu hayatını kaybetmiştir.⁸⁵

Yemen taraflarına giden bir başka kişi de Ebû Rebîa b. Muğire'ydi. O, yapmış olduğu ticaretten çokça servet kazanmıştır. Ebû Rebîa, her yıl Kâbe'yi giydirmek için aralarında para toplayan Kureyşlilere bu işi bir yıl kendisinin bir yıl da onların üstlenmeleri şeklinde bir teklifte bulunmuş ve onun bu teklifi kabul görmüştür. Nihayetinde o, vefat edene kadar Cünd'den⁸⁶ getirtmiş olduğu kumaşla Kâbe'yi giydirmeye devam etmiştir. Yapmış olduğu bu fedakârlıktan dolayı kendisine "Adl", çocuklarına da "Benû'l-Adl" ismi verilmiştir.⁸⁷ Bu gelişme Ebû Rebîa'nın ne kadar çok servet kazandığını göstermesi açısından önemlidir. Nitekim giydirme işlemi bir kişinin tek başına altından kalkabileceği bir iş değildir. Kureyşlilerin bu iş için kendi aralarında para toplamaları bunu açıklamaktadır.

Zübeyr b. Abdülmuttalib de ticaretle ilgilenen ve bu iş için Yemen taraflarına gidenlerden biriydi. Hz. Peygamber, on yaşlarında küçük bir çocukken amcasıyla beraber yolculuğa katılmıştı. Bi'setin ilk yıllarında Ebû Süfyân, bu yere gitmiş ve beş ay boyunca da orada kalmıştı.⁸⁸ Hz. Ebû Bekir'in de buraya gidip geldiği belirtilmiş, ancak bunu hangi amaçla yaptığı

⁸³ Emin, *Fecrû'l İslâm*, 41-42; Afgânî, *Esvâku'l-Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 20-21.

⁸⁴ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 1/49; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu't-Taberî* (Beyrut: Dâru't-Turas, 1387), 4/133; Marsden Jones, "İslam'ın Zuhurunda Batı Arabistan'ın Ekonomik Tarihinin Bir Kaynağı Olması Bakımından Es-Siretu'n-Nebeviyye", çev. Ahmet Güner, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1987), 498.

⁸⁵ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 335-337.

⁸⁶ Cened veya Cünd, Yemen'de bulunan Sekâsik kabilesine ait olan bir yerin adıdır. Muaz b. Cebel tarafından burada bir mescit inşa edilmişti. Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* 2/169.

⁸⁷ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/251-252.

⁸⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 2/223,277.

açıklanmamıştır. Onun bir kumaş tüccarı olduğu, Yemen’de de kaliteli kumaşların bulunduğu düşünüldüğünde gidiş gelişlerin de bu amaçla yapıldığı sonucuna varılır.⁸⁹

1.2.4. Habeşistan

Habeşistan ile Hicaz arasındaki ticari ilişkilerin Kusay b. Kilâb dönemine kadar uzandığı tahmin edilmektedir. Habeşistan’dan bir kişi, ticaret amacıyla Mekke’ye gelerek elindeki malları satmış ve sonrasında memleketine geri dönmek üzere yola koyulmuştur. Kusay, adamın peşine takılarak onu öldürmüş ve elinde bulunan malları da almıştır.⁹⁰ Bu dönemde iki bölge arasında ciddi anlamda ticari ilişkilerin olduğunu söylemek zordur. Çünkü Habeşistan’la ticari ilişkileri başlatmak için girişimlerde bulunan ilk şahıs Hâşim b. Abdümenâf olmuş, kardeşi Abdüşems de ondan sonra bunu devam ettirmiştir.⁹¹ Kureyşliler’in buraya götürüp satmış olduğu en önemli ürünler arasında tabaklanmış deri bulunmaktaydı. Ukâz panayırında satılan bu deriye de “*Edîmu’l-‘Ukâzî*” denilmiştir.⁹² Habeşistan gerek güvenli gerekse de ticaret merkezi olması hasebiyle Kureyşlilerin ilgisini çekmiştir. Onlar, bu bölgeyle yapılan ticaretten bol bir kazanç elde etmişlerdir.⁹³

1.2.5. Irak

Irak ile Hicaz arasındaki ticari ilişkilerin başlaması için Nevfel b. Abdümenâf girişimlerde bulunmuştur.⁹⁴ Ancak bu girişimden sonra iki bölge arasında düzenli bir ticaret ilişkilerinin sürdürüldüğünü söylemek güçtür. Bu durum muhtemelen Irak bölgesi’nin işlek bir ticari yolun üzerinde yer almamasından kaynaklanmaktaydı. Bir başka etken de buraya gelen kabilelerin güvenlik endişelerinin bulunmasıydı. Çünkü Tay kabilesi, o bölgede kabilelere yapmış olduğu saldırılarla şöhret kazanmıştır. Yolun gerek kendi topraklarından geçmesi gerekse de evlilik nedeniyle Hire Kralı Numan b. Münzir’le aralarındaki akrabalığın bulunması, onların böyle bir güce ulaşmasını sağlamıştır.⁹⁵

⁸⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî, *el-Kesb*, thk. Süheyl Zekkâr (Dımaşk: Abdülhadi Horosani, 1400), 41; Ebü’l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-ğâbe*, thk. Amr Abdüsselam Tedmurî (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1409/1989), 3/208.

⁹⁰ İbn Habîb, *el-Münemmak*, 32.

⁹¹ Ya’kûbî, *Târîhu’l-Ya’kûbî*, 1/295.

⁹² Cümeylî, *Kureys*, 156.

⁹³ Taberî, *Târîhu’t-Taberî*, 2/328.

⁹⁴ İbn Habîb, *el-Münemmak*, 45. Caetani, Nevfel’in İran hükümdarlarıyla da bir ticaret antlaşması gerçekleştirdiğinden bahsetmektedir. Buna göre; Hicaz’dan gelecek olan malların bölgelerinde satılmasında bir sakınca görmediklerinden dolayı ona izin vermişlerdi. Leone Caetani, *İslâm Tarihi*, çev. Hüseyin Cahid Yalçın (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020), 1/205.

⁹⁵ İsfahânî, *el-Egânî*, 17/369; Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl es-Seâlibî, *Simâru’l-kulûb fi’l-muzâf ve’l-mensûb* (Kahire: Dâru’l-Me’rife, ts.), 115-116.

Hicaz ile Irak bölgeleri arasında düzenli ve istikrarlı ticaret ilişkisinin varlığına dair kaynaklarda malumat bulunmamaktadır. Kureyşlilerin başlatmış oldukları yaz ve kış seferlerinin arasında bu bölge yer almamaktaydı. Fakat bireysel anlamda bazı kişilerin küçük çaplı kabilelerle buraya gittiklerinden bahsedilmektedir. Zengin olan bu şahıslar, Irak'ta bazı tüccarlarla kurmuş oldukları dostluk ilişkileri sayesinde kendi kervanlarını buraya götürürlerdi. Nitekim onlar, ürünleri sattıktan sonra yenilerini de alarak Mekke'ye dönerlerdi.⁹⁶

Hicaz-İrak ticareti, İslâmiyet'in doğuşuna yakın bir zamanda tekrardan güçlenmeye başlamıştır.⁹⁷ Ancak tüccarlar bu dönemde de hala bir korku içindeydi. Ebû Süfyân, Kureyş ve Sakîf kabilelerinden birkaç kişiyle beraber ticaret amacıyla Irak tarafına doğru yola çıkmıştır. Fakat o; yapmış oldukları bu yolculukla ilgili korkusunun olduğunu, gitmiş oldukları yerin kendileri için elverişli olmadığını ve orada huzuruna çıkılmasına müsaade etmeyen zorba bir kralın bulunduğunu söylemiştir.⁹⁸ Ebû Süfyân'ın Irak'a yapmış olduğu bu seferin ilk olduğu düşünülmektedir. Çünkü onun Yemen ile Hicaz'dan aldığı ürünleri bu bölgeye götürdüğü, oradan da almış olduklarını tekrardan bu iki yere getirdiği ve herhangi bir korkuya kapılmadığı aktarılmıştır.⁹⁹ Onun böyle bir endişeye kapılmasında hem Tay kabilesinin tüccarlara olan saldırılarının biliniyor olması hem de daha önceden buraya ticaret amacıyla gitmemiş olması etkili olmuştur. Ebû Süfyân, İran'a da ticaret amacıyla gitmiş ve bir defasında Kisra¹⁰⁰ ile görüşüp ona at ve deri hediye etmiştir. Ancak Kisra sadece atları kabul etmiştir.¹⁰¹

Ticaret amacıyla Irak'a giden bir başka şahıs ise Harb b. Ümeyye'dir. O, bu vesileyle Bişr b. Abdümelik ile dostluk kurmuş ve ondan yazıyı öğrenmiştir. Harb, ticaretini bitirdikten sonra Mekke'ye dönerken Bişr de onunla beraber gelmiş ve Mekke'de başkalarına da yazıyı öğretmiştir.¹⁰² Mekke'nin zengin tüccarlarından Abdullah b. Cüda'nın da ticaret amacıyla bu bölgeye gittiği bilinmektedir. Nitekim o, Fâlûzec yemeğini¹⁰³ burada öğrenmiş ve onu Mekke'de de yapmıştır. Ayrıca İran ile Irak'a has olan bazı yemekleri pişirmesi için de özel bir aşçıyı beraberinde getirmiştir.¹⁰⁴ Hakem b. Ebü'l-Âs, parfüm ile koku türündeki ürünleri Hire'ye götürüp satardı. Çünkü orada bir panayır bulunmaktaydı.¹⁰⁵ Koku ticaretiyle uğraşan Hakem b.

⁹⁶ Ali, *el-Mufassal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, 13/294.

⁹⁷ Cümeylî, *Kureyş*, 153.

⁹⁸ İsfahânî, *el-Egânî*, 13/229; Cümeylî, *Kureyş*, 153.

⁹⁹ Ali, *el-Mufassal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, 13/294.

¹⁰⁰ Araplar tarafından Sâsânîler'in krallarına verilen bir unvan olup daha sonrasında bu kelime onlar tarafından Arapçalaştırılmıştır. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 5/142.

¹⁰¹ İbn Abdirabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 1/288.

¹⁰² Ali, *el-Mufassal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, 15/158-159.

¹⁰³ Fâlûzec, yağla balın karışımından elde edilen bir tür tatlıdır. Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, ts., "Kitabü'l-et'ime", 46.

¹⁰⁴ Ali, *el-Mufassal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, 13/295.

¹⁰⁵ İsfahânî, *el-Egânî*, 17/369.

Ebü'l-Âs, parfüm ve diğer koku türü eşyaları Hire'ye götürüp satardı. Çünkü Hire'de her yıl insanların toplanmış oldukları bir çarşı bulunmaktaydı.

Kureyşliler'in Habeşistan ve Mısır'a nazaran Şam, Yemen ve Irak'la olan ticaret ilişkilerinin daha iyi olması bir tesadüf olmasa gerek. Bakıldığında bu üç memlekette de ortak olan husus, buralarda panayırların bulunuyor olmasıdır. Muhtemelen bu yerlerle ticari ilişkilerin daha iyi olmasında ticaret güzergâhları ve panayırlar etkili olmuştur.

1.3. Ticaret Yolları

Ticaret yolları; bir bölgenin iklimi, coğrafi yapısı ve bitki örtüsü kadar önemlidir. Çünkü onlar, ticaret hayatının canlanmasına ve bölgenin kalkınmasına ciddi anlamda katkı sağlarlar.¹⁰⁶ Yollar, kara ve deniz şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Bunlar da kendi içinde uluslararası ve yerel olanlar şeklinde bir ayırma tabi tutulur. Yarımada'daki Araplar, eskiden beri hem yolları hem de üzerinde bulunan konaklama yerlerini gayet iyi bilirdiler.¹⁰⁷

İslâmiyet öncesi dönemdeki Arapların o dönemde kullandıkları ticaret yollarını anlatan kaynaklar bulunmamaktadır. Seyahat ve coğrafya türü kitapların aktardığı bilgilerse İslâmiyet'ten sonraki dönemlere aittir. Ancak bu güzergâhların zamanla herhangi bir değişim göstermediği düşünülmektedir.¹⁰⁸

Bedeviler, buldukları yerlerden geçen yollardan faydalanarak bir kazanç sağlama yoluna gitmişlerdir. Tüccarlar, yorulan hayvanlarını dinlendirmek için buralarda mola verir, kendileri için yiyecek satın alır ve hayvanları için de yem temin ederlerdi. Ayrıca kervanları koruyacak muhafızlarla beraber bazen de yol rehberlerine ihtiyaç duymaktaydılar. Bedeviler de bütün bunları kazanç için karşılamaktaydı.¹⁰⁹

¹⁰⁶ İbrâhim, *Esvâku'l-Arab et-ticariyye*, 13.

¹⁰⁷ Bal, *Arap Yarımadası'nda Ticaret*, 141; Adem Apak, *Cahiliye Döneminde Ekonomik Hayat* (Ankara: Fecr Yayınları, 2022), 99.

¹⁰⁸ Ali, *el-Mufasssal fî tarihi'l-'Arab kable'l-İslâm*, 14/19.

¹⁰⁹ Ali, *el-Mufasssal fî tarihi'l-'Arab kable'l-İslâm*, 14/17; Selame, *Kureyş Kable'l-İslâm*, 236.

Resim 1.1. Ticaret Yollarını Gösteren Bir Görsel¹¹⁰

¹¹⁰ Sami b. Abdullah b. Ahmed el-Mâğlûs, *Siyer Atlası*, thk. Muhammed Emin Yıldırım, çev. Abdullah Karakaş (İstanbul: Siyer Yayınları, 2011), 96.

1.3.1. Uluslararası yollar

1.3.1.1. Kara Yolu

Arap Yarımadası'nın doğal bir liman konumunda olduğu söylenebilir. Çünkü denizlerden gelen ticaret ürünleri, Arapların ticaret kervanları sayesinde diğer memleketlere taşınmaktaydı.¹¹¹ Kara yoluyla yapılan ticaretin Hicaz Arapları açısından önemi bir hayli fazlaydı. Çünkü ticaretlerinin esası bunun üzerine kuruluydu. Nitekim onlar Şam, Yemen ve Irak gibi bölgelerle iletişimlerini bu şekilde sağlamışlardır.¹¹²

Karayolu taşımacılığı, o dönemin şartlarına göre birçok zorluğu beraberinde bulundurmaktaydı. Bunlardan en önemlisi, uzun ve zor coğrafyalardan geçen yolların üzerlerinde herhangi bir yönlendirici işaretlerin olmamasıydı. Bu sorun, yukarıda da geçtiği gibi bazen bedevilerden yolu bilenler vasıtasıyla aşıldı. Eski tarihte yollara işaretler koyulması ile ilgili girişimlerde bulunulduğuna dair bilgi bulunmaktadır. Buna göre; Ebrehe,¹¹³ yolların üzerine işaretler ile birtakım levhalar koyan ilk kişi olmuştur. O, askerlerinin kaybolmaması için yolların üzerine gece vakti ateşle yanan meşaleler koymuş ve bunun için de kendisine "Zu'l-Menâr" denilmiştir.¹¹⁴ Bu rivayetten hareketle Arapların eski tarihten itibaren ticaret yollarını kullanışlı hale getirmeye ve onlara işaretler koymaya önem verdikleri belirtilmiştir.¹¹⁵ Oldukça uzun mesafelere sahip olan bu yolların üzerine işaretler koymak çok ciddi çaba gerektiren bir durum olmanın yanı sıra bu işaretleri korumak bambaşka bir durumdur. Muhtemelen yukarıda zikredilmiş olan uygulama kısa veya kaybolma ihtimali yüksek olan bir yolun üzerinde yapılmıştır.

¹¹¹ Duman, *Kureyş Kabilesi (İslam Öncesi Etnik, Siyasi ve Ekonomik Yapı)*, 213.

¹¹² Apak, *Ekonomik Hayat*, 100.

¹¹³ Bu kişi Kâbe'yi yıkma girişiminde bulunan Ebrehe olmayıp Yemen'in çok eski bir tarihte hükümdarı olan Hars b. Kays'ın oğlu olan Ebrehe'dir. Mağribi işgal eden Ebrehe, geri dönerken askerlerinin kaybolmasından endişelendiği için yolun üzerinde meşale tarzı yanan işaretler koydurmuştu. Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Amr Abdüsselam Tedmurî (Beyrut: Dâru'l-Kitab, 1417/1997), 1/149.

¹¹⁴ Ebû Saîd Abdülmelik b. Kureyb el-Asmaî, *Târîhu'l-'Arab kable'l-İslâm*, thk. Muhammed Hasan el-Yâsîn (Bağdat: Matbatu'l-Maarif, 1959), 28; Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd b. Venend ed-Dîneverî, *el-Ahbârü't-tivâl*, thk. Abdul Mun'im Âmr (Kahire: Dar İhyâu'l-Kutub, 1960), 12.

¹¹⁵ İbrâhim, *Esvâku'l-Arab et-ticariyye*, 30.

1.3.1.1.1. Mekke- Yemen Yolu

Mekke ile Yemen şehirleri, Necid ve Tihâme yollarıyla birbirlerine bağlanmaktaydı. Bu yolların ikisi de San'a'dan başlar ve Mekke'de son bulurdu. Hemdânî, San'a ile Mekke arasındaki uzaklığı mil¹¹⁶, berîd¹¹⁷ ve merhale gibi farklı ölçü birimleriyle belirtmiştir. Buna göre; merhale türünden 22,¹¹⁸ berîd cinsinden 35 berîde tekabül ederken mil cinsindense 420 mile denk gelmekteydi.¹¹⁹ Bu ölçü birimlerinin her bölgede aynı mesafeyi karşıladığını söylemek zordur. Nitekim merhale olarak kullanılan birimin şu tanımı bunu ortaya koymaktadır: “İki durak arasında bulunan mesafe anlamına gelmektedir”¹²⁰ Ucu açık olan bu tanımdan net bir sonuç almanın pek de mümkün olmadığı düşünülmektedir. Çünkü iki durak arasındaki mesafe pekâlâ 10 km bulabileceği gibi bundan daha az veya fazla da olabilir.

Mekkelilerin kış mevsiminde kullanmış oldukları Yemen yolu, San'a'dan başlayarak kuzeye doğru devam etmekteydi. Bu yol, Hicaz bölgesinde ilk önce Tâif'e ardından da Mekke'ye uğrar ve buradan da çeşitli kollara ayrılırdı. Şam bölgesine ayrılan kolu Medine üzerinden devam ederken Mısır'a giden kolu da Bedir üzerinden Akabe Körfezine doğru uzanmaktaydı. Ayrıca Hîre ve Basra Körfezi ile İran'a giden kollar da yine Mekke'den devam etmekteydi.¹²¹

1.3.1.1.2. Mekke -Şam yolu

Ticaret yolları, yaşanan siyasi kargaşa ve anlaşmazlıklardan etkilenerek yön değiştirmiştir. Bu değişimden bazı memleketler olumsuz etkilenirken bazıları da olumlu anlamda etkilenmiştir. MS. VI. Yüzyılın ikinci yarısında Fırat-Basra ticaret yolunda ciddi anlamda değişim yaşanmıştır. Nitekim Bizans ile Sâsâniler arasında yaşanan savaşıardan dolayı Akdeniz ile Uzak Doğu arasında devam eden ticaret vesilesiyle gelişme göstermiş olan Fırat-Basra körfezine ait olan yol, akamete uğrayarak önemini yitirmiştir. Gerek siyasi çekişme ve rekabet gerekse de gümrükte yaşanan sorunlardan dolayı bu güzergâhta ticaret yapma imkânı zorlaşmıştır.

¹¹⁶ Latince kökenli bir kelime olan “Mil”, katedilen mesafenin uzaklığını belirlemek için kullanılan bir terim olup deniz ve kara mili olmak üzere ikiye ayrılır. Milin tekabül ettiği mesafe konusunda net bir bilgi bulunmamakla beraber genel görüş onun, gözün görebildiği mesafe şeklinde olduğu yönündedir. Türkçe ve Farsça'ya aynen geçmiş olan mil ile ilgili 1 Mart 1882 yılında ölçülerin mesafesi hakkında yayınlanmış kararnamede onun 1 km'ye tekabül ettiği belirtilmiştir. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 11/639; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 30/436; Cengiz Kallek, “Mil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara, 2020), 30/53-54. Bu konuda bir çalışma yapmış olan Walther Hinz ise bir mil'in yaklaşık olarak 2 km'ye tekabül ettiğini belirtmiştir. Bu yaklaşımın, diğerlerinden daha gerçekçi olduğunu düşünüyoruz. Nitekim günümüzde Yemen ile Mekke arasında bulunan mesafe 1000 km geçmektedir. Kestirme yollar kullanılması durumunda da bu mesafenin yaklaşık olarak 800 ile 850 km bulması kuvvetle muhtemeldir. Walther Hinz, “İslâm'da Ölçü Sistemleri”, çev. Acar Sevim, *Türklük Araştırmaları Dergisi* 5 (1989), 77.

¹¹⁷ 4 fersaha denk gelen berîd, yaklaşık olarak 24 km'ye tekabül etmektedir. Hinz, “İslâm'da Ölçü Sistemleri”, 67.

¹¹⁸ Yakubî, bu mesafenin 21 merhale olduğunu ifade etmektedir. Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih el-Ya'kûbî, *Kitâbü'l-Büldân* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1422), 154.

¹¹⁹ Hemdânî, *Sıfat Cezîreti'l-'Arab*, 185,188.

¹²⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 11/280.

¹²¹ İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, 134-136; Çağatay, *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, 139-140; Abdülkerim Özyayın, “Arap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/323.

Alternatif yol olan Nil Vadisi ile Kızıldeniz yolunda da sıkıntılar yaşanmaktaydı. Bütün bu gelişmeler, tüccarları bir arayışa yöneltmiş ve nihayetinde onları, Suriye'den gelerek Batı Arabistan'ın üzerinden Yemen'e ulaşan zorlu güzergâhı tercih etmeye itmiştir. Mekke, yaşanan bu gelişmeden yararlanmıştır.¹²²

Mekke ile Şam arasındaki ticaret güzergâhı oldukça eski olup ona "Tebûkiyye" yolu denilmekteydi. Bu yol, Şam'ın Müslümanlar tarafından fethedilmesinden sonra da kullanılmaya devam edilmiştir.¹²³ Bu güzergâh, Şam'dan başlayarak Menzil, Zâtü'l-Menâzil, Tebük, Hıcr, Vadi'l-Kura'ya vardıkdan sonra Zilmerve'ye oradan da başka yerlere de uğrayarak Medine'ye sonrasında da Mekke'ye ulaşmaktaydı.¹²⁴

Şam ile Mekke'yi birbirine bağlayan bir de sahil yolu vardı. Nitekim Bedir Savaşı'nın yaşanmasına neden olan Ebû Süfyân yönetimindeki ticaret kervanı, Bedir mevkiinden sonra güzergâhını değiştirerek sahil yolunu kullanmış ve öylece Mekke'ye varmıştır. Hz. Ebû Bekir, hicretin on üçüncü yılında Amr b. Âs önderliğindeki orduyu Mu'rika¹²⁵ yolundan Şam bölgesine göndermiştir.¹²⁶ İki yer arasındaki mesafeyi kısalttığından dolayı bu güzergâh tercih edilmekteydi.¹²⁷

Akdeniz sahillerindeki liman şehirlerine gitmek isteyen Arap tüccarlar, iki farklı güzergâh kullanmışlardır. Bunlar; Arap Yarımadası'nın Güney Batı tarafından başlayarak Hicaz, Ürdün, Filistin ve Suriye'nin doğu taraflarına giden ile körfez ülkelerin sahillerinden başlayıp Fırat Nehri boyunca devam ederek Devre Panayırının¹²⁸ kurulduğu yere kadar ulaşan yollardır.¹²⁹

1.3.1.1.3. Mekke-Mısır yolu

Mekke ile Mısır'ı birbirine bağlayan iki farklı yol bulunmaktaydı. Bunlar Eyle'ye kadar aynı güzergâhta birleşirken buradan itibaren de ikiye ayrılmaktaydı. Bu açıdan Eyle, bir kavşak konumundaydı. Nitekim Şam ve Mısır'dan gelenler bu mevkiye konaklardı. Bu noktadan sonra Medine'ye uğramadan direkt olarak Mekke'ye gitmek isteyenler, sahil yolunu kullanarak yolculuklarını tamamlarlardı. Medine'ye gitmek isteyenler ise Eyle'den sonra Ağra'ya devam

¹²² Bernard Lewis, *Tarihte Araplar*, çev. Hakkı Dursun Yıldız (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009), 48.

¹²³ Mosl, *Şimâlu'l-Hicaz*, çev. Abdülmuhsin el Hüseyini (İskenderiyye, 1952), 155.

¹²⁴ İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, 150.

¹²⁵ Mu'rika, Bedir mevkiine yakın bir sahil yoludur. Ebû Süfyân yönetimindeki ticaret kervanı, Bedir'den ayrılarak bu yolu kullanmıştı. Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 5/155.

¹²⁶ Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 2/422; 3/387.

¹²⁷ Salih Ahmed Ali, "Turuku'l-muvâslâti'l-kadîme fi bilâd el-Arab", *Dâru'l-Yemame* 2/11 (1968), 968.

¹²⁸ Bu panayırın kurulmuş olduğu yerin adı Salihye olup burası Rakka'ya yakın bir köydür. Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1/450; 3/390.

¹²⁹ Sahnâb, *İlâf Kureys Rihletes'-Şitai ves-Sayf*, 42.

ederek Medine'ye giderlerdi.¹³⁰ Bu güzergâhlar arasındaki uzaklıksa sadece merhale şeklinde verilmektedir. İbn Havkal, Medine'ye kadar olan yolun yaklaşık olarak yirmi merhale olduğunu belirtmektedir.¹³¹

1.3.1.1.4. Mekke-Irak yolu

Mekke'den Irak'a giden yol, İslâm sonrası dönem itibariyle kurulan Kûfe ile Basra'da¹³² son bulmaktaydı. Kûfe'den Mekke'ye gitmek isteyen kişi Kadisiye, Muğise ve Akabe'ye ondan sonra da yolun ortasında bulunan Fide'ye uğrar ve bundan sonra da çeşitli yerlere uğrayarak Mekke'ye ulaşırdı.¹³³ Hîre kralı Numan b. Münzir'in Hicaz bölgesine göndermiş olduğu ticaret kafilesi, Hîre'den başlayarak Rûme vadisine oradan Hayber'e oradan da Vâdilkurâ'ya uğradıktan sonra Medine'ye daha sonra da Mekke'ye varmıştır.¹³⁴

Hicaz bölgesinin önemli şehri olan Mekke, farklı memleketleri birbirine bağlayan ticaret yollarının kesişim noktasında bulunmaktaydı. İşte bu durum, ona önemli bir konum yüklemiştir. Mekkeliler, bu durumun farkına varmış ve yolların ulaştığı yerlerle ticaret ilişkileri kurarak ondan faydalanmayı bilmişlerdir.

1.3.1.2. Deniz Yolu

Hicaz bölgesinde ticaret için en çok tercih edilen ve kullanılan yol genelde kara yoluydu. Fakat onunla her yere gitme imkânı bulunmadığından deniz yolu da alternatif bir ticari güzergâh olabilmekteydi.¹³⁵

Bu bölgede denize yakın yerlerde yaşayanlar ticaret için başka bölgelerde kurulan panayirlara katılmak amacıyla deniz yolunu kullanmışlardır.¹³⁶ Hicaz bölgesinde bulunan Araplar denizden hoşlanmadıkları gibi onun vasıtalarından da hoşlanmamışlardır.¹³⁷

¹³⁰ İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, 149-150; Ya'kûbî, *Kitâbü'l-Büldân*, 178-180; İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, 1/40.

¹³¹ İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, 1/40. Ticaret kabileleri ile hac kabileleri tarafından kullanılan merhalelerin mesafeleri arasında farklılık bulunmaktaydı. Mosl, *Şimâlu'l-Hicaz*, 146.

¹³² Basra'nın Mekke'ye olan uzaklığı yaklaşık olarak 25 merhaleyken Kûfe ile arasındaki uzaklıksa 30 merhaleydi. İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, 1/40; Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 5/187.

¹³³ Ya'kûbî, *Kitâbü'l-Büldân*, 150; İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, 125-128; İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, 1/40.

¹³⁴ Yusuf Halîf, *Şuara es-seâlik fî asril Cahiliyye* (Kahire: Daru'l-Maarîf, 1966), 167-168.

¹³⁵ Cümeylî, *Kureys*, 154.

¹³⁶ Ali, *el-Mufasssal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, 13/244.

¹³⁷ Hz. Ömer, denizden çekindiğinden dolayı ona yakın yerlerden de pek hoşlanmamaktaydı. Nitekim ona göre suyun olduğu yerlerde nem bulunduğundan buralarda veba hastalığı ortaya çıkmaktaydı. Amr b. As, Hz. Ömer'e yazmış olduğu bir mektubunda denizi şu şekilde tarif etmişti: "Küçük insanların büyük bir şeye bindiklerini gördüm. Deniz, durulduğunda kalbi ürpertirken dalgalanmaya başladığında da akılları alır. Denizin ortasında insanın güven duygusu azalır. Onun içinde bulunanların misali küçük bir dal parçasına tutunmuş olan dal kurdu gibidir. Eğildiğinde batar, kurtulduğunda da parlar" Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 3/257,259; İbn Abdirabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 1/81; Ali, *el-*

Afrika, Hindistan ve Mısır gibi bölgelerden gelen ticari ürünler Aden'de¹³⁸ hem indirilir hem de yüklenirdi.¹³⁹ Habeşistan'dan gelen gemiler, Câr ve Şuaybe dışındaki diğer limanlara da yüklerini boşaltmaktaydı.¹⁴⁰ Şuaybe, Mekke'nin ticaretinde önemli bir liman şehriydi. Nitekim gemiler, Cidde'den önce buraya gelmekteydi.¹⁴¹ Yiyecek ürünlerin yanı sıra başka ürünler da taşıyan gemiler, Mısır'dan Câr'a gelerek yüklerini burada boşaltmaktaydı.¹⁴²

Araplar, deniz taşımacılığında mevsim şartlarından faydalanmayı bilmişlerdir. Onlar, yaz ve kış mevsimlerinde esmekte olan mevsimlik rüzgârlarla gemilerini yürüterek istedikleri yerlere gitmeyi başarmışlardır. Bu rüzgârların yönleri de mevsimlere göre farklılık göstermekteydi. Nitekim kışın kuzeydoğudan eserken yaz mevsiminde güneybatıdan esmekteydi. Güneybatıdan esen sert rüzgârlar, denizin hırçınlaşmasına neden olmaktaydı. Hiçbir yelkenli gemi böylesine sert esen rüzgârın karşısında duramazdı.¹⁴³

1.3.2. Yerel yollar

Kureyşliler, kullandıkları ticaret güzergâhlarının üzerinde hem kabilelerin hem de kendilerinin dinlenebileceği alanlar ve evler edinmişlerdir. Onlardan başkalarının bu yerlere girmeleriye mümkün değildi.¹⁴⁴ Bu durum, İslâmiyet'in gelmesine kadar devam etmiştir. Kişilerin başka evlere girmelerini yasaklayan Nur Suresi'nin 27. Ayeti nazil olduğunda¹⁴⁵ Hz. Ebû Bekir, bu yasağın yol güzergâhlarının üzerindeki de kapsayıp kapsamadığını sorunca aynı surenin 29. ayeti nazil olmuştur.¹⁴⁶

Mufassal fî tarihi'l-'Arab kable'l-İslâm, 13/244-245. Mektupta yer alan bu ifadeler, Hicaz bölgesinde bulunan Arapların denizle ilgili olan çekincelerini ortaya koymasından önemlidir.

¹³⁸ Büyük bir liman şehri olan Aden'de; Çin, Hindistan ve Habeşistan gibi büyük memleketlere ait anber, misk ve öd ağacı türünden olan malları bulmak mümkündü. İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, 61.

¹³⁹ Bal, *Arap Yarımadası'nda Ticaret*, 150.

¹⁴⁰ Ali, *el-Mufassal fî tarihi'l-'Arab kable'l-İslâm*, 13/266.

¹⁴¹ Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 3/351.

¹⁴² Ya'kûbî, *Kitâbü'l-Büldân*, 152.

¹⁴³ Corc Havrani, *el-Arab ve'l-milaha fî muhît el-Hind*, çev. Yakup Bekir (Kahire: Dâru'l-Kitab, ts.), 69-70. Deniz yolu ile yapılan ticaret taşımacılığında karşılaşılan buna benzer birtakım zorluklardan ötürü tüccarların alternatif olarak kara yolu taşımacılığına yöneldikleri söylenebilir. *Sahhâb, İlâf Kureyş Rihletesi'-Şitai ves-Sayf*, 43.

¹⁴⁴ Derâdike, "İlâf Kureyş", 58.

¹⁴⁵ "Ey iman edenler! Kendinizi tanıtıp izin almadan ve içinde oturanlara selâm vermeden kendi evlerinizden başka evlere girmeyin. Sizin için daha iyi olanı budur; umulur ki düşünüp anlarsınız". *Kur'an yolu meâlî*, çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), Nûr Sûresi 24/7.

¹⁴⁶ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr* (Beyrut: Daru'l-Fikr, ts.), 6/176. "İçinde size ait olan bir eşya bulunan ve kimsenin oturmadığı evlere girmenizde sizin için bir günah söz konusu değildir". Nûr Sûresi, 24/29.

1.3.2.1. Mekke-Medine Ticaret Yolu

Mekke ile Medine'yi birbirine bağlayan bu yolun mesafesi ortalama olarak 200 mil kadardı. Güzergâh, Mekke'den başlayarak Bedir'e oradan Zül-Huleyfe'ye sonrasında da Medine'de son bulmaktaydı. Mola vermek için uğranılan yerler arasında Ebvâ ve Cuhfe de bulunmaktaydı.¹⁴⁷

1.3.2.2. Mekke-Tâif Ticaret Yolu

Mekke ile Tâif,¹⁴⁸ iki yol ile birbirine bağlanmaktaydı. Birinci güzergâh, Bi'r b. el-Murtefi'ten başlayarak Karnü'l-Menâzil'e oradan da Tâif'e uğramaktaydı.¹⁴⁹ Karnü'l-Menâzil ile Tâif arasında bulunan bu yolun uzaklığı yürüme mesafesi olarak üç gün sürmekteydi.¹⁵⁰ İkinci güzergâhsa Arafat üzerinden geçmekteydi. Bu da Ukbe'den başlayarak Arafat'a oradan da Tâif'e doğru uzanmaktaydı.¹⁵¹

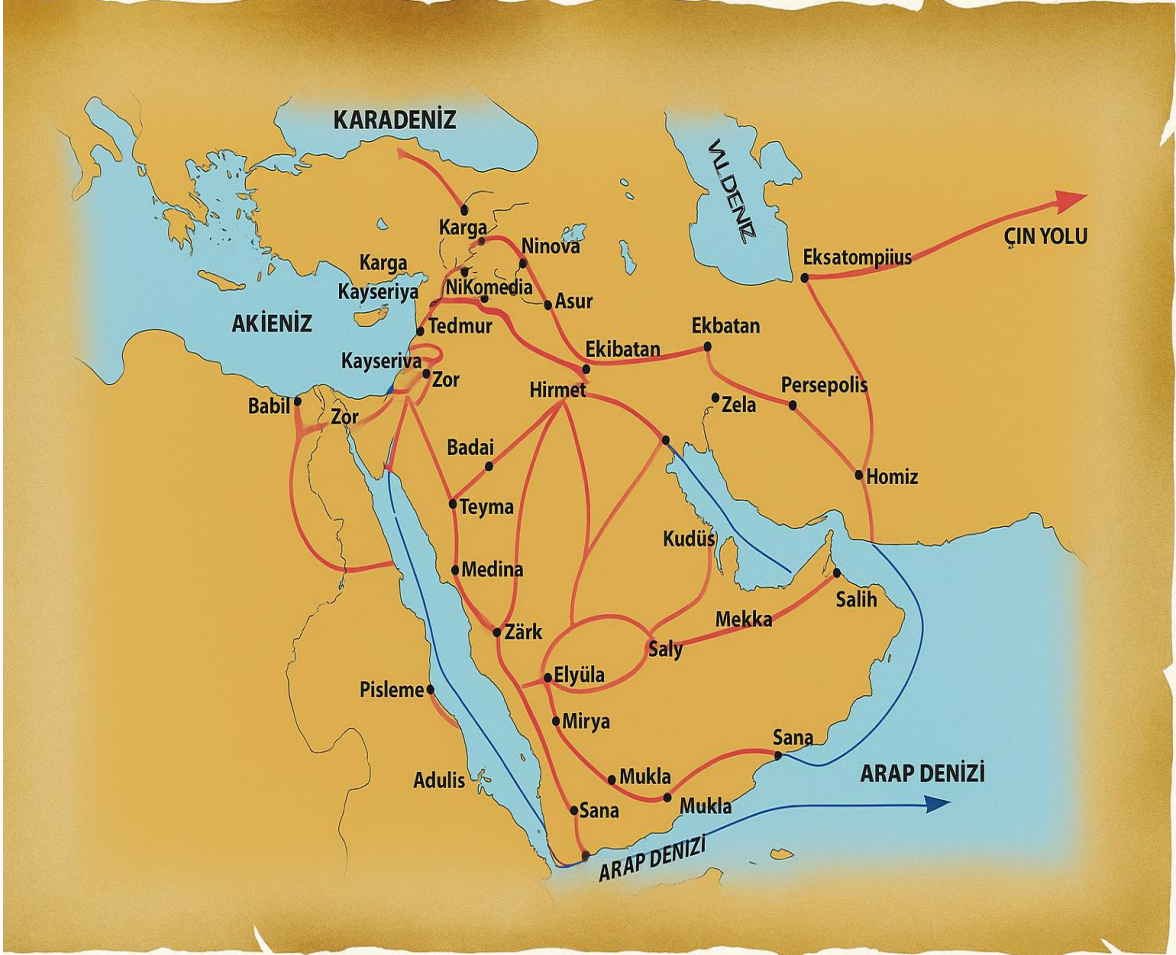
¹⁴⁷ Bekrî, *Mu'cem*, 3/954,957; İbrâhim, *Esvâku'l-Arab et-ticariyye*, 32.

¹⁴⁸ Ticaret bakımından Hicaz'ın önemli şehirleri olan Mekke ve Tâif için "Karyetan" veya "Mekketan" isimleri kullanılırdı. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân fî te'vili'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Müessesetü'r-risâle, 1420/2000), 21/592; Çağatay, *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, 140; Cümeylî, *Kureys*, 148.

¹⁴⁹ İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, 134.

¹⁵⁰ İbrahim b. İshak b. İbrahim el-Harbî, *el-Menâsik ve emâkin turuk el-Hac ve me'âlim el-cezîre*, thk. Hamed Casir (Riyad: Dâru'l-Yemâme, 1969), 654.

¹⁵¹ İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, 134.

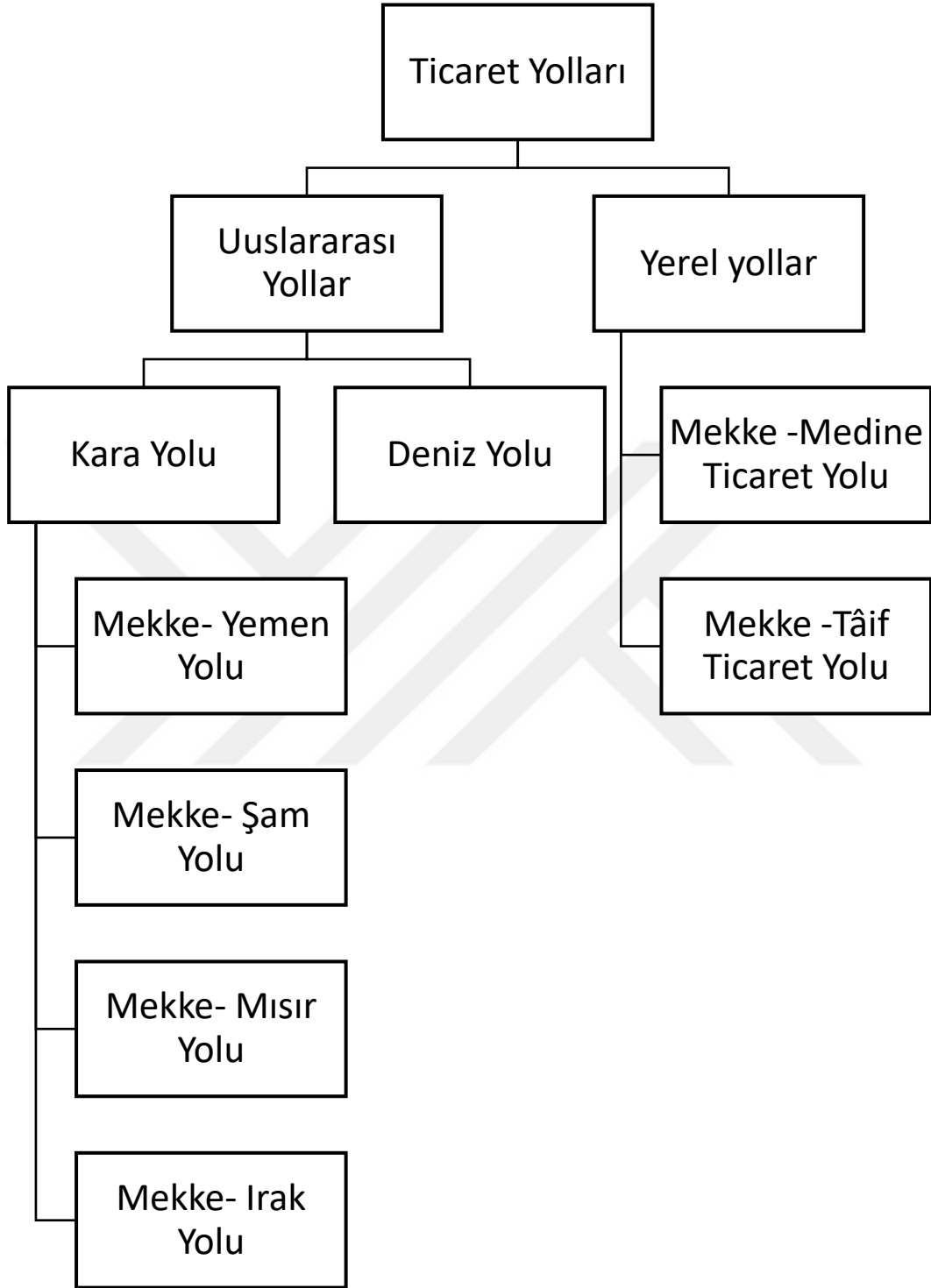
Harita 1.1. Mekke Şehrinden Geçen Ticaret Yollarını Gösteren Harita¹⁵²

¹⁵² http://c12.incisozluk.com.tr/res/incisozluk//11503/8/1433188_ob8a8.jpg. Erişim tarihi, 7.11.2022 saat, 18.20

Harita 1.2. Ticaret Yollarını Gösteren Bir Başka Harita¹⁵³

¹⁵³ <https://archive.aramcworld.com/issue/200401/journeys.of.faith.roads.of.civilization.htm>, Erişim tarihi, 7.11.2022 saat, 18.20

Şekil 1.1. Ticaret Yollarını Gösteren Şema

1.4. Hicaz Ticaretine Etki Eden Faktörler

14.1. İlâf

İlâf'ın sözlük anlamı ülfet etme, ısınma, söz verme ve antlaşma yapmadır. Terim anlamı ise Kureyşliler'in komşu devletler ve kabilelerle yapmış oldukları ticari amaçlı antlaşmalardır.¹⁵⁴ Kureyşliler, bu sayede hem ticaretlerini geliştirmiş hem de saygınlık kazanmışlardır.¹⁵⁵ İlk defa uygulanmış olan bu sistemin gelişerek devam etmesini sağlayan unsurlar; onun halk tarafından benimsenmesi ile o dönemin dini ve toplumsal kabulleriyle de bir çatışma içine girmemesidir.¹⁵⁶ Ticari hayatı düzenleme ve koruma adına yapılan bu antlaşmalar yazıya geçirilmişti.¹⁵⁷ Kabilelerle yapılanlardan ziyade devlet kralları ile yapılanlar yazıya geçirilmişti. İleride aktarılabacağı gibi Hâşim b. Abdümenâf, bazı krallardan yazılı güvence talep etmiştir.

Muhammed Hamidullah, ilâf'ın bir tür elçilik görevi olduğunu ve onun herkes tarafından bilindiğini, bununla ilgili de çok sayıda Arap vakayinamesinin bulunduğunu belirtmektedir. Ayrıca bu durumun batıda hiç kimse tarafından dikkate alınıp araştırılmadığını da ifade etmektedir.¹⁵⁸ Bu konunun ülkemizde de benzer bir durumda olduğu düşünülmektedir. Çünkü bu konuyu ele alan çalışma bulunmamaktadır.

Kureyşliler tarafından uygulanan ilâf,¹⁵⁹ Mekke'nin maddi anlamda belirli bir güce ulaşmasını sağlayan önemli gelişmelerdendir. Onu Kureyş adına düzenleyenler; Hâşim, Abdüşems, Muttalib ve Nevfel'dir. Bu şahıslar, kabileleri adına ticari amaçlı seferler düzenleyerek Mekke'nin kalkınmasını sağlamış ve bu uğurda hayatlarını kaybetmişlerdir. Hâşim, yaz ve kış mevsimlerindeki yolcuları başlatmış ve bunu bir gelenek haline getirmiştir. O, bu amaçla gitmiş olduğu Gazze'de vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir.¹⁶⁰ Hâşim hem yapılan antlaşmaları hayata geçirmek hem de tüccarlara rehberlik etmek amacıyla kervanların başında

¹⁵⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/56; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/75; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 9/10; Muhammed Hamidullah, "İlâf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/63. İlâf'ın başka anlamları olsa da bu anlamı, makul olduğu gibi o zamanın şartlarına da uygun düşmektedir. Jones, "İslâm'ın Zuhurunda Batı Arabistan'ın Ekonomik Tarihinin Bir Kaynağı Olması Bakımından Es-Siretu'n-Nebeviyye", 496. İlâf'ın günümüz terminolojisindeki karşılığı, ticaret antlaşmaları şeklindedir. Afgânî, *Esvâku'l-'Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 147.

¹⁵⁵ Adnan Demircan, "Son Peygamber'in Geldiği Coğrafya ve Toplum: Hicaz Bölgesi ve Cahiliye Arapları", *Cahiliye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed* (Ankara: Fecr Yayınları, 2007), 82.

¹⁵⁶ Sahnâb, *İlâf Kureyş Rihletesi-Şitai ves-Sayf*, 286.

¹⁵⁷ Selame, *Kureyş Kable'l-İslâm*, 235.

¹⁵⁸ Hamidullah, "El-İlâf veya İslâm'dan önce Mekke'nin İktisadi-Diplomatik Münasebetleri", 216.

¹⁵⁹ Bu antlaşma neticesinde Hâşim ve kardeşlerinin elde etmiş oldukları faydaların günümüzdeki devletler arası ticari ilişkilere benzediği söylenebilir. Derâdike, "İlâf Kureyş", 56. Cevheri, ilâf ile ilgili oldukça ilginç bir açıklamada bulunmaktadır. Ona göre, Allah'ın fil sahiplerini helak etmesinin altında yatan sebep, Kureyşliler'in yaz ve kış dönemlerinde yapmış oldukları ticaret seyahatlerine alışmış olmalarıydı. Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcü'l-luga ve shâhu'l-'Arabîyye*, thk. Ahmed Abdül Ğafur Attar (Beyrut: Dâru'l-İlim, 1987), 2/1332.

¹⁶⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/136; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/75; İbn Habîb, *el-Muhabber*, 162; Belâzürî, *Ensâbü'l-eshrâf*, 1/59; Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, 1/294; Derâdike, "İlâf Kureyş", 51.

bulunmuştur.¹⁶¹ O, bu sayede yolun güvenli olduğunu ve korkulacak bir şeyin olmadığını, tüccarların bu tür oluşumlara gönül rahatlığıyla katılabileceklerini göstermek istemiş olabilir. Nitekim bu işi başlatan kişi olarak onun kervanların başında bulunması, seyahatlere yapılacak olan katılıma ilgiyi arttırmada önemli rol oynamıştır.

Kureyşlilerin îlâf'a ihtiyaç duymalarının farklı bir nedeninin olduğunu belirtenler de bulunmaktadır. Buna göre; Kusay b. Kilâb, hac ibadetini eda etmek amacıyla Mekke'ye gelenlerin yiyecek ve içeceklerinin karşılanması amacıyla şehirdeki kabilelere kaldıracabilecekleri oranda vergi yüklemiştir. İlk başlarda toplanan vergilerle hacıların ihtiyaçları karşılanırken zamanla artık bu ihtiyaçlar karşılanmamaya başlamıştı. Bu durum Hz. Peygamber'in atalarını yeni bir kaynak aramaya yöneltmiş, îlâf da aranan yeni kaynak olmuştur.¹⁶² Kimileri de benzer nedenin gerekçesini aramaya çalışarak; ticaretlerini genelde buldukları şehrin sınırları içerisinde yapan Kureyşlilerin, bundan önemli ölçüde gelir elde etmediklerini, bunu aşmanın sermayelerini Mekke'nin dışına çıkarmaktan geçtiğini düşünmüşlerdir. Bundan dolayı da Hâşim aracılığıyla îlâf'ı hayata geçirmişlerdir.¹⁶³ Bu son görüşü daha tutarlı buluyoruz. Nitekim Kureyş ticaretinin, belli bir alana sıkışıp kalmasının altında yatan nedenin güvenlikle ilgili sorundan kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu sorun, Hâşim ve kardeşlerinin Mekke ticaretinde söz sahibi olmalarına kadar devam etmiştir. Onlar, antlaşmaya zemin hazırlamak adına etraftaki kabilelerle önce ilişkilerini geliştirme yoluna gitmiş ve bunda da başarılı olmuşlardır.¹⁶⁴ Nitekim Hâşim'in böyle bir işe girişmesinin iki nedeni vardı. Bunlardan birincisi; Mekkelileri Benî Tay, Has'am, Kudaâ gibi Arap kabilelerinin tehditlerinden, ikincisi de onlara ait kervanları, bedevilerin hırsızlık ve yağmalarından korumaktır.¹⁶⁵ Muhtemelen güvenlik sorunu sadece Hicaz ve çevresi ile sınırlı olmayıp diğer bölgelerde de benzeri bir durum bulunmaktaydı. Anladığımız kadarıyla o dönemde güçlü krallıkların topraklarında izinsiz bir şekilde ticari seferler yapmak pek mümkün değildi. Hâşim'in hem Bizans'tan hem Habeşistan'dan yazılı güvence alması bu görüşü destekler mahiyettedir.¹⁶⁶ Sahnâb Viktor da îlâf'ın güvenliğinden bu iki devletin sorumlu olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁷

Îlâf'tan önce Kureyşlilerin ticari hayatı Mekke ve çevresiyle sınırlıydı. Ancak Hâşim'in Kayser'le görüşmesinin ardından onların ticareti geniş bir alana yayılmıştır.¹⁶⁸ Yerel ticaretle uğraşan

¹⁶¹ M. J. Kister, *İlk Dönem İslâm Tarihi Üzerine Makaleler*, çev. Ali Aksu (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014), 47.

¹⁶² İsrâfil Balcı, *Peygamberlik Öncesi Hz. Muhammed* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 47.

¹⁶³ Mahmud İbrahim, "İslâm'dan Önceki Mekke'de Sosyal ve İktisadî Şartlar", çev. Mustafa Özel, *Piyasa Düşmanı Kapitalizm* (İstanbul: İz Yayınları, 1993), 253, 255.

¹⁶⁴ Said el Endülüsi, *Neşvetu't-Tarab Fî Târih Câhiliyeti'l-Arab*, thk. Nusret Abdurrahman (Ürdün: Mektebetü'l-Aksa, ts.), 329; Cümeylî, *Kureyş*, 92.

¹⁶⁵ Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 2/252; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/75; Seâlibî, *Simâru'l-kulûb*, 115-116.

¹⁶⁶ İbn Habîb, *el-Münemmak*, 42.

¹⁶⁷ Sahnâb, *Îlâf Kureyş Rihleteş'-Şitai ves-Sayf*, 285.

¹⁶⁸ Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî, *el-Evâ'il* (Tanta: Dârul-Beşîr, 1408), 26.

Kureysliler, kıtlıkla karşılaşmış ve ciddi bir şekilde ondan etkilenmişlerdir.¹⁶⁹ Kıtlıktan etkilenen bazı aileler evlerini terk ederek kurdukları çadırın içinde ölümü bekleyerek i'tifad yöntemini uygularlardı. Hâşim b. Abdümenâf'ın liderliğine kadar Kureyslilerin bu yönetime başvurduğu aktarılmıştır. O; kabilede söz sahibi olduğunda, bu uygulamanın ortadan kaldırılması için Kureysli zengin tüccarlardan her birinin yaz ve kış seferlerine çıkacağı zaman maddi durumu iyi olmayan bir kişiyi yanına almasını, elde edilecek kârdan da fakire bir pay verilmesini teklif etmiş ve onun bu teklifi kabul görmüştür.¹⁷⁰ Burada dikkatimizi çeken husus, Hâşim'in bu sorunu ortadan kaldırmada yaz ve kış seferlerinden faydalanmayı düşünmüş olmasıdır. Ancak onun, bu seferlerin hayata geçmesi için gereken girişimlere bundan sonra başladığı düşünülmektedir. Nitekim o, böyle bir dönemde Şam'a gidip Kayserle bir görüşme gerçekleştirmiş ve ülkesinde Kureyslilerin ticaret yapabilmesi için ondan yazılı bir güvence almıştır.¹⁷¹ Kayser, Necâşi'nin de bu konuda onlara yardımcı olmasını bir mektupla istemiştir.¹⁷²

¹⁶⁹ İbn Habîb, *el-Münemmak* 42, 219.

¹⁷⁰ İ'tifad, yoksulluk çeken bir kimsenin, ölene kadar evinin kapısını kapalı tutması veya ailesiyle beraber bilinen bir yere giderek kurmuş olduğu çadırın içinde ölümü beklemesi demektir. Anlatıldığına göre Kureys kabilesi Cahiliye Dönemi'nde bu uygulamayı yapardı. Bu konu ile ilgili aktarılan iki rivayet bulunmaktadır. Birincisi; iflas eden bir kişi bu durumunun kimse tarafından görülmemesi için çöle giderek orada kendisine bir çadır kurup ölümü beklerdi. İkinci rivayetse şöyledir: Amr b. Abdümenâf'ın (bu kişi Hâşim'dir) Esed adında bir oğlu vardı. Bu Esed'in çok sevdiği ve beraber oynadığı Tirb adında bir arkadaşı bulunmaktaydı. Bir gün beraber oynarlarken Tirb Esed'e şöyle demişti: "Biz yarın i'tifad yapacağız." Tirb'in bu söylediğini duyan Esed, ağlayarak annesinin yanına gitmiş ve olanları ona anlatmıştı. Bunun üzerine Esed'in annesi, Tirb'in ailesine birkaç gün yetecek olan un ve yağ göndermişti. Kendilerine gönderilen un ve yağın bitmesi üzerine Tirb tekrardan Esed'e i'tifad yapacaklarını söyleyince bu sefer Esed durumu babasına anlatmıştı. Hâşim, bu durumdan rahatsızlık duymuş ve buna bir son vermek amacıyla Kureys'e bir konuşma yapmaya karar vermişti. Hâşim, yapmış olduğu konuşmasında kendilerinin izzet ve şeref sahibi olduklarını, insanların da kendilerine uyduklarını belirterek bu işin kaldırılması gerektiğini ve ilk olarak da Tirb'in ailesinden başlanılmasını istemişti. Hâşim, bu konuşmadan sonra kestirmiş olduğu hayvanların etleriyle tirit yemeği yaparak insanları doyummuştu. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, thk. Ahmet el-Berduni - İbrahim Atfîş (Kahire: Dâru'l-Kutub el-Mısriyye, 1384/1964), 20/204-205; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 3/295; Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, thk. Muhammed Ne'im el-'arkesüsi (Beyrut: Müessesetü'r-Risalat, 1426/2005), 300; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 23/393; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/636. Hâşim'in özellikle de ikinci rivayetteki durumu duyduktan sonra i'tifad'ı kaldırmak için teşebbüste bulunması ve kıtlık içinde olanların doyurulmasını sağlamak adına tirit yemeği yaptırması gibi durumlar bizi bu rivayete temkinli yaklaşmaya sevk etmektedir. Hâşim'in ön planda tutularak konunun yükseltilmeye çalışıldığını düşünüyoruz. Hz. Peygamber'in büyük atalarından olması, onun yüceltilmesi için yeterli bir sebep olabilir. Şunu da ifade etmekte yarar vardır: Mekkeliler, kıtlık yaşadıkları bir dönemde Hâşim, onlara tirit yemeği ikram etmiştir. Anacak bu durumun ikinci rivayette anlatılan olaydan sonra gerçekleşmediğini düşünüyoruz. Nitekim o, bu kıtlık döneminde Şam taraflarında bulunmaktaydı.

¹⁷¹ Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 2/252; İbn Habîb, *el-Münemmak*, 42. Acaba Hâşim, o dönemin büyük devletlerinden biri olan Kralla direkt görüşebilmiş mi veya kral kendisini kabul etmiş mi? Hâşim döneminde Hicaz bölgesinde bulunan Arapların kale alınacak bir durumların olmadığını düşünüyoruz. Çünkü onları çevre memleketlerde önemli kılacak bir durumları bulunmamaktaydı. Ayrıca Araplar, en gözde oldukları Hz. Peygamber döneminde bile direkt olarak Bizans kralı ile görüşme gerçekleştirmemişlerdi. Nitekim Hz. Peygamber; Bizans kralını İslâm'a davet etmek için bir mektup hazırlamış ve bunu da krala iletmesi için de Busrâ emirine Dihye ile göndermişti. Aynı şekilde Kisra için de hazırlanan mektup, Kisrâ'ya ulaştırması için Abdullah b. Huzâfe tarafından Bahreyn liderine verilmişti. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/259; 4/189; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Züheyr b. Nasir en-Nasir (b.y.: Dâr Tavku'n-Necat, 1422), "Bed'ul-vahy", 1. Gerek Hâşim gerekse kardeşleri, muhtemelen direkt olarak krallarla değil de onlara ulaşabilecek aracı kişilerle bir görüşme gerçekleştirmişlerdir. Hâşim ve kardeşlerinin, Hz. Peygamber'in ataları olması sebebiyle krallarla görüşmeler gerçekleştirip antlaşmalar yapmış gibi lanse edilmiş olmaları da muhtemeldir.

¹⁷² Hâşimle görüşerek ona ticaretle ilgili söz konusu olan güvenceyi veren kişinin 457-474 yılları arasında Bizans'ın başında olan İmparatoru I. Loen olduğu ve bu görüşmenin de muhtemelen 467 yılı civarlarında gerçekleştiği ifade edilir. Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan (İstanbul: Beyan Yayınları, 2004), 247,279.

Hâşim'in talebi üzerine böyle bir yazının kaleme alınmış olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü o, Habeşistan kralı ile yapacağı görüşmede bunun kendisine bir yarar sağlayacağını düşünmüş olabilir.

Yaz ve kış dönemlerinde uygulanan ticaret seferlerinden önce Mekke sakinleri, ekonomik bir sıkıntı içine girmiş ve onların bu durumu ciddi bir hal almıştır. Şehrin önde gelen ailesinden olan Hâşim ve kardeşleri, Mekke'yi hem bu sıkıntıdan kurtarmak hem de kalıcı bir ekonomik çözüm bulmak adına çözüm arayışı içerisine girmişlerdir. Muhtemelen onlar, çözümün yaz ve kış seferleriyle komşu memleketlere yapılacak olan ticaret seyahatleriyle olacağını düşünmüşlerdir. Onları bu çözüme iten etkenin de Şam ve Yemen gibi memleketleri birbirine bağlayan ticaret yolunun Mekke üzerinden geçmesi olduğu düşünülmektedir.

Kayser-Hâşim görüşmesinin planlı olmadığı, Hâşim'in gelişen şartları fırsata çevirmesi sonucunda tesadüfen gerçekleştiği ve tarih olarak da bunun Milâdî 6. yüzyılda olduğu belirtilmiştir.¹⁷³ Genelde Hicaz özelde Mekke için önemli ve yararlı olan bir gelişmenin tesadüf eseri gerçekleştiğinin tutarlı olmadığı düşünülmektedir. Nitekim bir başka rivayete göre; Hâşim'in görüşmesinden memnun kalan Kayser, ona yazılı bir güvence vermiştir. İki lider arasında gerçekleşen görüşmede Kayser, Hâşim'e şöyle bir soru sormuştur: *"Bizler, sizin neyinize muhtacız ki sizinle bir antlaşma yapalım?"* Hâşim de kendisine şöyle bir cevap vermiştir: *"Kral, bağısladığı her şeye muhtaç değildir. Eğer durum böyle olursa kralların lütufları azalır. Bizlerin ihtiyaç vesilesiyle yanınıza gelmemiz, hiçbir ihtiyaç duymadan gelmiş olmamızdan daha iyidir."*¹⁷⁴

Kayserle yapılan antlaşmanın hayata geçmesinde Hâşim'in daha önceden Şam'a defalarca gelmiş olması etkili olmuştur. Buna göre; o, bu bölgeye yapmış olduğu seyahatler sayesinde hem tanınmış hem de iyi bir izlenim bırakmıştır. Bir bakıma bu, onun Şam bölgesine yaptığı ilk yolculuk olmamıştır.¹⁷⁵ Belâzürî de bu iddiaya yakın bir rivayet aktarmaktadır. Buna göre Hâşim, Kureyşlilerin kıtlığa maruz kaldıkları zamanda ticaret amacıyla Şam bölgesinde bulunmaktaydı. Bu durumu öğrenir öğrenmez ekmek satın alıp Mekke'ye göndermiş, ardından da develerin kesilerek yemek yapılmasını emretmiştir. O, bu şekilde halkın açlığını gidermiştir.¹⁷⁶ Muhtemelen bu olay onun Kayser'le yapmış olduğu antlaşmadan sonra yaşanmıştır. Eğer iddia edildiği gibi antlaşmadan önce Hâşim defalarca Şam bölgesine seyahatler gerçekleştirmişse onu antlaşma yapmaya zorlayan nedir? Hâşim'in antlaşma teklifinin Kayser tarafından kabul edilmesinde dini ve ticari nedenlerin etkili olduğu ifade edilmiştir. İşin ticari boyutu şöyleydi: Hicaz'da bulunan deri ile kumaş türü ürünlerin ucuz bir şekilde Bizans'a götürüleceğinin Hâşim tarafından belirtilmesi antlaşmanın yapılmasında etkili

¹⁷³ Derâdike, "İlâf Kureys", 57.

¹⁷⁴ Endülüsî, *Neşvetu't-Tarab*, 330.

¹⁷⁵ Salih Sulayman Aladieh Salamah, *Meccah Trade Prior to the Rise of Islam* (School of Oriental Studies, 1992), 51; Cümeylî, *Kureys*, 136.

¹⁷⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-eyrâf*, 1/58.

olmuştur. Çünkü Kayser, bu malları ucuza alıp başka yerlere daha pahalı bir fiyata satınca ciddi bir kâr elde edecektir.¹⁷⁷ Dini boyutsa Kureyşlilerin Kâbe'nin hem koruyuculuğunu hem de onun gereken bakım ve hizmetlerini sağlamış olmalarıydı.¹⁷⁸

Hâşim'in bu girişiminden sonra onun kardeşleri de diğer bölgelerle ticareti geliştirmek ve antlaşmalar yapmak üzere harekete geçmişlerdir. Abdüşems Habeşistan'la¹⁷⁹ Nevfel ise Irak ve İran'la antlaşma gerçekleştirmiş ve Selmân şehrinde hayatını kaybetmiştir.¹⁸⁰ Muttalib ise aynı amaç için Yemen'e gitmiş ve oranın Radmân şehrinde vefat etmiştir.¹⁸¹ Abdümenâf'ın dört oğlu, ticaretle ilgili yapmış oldukları bu girişimler sayesinde Mekke'de yüksek bir konum elde etmişlerdir. Fakat Hâşim'in yeri kardeşlerine nazaran daha fazlaydı.¹⁸² Bu tür girişimleri başlatan ilk kişi olması, kıtlık döneminde insanların yiyecek ihtiyacını karşılaması ve yoksul insanların zenginlerle beraber ticaret yapmasını sağlaması gibi etkenler bir arada düşünüldüğünde Hâşim'in kardeşlerinden daha yüksek bir itibara ve konuma sahip olması gayet normal olacaktır.

Bizans'la yapılan antlaşma sayesinde Kureyşlilerin ticari ilişkileri güvence altına alınmıştır. Ancak Bizans'a varmadan önce topraklarından geçecekleri kabileler, Kureyşlileri bekleyen bir başka sorundu. Hâşim, bu durumun farkına varmış ve onu aşmak için Şam'dan dönerken yolun üzerinde bulunan bu kabilelerle görüşerek onlarla da antlaşma yapmıştır.¹⁸³ Nitekim İslâm öncesi dönemde Arapların geneli Kâbe'ye ve haram aylara saygı duyarken bazıları da saygı duymayıp yağmacılık ve hırsızlık yapmaktan geri durmazlardı.¹⁸⁴ Bedeviler, çölde yaşam sürdürüklerinden yağmacılığı bir geçim kaynağı görüp benimsemişlerdir. Bu anlamda ticaret kervanına yapılacak olan saldırı, bedevinin gözünde suç olmaktan ziyade bir iftihar ve gurur

¹⁷⁷ İbn Habîb, *el-Münemmak*, 42; Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2010, 1/294; Derâdike, "İlâf Kureyş", 54. İbn Kuteybe'nin aktarmış olduğu bir rivayete göre Bizans, Mekke ile olan ilişkilerini dikkate almış ve buna önem vermişti. Buna göre Mekke'nin kontrolünü ele almak için Huzâa kabilesiyle savaşan Kusay b. Kilâb'a bir Bizans imparatoru yardım etmişti. İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 640. Muhammed Hamidullah, Kusay'a yardım eden bu imparatorun muhtemelen I. Theodos (379-395) olabileceğini belirtmektedir. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 279.

¹⁷⁸ Özeydî, "Arap", 3/323.

¹⁷⁹ Yakubi'nin vermiş olduğu bilgiye göre Habeşistan'la ticari ilişkileri ilk defa geliştiren ve antlaşma yapan kişi Hâşim'di. Onun vefatından sonra Arapların kendilerine galip gelmesinden dolayı bir korku ve endişeye kapılan Kureyş, çareyi antlaşmayı yenilemede bulmuştu. Bunun için de Abdüşems'i Necâşî'nin yanına göndermişlerdi. Abdüşems de antlaşmayı yenileyerek kendisine verilen görevi yerine getirmişti. İbn Habîb, *el-Münemmak*, 44; Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 1/295.

¹⁸⁰ Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 3/40, 239; Caetani, *İslâm Tarihi*, 1/205.

¹⁸¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/83; İbn Habîb, *el-Muhabber*, 163. Hâşim b. Abdümenâf'ın ölmesinden sonra kardeşi Muttalib Yemen'e giderek abisinin önceden düzenlemiş olduğu antlaşmayı yenilemişti. İbn Habîb, *el-Münemmak*, 44-45. Avatif Selame ise bu konuda farklı bir görüş belirtmektedir. Buna göre Kureyşliler, yapılan antlaşmaların geçerliliğini, onları yürürlüğe koyan şahısların hayatta kalmalarına bağlamamış olup bunların daimî olarak yürürlükte olduklarını kabul etmişlerdi. Selame, *Kureyş Kable'l-İslâm*, 232. Ancak Selame tarafından ortaya atılan bu görüş, aktarılan rivayetlerle çelişmektedir. Nitekim Hâşim'in vefatından sonra Abdüşems Habeşistanla, Muttalib de Yemenle antlaşma yenileme girişiminde bulunmuşlardı.

¹⁸² Caetani, *İslâm Tarihi*, 1/205.

¹⁸³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/78.

¹⁸⁴ Derâdike, "İlâf Kureyş", 55. Soygun ve yağmacılık konusunda ünlü olan Eslem, Gıfar, Müzeyne ve Cüheyne gibi kabileler vardı. Bunlar, hac mevsiminde hacıların yollarını keserek onları yağmalarlardı. Bundan dolayı da onlara, hacıları soyan anlamında "Surraku'l hacîc" denilirdi. Buhârî, "Menâkib", 7.

şeklinde gözükmekteydi.¹⁸⁵ Bizans'tan alınan yazılı güvencenin, kabilelerle yapılan antlaşmaların olumlu neticelenmesine bir katkı sağladığı muhakkaktır. Çünkü kabilelerin, o dönemde önemli bir gücü elinde bulunduran bir devletle ticari antlaşma yapan birinin yanında bulunmanın kendilerine yarar sağlayacağını düşünmüş olmaları kuvvetle muhtemeldir.

Hâşim'in kabilelerle yaptığı antlaşmalar, yazılı mıydı, sözlü müydü? şeklinde bir soru insanın aklına gelebilir. O dönemin Arap toplumunda sözün bir ağırlığı ve geçerliliği bulunmaktaydı. Nitekim bir kişinin ağzından çıkan söz, yazılı bir metin gibi görev görmekteydi. Araplar arasında geçerli olan birtakım tabirler bulunmaktaydı. Bunlardan biri olan (لا بأس), hiçbir sorunun olmadığını ve olamayacağını ifade ederdi. Nitekim kişinin bu kelimeyi düşmanına söylemesi durumunda artık o bu saatten sonra kendini güvende hissederdi.¹⁸⁶ Muhtemelen kabile liderleri de benzer sözlerle Hâşim'e gereken güveni vermişlerdi. Hâşim, bu şekilde Mekke ticaretinin dışa açılmasını sağlamıştır.¹⁸⁷

Hâşim ile kardeşlerinin girişimleri neticesinde ticaret için gerekli olan güvenlik ortamının oluşması, birçok kabilenin îlâf'a katılımını sağlamıştır. Çünkü yarımadanın etrafındaki devletlerden gelebilecek olan tehlikeler bazı kabileler için bir sorun teşkil etmekteydi.¹⁸⁸ Nitekim îlâf oluşumuna katılmayan bazı kabileler, harem bölgesindeki ağaçların dalları veya kabuklarını boyunlarına asıp kendilerini Kureyşlilerden göstererek güvenli bir şekilde seyahat etmekteydi.¹⁸⁹ Uluslararası çaptaki ticaret oluşumunun sağlayacağı daimî kazancın farkına varmış olan kabile liderlerinin, bundan mahrum olmamak adına Mekkelî tüccarlarla anlaşarak onlara yakın olmaya çalışmaları, gayet makul gözükmektedir. Bu liderlerin gerek korkmadan Mekke'ye gelmeleri gerekse de burada samimi bir şekilde karşılanmaları onların îlâf'a katılmalarında etkili olan bir başka husus olarak kabul edilebilir.¹⁹⁰

Kureyşlilerin ticaret yolları üzerinde bulunan Arap kabileleriyle yapmış oldukları antlaşmaların Şam, Irak ve Habeşistan gibi memleketlerle yapılan antlaşmalardan daha fazla önem arz ettiği ifade edilmektedir. Çünkü kabilelerin kervanlara bir saldırıda bulunmaları durumunda ülkelerle yapılmış olan antlaşmaların bu konuda herhangi bir koruyuculuğu ve caydırıcılığı bulunmamaktaydı.¹⁹¹ Kureyşliler, kervanlarını koruyacak askeri gücü ellerinde barındıramadıklarından bu tür siyasi yöntemlere başvurmuşlardır.¹⁹² Kabilelerin kervanlara

¹⁸⁵ W. Montgomery Watt, *Hız. Muhammed Mekke'de*, çev. Azmi Yüksel - M. Rami Ayas (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1986), 9.

¹⁸⁶ Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 15/431; Ali, *el-Mufasssal fî tarihi'l-'Arab kable'l-İslâm*, 13/304.

¹⁸⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/78; İbn Habîb, *el-Münemmak*, 42; Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, 1/294; Taberî, *Târihu't-Taberî*, 4/252; Derâdike, "İlâf Kureyş", 54; Duman, *Kureyş Kabilesi (İslâm Öncesi Etnik, Siyasi ve Ekonomik Yapı)*, 128.

¹⁸⁸ Sahnâb, *İlâf Kureyş Rihletesi-Şitai ves-Sayf*, 294.

¹⁸⁹ Ali, *el-Mufasssal fî tarihi'l-'Arab kable'l-İslâm*, 13/305.

¹⁹⁰ Kister, *İlk Dönem İslâm Tarihi Üzerine Makaleler*, 52.

¹⁹¹ Ali, *el-Mufasssal fî tarihi'l-'Arab kable'l-İslâm*, 13/288.

¹⁹² Sahnâb, *İlâf Kureyş Rihletesi-Şitai ves-Sayf*, 285.

herhangi bir saldırı düzenlemeleri, böylesine büyük çaplı bir ticari oluşumdan elde edecekleri kârı ellerinin tersiyle itmeleri demektir ki bizce mantıklı değildir. Nitekim ileride de açıklanacağı üzere Hâşim, kabilelere belli oranda bir kâr payı vermeyi teklif etmiştir. Onların bu durumu reddetmeleri bir nevi binmiş oldukları dalı kesmeleri demektir. Kureyşliler, ticaretin güvenliğini çok önemsemiş ve bunun sıkıntıya düşmesinin önüne geçmek için de çokça çaba harcamışlardır. Buna göre; onlar, bu anlamda bazı kabilelerle evlilik yapma yoluna bile girmişlerdir.¹⁹³ Kim'in hangi kabileyle evlilik gerçekleştirdiğine dair elimizde bir malumat bulunmamaktadır. Ancak kendileri için adeta bir can damarı olan ticareti koruyup geliştirmek adına Mekkeliler'in gereken her şeyi yapmış olmaları ihtimal dâhilinde olduğundan evliliklerin de bu amaç uğruna yapılmış olacağı düşünülmektedir.

Kureyşliler, ticaret güzergâhları üzerindeki kabilelerle olan ilişkilerini, devletlerle olan ilişkiler kadar iyi tutmaya özen göstermişlerdir. Çünkü bu ilişkilerin sağlamlığı sayesinde kervanlar, güvenli bir şekilde gidip gelebilirlerdi ki kervanların güvenliği Kureyşliler için hayati bir önemi haizdir. Kabilelerin bu anlamdaki caydırıcı olma özelliği, İslâmiyet'in gelişine kadar devam etmiştir. Nitekim Gıfar kabilesinden olan Ebû Zer el-Gıfarî, Müslümanlığını Mekke'de ilan edince Mekkeliler tarafından dövülmüştür.¹⁹⁴ Olayı haber alan Abbas b. Abdülmuttalib, Ebû Zer'i dövenlere şöyle seslenmiştir: *"Yazıklar olsun size! Gıfar kabilesinden olan birini mi dövüyorsunuz? Sizin ticaretiniz ve ticaret yolunuz bu kabilenin olduğu bölgeden geçmektedir"* Abbas'ın bu söylediklerinden sonra Mekkeliler, Ebû Zer'i bırakmışlardır.¹⁹⁵

Hâşim ve kardeşlerinin Mekke ticaretini geliştirmek ve onun dışa açılmasını sağlamak adına yapmış oldukları girişimler, Kusay'ın Mekke'de yaptığı girişimden sonra ikinci bir atılım olarak değerlendirilir. Çünkü Kusay, yerel ticaretin gelişebilmesi açısından Mekke'ye işlerlik kazandıran bir sistem tesis etmiştir. Ancak zamanla bu sistem şehir için yeterli bir hal almamaya başladığından farklı arayışlara ihtiyaç duyulmuştur. İşte Hâşim ve kardeşleri; dış ticaretin Mekke için hayati bir önemi haiz olduğunu, bunun oluşabilmesinin önündeki en büyük engelin ise ticaret yollarındaki güvenlik sorunlarının olduğunu fark etmiş ve bunun aşılabilmesi için de birtakım girişimlerde bulunmaya başlamışlardır.¹⁹⁶

Buraya kadar îlâf'ın gerçekleşmesi ile ilgili anlatımda bulunduk. Ancak bu sistemin oluşumu kadar yapılan antlaşmaların içeriği de önemlidir. Muhammed Hamidullah, Hâşim ve

¹⁹³ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 264; Derâdike, "İlâf Kureyş", 61; İbrahim, "İslâm'dan Önceki Mekke'de Sosyal ve İktisadî Şartlar", 255.

¹⁹⁴ Ebû Zer'in Müslümanlığını ilan etmesiyle ilgili problemler için Mehmet Azimli'nin kitabına bakılabilir. Mehmet Azimli, *Siyeri Farklı Okumak* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 133-135.

¹⁹⁵ Buhârî, "Menâkib", 11; "Menâkibü'l-Ensar", 33; Ali, *el-Mufassal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, 13/288; Derâdike, "İlâf Kureyş", 58; Sahhâb, *İlâf Kureyş Rihleteş'-Şitai ves-Sayf*, 220; Demircan, "Hicaz Bölgesi ve Cahiliye Arapları", 81.

¹⁹⁶ Mehmet Azimli, *Cahiliyye'yi Farklı Okumak* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 43; Cümeylî, *Kureyş*, 139. Afgânî, Hâşim ve kardeşlerinin çabaları sonucunda Kureyşlilerin; Bizans, Fars ve Habeşistan gibi yerlerde ticaretlerini yapabilmeleri için çarşılar açıldığını ifade etmektedir. Afgânî, *Esvâku'l-Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 103. Muhammed Hamidullah ile Ahmet Emin ise Bizanslıların; ticaret amacıyla memleketlerine gelen Arap tüccarlara iyi bir gözle bakmadıklarını, onlardan kuşku duyduklarını ve onların belli bir bölgenin dışına çıkmalarına müsaade etmediklerini belirtmişlerdir. Emin, *Fecrü'l İslâm*, 44; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 797.

kardeşlerinin yapmış oldukları antlaşmaların içeriği ile ilgili elde herhangi bir bilginin olmadığını belirtmiştir. Ancak kaynaklarda aktarılan birtakım bilgiler bu içerik hakkında bizlere ışık tutmaktadır. Hâşim, ticaret güzergâhı üzerinde bulunan kabilelerin liderlerine ait kervanları kendi kervanlarıyla beraber götürüp getirmenin yanı sıra onlara elde edilen kârdan da pay vermeyi kabul etmiştir. Tabii o, bütün bu şartları hem Kureys'e hem de kendisine ait olan kervanların herhangi bir saldırıya uğramadan komşu devletlerle serbest bir şekilde ticaret yapabilmesi için kabul etmiştir. Aktarılan bu bilgiler Hâşim ve kardeşlerinin yapmış oldukları bu antlaşmaların çerçevesini çizdiği düşünülmektedir. Muhtemelen Hâşim'in böylesine zahmetli ve masraflı bir işe girişmesinin altında yatan neden, Mekke'nin ticari açıdan gelişmesidir. Nitekim Kureys, ilk başlarda böyle ödünler vererek hem ticari kariyerini hem de ticaret ağını güçlü bir hale getirmeyi hedeflemiş olabilir. Çünkü Kureysliler, zamanla sayısı bin beş yüz deveye ulaşan kabileler oluşturmaya başlamışlardır.¹⁹⁷

Hâşim'in başlattığı ve kardeşlerinin de devam ettirdiği îlâf antlaşmasının kazananı hem Kureys hem de Arap kabileleri olmuştur.¹⁹⁸ Çünkü antlaşmaya dâhil olan kabileler yerlerinde ikamet ettikleri halde kazanç elde ederken Kureys de kervanlarını güvenli bir şekilde Mekke dışına gönderebiliyordu.¹⁹⁹ Îlâf sayesinde Mekke'nin hem yıldızı parlamış hem de kendisi Hicaz'ın diğer şehirlerine nazaran daha fazla ön plana çıkmaya başlamıştır.²⁰⁰

Mekke şehri, îlâf sayesinde Hicâz'ın önemli bir ticaret istasyonu konumuna yükselmiştir. Çünkü o, îlâf'tan önce etrafta yaşayan kabilelerin gözünde pek bir önemi olmayan küçük bir pazar görünümündeydi. Ancak Hâşim ve kardeşlerinin başlattığı îlâf müessesesi sayesinde bu durumundan soyutlanarak ticaret açısından önemli bir merkeze dönüşmüştür. Bu anlamda Mekkeliler, çevrelerinde üretilen ticari eşyaları Habeşistan, Suriye, Irak ve Yemen'e taşıyarak Hicâz bölgesinin ekonomik yönden canlılık kazanmasına da katkı sağlamışlardır.²⁰¹ Îlâf sayesinde Hz. Peygamber'in ataları oldukça zenginleşmişlerdir. Hâşim b. Abdümenâf, ilk defa düzenlediği yaz ve kış seyahatleri sayesinde belli bir otorite ve zenginliğe ulaşmıştır. Nitekim onun bu durumu Ümeyye b. Abdüşems tarafından kıskanılmıştır. Fakat kıskançlık sadece ikili arasında kalmayarak ailelere de yansımış ve uzun bir müddet böyle devam etmiştir.²⁰²

¹⁹⁷İbn Habîb, *el-Münemmak*, 43; Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2010, 1/295; Şerif, *Mekke ve'l-Medine*, 175; Câhiz, *er-Resâilü's-Siyasiyye*, 413; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 787. Arapların oluşturmuş oldukları bu büyük kabileler orduya benzetilmiştir. Emin, *Fecrû'l İslâm*, 43.

¹⁹⁸ Diyârbekrî'nin aktarmış olduğu rivayet bu durumun anlaşılması açısından oldukça önemlidir. Buna göre Mekke'deki fakir tüccarlar, zengin bir hale gelene kadar ticaretten elde edilen kâr oranı aralarında paylaştırılmıştır. Böyle bir uygulamanın yapılmış olması, îlâf sisteminin hem amacına uygun olduğunu hem de istenilen neticeye ulaştığını göstermesi açısından son derece önemlidir. Kâdî Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen ed-Diyârbekrî, *Târîhu'l-hamîs fi ahvâli enfesi nefîs* (Beyrut: Dâru's-Sadr, ts.), 1/156.

¹⁹⁹ Câhiz, *er-Resâilü's-Siyasiyye*, 413; Derâdike, "Îlâf Kureys", 55.

²⁰⁰ Duman, *Kureys Kabilesi (İslâm Öncesi Etnik, Siyasi ve Ekonomik Yapı)*, 233.

²⁰¹ İbrahim, "İslâm'dan Önceki Mekke'de Sosyal ve İktisadî Şartlar", 259; Demircan, "Hicaz Bölgesi ve Cahiliye Arapları", 81; Duman, *Kureys Kabilesi (İslâm Öncesi Etnik, Siyasi ve Ekonomik Yapı)*, 232.

²⁰² Âlûsî, *Bulûğu'l-Ereb*, 1/307; Balci, *Peygamberlik Öncesi Hz. Muhammed*, 49.

Bizans'la yapılan îlâf antlaşmasının hangi tarihte yapıldığı ile ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu konuya değinen Hamidullah, antlaşmanın yapıldığı zamanı tespit etmek için hesaplama yapmıştır. O, Abdülmuttalib'in 578 yılında 110 yaşındayken vefat ettiğini, buradan hareketle onun doğum tarihinin Milâdî 468 olduğunu belirlemiştir. Daha sonrasında ise Abdülmuttalib'in antlaşmadan bir sene sonra doğmuş olabileceğinden hareketle de antlaşmanın 467 yılında yapıldığı sonucuna varmıştır.²⁰³

14.2. Kâbe

Tarım ve hayvancılık açısından uygun bir iklim yapısına sahip olamayan Mekke'de geçim ancak ticaret aracılığıyla mümkün oluyordu. Önemli bir dini sembol olarak kabul edilen Kâbe'nin burada bulunması, Mekke'nin bir ticaret şehri ve merkezi olmasında ciddi bir rol oynamıştır. Nitekim belirli bir zaman diliminde Kâbe'yi ziyaret etmek amacıyla Mekke'ye gelenler sayesinde burada ticaret yapılabilirdi. Buraya daha fazla kişinin gelmesine olanak sağlamak amacıyla insanları hac yapmaya özendirerek, Kureyşlilerin yararına oldu. Kâbe'de her kabile adına bir putun bulunması, bu özendirme bir yöntemiydi. Bir başka yöntem de Kâbe'ye duyulmuş olan kutsallığın gelişip yaygınlaşmasıydı. Çünkü bunun artması demek daha fazla ziyaretçi sayısı demektir. İşte bunu anlayan Kusay b. Kilâb, yeni merasimler eklemiştir.²⁰⁴ Bu amaç için oluşturulan yeni görevler muhtemelen sikâye ile rifâde idi.²⁰⁵ Nitekim Kusay'ın bu yönde bir konuşması aktarılmaktadır. Buna göre; O, toplamış olduğu Kureyşlilere şöyle seslenmiştir: *"Ey Kureyşliler! Sizler Allah'ın komşusu, onun Beyti'nin ve Haremi'nin ahalisisiniz. Hacılar da Allah'ın misafirleri ve Onun evinin ziyaretçileridir. Onlar, ikrama en layık olan misafirlerdir. Yanınızdan ayrılıncaya kadar onlar için yiyecek ve içecek hazırlayınız."*²⁰⁶

Kureyş tüccarları, Dûmetülcendel panayırına gitmek amacıyla Mekke'den hareket ederlerdi. Gerek Kureyş'e olan saygıdan gerekse onların Kâbe'nin yanında bulunmalarından dolayı yolculuk sırasında Kureyş'in tüccarlarına ve kervanlarına herhangi bir saldırıda bulunulmazdı.²⁰⁷ Bu açıdan bakıldığında Kâbe, ticaret bakımından Mekke'ye olumlu anlamda katkı sağlamıştır. Çünkü onun sayesinde hem kabilelerin güvenlik endişeleri ortadan kalkmış hem de Mekke bir ticaret merkezi haline gelmiştir.²⁰⁸ Kureyşlilerin dışındaki kabilelerin kervanlarına saldırı olmasına rağmen onların kabilelerine dokunulmamasının altında yatan ana

²⁰³ Hamidullah, "el-Îlâf", 218.

²⁰⁴ Zeydân, *İslâm Uygarlıkları Tarihi*, 1/48; M. Şemsettin Günaltay, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1997), 56.

²⁰⁵ Kusay b. Kilâb'ın uhdesinde olan bu görevlerden rifâde, Mekke'ye gelen hacıların yiyecek ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlıyordu. Her bir kişi, gücü nispetinde bir şeyler getirir ve bunlar bir arada toplanırdı. Sikâye ise hacıların su ihtiyacının karşılanması göreviydi. Kusay, deriden yapmış olduğu su tulumlarıyla hacılara su dağıtırdı. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/125; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/73; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 13/181.

²⁰⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/73.

²⁰⁷ Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-emkine*, 383.

²⁰⁸ Sarıçık, "Cahiliye Döneminde Arap Yarımadası Panayıruları", 110.

etken, onların Kâbe'nin sahipleri ve koruyucuları olmalarıydı.²⁰⁹ Ancak aktarılan bu bilgiler, îlâf'la bir çelişki içerisinde olmaktadır. Eğer iddia edildiği gibi Kâbe, tek başına güvenliğin sağlanmasında yeterliyse o zaman Hâşim ve kardeşleri neden îlâf antlaşmaları yapmaya ihtiyaç duymuşlardır? Fakat Kâbe'nin hiçbir rolünün olmadığını vurgulamak da doğru değildir. Çünkü onun sayesinde Kureyşlilere bir kutsallık atfedilmiştir.²¹⁰

Kâbe nedeniyle farklı bölgelerden insanlar ibadet amacıyla Mekke'ye gelmekteydi. Bu açıdan hac mevsimi, Araplara özellikle de Mekkelilere iktisadi ve sosyal yönden önemli bir getiri sağlamıştır. Çünkü bu mevsimde panayırlar kurulur ve ticaret yapılırdı. Bunların en önemlileri Ukâz, Mecenne ve Zülmecâz'dır.²¹¹

Mekke'nin Hicaz bölgesindeki diğer şehirlere göre bir adım önde olmasındaki etken Kâbe'nin orda bulunuyor olmasıyla açıklanabilecek bir durumdur. Gerek iklim gerekse de verimli tarım arazileri açısından daha elverişli olan Tâif'ten ziyade Mekke şehrinin daha fazla ön planda olmasının başka türlü bir izahı olamaz.²¹²

Kâbe, üstlendiği dini sembol nedeniyle genelde Hicaz bölgesinin özelde de Mekke şehrinin ticari hayatına önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Yılın belli bir mevsiminde hac ibadetinin burada edilmesi nedeniyle söz konusu bölge ve şehirde bir hareketlilik yaşanmaktaydı. Bu durum, beraberinde ticaretin gelişmesine ve özellikle de Hicaz'da kurulan panayırların canlanmasına katkı sağlamıştır.

14.3. Fil olayı

Burada Öncelikli olarak fil olayını kısa bir şekilde anlatmak istiyoruz. Buna göre; Ebrehe, Yemen valisiyken San'a'da Gamdân'ın yanında Kulleys adında oldukça büyük ve şaşalı bir kilise inşa etmiştir. O, Necaşi'ye yazmış olduğu bir mektupta Arapların hac ibadetini bu kiliseye yönelteceğini bildirmiştir. Ebrehe'nin bu isteği, Araplar arasında konuşulunca Benî Malik b. Kinâne'den iki kişi Kulleys'in içine pislemişlerdi. Ebrehe, bunun Kâbe'nin sahibi Araplar tarafından yapıldığını öğrenince Mekke'ye gidip o kutsal kabul edilen evi yıkacağına dair yemin etmiştir.²¹³

²⁰⁹ Ebü'l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabi, 1407), 4/801; Afgânî, *Esvâku'l-Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 86.

²¹⁰ Salamah, *Meccah Trade Prior to the Rise of Islam*, 69.

²¹¹ Şerif, *Mekke ve'l-Medine*, 157; Muhammed Abid el-Câbirî, *Arap Siyasal Aklı*, çev. Vecdi Akyüz (İstanbul: Mana Yayınları, 2020), 125-126.

²¹² Duman, *Kureyş Kabilesi (İslâm Öncesi Etnik, Siyasi ve Ekonomik Yapı)*, 222.

²¹³ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/137,140; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 2/130; Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî es-Süheylî, *er-Ravzü'l-ünüf fi şerhi's-Sireti'n-nebeviyye* (Beyrut: Dâr İhyâu't-turâs, 1412), 1/136,142,143.

Ebrehe, kurmuş olduğu mabede yapılan bu saygısızlıktan sonra yanına Habeşlilerle beraber fil de alarak Mekke'ye doğru yola koyulmuştur.²¹⁴ Mekke şehrine yakın bir yer olan Muğammes'e ulaştınca burada konaklayan Ebrehe, Esved b. Mefsud adlı bir Habeşliyi süvari birliğiyle beraber Mekke'ye göndermiştir. Esved, şehir sakinlerinin mallarını ve hayvanlarını alıp Ebrehe'nin yanına dönmüştür. Alınanlar arasında Abdülmuttalib'e ait iki yüz deve de bulunmaktadır.²¹⁵

Abdülmuttalib, bu olaydan sonra Ebrehe ile görüşmek için onun huzuruna çıkmıştır. Ebrehe, tercüman aracılığıyla Abdülmuttalib'in isteğini sormuş, Abdülmuttalib de alınmış olan develerinin kendisine geri verilmesini istemiştir. Onun bu isteği karşısında Ebrehe, ona şöyle demiştir: *"Ben senin ve babalarının dini olan evi yıkmaya gelmişken, sen benimle bu konu hakkında konuşmak yerine oturmuş gasp edilen develerin hakkında konuşuyorsun."* Ebrehe'nin bu söylediklerine karşılık Abdülmuttalib de Kâbe'yi koruyacak bir sahibinin olduğunu söylemiştir. Abdülmuttalib'in bu cevabını duyan Ebrehe, hafife alır bir tavırla onu kimin koruyacağını sorunca da Abdülmuttalib *"İşte sen işte Kâbe"* şeklinde bir cevap vermiştir. Bu konuşmanın ardından Abdülmuttalib, kendisine verilen develerini alarak Mekke'ye dönmüştür. Ebrehe ve adamları, Kâbe'ye saldırı hazırlığı içerisindeyken deniz tarafından üzerlerine gelen kuş sürüsünün taş yağmuruna maruz kalarak perişan olmuşlardır.²¹⁶ Yaşanan bu olay, Mekkeliler açısından önemli görülmüş ve onlar bunu takvim başlangıcı olarak kabul etmişlerdir.²¹⁷

Kureyşliler, Kâbe'nin komşuları ve Mekke şehrinin sakinleri olmalarından dolayı yarımadada yaşayan insanlardan saygı görmekteydiler. Onların bu şekilde saygı görmelerinin altında birtakım sebepler bulunmaktaydı. Ebrehe'nin liderliğinde yapılan ve başarısızlıkla sonuçlanan fil olayı da bu sebeplerden biriydi. Bu konuda Nisâbü'rî'nin yapmış olduğu değerlendirme oldukça ilginçtir. Buna göre; bu girişim eğer başarıyla sonuçlansaydı Kureyşliler, saygınlıklarını kaybetmiş, Mekke sakinleri de diğer bölgelerde oturan sıradan insanlardan bir farkları olmayacaktı. Bununla beraber onların ticaretleri aksayacak ve onlara saldırı girişimleri olacaktı.²¹⁸ Kureyşliler, bu durumu iyi değerlendirerek ondan mümkün mertebe faydalanmaya çalışmışlardır. Nitekim kendileri olayı hem ranta çevirmiş hem de diğer insanlara karşı bir üstünlük aracı olarak kullanmışlardır. Çünkü onlara göre kendileri Allah'ın yardımına mazhar olan özel bir topluluktur. Onların bu durumu diğer insanlar tarafından benimsenmiştir. Nitekim

²¹⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/91-92; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 2/138.

²¹⁵ Ebû Abdullâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Muttalibî İbn İshâk, *Sîretü İbn İshâk*, thk. Süheyl Zekkâr (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1398/1978), 62; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/48; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/143; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 2/132-133.

²¹⁶ İbn İshâk, *Sîretü İbn İshâk*, 62-63; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/49; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/92; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/144; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 2/134; Süheylî, *Ravzü'*, 1/149. Fil olayını genel kabule göre özetledik. Bu konuyla ilgili farklı görüş ve değerlendirmeler bulunmaktadır. Bunun için bkz. Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, 54-69.

²¹⁷ Ali, *el-Mufasssal fî tarihi'l-'Arab kable'l-İslâm*, 6/210.

²¹⁸ Nizâmüddîn Hasen b. Muhammed b. Hüseyin el-A'rec en-Nisâbü'rî, *Garâ'ibü'l-Kur'ân ve regâ'ibü'l-furkan*, thk. Zekeriyâ Umeyrat (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1416), 6/569.

Kureyşliler'e "Ehlullâh" denilmiştir.²¹⁹ Fil olayının dini ve ticari anlamda Mekke'ye ciddi bir katkı sağladığını söylemek mümkündür.²²⁰

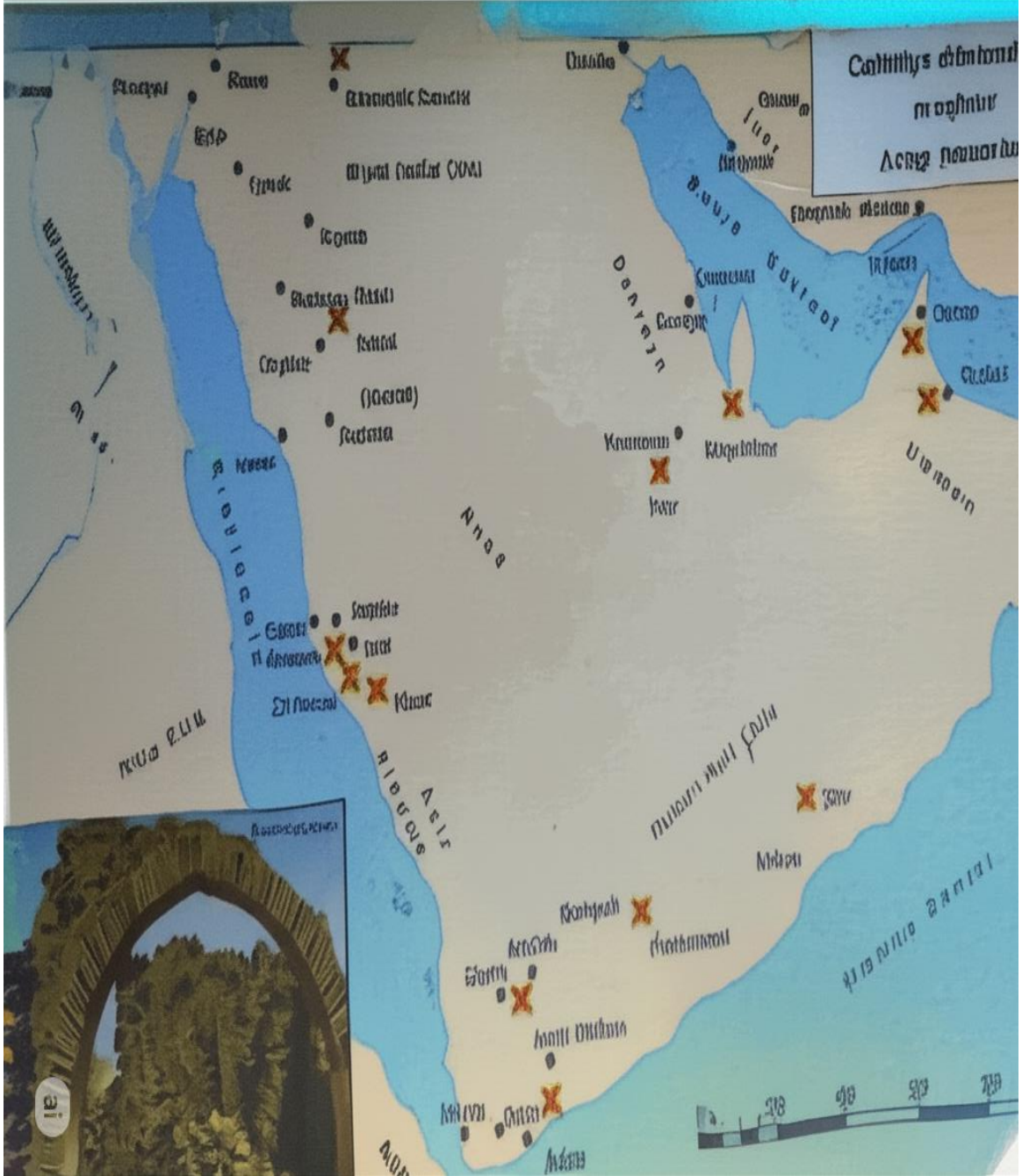
Kureyşliler, din faktörünün insanlar üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu anlamış ve her koşulda bundan faydalanma yoluna gitmişlerdir. Nitekim onlar; insanların dini bir sembol olarak kabul edip kutsallık atfettikleri Kâbe'nin konumu ile Ebrehe ve askerlerinin, insanlar tarafından ilahi bir müdahale sonucu yenilgiye uğramış olduğuna inanılan fil olayından da bu anlamda yararlanmayı bilmişlerdir. Özellikle bu son olaydan sonra Kureyşliler'in Allah'ın seçkin kulları olduğu, onlara karışanların başlarına musibetler geleceği şeklindeki kabullerden istifade etmekten geri durmadıkları düşünülmektedir.

²¹⁹ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/148, 176; Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, 66-67.

²²⁰ Muhammed Hüseyin Heykel, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Vahdettin İnce (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2000), 161.

2. BÖLÜM

PANAYIRLAR, TİCARİ MALLAR VE TİCARET ŞEKİLLERİ

Harita 2.1. İslâm Öncesi Dönemde Kurulan Panayırları Gösteren Bir Harita²²¹

²²¹ Şevki Ebû Halil, *Siyer Atlası*, çev. Enver Paşa (Ankara: Fecr Yayınları, 2007), 35.

2.1. İşleyiş ve Özellikler

Burada öncelikle panayır ile çarşı kelimeleri arasında herhangi bir farkın bulunup bulunmadığına değinilecektir. Daha sonra da kurulmuş olan panayırların sayıları, çeşitleri, idare ve güvenlikleri gibi konular ele alınmaya çalışılacaktır. Araplar, alışveriş ve ticaret mekânı olarak kullanılan çarşı, pazar, panayır gibi yerlerin tümü için “Sûk” kelimesini kullanmışlardır. Çekmek ve götürmek anlamındaki “Sevk” mastarından türemiş olan bu kelimeyi onlar, gerek ticarete konu olan malların satılacağı yere sevk edilerek götürülmesinden gerekse de bu ürünlerin satıldığı yer anlamına gelmesinden dolayı kullanmışlardır.²²³

Araplar, büyüklüğüne, küçüklüğüne ve kuruluş süresine bakmaksızın panayırların tümü için “Sûk” kelimesini kullanmışlardır ve bu da çarşı anlamına gelmektedir. Türkçe’de ise yılın belli dönemlerinde kurulan bu yerler için “Panayır” kelimesi kullanılmıştır. Fakat bu kelime Türkçe kökenli olmayıp Türkçeye de Grekçe’den geçmiştir.²²⁴ Yılın belli dönemlerinde kurulmuş olmalarından dolayı bu mekânlar tanımlanırken çarşı yerine panayır kelimesinin kullanılacağını belirtmek isteriz.

2.1.1. Sayısı

İslâm öncesi dönemde Arap Yarımadası’nda kurulan panayırların sayısı ile ilgili farklı bilgiler bulunmaktadır. *el-Muhabber, Târîhu’l-Ya’kûbî, el-Ezmine ve’l-emkine* gibi kaynaklar, panayırların sayısını 12 olarak vermektedir. Ancak başka kaynaklarda bu sayı 20’ye kadar çıkmaktadır. Bu sayıların böyle değişkenlik göstermesinin nedeni müelliflerin panayırları ele alma konusunda seçici davranmasıdır. Belli bir şöhrete, büyüklüğe ve öneme sahip olan panayırlar ele alınırken fazlaca tanınmayan, bütün yıl boyunca bir yerde kurulu olan yerel ve küçük çapta olanlarsa pek önemli görülmediğinden dikkate alınmamıştır. İbn Habîb, panayırların sayısını verirken “Meşhur Arap panayırları” şeklinde söze başlamaktadır. Bir başka müellif olan Merzûkî ise bu konuya “Kurulan büyük Arap panayırları” şeklinde başlamıştır. Bu şekildeki yöntem, aslında kaynakların ne türdeki panayırları dikkate aldıklarını göstermektedir.²²⁵

Arap Yarımadası’nda kurulan panayırların hem içeriği hem de sayısı konusunda en eski kaynak İbnü’l-Kelbî’ye (204?) ait olan “Kitâbü Esvâki’l-Arab” adlı eserdir.²²⁶ İslâmiyet’ten önceki dönemde Arapların kurmuş oldukları panayırlarla ilgili oldukça önemli bir eser olma özelliğine

²²³ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 10/167-168; Muhammed İsmail İbrahim, *Mu’cemü’l-Elfâz ve’l-A’lâmi’l-Kur’aniyye* (Kahire: Dâru’l-Fikri’l-Arabi, 1418/1998), 258.

²²⁴ Cengiz Kallek, “Pazar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 34/194.

²²⁵ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 263; Merzûkî, *el-Ezmine ve’l-emkine*, 382.

²²⁶ Ebü’l-Ferec Muhammed b. İshâk b. Muhammed İbnü’n-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. İbrahim Ramazan (Beyrut: Dâru’l-Marife, 1997), 126.

sahip olan bu kaynağın ne yazık ki elimizde herhangi bir nüshası bulunmamaktadır. Fakat Muhammed Hamidullah, bu eserin kendisine ulaştığını ve panayırlarla ilgili olan bölümünü de olduğu gibi aktardığını ifade etmektedir. Buna göre; bu eserde yer alan panayırların sayısı 12 olarak verilmiştir.²²⁷ *Muhabber, Târîhu'l-Ya'kûbî ile el-Ezmine ve'l-emkine* adlı eserlerdeki panayırla ilgili malumat, İbnü'l-Kelbî'nin eserinden pek de farklı değildir. Muhtemelen kendileri de bu bilgileri ondan almışlardır. Nitekim panayırlarla ilgili sıralama, sayı ve bilgiler arasında ciddi anlamda bir farklılığın olmaması bu ihtimali güçlendirmektedir.²²⁸

İbn Habîb kurulmuş olan 12 panayırları şu şekilde sıralamaktadır: Dûmetü'l-Cendel, Muşakkar, Suhâr, Debâ, Şihr, Aden, San'a, Râbiye, Ukâz, Zülmecâz, Netât ile Hicr.²²⁹ Merzûkî ise bunlara ek olarak Mina panayırını saymış ve bu şekilde sayıyı 13'e çıkarmıştır. Ancak o, sadece Mina ismini anmakla yetinmiş olup onunla ilgili herhangi bir malumat aktarmış değildir. Başka kaynaklarda böyle bir panayıra dair bilginin bulunmaması, Merzûkî'nin bunu yanlışlıkla veya başka bir panayırla karıştırdığı ihtimalini güçlendirmektedir.²³⁰ Bu alanda önemli bir kaynak olan Ya'kûbî, panayırların sayısını 10 olarak vermiştir; ancak hakkında bilgi vermiş olduklarının sayısı ise 9 tane olup bunlar şunlardır: Dûmetü'l-Cendel, Muşakkar, Suhâr, Şihr, Aden, San'a, Râbiye, Ukâz ile Zülmecâz'dır.²³¹ Ya'kûbî, muhtemelen ya Debâ panayırını saymayı unutmuş veya 9 diyeceği yerde sehven 10 demiştir. Bu konuyu ele almış olan bir başka müellif olan Âlûsî, İslâm öncesi dönemde kurulmuş olan Arap panayırlarının 15 tane olduğunu belirtmiştir. Onun diğer kaynaklardan farklı olarak saymış olduğu panayırlarsa şunlardır: Hacrin, Umman, Hubâşe, Hazremût ve Mecenne'dir.²³² Bu konuyu özel olarak çalışmış olan Said el-Afgânî ile İrfan Hammur, panayırların sayısının 20 olduğunu belirtmişlerdir.²³³ En son zikrettiğimiz müellifler, panayırları; büyük, küçük, yerel, genel, geçici ve daimî olarak kurulanlar şeklinde bir ayrım tabii tutmadan hepsini değerlendirdiğinden sayı 20'yi bulmuştur. Bir başka Arap müellif olan Hakkı İsmail İbrahim, çalışmasında 12 panayırları değerlendirmiştir.²³⁴ Yakın zamanda bu konuyu bir makale ile incelemiş olan günümüz araştırmacılarından biri olan Murat Sarıcık ise çalışmasında 17 panayıra yer vermiştir.²³⁵ Bunların dışında Mekke ve Medine'de yerel ve küçük çaplı bazı panayırlar bulunmaktadır ki pek önemli görülmediğinden sadece bunların adları

²²⁷ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 787.

²²⁸ Karşılaştırma için bkz. İbn Habîb, *el-Muhabber*, 263-268; Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 1/325-326; Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-emkine*, 382-389.

²²⁹ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 267-268.

²³⁰ Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-emkine*, 382.

²³¹ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 1/325-326.

²³² Âlûsî, *Bulûğu'l-Ereb*, 1/264-270.

²³³ Afgânî, *Esvâku'l-Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*; Hammur, *Esvâku'l-Arab*.

²³⁴ İbrâhim, *Esvâku'l-Arab et-ticariyye*.

²³⁵ Sarıcık, "Cahiliye Döneminde Arap Yarımadası Panayırları", 111-131.

zikredilmekle yetinilmiştir. Söz konusu olan bu panayırlar şunlardır: Hazvere, Kesîb,²³⁶ Sefâsif,²³⁷ Müzâhim,²³⁸ Nebat,²³⁹ Benî Kaynukâ ve Zübale'dir.²⁴⁰

Aktarılan bu bilgilerin neticesinde İslâm öncesi dönemde Arap Yarımadası'nda gerek büyük gerekse de küçük çaplı panayırların 29 tane olduğu tespit edilmiştir. Bunların isimleri şu şekildedir: Dûmetü'l-Cendel, Muşakkar, Suhâr, Debâ, Şihr, Aden, San'a, Umman, Ukâz, Zülmecâz, Netât, Hecer, Hubâşe, Hazremût, Mecenne, Hacr, Deyr Eyyûb, Busrâ, Ezri'at, Hîre, Bedir, Hazvere, Kesîb, Sefâsif, Müzâhim, Benî Kaynukâ, Nebat, Cereş ve Zübale'dir. Tabi bunlar kaynaklara yansıyanlardır. Muhtemelen kaynakların anlatılmasına gerek görmediği küçük çaplı başka panayırlar da bulunmaktaydı.

Yarımadada kurulan panayırlardan 13 tanesi Hicaz ve çevresinde kurulmuştur. Bunlar şöyleydi: Ukâz, Mecenne, Zülmecâz, Hubâşe, Hazvere, Kesîb, Sefâsif, Müzâhim, Benî Kaynukâ, Nebat, Zübale, Bedir ve Netât'tır.

Panayırlarla ilgili isim ve sayıyı bir tabloda vermenin faydalı olacağı düşünüldüğünden aşağıdaki tablo oluşturulmuştur.

²³⁶ İbn Habîb, *el-Münemmak*, 283; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 2/291.

²³⁷ Ebû Zeyd Ömer İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, thk. Fehim Mahmud Şeltut (Cidde, 1399), 1/306.

²³⁸ İsfahânî, *el-Egânî*, 17/130.

²³⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/78-79.

²⁴⁰ Şerif, *Mekke ve'l-Medine*, 299.

Tablo 2. 1. Panayırların Tablosu

	İbnü'l-Kelbî*	İbn Habib	Yakubi	Merzûkî	Âlûsî	Afgânî	İrfan Hammur
1	Dûmetülc endel	Dûmetülc endel	Dûmetülc endel	Dûmetülc endel	Dûmetülc endel	Dûmetülc endel	Dûmetülc endel
2	Muşakkar	Muşakkar	Muşakkar	Muşakkar	Muşakkar	Muşakkar	Muşakkar
3	Suhâr	Suhâr	Suhâr	Suhâr	Suhâr	Suhâr	Suhâr
4	Duba	Debâ		Debâ	Hacrin	Duba	Duba
5	Şihr	Şihr	Şihr	Şihr	Şihr	Şihr	Şihr
6	Aden	Aden	Aden	Aden	Aden	Aden	Aden
7	San'a	San'a	San'a	San'a	San'a	San'a	San'a
8	Râbiye	Râbiye	Râbiye	Rabiyetü Hazremût	Umman	Umman	Umman
9	Ukâz	Ukâz	Ukâz	Ukâz	Ukâz	Ukâz	Ukâz
10	Zülmecâz	Zülmecâz	Zülmecâz	Zülmecâz	Zülmecâz	Zülmecâz	Zülmecâz
11	Netât Hayber	Netât		Netât Hayber	Netât	Netât Hayber	
12	Hicr	Hicr		Hicrü'l-Yemame	Hicr	Hicr	Hicrü'l-Yemame
13				Mina	Hubâşe	Hubâşe	Hubâşe
14					Hazremût	Hazremût	Rabiyetü Hazremût
15					Mecenne	Mecenne	Mecenne
16						Hacr	Hecerü'l Bahreyn
17						Deyr Eyyûb	Deyr Eyyûb
18						Busrâ	Busrâ
19						Ezriat	Ezriat
20						Hîre	Hîre

* Buradaki sıralamayı Muhammed Hamidullah'ın eserinden yararlanarak oluşturduk. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 787-790.

2.1.2. Çeşitleri

Panayırlar, ana kaynaklarda herhangi bir ayrıma tabi tutulmaksızın “Esvâku’l-Arap” başlığı altında aktarılmıştır.²⁴¹ Ancak bu konuyu ele alan çalışmalar, sistematik bir yöntem takip ederek panayırları tasnife tabi tutmuşlardır. Arapların İslâm öncesi hayatlarını tüm yönleriyle inceleyen Cevad Ali; onların kurmuş oldukları panayırları, bütün yıl kurulu olanlar ile belli mevsimde kurulanlar şeklinde iki gruba ayırmıştır.²⁴² Bir başka araştırmacı da onları İslâm öncesinde ve sonrasında kurulanlar şeklinde gruplandırmıştır.²⁴³ İrfan Muhammed Hammur ise panayırları bölgelere göre tasnif etmiştir.²⁴⁴ Panayırların Arap diline katkılarını inceleyen İbrahim Yılmaz hem coğrafi hem de nüfuz açısından kurulanlar şeklinde kategoriye ayırmıştır.²⁴⁵ Daha iyi anlaşılması ve sistematik olması adına panayırların, kurulmuş oldukları şehirlere göre ayrılması uygun görülmüştür.

2.1.3. Güvenlik ve idare

2.1.3.1. Kafilelerin Güvenliği

Ticaret kafileleri, yolda gerek hırsızların gerekse de yol kesicilerin saldırılarına maruz kalabilme ihtimalinden dolayı kendilerini koruyacak birilerine ihtiyaç duymaktaydı.²⁴⁶ Araplar, panayırlara gelen kafilelerin güvenliklerini sağlamak amacıyla koruma müessesesi olan Hifâre’yi (الخِفَارَة) oluşturmuşlardır.²⁴⁷

Araplar, yılın 12 ayını ikiye ayırmış ve bunlardan zilkade, zilhicce, muharrem ile recep’i de haram aylar olarak belirlemişlerdir. Bu zaman diliminde savaş ve haksızlık günah kabul edilmekteydi.²⁴⁸ Onlar, panayırların çoğunu bu aylarda kurarak soruna akıllı bir çözüm üretmişlerdir.²⁴⁹ Muhtemelen onlar, Hifâre’nin tek başına güvenliği sağlamada yeterli olmadığını veya olamayacağını anladıklarından farklı bir çözüm arayışında bulunmuşlardır.

²⁴¹ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 263-268; Ya’kûbî, *Târîhu’l-Ya’kûbî*, 1/325-327; Merzûkî, *el-Ezmine ve’l-emkine*, 382-389.

²⁴² Ali, *el-Mufasssal fî tarihi’l-Arab kable’l-İslâm*, 14/53.

²⁴³ Afgânî, *Esvâku’l-Arab fi’l-câhiliyyeti ve’l-İslâm*, 193-453. Caetani de bu konuda Cevad Ali gibi düşünmektedir. Caetani, *İslâm Tarihi*, 1/299.

²⁴⁴ Hammur, *Esvâku’l-Arab*, 93-214.

²⁴⁵ Yılmaz, *Panayırlar ve Arap Dili ve Edebiyatının Gelişmesinde Oynadığı Rol*, 34-37.

²⁴⁶ Bedeviler, çöl ortamında insanlardan uzak adeta yabani bir hayat yaşamaktaydı. Bu da ister istemez onların karakter ve kişiliklerine sirayet etmişti. Onlara göre insanların mallarının yağmalanarak alınması gayet normal ve ahlaklı bir davranıştı. Böyle bir yaşam felsefesine sahip olan bedevilerin rızıkları oklarının gölgesinde olmuştur. Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldûn, *Mukkadime*, çev. Halil Kendir (Ankara: Yeni Şafak, 2004), 205.

²⁴⁷ “Hifâre”, kelime olarak güven anlamında olup bu işi yapan kişiye de “Hafır” denilir. Hifâre, herhangi birinin başkasını koruması anlamına geldiği gibi kişinin kendini kılıç veya bir başka silahla koruması anlamında gelmektedir. İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 4/253.

²⁴⁸ Ali, *el-Mufasssal fî tarihi’l-Arab kable’l-İslâm*, 16/105.

²⁴⁹ Hammur, *Esvâku’l-Arab*, 64; Ali el-Cündî, *Fî Târîhi’l-Edebi’l-Cahilî* (Mektebet Dâru’t-Turas, 1412/1991), 81.

Bunun sonucunda dini bir anlam ifade eden haram aylardan yararlanmanın, sorunu çözme konusunda işe yarayacağını düşünmüş olmaları kuvvetle muhtemeldir.

Panayırlarda ticaret yapmak amacıyla farklı yerlerden gelen kabilelerin güvenlik problemi yaşamaları kaçınılmaz bir durumdur. Nitekim Hîre kralı Numan b. Münzir (580-602), ticaret amacıyla her sene Ukâz panayırı'na misk ve kumaş yüklü kervan gönderirdi. Fakat onun kervanı bir defasında Amiroğulları tarafından yağmalanmıştır. O, bu kabilenin üzerine saldırı yapması için iki ordu hazırlamış ve ordulardan birinin başına da anne bir kardeşi Vebere b. Rumanus el-Kelbî'yi görevlendirmişti. Numan, tekrardan hazırladığı ticaret kervanını orduyla beraber Ukâz'a göndermiş ve orduya da şöyle bir talimat vermiştir: *"Ukâz'daki işinizin bitmesinden, haram ayların çıkmasından ve her kavim kendi memleketine döndükten sonra Amiroğullarının üzerine yürüyün. Çünkü onlar bu sırada Süllan²⁵⁰ taraflarına yakın bir yerde bulunurlar."* Belirtilen yerde iki taraf karşılaşmış ve şiddetli bir savaşa tutuşmuştur. Bu savaşta galip gelen Amiroğulları, Numan'ın kardeşi Vebere'yi esir almışlardır.²⁵¹

Numan'ın kervanlarına yapılan saldırı bununla sınırlı değildir. Nitekim Bel'a b. Kays, kardeşini öldüren Numan'ın kervanlarına saldırmaya ve onları yağmalamaya başlamıştır. Ticaret kabileleri için endişelenen Numan, onları her türlü saldırıdan koruyacak birini arıyordu.²⁵² Berrâd b. kays, bu işi yapabileceğini belirterek göreve talip olmuştur. Fakat Urve b. Utbe de bu işe talip olduğunu belirtmiştir. Urve, Berrâd'a hakaret edip onun bu görevi yerine getiremeyeceğini belirtmiş ve en nihayetinde görevi üstlenmiştir. Ancak Berrâd, kendisine yapılanı unutmamış ve Urve'yi mola vermiş olduğu bir yerde öldürdükten sonra kervanı alarak Hayber'e gitmiştir.²⁵³ Berrâd, kendisini arayan iki kişiyi de burada öldürdükten sonra gelişmeleri Kureyş'e bildirmesi için Bişr b. Ebî Hazm'ı Ukâz panayırı'na göndermiştir. Bişr de panayıra gelerek Abdullah b. Cüd'an, Hâşim b. Muğire, Harb b. Ümeyye ve Nevfel b. Muâviye'ye olanları söylemiştir.²⁵⁴

Panayırın karışmasından endişe duyan Kureyşliler, Ukâz'ın yöneticisi Ebû Bera Amir b. Malik'in yanına giderek yaşananların bir kısmını ona anlattıktan sonra başlarına bir şeyin gelmesini istemediklerini dolayısıyla da insanların arasını bulmasını ve çarşının da açık kalarak alışverişe devam etmesini ondan istemişlerdi. Ebû Bera, onların bu teklifini kabul edince onlar da panayırı terk etmişlerdi. Ancak Berrâd'ın yapmış olduğu işi öğrenen Kayslılar, Kureyşlilerin

²⁵⁰ Süllan, Tihâme'de bir vadidir. Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 3/235.

²⁵¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 1/570-571. Bu savaş "Yevmü's-sillan" olarak aktarılmıştır. Tefik Beru, *Târîhu'l-Arab el-Kadîm* (Dâru'l-Fikr, 1422/2001), 221.

²⁵² İbn Habîb, *el-Muhabber*, 195. Numan b. Münzir'in her yıl Ukâz'a gönderdiği kervana korumalık yapması için Araplar arasından şerefli ve tanınan bir kişiyi seçtiği aktarılır. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/184; İbn Abdirabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 6/103. Ancak kervanın her sene bir koruma eşliğinde gönderilmesi muhtemelen karıştırılmıştır. Doğrusu Numan b. Münzir'in Bel'a b. Kays'ın kardeşini öldürmesinden sonra bir korumaya ihtiyaç duymuş olmasıdır.

²⁵³ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/185; İbn Habîb, *el-Münemmak*, 165-166; İbn Abdirabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 6/103.

²⁵⁴ İbn Habîb, *el-Münemmak*, 168; İbn Abdirabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 6/104-105.

peşinden gitmişlerdir.²⁵⁵ Onlar, Urve'nin kanına bedel olarak Kureyşlilerden seçkin birini öldüreceklerini ve bunun için de gelecek yılda Ukâz panayırı'na yakın bir yer olan Şamta denilen yerde savaşmak için hazır olduklarını söyledikten sonra çekip gitmişlerdir. Her iki taraf, ertesi yıl belirtilen yerde savaşa tutuşmuştur.²⁵⁶ Ukâz panayırı, o yıl yaşanan dördüncü Ficâr savaşı nedeniyle kurulmamıştır.²⁵⁷ "Ficâru'l-Berrâd" olarak kabul edilen bu savaş hem yarımadanın hem de Mekke'nin ticari hayatına olumsuz etki etmiştir.²⁵⁸ Nitekim Ukâz panayırı'nın bir yıl kurulamamış olması bunu ortaya koymaktadır.²⁵⁹ Watt, bu olaya farklı bir açıdan bakmaktadır. Ona göre bu savaş, Tâif yolunu kullanarak Hîre'den Yemen'e gitmekte olan kervanın herhangi bir kışkırtma olmaksızın Mekkeliler'in desteğini alan biri tarafından yapılan saldırı sonucu başlamıştır. Mekkeliler, bu saldırıyla iki durumu gerçekleştirmek istemişlerdir; bu ticaret yolunu tamamen kapatmak veya bu yolun kontrolünü ellerine almak.²⁶⁰ Savaşın Mekkeliler tarafından planlanan bir savaş olduğuna dair benzer bir yaklaşım Mahmud İbrahim tarafından da sergilenmektedir. Ona göre; Harb b. Ümeyye, Berrâd ile arasında gelişen ilişkiden dolayı olacıklardan önceden haberdardı. Ayrıca Berrâd'ın saldırıyı gerçekleştirmesinden sonra Harb'in takınmış olduğu tavır da bunun planlı bir savaş olduğunu kanıtlamaktaydı. Nitekim Harb, Berrâd ile olan antlaşmasını feshedip onu yaptığıyla baş başa bırakmak yerine Mekke'nin tüccarlarıyla beraber Hîre'yle yaşanacak savaş için gerekli hazırlıkları yapmaya başlamıştı.²⁶¹

Ahmet Turan Yüksel, Mekke'nin ticari hayatına canlılık katmasından ötürü sonuncu Ficâr savaşının ayrı bir önem kazandığını ifade etmektedir. Ona göre, bu savaşın gerek ekonomik gerek siyasi açıdan sağladığı olumlu gelişmeler sayesinde Mekke şehri belli bir güce ulaşmıştır.²⁶² O, muhtemelen Watt'ın yukarıda aktarılan görüşünden hareketle böyle bir sonuca varmıştır. Ancak Watt'ın bu görüşü bize pek tutarlı ve mantıklı gelmemektedir. Çünkü yaşanacak en ufak bir sıkıntı, ticaret kervanlarının buraya gelmesine engel olabilirdi ve bu da Mekkeliler için yarardan ziyade zarara neden olurdu.

2.1.3.2. Panayırların İdaresi ve Güvenliği

Şam bölgesinde kurulan Deyr Eyyûb panayırının güvenliğinden Bizans sorumluydu. Aynı bölgede bulunan Busrâ'nın güvenlik işini de Yine Bizans adına Gassânîler sağlamaktaydı.²⁶³

²⁵⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/186; İbn Habîb, *el-Münemmak*, 169.

²⁵⁶ İbn Abdirabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 6/105-106.

²⁵⁷ İbn Habîb, *el-Münemmak*, 170. Son Ficâr savaşının yaşanmış olduğu bugüne "Yevm Şamta" denilmiştir. İbn Abdirabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 6/106.

²⁵⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/184; İbn Abdirabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 6/103; İbrâhim, *Esvâku'l-Arab et-ticariyye*, 181.

²⁵⁹ Duman, *Kureyş Kabilesi (İslâm Öncesi Etnik, Siyasi ve Ekonomik Yapı)*, 179.

²⁶⁰ Watt, *Hiz. Muhammed Mekke'de*, 21-22.

²⁶¹ İbrahim, "İslâm'dan Önceki Mekke'de Sosyal ve İktisadî Şartlar", 271.

²⁶² Yüksel, *Ticârî Hayat*, 39, 43.

²⁶³ Sahnâb, *İlâf Kureyş Rihletesi'-Şitai ves-Sayf*, 389.

Başka bölgede yer alan Muşakkar panayırının yönetim ve idaresini de İran adına Temîm kabilesi yerine getirmekteydi. Kabile, bu görevi lideri aracılığıyla yerine getirirdi. Önderler, panayırda dilediklerini yapmanın yanı sıra onda birlik vergiyi de alma hakkına sahipti. Vergi, panayıra gelenlerin daha rahat şekilde ticaretlerini yapabilmeleri için alınan bir tür koruma parası olarak değerlendirilmiştir.²⁶⁴ İran, muhtemelen uzak bir bölgede kurulan Muşakkar panayırını idare etmede zorluk çekmiş ve bunu Temîm kabilesiyle çözmeye çalışmıştır.²⁶⁵ Bu kabilenin bölgede belli bir güce sahip olduğu düşünülmektedir. Aksi takdirde onun yerine başka kabile tercih edilirdi. Temîm'in; panayırdan aldığı vergilerle maddi yönden, idare göreviyle de nüfuz açısından büyüdüğü düşünülmektedir.

Hiçbir devletin kontrolünde bulunmayan panayırların idaresini üstlenmeye kabileler talip olurdu. Nitekim Dûmetülcendel'i yönetmeye Ukeydir el-İbadî ile Kunâfetü'l-Kelbî, talip olmuşlardı. Onlar, görevi üstlenecek kişiyi seçmek için birbirlerine bilmece sorarlardı. Bilmeceyi çözen, idareyi üstlenir ve onun izni olmadan da hiç kimse bir şey satamazdı. Ayrıca o, satılan ürünlerin onda birlik kısmını da vergi olarak alırdı.²⁶⁶ Yaşanacak çekişmeden zararlı çıkmak istemeyen taraflar, bu yönetime başvurmuşlardır. Çünkü çıkacak problem panayırın kapanmasına neden olabilirdi. Nitekim Ukâz panayırını, iki taraf arasındaki bir sorundan dolayı bir yıl kurulamamıştır.²⁶⁷

Ukâz panayırının hem idaresini hem de hukuk işlerini Temîm kabilesi yerine getirmekteydi.²⁶⁸ Bu görevler ayrı ayrı kişiler tarafından yürütülürken Sa'd b. Zeyd b. Menat b. Temîm, onları tek başına üstlenmiştir. Ondan sonra görevi devralan Hanzala b. Zeyd b. Menat b. Temîm olmuştur.²⁶⁹ Süfyân b. Mucaşî' b. Darim, bu görevleri bir arada yerine getiren en son kişiydi. Süfyân'ın ölümüyle beraber hukuk işleri oğlu Muhammed'e, Muhammed'in ölümünden sonra da aileye miras olarak kalmıştır. Aile adına bu görevi üstlenen en son kişi Akra' b. Habis olmuştur.²⁷⁰

Ukâz panayırının idare görevinde Abdullah b. Cüd'an da görev almıştır. İnsanlar buraya geldiklerinde silahlarını ona teslim ederek alışverişlerini yapar, ayrılacakları vakit de ondan geri alırlardı. Nitekim Urve er-Rahhal'ın Berrâd b. kays tarafından öldürüldüğü duyulunca Harb b. Ümeyye, Abdullah b. Cüd'an'dan Hevâzin kabilesinin silahlarını saklayıp onlara geri

²⁶⁴ Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-emkine*, 383; Sahnâb, *Îlâf Kureyş Rihletesi-Şitai ves-Sayf*, 389.

²⁶⁵ Arabistan yarımadasında varlığını sürdüren kabileler, istedikleri şekilde davranabilmekteydi. Nitekim onlara yaptırım uygulayacak herhangi bir müessese yoktu. Bu açıdan panayırların idaresinde onlardan da yararlanmıştı. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 784.

²⁶⁶ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 264; Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-emkine*, 382.

²⁶⁷ İbn Habîb, *el-Münemmak*, 170.

²⁶⁸ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 182. Derâdike, "Îlâf Kureyş", 59. Kureyşliler, bazı kabileleri kontrolü altında tutabilmek adına uhdesinde bulunan yetkilerinin bazısını devretme veya beraber yürütme stratejisi gütmüştü. Kister, *İlk Dönem İslâm Tarihi Üzerine Makaleler*, 87.

²⁶⁹ Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-emkine*, 386.

²⁷⁰ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 182; Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-emkine*, 386,387.

vermemesini istemiş, ancak Abdullah bunu kabul etmeyerek silahları sahiplerine vermiştir.²⁷¹ Abdullah b. Cüd'an'ın güvenliği sağlamasıyla ilgili bir başka rivayet daha aktarılmaktadır. Buna göre; Haris b. Zalim el-Mürrî²⁷², Hîre kralının emân²⁷³ verdiği Hâlid b. Ca'fer b. Kılâb'ı öldürmüş, ardından da Hîre'den kaçarak Ukâz panayırı'nda bulunan Abdullah b. Cüd'an'a sığınmış²⁷⁴ ve affedilene kadar da onun yanında kalmıştır.²⁷⁵ Haris, Abdullah b. Cüd'an'ın yanına geldiğinde ondan emân talep etmek için elindeki mızrağı onun önünde yere saplamıştır. Abdullah da bu talebi kabul ettiğini göstermek adına mızrağı alıp havaya kaldırmıştır.²⁷⁶

Panayırlara yüzlerini örterek gelmek, Arap toplumundaki cesur ve kahraman kişilerin adetlerindendi. Ayrıca bu gelenek liderler için de bir simge şeklinde kabul edilirdi.²⁷⁷ Ancak Ukâz panayırı'na yüzlerini örterek gelenlere bakıldığında bunun aslında farklı sebeplerinin olduğu, dolayısıyla da bunu sadece bir etkene bağlamanın da doğru olmayacağı gerçeği ortaya çıkmaktadır. Nitekim Ukâz'a gelip de güvenliklerinden endişe duyan bazı kişiler tanınmamak için yüzlerini peçeyle örterlerdi. Fakat Tureyf el-Anberi, bunun kaldırılması için bir girişimde bulunarak yüzünden peçeyi çıkartan ilk kişi olmuştur.²⁷⁸ Onun panayıra bu şekilde gelmesinin sebebi muhtemelen işlemiş olduğu bir cinayetten ötürüdür. Nitekim Turefy, Şurâhil eş-Şeybânî'yi öldürmüştür.²⁷⁹ Yüzlerini örterek panayırlara gelenler Turefy'le sınırlı değildi. Nitekim Vaddah el-Yemen, Mukanna' el-Kindi ile Ebû Zeyd et-Tai adlı kişiler hem nazardan korktuklarından hem de kendilerini kadınlardan korumak adına panayırlara giderlerken yüzlerini örterlerdi.²⁸⁰ Süney' et-Tahavî, yakışıklılığıyla meşhur olan bazı erkeklerden biriydi. Kureyşliler, kadınların onlara sarkıntılık etmesinden endişe ettiğinden, panayırlara gelirken bu kişilerin yüzlerini örtmesini istemiştir.²⁸¹ Tabi panayırlara bu şekilde gelenler bunlarla sınırlı

²⁷¹ İsfahânî, *el-Egânî*, 10/64.

²⁷² Bu kişi, Arapların suikastçılarından biri olarak bilinir. Nitekim o, bu işi Ebû'l-Harîf Ubeyd b. Nüşbe'den öğrenmişti. İbn Habîb, *el-Muhabber*, 192.

²⁷³ Bu uygulamaya "Civar" denilmekteydi. Civar, kişi veya kişileri her türlü saldırıdan korumak demektir. Zebîdî, *Tâcû'l-arûs*, 10/484. Emân veren kişinin Numan b. Münzir'in kardeşi Esved b. Münzir'in olduğu aktarılır. İbn Habîb, *el-Muhabber*, 193.

²⁷⁴ Haris b. Zalim'in sığınma amacıyla Abdullah b. Cüd'an'ı seçmesi tesadüf değildi. Çünkü onun Kureyşlilerle bir nesep bağı bulunmaktaydı. bkz. İsfahânî, *el-Egânî*, 11/131.

²⁷⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-esrâf*, 1/42-43. Hâlid b. Cafer, Gatafan ile Benî Abs arasındaki savaşın müsebbibi olmuştu. Abs kabilesinden Züheyr b. Cezîme, bu savaşta öldürülmüştü. Halid, Abs kabilesinin intikam girişiminden korkup Numan b. Münzir'in yanına sığınarak emân almıştı. Gatafan kabilesinin yaşanan bu olaya ciddi bir tepki verdiğini gören Haris b. Zalim, Halid'i öldürüp intikamı alacağına dair onlara söz vermişti. Belâzürî, *Ensâbü'l-esrâf*, 12/40. Haris, Numan b. Münzir'in kardeşi Esved b. Münzir'in yanına gitmiş ve orada Hâlid'i bulmuştu. Fakat Hâlid, bu kişinin kim olduğunu bilmiyordu. Bunun için de Esved'e onun kim olduğunu sormuştu. Bu kişinin Züheyr b. Cezîme'nin akrabası olduğunu anladığında da Haris'e, amcasını öldürdüğünü ve bu sayede de ona amcasının yerine geçme fırsatı tanıdığını, bunun için de iyi bir muamele görmek istediğini söylemişti. Haris de bu iş için ona bir iyilikte bulunacağını belirterek onu tehdit etmişti. En nihayetinde Haris, Hâlid'i öldürmüş ve intikamı almıştı. İbn Habîb, *el-Muhabber*, 193-194.

²⁷⁶ Hammur, *Suk Ukâz ve Mevâsimü'l-Hac*, 144-145.

²⁷⁷ Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 3/69-70.

²⁷⁸ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 1/327; Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-emkine*, 386.

²⁷⁹ İbn Abdîrabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 6/65.

²⁸⁰ İsfahânî, *el-Egânî*, 6/224.

²⁸¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 8/168.

değildi, onların dışında da yüzlerini örterek gelenler vardı.²⁸² Erkeklerin yanı sıra kadınlar da panayıra gelirken yüzlerini örterlerdi.²⁸³

Ukâz panayırı'nda alışverişle ilgili yaşanan sorunları çözmek için bir de mahkeme bulunmaktaydı. Burada hüküm verenler, "Ficâru'l-Berrâd" savaşından önce Hevâzin'den seçilirken savaştan sonra Kinâne'den seçilmeye başlanmıştı.²⁸⁴

Son olarak Mekke'de bulunan Hazvere ve Kesîb panayırlarının güvenliğine etki ettiği düşünülen Hilfü'l-Fudûl antlaşmasına değinmenin yararlı olduğu düşünülmektedir. Hem hac ibadetini eda etmek hem de ticaret yapmak amacıyla Mekke'ye gelen yabancılara haksızlık ve zulüm yapıldığı olmuştur.²⁸⁵ O zamanlarda bu türden girişimleri Mekke'de önleyecek kimse bulunmamaktaydı. Güvenliğin zedelenmesine neden olan böyle gelişmeler, tüccarların Mekke'ye gelmesine engel olmakla beraber onun ticari açıdan da sıkıntıya girmesine neden olmuştur.²⁸⁶ Hilfü'l-Fudûl ittifakını oluşturanlar, bütün bu yaşananların önüne geçmek amacıyla böyle bir girişimde bulunmuşlardır.²⁸⁷

Buna benzer bir gelişmenin daha öncelerde de yaşandığı aktarılır. Buna göre, Cürhümlüler döneminde Mekke'de yerli ve yabancı kimselerin herhangi bir zulme maruz kalmaları durumunda onlara gereken yardımın yapılabilmesinin yanı sıra kaybolan haklarının geri alınabilmesi için üç kişi, kabilelerinin de desteklerini arkalarına alarak kendi aralarında bir antlaşma yapmışlardır.²⁸⁸ Cürhümlüler'in Mekke'den çıkarılmalarıyla beraber bu ittifak dağılmış ve Kureyşliler şehre hâkim olmuşlardır. Ancak Kureyşliler de şehre gelenlerin mal güvenliklerini ciddiye almadıklarından ötürü Mekke'ye gelenler maddi anlamda zarar yaşamışlardır. Bu da ister istemez Mekke'nin itibarını düşürmüştür.²⁸⁹

Mekke'de Hilfü'l-Fudûl'un kurulmasını sağlayan olayla ilgili kaynaklarda farklı bilgiler aktarılmaktadır. Buna göre Benî Zebid kabilesinden biri, ticaret amacıyla Mekke'ye gelmiş ve elindeki eşyaları Âs b. Vâil'e satmıştır. Ancak Âs b. Vâil, bu kişinin parasını vermeyerek ona zulmetmiştir. Zebidli, uğradığı haksızlık karşısında Kureyş'ten yardım talep etmiş ancak

²⁸² Uzun liste için bkz. İbn Habîb, *el-Muhabber*, 232-234.

²⁸³ Hammur, *Esvâku'l-Arab*, 132. İkrime b. Hafsa Oğullarından yüzü örtülü olan bir kadın, Ukâz panayırı'na gitmişti. Mekke'li birkaç genç, ondan yüzünü açmasını istemiş, ancak o kabul etmemiş ve bir şeyler satın almak için oturmuştu. Bunu fırsat bilen gençler de kadının elbisesini bir dikenle sırtına iliştiirmişlerdi. O ayağa kalktığı anda elbisesi açılmış ve çıplak bir halde kalmıştı. Yaşanan bu gelişme savaşın yaşanmasına neden olacakken araya Harb b. Ümeyye'nin girmesiyle olay yatıştırılmıştı. İbn Habîb, *el-Münemmak*, 163; İbn Abdîrabbîh, *el-'İkdü'l-ferîd*, 6/102. Yaşanan bu olayın daha sonradan Hz. Peygamber'in hayatıyla ilişkilendirildiğine dair bkz. Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, 27.

²⁸⁴ Sahnâb, *İlâf Kureyş Rihleteş'-Şitai ves-Sayf*, 394.

²⁸⁵ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 1/338; Muhammed Hamidullah, "Hilfü'l-fudûl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/31.

²⁸⁶ Nesim Sönmez, "Hilfu'l-Fudûl Teşkilatı", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41 (2014), 405.

²⁸⁷ Ali, *el-Mufasssal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, 7/87; Yaşar Çelikkol, *İslâm Öncesi Mekke* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014), 220; Azimli, *Cahiliyye'yi Farklı Okumak*, 50, 112.

²⁸⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/133; Hamidullah, "Hilfü'l-fudûl", 18/31.

²⁸⁹ Caetani, *İslâm Tarihi*, 1/286-287.

herhangi bir netice alamamıştır.²⁹⁰ Bunun üzerine o da Ebu Kubeys dağına çıkarak olanları Mekkelilere şöyle haykırmıştır:²⁹¹

“Ey Fihri oğulları! Mekke'nin göbeğinde, malları konusunda zulme maruz kalan kişi yardım istemektedir.

Bu kişi, saç başı dağınık bir şekilde Hicr ile Hacerü'l-Esved arasında Umresini tamamlamamıştır.

Benî Sehm'den bir kişinin koruması altına mı girecek yoksa giden malının peşine mi düşecek.

Harem (Kâbe), günahkâr ve yağmalayıcılar için kutsal bir mekân olmayıp hürmetine saygı duyanlar içindir.”²⁹²

Belâzürî'nin aktardığına göre bu kişi ayrıca şöyle de seslenmiştir:

“Ey Kusay ailesi! Haremde nasıl böyle şeyler oluyor?

Kâbe'nin saygısı ve insanların şerefi varken

Ben zulme uğradım ve Zulüm sahibi bundan vazgeçmemekte.”²⁹³

Kureyşliler, Zebidli'nin söylediklerini ciddiye alarak çözüm için Abdullah b. Cüd'an'ın evinde toplanmaya karar vermişlerdir.²⁹⁴ Evde toplananlar, Mekke'de zulme uğrayan kişilerin yanında olacaklarına dair bir karar aldıktan sonra Âs b. Vâil'in yanına giderek zulme uğramış olan tüccarın parasını ondan almışlardır.²⁹⁵

İttifaka katılmış olanlar, anlaşmış oldukları kuralı titizlikle uygulamaya ve Mekke'de haksızlığa uğrayan kişilerin haklarını almaya devam etmişlerdi. Bu ittifakın üyeleri, Mekke'ye dışarıdan gelen kişiler için bir umut kaynağı olmuşlardı.²⁹⁶ Nitekim yaşanan bazı gelişmeler bunu açıklamaktadır. Ubey b. Halef, ticaret yapmak amacıyla Mekke'ye gelen kişiden bir şeyler satın

²⁹⁰ Zulme uğrayan bu tüccar, Kureyş'ten Abdüddar, Mahzum, Sehm ve Adiy gibi Kureyş'in farklı kollarına başvurmuş, onlar da aralarında fitnenin belirmemesi için ona yardım edemeyeceklerini belirtmişlerdi. İbn Habîb, *el-Münemmak*, 186, 276; İsfahânî, *el-Egânî*, 17/289-290. Ayrıca bu kişinin Mekke'de en son eziyet gören kişi olduğu da ifade edilmektedir. Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Abbâs el-Fâkihî, *Ahbâru Mekke fî kadîmi'd-dehr ve hadîsîh*, thk. Abdülmelik Abdullah Dehiş (Beyrut: Dâru Hadr, 1414), 5/172.

²⁹¹ İbn Habîb, *el-Münemmak*, 275; Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 2010, 1/338. Mekke'ye gelen kişinin Kays b. Şeybe es-Selami olduğu ve mallarını satın alan kişinin de Ubey b. Halef el-Cumahi olduğu aktarılmıştır. Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 1/338; İsfahânî, *el-Egânî*, 17/288.

²⁹² İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/133; İbn Habîb, *el-Münemmak*, 53.

²⁹³ Belâzürî, *Ensâbü'l-esrâf*, 2/12.

²⁹⁴ Kureyşlilerden bu durumu önemseyip ciddiye alan kişi Zübeyr b. Abdülmuttalib olmuştu. Zübeyr, Abdullah b. Cüd'an'ın yanına giderek ona Benî Sehmîliler'in yaptıkları zulümden dolayı yaşamış olduğu iki olayı anlatmıştı; Birincisi, üç kişinin yıldırım çarpması sonucu ölmeleri olayıdır ki bunlara Mekâyîsler denir. Bunlar Kays, Mukis ve Abdu kays'tır. İkincisi de onlardan bir grup Şam'dan Mekke'ye gelirken Kati' denilen suyun kenarında mola vermiş ve uykuya dalmışlardı. Onlar uykudayken siyah bir yılan gelip şaraplarının içine kusmuştu. Bu kişiler uyandıktan sonra şarabı içince zehirlenerek ölmüşlerdi. İsfahânî, *el-Egânî*, 17/300.

²⁹⁵ İbn Habîb, *el-Münemmak*, 53-54. Bu durumu ciddiye alarak Kureyşlileri Abdullah b. Cüd'an'ın evinde toplamaya çalışan kişi Zübeyr b. Abdülmuttalib'tir. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/133; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/128; Belâzürî, *Ensâbü'l-esrâf*, 2/12.

²⁹⁶ Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, 5/170.

olarak ona parasını vermemiştir. Ubey'den hakkını alamayan bu şahıs, Hilfü'l-Fudûl üyelerine başvurarak hakkını almıştır.²⁹⁷ Bir başka olay ise şöyledir; Has'am kabilesine mensup olan bir tüccar, kızıyla²⁹⁸ beraber Mekke'ye gelmiştir. Nübeyh b. Haccac kıza göz koymuş ve onu zorla babasından alıp evine götürmüştür. Çaresiz bir şekilde ne yapacağını bilmeyen bu adama, Hilfü'l-Fudûl üyelerine başvurması söylenmiştir. Baba, üyelerin yanına gidip durumu anlatınca üyeler de ona yardımcı olmuş ve kızını Nübeyh'in elinden almışlardır.²⁹⁹

Mekke'de güven ve barış ortamını sağlamak amacıyla kurulmuş olan bu teşkilat aynı zamanda Mekke'nin sarsılmış olan imaj ve itibarını da olumlu bir şekilde etkilemiştir.³⁰⁰ Nitekim Hilfü'l-Fudûl, dışarıdan gelenlere şehrin güvenli olduğunu gösterirken onun ticaret hayatına da canlılık katmıştır.³⁰¹

Böyle bir ittifakın Mekke'ye yakın yerlerde kurulan Ukâz, Zülmecâz, Mecenne ve Hubâşe gibi geçici panayırlara direkt bir etkisinin olduğu söylenemez. Çünkü bu panayırların güvenliği farklı kabileler tarafından sağlanmaktaydı. Ancak şehirde daimî olarak kurulan Hazvere ve Kesîb gibi panayırlara olumlu etki ettiği söylenebilir. Çünkü bunlar bütün yıl boyunca açık kalmaktaydı.

2.2. Mekke ve Çevresinde Kurulanlar

Burada panayırlar daimî ve geçici olanlar şeklinde incelenecektir. Hazvere ile Kesîb panayırları daimî; Ukâz, Mecenne, Zülmecâz ve Hubâşe panayırları da geçici olarak belirlenmiştir. Bunların geçici olarak değerlendirilmesinin sebebi, yılın belli döneminde kurulduktan sonra ertesi yıla kadar kurulmadan kapalı bir şekilde kalmalarıydı. Bu dört panayır, Câhiliye Dönemi'nden itibaren Mekke'nin etrafında kurulmuştur. Muhtemelen şehrin coğrafi yapısı buna ortam sağlamıştır. Nitekim Mekke, vadide kurulduğundan panayırların ihtiyaç duyduğu geniş düzlüklere sahip değildi.³⁰²

2.2.1. Hazvere

Asıl adı Mekke çarşısı olan bu panayırın ismi daha sonrasında yaşanan bir gelişmeden dolayı Hazvere olarak değiştirilmiş ve bu adla hem anılmaya hem bilinmeye başlanmıştır. Cürhüm

²⁹⁷ İbn Habîb, *el-Münemmak*, 54; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 2/13. Ubey b. Halef'in kendisinden bir şeyler satın almış olduğu bu kişi Lemis b. Sa'd el-Bariki'dir. İsfahânî, *el-Egânî*, 17/299.

²⁹⁸ Bu kızın adı Derire şeklinde geçmektedir. İbn Habîb, *el-Münemmak*, 280.

²⁹⁹ İbn Habîb, *el-Münemmak*, 55; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, 1414, 5/171; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 2/13-14.

³⁰⁰ Sönmez, "Hilfu'l-Fudûl Teşkilatı", 413.

³⁰¹ Yüksel, *Ticârî Hayat*, 45.

³⁰² Buhârî, "Tefsîrü'l-Kuran", 34; Duman, *Kureys Kabilesi (İslâm Öncesi Etnik, Siyasi ve Ekonomik Yapı)*, 267.

kabilesinden sonra Mekke'nin yönetimini İyâd kabilesi üstlenmiştir.³⁰³ Bu kabilenin lideri Veki' b. Seleme b. Zuhr b. İyâd, Kâbe ile ilgili işlerin sorumluluğunu üstlendiğinden Mekke'de önemli bir konum elde etmiştir. O, Mekke'nin aşağı taraflarına bir köşk inşa etmiş ve bu köşkün içine de Hazvere adında bir cariye yerleştirmiştir.³⁰⁴ Bundan dolayı hem köşke hem de burada kurulan panayıra cariyenin ismi verilmiştir.³⁰⁵ Cariyenin isminden esinlenilerek böyle bir ismin verilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Hazvere,³⁰⁶ Mekke'nin eski panayırlarından biri olup buğdaycılar çarşısının civarında, Kâbe'ye yakın bir yerde bulunuyordu.³⁰⁷ Bir Cürhümlünün bu konuda şiir söylemiş olması bu panayırın o dönemde de benzer bir görev gördüğünü söylememize olanak tanımaktadır.³⁰⁸ Nitekim Muttalib, yeğeni Abdülmuttalib'i Mekke'ye getirdiği zaman ona buradan bir elbise satın almıştır.³⁰⁹

Hazvere panayırı hakkında bu malumatlar dışında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Anladığımız kadarıyla bu panayır eskiden beri şehirde yıl boyunca kurulu bir şekilde bulunmaktaydı. Muhtemelen onun bu düzeni bozulmak istenmediğinden yeri sabit bırakılmıştır. Ayrıca kalabalık bir katılımcı sayısına maruz kalmadığından da fazla bir şöhrete sahip olmamıştır.

2.2.2. Kesîb

Bakar ile Hârisu's-Sağîr arasında bulunan Halife Dağı'nın dibinde Kesîb adında bir panayır bulunmaktadır. Burada bulunan kişilerin çoğunluğu sanatkâr kimselerden oluşmaktaydı. Muhtemelen bu panayırdaki daha çok sanat işiyle ilgili malzemelerin alışverişi yapıldı. "Sûku'l-Kuseyb" şeklinde ifade edilmiş olsa da doğru telaffuzu "Sûku'l-Kesîb" şeklinde olacaktır.³¹⁰

³⁰³ Cürhüm, Yemen'den Mekke'ye gelip yerleşmiş bir kabileydi. O, uzun bir süre Mekke'nin yönetim işini elinde bulundurmuştu. Ancak zamanla hem Kâbe'nin kutsallığını hafife almaya hem de Mekke'ye dışarıdan gelenlere zulmetmeye başlamıştı. Bunun üzerine de Benî Bekr ile Huzâa kabileleri tarafından Mekke'den çıkarılmıştı. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/112-114; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/90; Süheylî, *Ravzü'l-ünûf*, 2/8-10.

³⁰⁴ Bu cariyenin Harûre olduğu da belirtilmektedir. Diyârbekrî, *Târîhu'l-hamîs fî ahvâli enfesi nefîs*, 1/180.

³⁰⁵ İbn Habîb, *el-Münemmak*, 283; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, 4/126. Bu cariyenin salih amel sahibi olduğu iddia edilir. Çelikkol, *İslâm Öncesi Mekke*, 58. Bu bilgi için İbn Habîb'in el-Münemmak adlı eseri kaynak olarak gösterilmiştir. Ancak bu kaynakta Hazvere adında bir cariyenin olduğu zikredilirken onun salih amel sahibi olduğuna dair en ufak bir detay bulunmamaktadır. İbn Habîb, *el-Münemmak*, 283.

³⁰⁶ Hz. Peygamber bu yerde durup Mekke ile ilgili özlemine şöyle dile getirmişti: "Allah'a yemin ederim ki yeryüzünün en sevimli ve en hayırlı yerisin, senden çıkarılmasaydım asla çıkmazdım" Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 2/155.

³⁰⁷ Onun buğdaycılar veya terziler çarşısının olduğu yere yakın kurulduğu söylene de bu İslâm öncesi dönemde olmayıp onu anlatan müellifin dönemindedir. Nitekim metinde bu vurgulanmıştır. Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, 5/126; Ebü't-Tayyib Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed b. Alî el-Hasenî el-Fâsî, *Şifâ'ü'l-ğarâm bi-ahbâri'l-beledi'l-harâm* (Dâru'l-Kutub'il-İlmiyye, 1421/2000), 2/33.

³⁰⁸ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 2/294-295; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, 4/192; Bekrî, *Mu'cem*, 2/444.

³⁰⁹ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 1/297; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 2/248.

³¹⁰ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 2/291; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, 4/191; Yaşar Çelikkol, *İslâm Öncesi Mekke*, 59.

İslâm öncesi dönemde Mekke’de “Sûku’s-Sağîr” adında sürekli olarak açık kalan bir panayırın olduğu ve bununla ilgili fazla bilgi bulunmadığı belirtilmiştir. Ancak referans olarak gösterilen kaynağa baktığımızda böyle bir bilginin varlığına ulaşamadık.³¹¹

2.2.3. Ukâz

Ukâz kelimesi; bağlamak,³¹² hapsedmek, rakibe galip gelerek onu kızdırmak gibi farklı anlamlara gelen (عكظ) kökünden türemiştir.³¹³ Panayırda yaşanan bazı gelişmeler, bu kelimeye böyle anlamların yüklenmesine neden olmuştur.³¹⁴ Alışveriş için panayıra gelenler bazen geliş amaçlarının dışına çıkarak aralarında bir övünme yarışına girerlerdi. Belli bir yerden sonra bu durum bazen hakaret ve eziyet boyutlarına ulaşmaktaydı.³¹⁵ Ukâz’ın bir başka anlamıysa şahısların atışmalar esnasında vermiş oldukları cevaplarla birbirlerinin kahrolmalarına neden olmalarıydı.³¹⁶ Kaynakların geneli, Ukâz kelimesinin yukarıda saydığımız anlamlara geldiği konusunda hem fikir içindeler.³¹⁷ Ukâz’ın birilerine ait su olduğu da zikredilir.³¹⁸ Ukâz ismi, panayırda alışveriş dışında yaşanan atışma ve birilerine galip gelme gibi durumlardan dolayı verildiği düşünülmektedir. Nitekim kelimenin sözlüklere yansıyan anlamları da bunu göstermektedir.

³¹¹ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 2/291; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, 4/191; Çelikkol, *İslâm Öncesi Mekke*, 59.

³¹² Bağlamaktan kasıt, Kişinin hayvanını bağlayarak hapsedmesi demektir. Ebü’l-Hasen Alî b. İsmâîl ed-Darîr el-Mürsî, *el-Muhkem ve’l-muhîtü’l-a’zam*, thk. Abdülhamid Hindavi (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1421/2000), 1/267.

³¹³ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 7/447; Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Kalkaşendî, *Subhu’l-a’sâ fî sinâ’ati’l-inşâ’* (Beyrut: Dâru’l-Kutub’ul-İlmiyye, ts.), 3/225.

³¹⁴ Hammur, *Esvâku’l-Arab*, 16.

³¹⁵ Ebü Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitâbü’l-ayn*, thk. Mehdî el-Mahzumî - İbrahim es-Sâmerrâî (Dâr Mektebeti’l-Hilâl, ts.), 1/195-196; Ebü’l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *Esâsü’l-belâga*, thk. Muhammed Basıl (Beyrut: Dâru’l-Kutubu’l-İlmiyye, 1419/1998), 1/672; Hamevî, *Mu’cemü’l-büldân*, 4/142; Ebü Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü’l-karî fî şerhi Sahîhi’l-Buhârî* (Beyrut: Dâr İhyau’t-Turas, ts.), 6/35.

³¹⁶ Ebü Bekr Muhammed b. el-Hasen İbn Düreyd, *Cemheretü’l-luga*, thk. Remzi Munir Be’lbekki (Beyrut: Dâru’l-İlim li’lmalâyîn, 1987), 2/930.

³¹⁷ İbrâhim, *Esvâku’l-Arab et-ticariyye*, 88.

³¹⁸ Ebü’l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Cibâl ve’l-emkine ve’l-miyâh*, thk. Ahmed Abdu’t-tevvab (Kahire: Dâru’l-Fazile, 1319/1999), 219.

2.2.3.1. Kuruluş ve Konumu

Kinderman, Ukâz'ın kurulan ilk panayır olduğunu ifade etmektedir.³¹⁹ Ancak onun hangi tarihte kurulduğu net olarak bilinmemektedir.³²⁰ Panayırın fil olayından önce ve sonra kurulduğu yönünde aktarımlar bulunmaktadır. Fil yılından önce kurulduğunu gösteren bazı olaylar şöyledir: Kudaâ kabilesine mensup Meyyad b. Hun, Yemen'den biriyle olan problemini münâfere³²¹ yöntemiyle çözmek için Ukâz panayırına gitmiştir.³²² Meyyad, Kusay b. Kilâb'ın anne bir kardeşi olan Rizah'ın yeğenidir.³²³ Yaşanan bir başka olay da 'Able bt. Ubeyd ile ilgilidir. Buna göre; 'Able, kocası tarafından Ukâz panayırına tereyağı satması için gönderilmiştir. O yağla beraber iki bineğini sattıktan sonra onların parasıyla da şarap almıştır. Fakat parasının bitmesi üzerine yeğenini rehin bırakıp panayırdan kaçmıştır. Bu durumu öğrenen kocası da karısını boşamıştır. Boşanmış olan 'Able, Abdüşems b. Abdümenâf ile yeni bir evlilik yapmıştır.³²⁴ 'Able ile ilgili anlatılan bu olay Ukâz'ın Abdüşems'ten önceki bir dönemde kurulduğunu gösterir. Ancak Abdüşems'in bu panayıra katıldığına ve burada alışveriş yaptığına dair elimizde bir bilgi bulunmamaktadır. Mekke'nin ticari hayatında büyük bir yeri bulunan îlâf'ın hayata geçirilmesinde etkin bir rol oynamış olan Abdüşems'in böylesine önemli bir panayıra gitmemiş olması pek mantıklı gelmemektedir.³²⁵

Ahmet Emin, Ukâz'ın fil olayından çok eski bir zamanda kurulduğunu belirtmektedir. O, bu görüşünü Milâdî 500 yılında doğmuş olan Amr b. Kûlsüm'ün Ukâz panayırına katılıp şiirler söylemesine dayandırmıştır.³²⁶ Aynı konuya değinmiş olan Hudayr Abbâs, panayırın Milâdî 540

³¹⁹ Henry H Kinderman, "Sûk", *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1979), 11/6. Kinderman'ın bu görüşünü doğru kabul etmemiz durumunda Ukâz'ın aslında Medine'de kurulan Nebat panayırından da önce kurulduğunu kabul etmemiz gerekecektir. Bu da onun Hâşim b. Abdümenâf döneminde faaliyet icra ettiğini gösterir ki bu doğru değildir. Çünkü Hâşim, Şam taraflarına yapmış olduğu bir yolculukta Medine'de bulunan en-Nebat panayırına uğramış, burada gördüğü Selmâ bt. Amr'la da evlenmişti. Ancak Hâşim'in Ukâz'a katıldığı veya burada bir görev üstlendiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/78-79.

³²⁰ Viktor Sahnâb'a göre; kuruluş tarihinin net olarak bilinmemesinin nedeni Ukâz'ın herhangi bir devlete ait olmamasıdır. Sahnâb, *Îlâf Kureys Rihletes'-Şitai ves-Sayf*, 393.

³²¹ Münâfere, herhangi bir konuda birbirlerinden daha üstün olduklarını iddia eden kişilerin, hakem olarak belirledikleri bir kişinin yanına giderek sorunu çözmeleri durumudur. Muhammed b. Ahmed el-Ezherî el-Herevî, *Tehzîbü'l-luga*, thk. Muhammed Avd Murib (Beyrut: Dâr İhyau't-Turas, 2001), 15/151; Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni, *Mücmelü'l-Luga*, thk. Zühayr Abdülmuhsin Sultan (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1406/1986), 1/878; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 14/270.

³²² Nisâbü'rî, *Mecma'u'l-emsâl*, 1/320. Kaynaklarda böyle bir bilginin varlığına rastlamadık. Müellifin isimleri karıştırmış olması ihtimal dâhilindedir.

³²³ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/118, 129; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/68; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 2/205.

³²⁴ İsfahânî, *el-Egânî*, 1/213. Abdüşems'in 'Able ile evlendiği ve bu evlilikten çocukları olduğu, bunlara da annelerinin isminden dolayı "el-'Ablât" denildiği aktarılır. Ancak bu evliliğin nasıl gerçekleştiği konusunda bir malumat bulunmamaktadır. İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 72. İsfahânî'nin bu bilgiyi nasıl ve nereden elde ettiğini bilmiyoruz. Başka bir olayla karıştırmış olması ihtimal dâhilindedir.

³²⁵ Abdüşems'in îlâf'la ilgili olan katkıları için bkz. İbn Habîb, *el-Münemmak*, 44; Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 1/295.

³²⁶ Ahmed Emin, *Feyzu'l Hâtır* (Kahire: Müesseset Hindavî, 2012), 262.

yılında veya bundan çok az bir zaman önce kurulmuş olabileceğini ifade etmiştir. Ancak o, bu görüşünü neye dayandığını açıklamamıştır.³²⁷

Bekrî ile Zehebî, Ukâz panayırının fil olayından 15 sene sonra kurulduğunu belirtmişlerdir. Fakat onlar, bu görüşlerini herhangi bir delile dayanmaksızın ifade etmişlerdir.³²⁸ Afgânî, Âlûsî'nin de Ukâz'ın fil yılından 15 sene sonra kurulduğunu belirtmektedir.³²⁹ Ancak biz Âlûsî'nin eserinde bu konuyla alakalı bir bilgi bulamadık. O, Ukâz'ın farklı yönlerini ele almış, fakat kuruluş tarihine hiç değinmemiştir.³³⁰ Bu konuyla ilgili bir başka iddiaya göre; Ukâz, Ebrehe'nin başarısızlıkla sonuçlanan Kâbe'yi yıkma teşebbüsünden on beş yıl sonra, Kureyş kabilesinin Hicaz bölgesinde yükselen itibarından ilham alınarak 584 veya 585 yılında kurulmaya başlanmıştır.³³¹

Fil olayının Kureyşliler'e toplum nezdinde birtakım avantajlar sağladığı doğrudur. Nitekim insanlar Kureyşliler için şöyle ifadeler kullanmışlardır: "Kureyşliler, Allah'ın ehli olup Allah onların yerine savaşarak düşmanlarını yenilgiye uğratmış ve Kureyşlileri onların eziyet ve cefalarından kurtarmıştır."³³² Ukâz'ın, fil yılından sonra faaliyete geçtiği yönündeki iddiaların gerçeği yansıtmadığını düşünüyoruz. Çünkü fil olayını fırsat bilip ondan faydalanmış olan Kureyşlilerin³³³ bu konuyla alakalı söylemlerinin olduğuna rastlanılmamıştır. Ukâz'ın kuruluş tarihiyle fil olayının bağdaştırılmaya çalışılmasının nedeni, muhtemelen bu hadisenin tarihlendirmede kullanılmış olmasıdır. Nitekim Araplar, önemli olan bazı gün ve gelişmeleri tarih olarak kabul ederlerdi. Mesela Arim seli, Habeşlilerin Yemen'i işgal etmeleri, Cürhümlüler'in Mekke'den çıkarılması bütün bunlar tarihlendirmede kullanılmış önemli gelişmelerdir.³³⁴ Ukâz panayırının kuruluş tarihi, Hâşim b. Abdümenâf ve kardeşlerinin vefatlarından sonra ile fil olayının yaşanmasından önceki bir tarihtedir.

Ukâz, San'a yolunun üzerinde, Mekke'ye bir konaklık mesafede, Tâif'e de 12 mil uzaklıkta bir yerde kurulmaktaydı. Bu yer aslında Kays b. Aylân ile Sakîf kabilelerine aittir.³³⁵ Merzûkî, panayırın Arafat'a yakın bir yerde kurulduğunu belirtmektedir.³³⁶ İbn Habib, iki farklı kitabında bu konuya değinmiş ancak her bir eserinde farklı bilgiler aktararak kendisiyle çelişmiştir. O; *el-*

³²⁷ Cümeylî, *Kureys*, 142.

³²⁸ Bekrî, *Mu'cem*, 3/959; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf (Daru'l-Ğarbi'l-İslâmi, 2003), 1/483.

³²⁹ Afgânî, *Esvâku'l-Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 342-343.

³³⁰ Âlûsî, *Bulûğu'l-Ereb*, 1/267-270.

³³¹ Elnure Azizova, "Ukâz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 42/61; Hasan Kılıç, "İslâm Öncesi Mekke'de Dinin Ekonomik Hayat Üzerindeki Belirleyici Etkisi", *Siyer Araştırmaları Dergisi* 12 (2022), 41.

³³² Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/148.

³³³ Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, 67.

³³⁴ Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 1/193; Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-işrâf*, thk. Abdullah İsmail es-Savi (Kahire: Dâru's-savi, ts.), 172-173.

³³⁵ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/190.

³³⁶ Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-emkine*, 385. Ukâz panayırının kurulmuş olduğu yere aynı zamanda Merruz-Zehran denilmektedir. İbn Habib, *el-Münemmak*, 64.

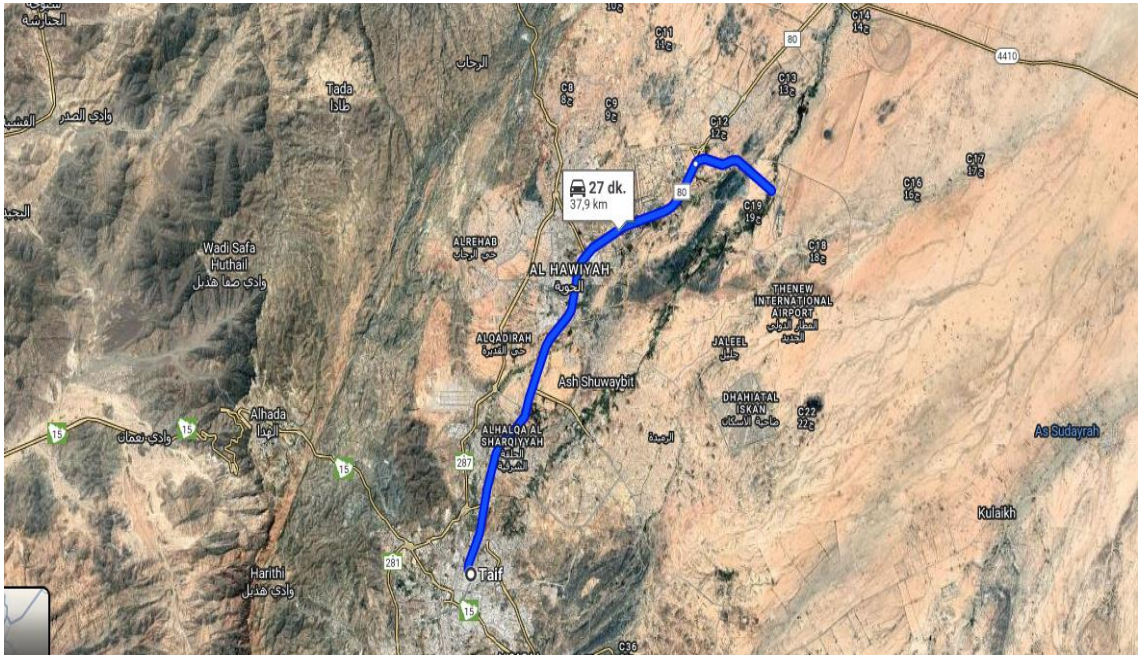
Münemmak adlı eserinde panayırın Nahle ile Tâif arasında kurulduğunu, *el-Muhabber'de* de onun Necd'in yüksek kesimlerinde Arafat'a yakın bir yerde kurulduğunu belirtmektedir.³³⁷ Bu konuyla ilgili daha net bir bilgiyi aktaran Hamevî olmuştur. O, panayırın Tâif ile Mekke arasında bulunan bir vadide kurulduğunu ve bu vadinin de Tâif'e bir gece, Mekke'ye de üç gece uzaklığında olduğunu belirtmiştir.³³⁸ Bekrî ve Askalânî ise panayırın yerini biraz daha netleştirmişlerdir. Onlar, panayırın Tâif'e 10 mil kadar yakın olduğunu söylemektedirler.³³⁹ Coğrafya kitaplarının müellifleri tarafından verilen bilgiler, panayırın kurulduğu yerin belirlenmesinde daha etkili olmuştur. Onlardan anlaşıldığı kadarıyla Ukâz panayırı, Tâif'e yakın bir yerde kurulmuştur.³⁴⁰ Burası da Tâif'in yaklaşık 38 km doğu taraflarına, şehrin şimdiki havaalanına yakın bir yerde bulunmaktadır.

³³⁷ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 267; İbn Habîb, *el-Münemmak*, 164; İbrâhim, *Esvâku'l-Arab et-ticariyye*, 90.

³³⁸ Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 4/142.

³³⁹ Bekrî, *Mu'cem*, 1403, 3/959; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Fethu'l-bârî şerh Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379), 8/671.

³⁴⁰ İdrîsî, bu yerin şehir büyüklüğünde olduğunu, ekilebilir arazileri, hurma ağaçları ve çok sayıda su alanlarının bulunduğunu belirtmektedir. Muhtemelen panayırın burada kurulmasına karar verilirken bu durumlar da göz önünde bulundurulmuştur. Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. İdrîsî, *Nüzhetü'l-müşâtâk fi'htirâkı'l-âfâk* (Beyrut: Alemu'l-Kutub, 1409), 1/152.

Resim 2.1. Ukâz'ın Tâif'e Olan Uzaklığını Gösteren Harita Görself

Resim 2.2. Ukâz panayırı'nın Kurulmuş Olduğu Yerle İlgili Görsel³⁴¹

³⁴¹ Azizova, "Ukâz", 42/62.

2.2.3.2. Önemi

Ukâz panayırı, Arapların iktisadi, sosyal ve edebi hayatlarına etki ettiğinden dolayı onlar için büyük bir öneme sahiptir. Nitekim Araplardan her yıl düzenli olarak panayıra katılmayı adet haline getirenler bulunmaktaydı. Bunlara “Ukâzî” şeklinde özel bir isim de verilmiştir.³⁴²

Ahmet Emin, Ukâz’ın önemli olmasını sağlayan üç etkeni şu şekilde sıralamaktadır:

- 1- Kuruluş tarihinin hac mevsiminden kısa bir süre önce olması
- 2- Mekke’ye yakın bir yerde kurulması.
- 3- Haram aylardan birisinde faaliyete geçmesi.³⁴³

Ukâz panayırı’nın önemi konusunda değerlendirmede bulunmuş olan bir başka Arap müellif ise Hakkı İsmail İbrahim’dir. Kendisinin değerlendirmesi şu şekildedir:

Ukâz panayırı’ndan bahsetmek, İslâmiyet’ten önce kurulan bütün panayırlardan bahsetmek anlamına gelmektedir. Arapların İslâm öncesi tarihini anlatan kitaplarının büyük bir kısmı Ukâz panayırı’na yer ayırmıştır. Bundan dolayı Ukâz hem Araplar için hem de onların panayırları için tarihi bir obje kabul edilir. Çünkü o, Arapların ticaret, kültür, siyasi ve içtimai hayatlarıyla ilgili bizlere malumatlar aktarmıştır.³⁴⁴

Dönemin iki büyük devleti Bizans ile Sasaniler arasında uzun süre devam eden savaşlar, Suriye ile Irak arasındaki uluslararası ticaret yolunun zayıflamasına neden olurken aynı zamanda Mekke şehrinin etrafında yer alan önemli ticaret merkezlerinden sayılan Ukâz’ın da önemli bir konuma gelmesini sağlamıştır.³⁴⁵

Yarımadada kurulan diğer panayırlara nazaran Ukâz’ın Araplar açısından ayrı bir yeri ve önemi bulunurdu. Mekke’ye yakın bir yerde kurulması, haram aylar içerisinde hizmet vermesi, edebiyat ve şiir alanında önemli kişilerin iştirak etmesi gibi nedenler onu önemli bir hale getirmiştir.

³⁴² Ebü’l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred, *el-Kâmil fi’l-luga ve’l-edeb*, thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim (Kahire: Dâru’l-Fikri’l-Arabi, 1417/1997), 1/128.

³⁴³ Emin, *Feyzu’l Hâtır*, 254.

³⁴⁴ İbrâhim, *Esvâku’l-Arab et-ticariyye*, 88.

³⁴⁵ Kasım Şulul, “Ficâr Savaşları’na Dair Bir Tetkik”, *Hadis ve Siyer Araştırmaları* 2/1 (2016), 111-112, 115. Ukâz panayırı’na sayısı bini aşan kalabalık bir insan kitlesi katılım sağlamaktaydı. Bu durum bir şairin şiirine konu olmuştur.

إِذَا بُنِيَ الْقَيْبَابُ عَلَى عُكَاظٍ ... وَقَامَ النَّبِيُّ وَاجْتَمَعَ الْأُلوْفُ

“Ukâz’da kubbeler kurulur, alışveriş başlar ve binler toplanırsa”. İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 7/448; Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs*, 20/238.

2.2.3.3. İşleyişi

Ticaret amacıyla Arap Yarımadası'nın çeşitli bölgelerinden Ukâz panayırı'na katılım sağlayanlar olmuştur. Buraya gelen kabilelerin kendilerine ait yerleri bulunur ve onlar buralarda alışverişlerini yaparlardı.³⁴⁶ Bu kabilelerin başında ya liderleri ya da kendi içlerinde tanınan birileri bulunurdu.³⁴⁷

Ukâz'da hem Arap Yarımadası'nın hem de başka bölgelerden gelen ürünlerin satışı yapılmaktaydı.³⁴⁸ Nitekim Hîre kralı Numan b. Münzir, her sene Ukâz panayırı'na koku ile yüklü bir ticaret kervanı gönderirdi.³⁴⁹ Numan, bu kervandan elde ettiği kazançla Ukâz'dan deri, ipek, ip, ayakkabı, cübbe türü elbise, işlenmiş kumaş gibi ürünleri satın alarak memleketine götürürdü.³⁵⁰ İran Kısrası'nın da Ukâz'a kervan gönderdiği zikredilmektedir. Buna göre Kısra, kervanını panayıra götürmesi için Benî Temîm Kabilesinin lideri Hâcib b. Zürâre'yi görevlendirmiş ve bunun için de onun yayını rehin almıştır. Kral, görevini sorunsuz bir şekilde tamamlayan Hâcib'e ödül olarak taç giydirmiştir.³⁵¹ Ancak bu bilgide birtakım yanlışlıklar bulunmaktadır. Kaynaklarda geçtiğine göre Benî Temîm'e ait olan araziler, Hz. Peygamber'in duası neticesinde kuraklığa maruz kalınca kabilenin lideri Hâcib b. Zürâre, kabilesini Irak'ın verimli arazilerine yerleştirmek için Kısra'nın yanına gitmiştir. Kral da ona kabilenin güvenilir olmadığını ve düzeni bozacaklarından endişe duyduğunu belirtmiştir. Hâcib de kabilesine kefil olduğunu belirtmiş ve bunun için de yayını krala rehin olarak vermiştir.³⁵² Utarid b. Hâcib, babasının ölümünden sonra babasına ait olan yayını geri almıştır.³⁵³

³⁴⁶ Müşrikler Hz. Peygamber'e karşı tavırlarını sertleştirdikleri zaman Hz. Peygamber, insanları İslâmiyet'e davet etmek için amcası Abbas'tan kendisini Ukâz panayırı'na götürmesini istemiş, amcası da onun bu teklifini kabul ederek yeğenini oraya götürmüştü. Amcasıyla beraber Ukâz'a giden Hz. Peygamber, panayırın bulunduğu alanda kendilerine ait yerlerde bulunan insanları İslâmiyet'e davet etmişti. Aktarılan bir rivayete göre de Hz. Peygamber, Ukâz panayırı'nda kendilerine ait bir yerde alışveriş yapan Kinde kabilesinin yanına giderek onları İslâm'a davet etmişti. Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî, *Delâilü'n-Nübüvve*, thk. Muhammed Revvas Kal'aci - Abdülber Abbas (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1406/1986), 1/297,301; Emin, *Feyzu'l Hâtır*, /261.

³⁴⁷ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/188-189; Emin, *Feyzu'l Hâtır*, /255.

³⁴⁸ Bu özelliğiyle Ukâz, diğer panayırlardan ayrılırken aynı zamanda da en büyük panayır olmaz özelliğine sahip olmaktadır. Bunun yanı sıra burada bulunan ürünler diğer panayırlarda bulunmamaktaydı. İbn Habîb, *el-Münemmak*, 164.

³⁴⁹ Araplar, taşımış oldukları yüke göre kervanları ikiye ayırmaktaydılar. Buna göre; koku taşıyan kervanlara letîme (الطيمة), bunun dışında başka eşyalar taşıyan kervanlara da îr (عير) derlerdi. Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Abdullah el-Herevi el-Bağdadi, *el-Garîbü'l-musannef*, thk. Safvân Adnan Dâvûdî (Medine: Mecelletü'l-câmiatü'l-İslâmiyye, 1417), 2/422; Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil es-Seâlibî, *Fıkhü'l-luga ve sırrü'l-'Arabiyye*, thk. Abdürrezzak el-Mehdi (İhyâu't-turâs el-Arabi, 1422/2002), 34.

³⁵⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/126; İbn Habîb, *el-Muhabber*, 196; Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 1/336; İsfahânî, *el-Egânî*, 10/62; Emin, *Feyzu'l Hâtır*, /256.

³⁵¹ Şulul, "Ficâr Savaşları'na Dair Bir Tetkik", 117. Bu kişinin Temîm kabilesinden olması dikkat çekicidir. Nitekim İranlılar, bu kabileyi Muşakkar panayırının idare ve güvenliğini sağlamada görevlendirmişlerdi. Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-emkine*, 383.

³⁵² Ebü'l-Ferec Nürüddîn Alî b. Burhâniddîn İbrâhîm b. Ahmed el-Halebî, *es-Sîretü'l-Halebiyye* (Beyrut: Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1427), 1/16.

³⁵³ Süheylî, *Ravzü'l-ünûf*, 7/430.

Yemen'den de Ukâz'a katılım sağlanırdı. Yemen krallarından birisinin; en iyi kılıcı, en iyi elbiseyi ve en güzel binek hayvanı sırf Arapların en seçkin kişisi satın alsın diye Ukâz'a gönderdiği aktarılır. O, bu ürünlerin satın alınması ve özelliklerinin duyurulması için bir nevi tellal çıkarılmasını da emrederdi. Kralın bu uygulamadaki amacı Arapların içinde bulunan değerli ve önder olanları belirleyerek onlarla bağlantı kurmaktır. Yine fil yılının 35. senesinde Yemen'den Ukâz'a katılım olmuştur. Hatta bu yılda panayırda iyi bir alışveriş gerçekleşmiştir.³⁵⁴

2.2.3.3.1. Bazı olaylar

Ukâz panayırı, alışverişin yanı sıra başka olaylara da sahne olmuştur. Nitekim burası, Arap kabileleri için hem ticaret hem de sosyal açıdan bir toplanma alanıydı.³⁵⁵ Ukâz'da gerçekleşen 25 gelişme ve olay tespit edilebilmiştir.

Güreş

Ukâz panayırında güreş yapıldığı olmuştur. Hz. Ömer'le ilgili aktarılan bir rivayet, bu durumu kanıtlamaktadır. Buna göre; Hz. Ömer, halifeliği döneminde bir gün yolda yürürken Havle bt. Hâkim ile karşılaşmıştır. Ömer'i gören Havle ona şöyle demiştir: *"Ey Ömer! Ukâz panayırında insanlarla güreş tutarken sana Umeyr (Ömer'in küçültülmüş hali) denildiği zamanda da seni gördüm; aradan yıllar geçti ve sana Ömer denilmeye başlandı yine aradan zaman geçti ve sana Emîrul-Mu'minûn denilmeye başlandı. Allahtan kork."*³⁵⁶

Kâhin

Ukâz panayırında sağlık problemlerini gidermek amacıyla kahinler bulunurdu ve insanlar hastalanan çocuklarını getirip bu kişilere gösterirlerdi.³⁵⁷ Hz. Peygamber'in sütannesi

³⁵⁴ Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-emkine*, 385, 387.

³⁵⁵ Hammur, *Esvâku'l-Arab*, 116.

³⁵⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/325; İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, 2/394-395. Hz. Ömer, küçüklüğünden beri güreş tutardı. Nitekim o, çocukken Halid b. Velidle güreşe tutuşmuş ve yenilmişti. Bu esnada da Ömer'in ayağı kırılmıştı. Hatta bu yenilginin ikili arasındaki kin ve nefretin sebebi olduğu da aktarılır. Ancak küçüklükte yaşanan bir olaydan dolayı iki kişinin birbirine kin gütmesi ve bunu da uzun bir müddet devam ettirmesi pek inandırıcı değildir. Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, thk. Amr b. Ğarame el-Amrevi (Dâru'l-Fikr li't-Tab'at ve'n-Neşr ve't-Tevzi', 1415/1995), 16/267.

³⁵⁷ Cahiliye Döneminde Araplar tarafından başvurulan iki çeşit tıp metodu bulunmaktaydı. Bunlar: hastalığa göre tabiilerin önermiş oldukları ilaçların kullanılması ile Kâhin veya Arrafların yanlarına giderek onlara tedavi olmaları. Kahinler veya Arraflar, yanlarına gelen hastaları iyileştirmek amacıyla okuma, üfürme ve sihir yapma gibi yöntemlere başvururlardı. Zeydân, *İslâm Uygarlıkları Tarihi*, 1/576; Çağatay, *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, 131; Şemerdel adında bir kişi Hz. Peygamber'in yanına gelerek Cahiliye Dönemi'nde kendi kavminin Kâhini olduğunu dolayısıyla insanları tedavi ettiğini belirtmiş ve sonrasında da bu yaptığının caiz olup olmadığını sormuştu. Hz. Peygamber de ona çaresini kesin bir şekilde bilmediği hastalığı tedavi etmemesi gerektiğini söylemişti. Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, thk. Adil Ahmet Abdulmevcûd - Ali Muhammed Mauz (Beirut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1415), 3/289.

Halime'nin, küçük yaşlarda olan Hz. Muhammed'i Ukâz panayırı'nda bulunan bir kâhine göstermek üzere götürdüğü yönünde rivayet aktarılmaktadır.³⁵⁸

Öldürme

Ukâz panayırı'nda bazen namus meselesinden dolayı ölümle sonuçlanan hadiseler meydana gelirdi. Ünlü şair el-Hansâ'nın kardeşi Muâviye, panayırların kurulu olduğu bir mevsimde Ukâz panayırı'nda yürürken Esmâ el-Murayya ile karşılaşmış ve onun güzelliğinden etkilenmiştir. Muâviye, bu kadının fuhuş yaptığını zannetmiş ve ona beraber olma teklifinde bulunmuştur. Fakat Esmâ, Arapların lideri Hâşim b. Harmala'nın karısı olduğunu ve böyle bir şeyi kabul etmeyeceğini söylemiştir. Bu cevaptan hoşlanmamış olan Muâviye, onların arasını bozacağını belirtmiştir. Esmâ, kocasının yanına gitmiş ve ona olanları tek tek anlatmıştır. Hâşim, Muâviye'nin bu konudaki ciddiyetini ve icraatını görene kadar kurmuş olduğu çadırı kaldırmayacağını söylemiştir. İnsanlar Ukâz panayırı'ndan ayrılmaya başlayınca Muâviye de Benî Mürre'nin yanına gitmek üzere birkaç atıyla beraber yola çıkmıştır. Peşinden giden Hâşim en nihayetinde onu yakalayıp öldürmüştür.³⁵⁹

Siyasi karar alma

Arapların önde gelenlerinden bazıları Ukâz'da bir araya gelerek herkesi ilgilendiren bazı konularda karar alabilmekteydi. Kurre b. Hubeyre el-Kuşeyri'nin de içinde bulunduğu bazı kişiler, art arda yaşanan kıtlık sebebiyle bazı kararlar almak için Ukâz'da bir araya gelmişlerdir. Kıtlık durumunun bitmesine kadar kimsenin kimseye herhangi bir saldırıda bulunmaması kararı alınmıştır. Onların aldığı karara da şahit olmaları için Munteşir b. Vehb el-Bahili ile Vaili'ye haber gönderilmiştir.³⁶⁰ Afgânî, bu panayırı kabilelerin kendi aralarındaki problemleri çözüme kavuşturmak için bir toplanma yeri olarak kabul etmiş ve bu özelliğinden dolayı da onu "Birleşmiş Milletler Teşkilatına" benzetmiştir.³⁶¹

³⁵⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/151; Halebî, *es-Sîretü'l-Halebiyye*, 1/140. Hz. Peygamberle ilgili aktarılan bu olay uydurmadır. Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, 88. Nitekim rivayetin devamında kâhin, panayırda bulunanlara bu çocuğun öldürülmesi gerektiğini yüksek sesle söylemişti. Onun yanına gelenler de etrafta bir çocuk görmediklerini söylemiş ve onu aramaya başlamışlardı. Panayırda bulunan onca kalabalığın arasından küçük çocuğun bir anda kaybolması ve aranmasına rağmen bulunmaması pek mantıklı gelmediği gibi bunun sonradan uydurulduğunu da göstermektedir.

³⁵⁹ İsfahânî, *el-Egânî*, 15/86-89.

³⁶⁰ İsfahânî, *el-Egânî*, 15/230.

³⁶¹ Afgânî, *Esvâku'l-Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 282.

Yiyecek hibe etme

Hicaz bölgesinde yaşayan insanlar bazı yıllarda kıtlık yaşamışlardır. Nitekim hemen bir üstte aktardığımız gelişme ile şimdi ifade edeceğimiz olay bunu ortaya koymaktadır. Buna göre; Nuheyk b. Malik, bir defasında hem yiyecek hem de ticaret ürünlerini satmak üzere Ukâz panayırına getirmiştir. İnsanların yaşamış oldukları kıtlıktan dolayı bu tür ürünlerin başına üşüşüklerini gören Nuheyk, yiyecek ürünlerini satmaktan vazgeçerek onları panayırda bulunan insanlara hibe etmiştir. Dayısı da onun bu yaptığını haber alınca Nuheyk'i azarlamaya başlamıştır. O da dayısının azarlamasına şöyle bir şiirle cevap vermiştir:

يا خال ذرني وما لي ما فعلت به ... وما يصيبك منه إنني مودي
فلن أطيعك إلا أن تخلدني ... فانظر بكيدك هل تستطيع تخليدي
الحمد لا يشترى إلا له ثمن ... ولن أعيش بمال غير محمود

“Ey Dayı! Beni, malımı ve ona ne yaptığımı bırak. Sana ne zararı var? Onu veren benim

Benim adımla ölümsüzleştirilene kadar seni dinlemeyeceğim. Bir bak hele bunu yapabilir misin?

Meth, satın alınmaz, onun bir değeri vardır. Övülmemiş bir malla da yaşamayı istemem.”³⁶²

Nuheyk, getirmiş olduğu malı bağışlamakla aslında adını Ukâz panayırında duyurmayı hedeflemiştir. Nitekim o, insanların panayırda yaptıklarıyla övündüklerini görmüş ve bunun için böyle bir şey yapmaya karar vermiştir.³⁶³

Lakap verme

Araplar, kişilerin yapmış oldukları bazı davranışlarından veya onların başına gelen bazı olaylardan hareketle onlara lakap takarlardı. Ukâz panayırında bu konuyla ilgili gerçekleşen gelişmeler olmuştur. Anlatıldığına göre; Amr b. Ebî Rebîa'nın dedesi Ebû Rebîa b. Muğîre, Ukâz panayırında iki mızrakla savaştığı için kendisine “Zü'r-rumheyn” lakabı verilmiştir.³⁶⁴

Kureyşliler ile Kayslılar arasında Berrâd b. Kays'ın olayından dolayı Ficâr savaşı yaşanmıştır. Birbirine düşman olan iki kabile Ukâz panayırında karşılaşmışlardı. Bu sırada Kureyş'ten olan Harb b. Ümeyye'nin yanında kardeşleri Süfyân, Ebû Süfyân, Âs ile Ebü'l-Âs bulunmaktaydı. Harb, kendisiyle beraber Süfyân ve Ebü'l-Âs'ı bağladıktan sonra bunlar şöyle bir karar almışlardır: “Kazanana veya ölene kadar hiçbirimiz yerinden ayrılmayacaktır” bundan dolayı da onlara aslan anlamına gelen “Anabis” (العنابس) lakabı verilmiştir.³⁶⁵

³⁶² Askalânî, *el-İsâbe*, 6/67; Afgânî, *Esvâku'l-Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 336.

³⁶³ Hammur, *Suk Ukâz ve Mevâsimü'l-Hac*, 141.

³⁶⁴ İbn Abdîrabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 6/107; İsfahânî, *el-Egânî*, 1/70.

³⁶⁵ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 73; İbn Abdîrabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 3/270; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 1/532.

Lider bir kişiliğe sahip olan Huveylid b. Nevfel, Ukâz panayırı'na gelerek burada insanlara yemek ikramında bulunurdu. Muhtemelen o, panayıra katılan bütün insanlarda değil de imkânı bulunmayan veya durumu elverişli olmayanlara yemek verirdi. Nitekim buradaki bütün insanlara yemek dağıtmak çok büyük bir maliyet gerektirirdi. Huveylid'e yıldırım çarptığından dolayı ona Sa'k (الصعق) lakabı verilmiştir.³⁶⁶

Ayıp satın alma

Ukâz panayırı'nda darbimesel haline gelen bir satış örneği olmuştur. Buna göre; İyâd kabilesi, yellenme ile ayıplanırdı. Bu kabileden bir kişi, gitmiş olduğu Ukâz panayırı'nda iki cübbe karşılığında kabilesinin bu ayıbını alacak birisini aradığını duyurmuştur. Ukâz'da bulunan Abdü'l-Kays kabilesinin lideri Abdullah b. Beydere, söylenenleri duyunca buna talip olduğunu ve iki cübbeyi de istediğini söylemiştir. İyâdlı, Ukâz panayırı'nda bulunan insanları bu duruma şahit tuttuktan sonra ona cübbeleri vermiştir. Cübbelerle beraber kabilesinin yanına dönen Abdullah'a bunları nerden aldığı sorulmuş, o da bu cübbelerle İyâd kabilesinin ayıbını satın aldığını söylemiştir. Abdullah'ın bu durumu, Araplar arasında meşhur bir misal olmuş ve şöyle bir darb-ı mesel haline gelmiştir: "Mehv liderinin alışverişinden daha kârsız"³⁶⁷

İntikam yeri

Aralarında kan davası olan taraflar, Ukâz panayırı'nda karşılaşmaları durumunda intikamlarını burada alırdı. Yaşanan bir gelişme bunu göstermiştir. Buna göre; Dabbe b. Ud adındaki bir şahsın Sa'd ile Sueyd adında iki oğlu vardı. Bir defasında Dabbe'ye ait olan birkaç deve gece vakti birileri tarafından çalınmıştır. Dabbe de onları araması için iki oğlunu göndermiştir. Sa'd develeri bularak geri getirmiş, ancak Sueyd, develerin bulunduğu habersiz bir şekilde onları aramaya devam etmiştir. O, arama faaliyetine devam ederken Haris b. Ka'b ile karşılaşmıştır. Tabi bu esnada Sueyd'in üzerinde iki cübbe bulunmaktaydı. Haris, Süeyd'in üzerindeki cübbeleri beğenmiş ve ondan bunları kendisine vermesini istemiş, fakat Süeyd bunu kabul etmemiştir. Almış olduğu cevaptan memnun kalmamış olan Haris, onu öldürmüş ve cübbeleri de almıştır. Dabbe b. Ud, oğlunun kim tarafından öldürüldüğünü bilmiyordu. Oğlunun öldürülmesinden sonraki bir zamanda hac yapmak amacıyla Mekke'ye giden Dabbe, o dönemde kurulan Ukâz panayırı'na da uğramış ve burada oğlu Sueyd'e ait olan cübbeleri Haris'in üzerinde görmüştür. Bundan şüphelenen Dabbe, Haris'e bunları nereden aldığını sormuş, Haris de bu kişinin öldürmüş olduğu Süeyd'in babası olduğunu bilmediğinden olayı olduğu gibi

³⁶⁶ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said İbn Hazm, *Cemheretü ensâbi'l-'Arab* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1403/1983), 286.

³⁶⁷ Nisâbü'rî, *Mecma'u'l-emsâl*, 1/252.

Dabbe'ye anlatmıştır. Bunun üzerine Dabbe de Haris'i orada öldürerek oğlunun intikamını almıştır.³⁶⁸

Lanetleşme

Önceden birbirini tanıyan bazı kişiler, katıldıkları Ukâz panayırı'nda karşılaşmaları halinde birbirlerine iğneleyici sözler söyleyerek olayın büyümesine ve tarafların arasının daha da açılmasına neden olabilirlerdi. Nitekim Ka'nab b. Attab ile Bahîr b. Abdullah adındaki kişiler, bir defasında Ukâz panayırı'nda karşılaşmışlardı. Bahîr, Ka'nab'a beyaz atına ne yaptığını sormuş, Ka'nab'a da atın hala yanında olduğunu ve onun neden bu atı sorduğunu sormuştur. Bahîr de bu atın onu şöyle şöyle günlerde kurtardığını ve bundan dolayı da onu sorduğunu söylemiştir. Ka'nab da Bahîr'in yalan söylediğini belirterek bu söylenenleri inkâr etmiştir. Bunun üzerine ikili, çözümün lanetleşmede olduğunu düşünmüş ve yalan söyleyen kişinin ölümünün de doğru söyleyenin elinden olmasını Allah'tan dileyerek panayırdan ayrılmışlardı. İkilinin bu karşılaşmasının üzerinden zaman geçmiş ve Bahir, Benî Amir'i toplayarak Benî Anber'in üzerine bir saldırı düzenlemiş ve onların kadınları ile hayvanlarını gasp ederek oradan ayrılmıştır. Fakat Anberliler, onun peşine takılmış ve en nihayetinde Bahîr, Ka'nab tarafından yakalanarak öldürülmüştür. İki kabile arasında meydana gelen ve Bahîr'in ölümüyle sonuçlanan bugüne de "Yevm el-Meruvve" denilmiştir.³⁶⁹

Aşıklar buluşması

Ukâz, bazen aşıklar için bir buluşma yeri olabilirdi. Oldukça yakışıklı olan Cariye b. Suleyt, bir defasında Ukâz panayırı'ndayken Has'am kabilesinden bir genç kız onu görüp beğenmiş ve onunla beraber olmuştur. Kız, bu beraberlikten sonra hamile kalarak bir çocuk doğurmuştur. Durumu öğrenen annesi, bu yaptığından dolayı kızını kınamıştır. Fakat anne, ertesi yıl kızıyla beraber Ukâz panayırı'na gidip İbn Süleyt'in yakışıklılığını görünce kızını mazur görmüştür.³⁷⁰

Esir kadının ailesine verilmesi

Ukâz, esir olarak tutulanların kurtarılmasından sonra ailelerine kavuşması için bazen bir mekân görevi görürdü. Buna göre; Leys b. Malik adındaki kişi öldüğünde Abs kabilesi, onun hem malını gasp etmiş hem de karısı Huma'a bt. Avf'ı almıştır. Huma'a'nın Amr b. Karib ile Zuâb b. Esmâ'nın elinde esir olduğunu gören Mervan b. Karat b. Zenba, ona kim olduğunu sormuş ve o da kendini tanıtmıştır. Bunun üzerine Mervan, onu bu iki kişinin elinden alıp götürmüştür.

³⁶⁸ İbn Abdirabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 3/21; Nisâbü'rî, *Mecma'u'l-emsâl*, 1/197.

³⁶⁹ İbn Abdirabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 6/42; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 1/564.

³⁷⁰ Nisâbü'rî, *Mecma'u'l-emsâl*, 1/95; Ali, *el-Mufasssal fî tarihi'l-'Arab kable'l-İslâm*, 15/367.

Hatta bundan dolayı da Mervan ile Benî Abs kabilesi arasında problem de yaşanmıştır. Haram aylar girdiği zaman Mervan, Huma'a'ya güzel elbiseler giydirip ona gereken ilgiyi gösterdikten sonra onu alıp Ukâz'a götürmüş ve babasına teslim etmiştir. Ailesine kavuşan Huma'a, onlara hem Mervan'dan hem de onun kendisine yaptığı iyilikten bahsetmiştir.³⁷¹

Dahi belirleme

Kendisini ön plana çıkarmak ve adını duyurmak isteyenlerin Ukâz'a katılım sağladıkları olmuştur. Bunlardan biri olan Hind bt. el-Has, sürekli olarak Ukâz panayırı'na gelirdi. Nitekim onun bu panayırda bilinen bazı olayları vardır.³⁷² Hind, akıllı ve deha biri olmanın yanı sıra iyi bir dile, çabuk kavrama yeteneğine ve yerinde cevap verme özelliğine sahiptir.³⁷³ Anlatıldığına göre; o, bir defasında Cuma'a ile birlikte Ukâz panayırı'na katılmış ve ikisi burada bulunan Kenanlı bir Kalammes'in³⁷⁴ yanına gitmişlerdir. Kalammes de hangisinin güzel, sade ve daha açık bir konuşma becerisine sahip olduğunu anlamak için onlara bazı sorular sormuştur. Onların sorulara vermiş oldukları uzun cevapları tek tek dinleyen Kalammes, sonunda her ikisinin de iyi olduğuna karar vermiştir.³⁷⁵ Ukâz panayırı'na bir kadının geldiği, onun burada bazı sorular sorduğu, misaller söylediği ve erkekleri de utandırdığı belirtilir. O, bir defasında bir erkeğe sataşarak ona bir şeyler söylemiştir. Fakat bu kişi, kadının karşılaşmış olduğu diğer erkeklere benzememekteydi. Nitekim o, vermiş olduğu cevapla kadının hem utanıp susmasına hem de oradan kaçmasına neden olmuştur. Erkeğin vermiş olduğu cevap şöyledir: "*Dik başlı ve mızraklı seni susturdu. Uğurlu ve Uğursuz iki dişi geyik gibi*"³⁷⁶ Fakat bu kadının kim olduğu belirtilmemiştir. Verilen bilgiler ışığında onun Hind bt. el-Has olduğu düşünülmektedir. Çünkü bu son anlatılanlar ile öncesindekiler çoğunlukla örtüşmektedir.

Güvene alma

Bazı liderler, Ukâz panayırı'nda korkuya kapılanları güvene alma, herhangi bir derdi tasası olanlara yardımda bulunma ile aç olanları doyurmayı kendine bir görev addederlerdi. Hatta bunun için bazı kişileri görevlendirerek onlardan şöyle seslenmelerini isterlerdi: "*Yorgun olan*

³⁷¹ Nîsâbü'rî, *Mecma'u'l-emsâl*, 2/375.

³⁷² Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (Dâru'l-İlim li'lmalâyîn, 2002), 8/97.

³⁷³ Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 1/255.

³⁷⁴ Bu kişi, Cahiliye Dönemi Arapları içerisinde nesî işiyle uğraşan meşhur kişilerdendi. Dahi bir kişiyi ifade etmek için de "Kalammes" kelimesi kullanılırdı. İki kadının bundan dolayı Kenanlı Kalammes'in yanına gitmiş olmaları kuvvetle muhtemeldir. Nitekim panayırın içerisinde yanına gidebilecekleri başka kişiler de bulunmaktaydı. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 6/182.

³⁷⁵ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *Uyûnü'l-Ahbâr* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1418), 2/233; Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ebî Tâhir İbn Tayfûr, *Belâğâtü'n-nisâ*, ed. Ahmet Elfi (Kahire: Matbaat Medresetü Validetü Abbasu'l-Evvel, 1326/1908), 58-64.

³⁷⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 2/491.

kimse var mı? Onu taşıyalım, aç olan var mı onu doyuralım, korkusu olan varsa ona emân verelim?”³⁷⁷ Hem kendi kabilesinin kahramanı hem de Arapların önde gelenlerinden olan Âmir b. Tufeyl, Ukâz panayırında birisini şu şekilde seslenmesi için görevlendirmiştir: “Yaya olan varsa onu taşıyalım, korkuya kapılan varsa ona emân verelim”³⁷⁸

Saldırı yeri belirleme

Su'lûk şairlerinden bazılarının, saldırı düzenleyecekleri kabileyi belirlemek için Ukâz panayırına gittikleri de olurdu. Nitekim bunlardan biri olan Süleyk, bu amaç için haram aylarda Ukâz panayırına gitmiştir. Süleyk, insanların panayır alanında toplandığını görünce bazı elbiselerini üzerinden çıkararak onların arasında dolaşmaya başlamıştır. O, bu sayede kendi kavminin özelliklerini ve bulunduğu yeri ona söyleyecek birisinin olup olmadığını arıyordu. Süleyk, bu amaçla dolaşırken Kays b. Mekşûh adındaki birine denk gelmiştir. Kays, Süleyk'in de kendi kavmi ile ilgili olan bilgileri ona söylemesi şartıyla onun bu isteğini kabul etmiştir. İkili, birbirlerine yalan söylemeyeceklerine dair yemin etmiş ve her biri kabilesinin bulunduğu yeri, geçim kaynakları ve mal varlıklarıyla ilgili olan bilgileri diğerine söyleyerek oradan ayrılmıştır. Kabilesinin yanına dönen Kays, bu durumu babasına anlatmıştır. Babası, konuştuğu bu kişinin aslında meşhur bir saldırgan olan Süleyk b. Sa'd olduğunu, kendilerine saldırıda bulunmak amacıyla bunu yaptığını söyleyerek oğluna bundan dolayı kızmıştır. Aradan bir zaman geçmiş ve Süleyk, Kays'ı esir alarak öldürmüştü, ardından da onun kabilesine ait koyunları ve malları da alarak oradan ayrılmıştır.³⁷⁹

Fidye ödeme yeri

Ukâz, geniş bir katılıma sahip olduğundan bazı kabileler, ellerinde bulunan esirleri serbest bırakmak için gereken fidyenin burada verilmesini şart koşabilirlerdi. Bunu da muhtemelen karşı tarafa güçlerini göstermek için yaparlardı. Buna göre; Evs ile Hazrec kabileleri, birbirleriyle savaş halindeyken Müzeyne'den Cüey adındaki bir kişi, Evsliler'in tarafında savaşa dâhil olup yaralanmıştır. Sabit b. Münzir bu kişinin yanına gelerek ona şöyle demiştir: “Ey Müzeyneli kardeş! Seni bu hale getiren nedir? Vallahi seni korumayacak bir kavimdensin” Sabit'in bu söylediklerine karşılık Cüey de şöyle bir cevap vermiştir: “Allah'a yemin olsun ki! bana karşılık sizden sapa sağlam 50 kişi öldürülecektir” Cüey'in Sabit'e söylemiş olduğu bu söz baya duyulmuştur. Nitekim Cüey'in kabilesi onun intikamını Hacrecliler'den almak için birtakım girişimlerde bulunmuştur. Müzeyneliler ile Hazrecliler Buâs denilen yerde savaşa tutuşmuştur. Tabi bu sırada Müzeyneliler'in başında Mukarrin b. Aiz bulunmaktaydı. Bu savaş neticesinde

³⁷⁷ Hammur, *Suk Ukâz ve Mevâsimü'l-Hac*, 144.

³⁷⁸ Nîsâbü'rî, *Mecma'u'l-emsâl*, 2/86; Zirikî, *el-A'lâm*, 3/252.

³⁷⁹ İsfahânî, *el-Egânî*, 20/393-394.

Hazrecliler'den baya bir kişi ölmüş ve Sabit b. Münzir de esir alınmıştır. Mukarrin, Sabit'e karşılık Ukâz panayırı'nda boynuzsuz siyah teke dışında verilecek herhangi bir fidyeyi kabul etmeyeceğine dair yemin etmiştir. Bunu kabul etmeyen Hazrecliler, fidyenin miktarını arttırmakla meseleye çözüm bulacaklarını düşünmüş ve bunu Müzeyneniler'e bildirmişlerdi. Fakat Mukarrin, teke konusundaki ısrarından hiçbir şekilde vazgeçmemiştir. Çözümün sadece istenilen tekeyi vermekle çözüleceğini anlayan Hazrecliler, mecbur kalarak Mukkarin'e istediğini vermişlerdi. O da fidye olarak verilen tekeyi kesip pişirmiş ve ardından da panayırdaki bulunanlara ikram etmiştir.³⁸⁰

Savaşa davet

Bazı kişiler, üstün olduklarını göstermek adına insanların yoğun olarak katılım sağladıkları Ukâz panayırı gibi yerlere giderek burada bazı davranışlarda bulunurlardı. Onların bu gibi yerlerde sergiledikleri davranışları bazıları tarafından hakaret olarak kabul edilebilir ve bu da tarafların üyesi oldukları kabileler arasında savaşın yaşanmasına neden olabilirdi. Yaşanan bir gelişme bunu göstermektedir. Buna göre; Bedr b. Ma'şer el-Ğifari adında küstah bir kişinin Ukâz panayırı'nda bir meclisi bulunurdu ve kendisi burada küstahlık yaparak insanlara karşı kibirli bir şekilde davranırdı. Onun kibirliliğini ve küstahlığını gösteren bir konuşması şöyledir:

نحن بنو مدركة بن خندف ... من يطعنوا في عينه لا يظرف
ومن يكونوا قومه يظرف ... كأنهم لجة بحر مسدِف

"Bizler, Mudrika b. Hindif oğullarıyız, onlar her kime zarar verirlerse artık o gözünü açamaz

Topluluğuna karşı gelenler de yok edilirler, onlar sanki karanlık ve derin deniz gibidir"

Bir defasında Bedr, meclisinde ayaklarını uzatmış bir şekilde kendisinin Arapların en değerlisi ve şerefli olduğunu, ondan daha değerli ve şerefli olan varsa da gelip ayağına kılıçla vurması gerektiğini söylemiştir. Aynı mecliste oturan Benî Nasr'dan el-Ahmar adındaki bir kişi, Bedr'in bu sözlerine dayanamayarak kılıçla onun ayağını koparmıştır. Bunun üzerine Hevâzin kabilesinden bir kişi de ayağa kalkarak şöyle bir şiir okumuştur:

أنا ابن همدان ذوي التَّغَطْرِفِ ... بحرٌ بحورٍ زاخرٌ لم يُنْزَفِ
نحن صرینا ركبۃ المخذِفِ ... أذ مدّها في أشهر المَعْرِفِ

"Ben yüce olan Ebu'd-Dihkanım, kabaran ve suyu bitmeyen deniz gibiyim

Bizler, Muhandif'in dizini vurduk, nitekim o, ayağını bilinen aylarda uzatmıştı"

³⁸⁰ Eba Said el-Hasan b. Hüseyin b. Abdullah es-Sukkeri, *Şerh Dîvan Ka'b b. Züheyr* (Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1399/1950), 209-210.

Bu olay, Kinâne ile Hevâzin kabileleri arasında birinci Ficâr savaşının yaşanmasına neden olmuştur.³⁸¹

Kız isteme

Ukâz panayırında bazen evlilikle sonuçlanan olumlu gelişmeler de yaşanmıştır. Aktarıldığına göre; Ümeyye b. Esker, Ukâz'a giderken beraberinde kızını ve eşini de götürmüştür. Yezid b. Abdülmeddan ile Amr b. Tufeyl, Ümeyye'nin kızını görüp beğenmiş ve ikisi de kızı babasından istemiştir. Ümeyye'nin eşi Ümmü Kilâb, kızına talip olan bu kişileri tanımadığını belirtince Yezid ile Amr kendilerini ona tanıtmaya çalışmışlardı. En sonunda da Ümeyye, kızını Yezid'le evlendirmeye karar vermiştir.³⁸² Ümeyye'nin okuduğu bir şiir, Ümmü Kilâb'ın gözüne girmesini dolayısıyla da kızla evlenmesine olanak sağlamıştır. Onun şiiri şöyledir:

أُمِّي يَا بَنَ الْأَسْكَرِ بْنِ مُدْلِجٍ ... لَا تَجْعَلُنْ هَوَاؤَنَا كَمُدْلِجٍ
إِنَّكَ إِنْ تَلْهَجَ بِأَمْرِ تَلْجَجٍ ... مَا لَتَبِعَ فِي مَغْرِسِهِ كَالْعَوْسَجِ
وَلَا الصَّرِيحُ الْمُحْضُ كَالْمَمْرَجِ

“el-Askar b. Müdlic'in oğlu Ümeyye; Hevâzin kabilesini, Mezhic kabilesi gibi düşünme

“Sen bir işin peşine düşersen onda ısrarcı olursun, ancak ağaç dağdaki teke dikenini gibi olmaz”

İkili arasındaki atışmaya şahit olan ve aynı zamanda Âmir b. Tufeyl'e karşı düşmanlığı olan Murra b. Dudan el-Ukeyli de şöyle bir şiir söylemiştir:

يَا لَيْتَ شَعْرِي عَنْكَ يَا يَزِيدُ ... مَاذَا الَّذِي مِنْ عَامِرٍ تَرِيدُ
لِكُلِّ قَوْمٍ فَخْرُهُمْ عَتِيدُ ... أَمْطَلَقُونَ نَحْنُ أَمْ عَبِيدُ
لَا بَلَّ عَبِيدٌ زَادْنَا الْهَبِيدَ³⁸³

“Ey Yezid, Amir'den ne istediğini bilseydim keşke

Her kavmin övünmesi saygı değerdir, bizler hür mü yoksa köle miyiz?

Hayır, bizler köleyiz ve Ebû Cehil karpuzu bizi arttırmıştır”³⁸⁴

³⁸¹ İsfahânî, *el-Egânî*, 22/59-60.

³⁸² İsfahânî, *el-Egânî*, 10/23-25; Afgânî, *Esvâku'l-Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 293-294.

³⁸³ Hebîd, Ebû Cehil karpuzu anlamındadır. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 2/85.

³⁸⁴ İsfahânî, *el-Egânî*, 10/24.

Hal' (خَلْع) etme

Kabileye mensup olan bir kişinin, yapmış olduğu bir takım uygunsuz işlerden dolayı kabileden dışlanmasına Hal', bu uygulamaya maruz kalana da Halî' (خَلِيع) denilir.³⁸⁵ Kabileler arası çatışmaların yaşanmasına neden olan gerek cinayet gerekse de başka olaylara karışan kişiler böyle bir cezalandırmaya tabi tutulurdu. Nitekim kabileler, bunların yapmış olduklarından ve de başlarına gelenlerden sorumlu olmadıklarını bildirmek adına böyle bir uygulamaya başvururlardı. Resmi bir ilan olarak kabul edilen hal' kararı, kabile liderleriyle görüşüldükten sonra alınır ve insanların yoğun olarak katılım sağladıkları hac ile panayırılarda sözlü bir şekilde duyurulurdu.³⁸⁶ Bu uygulamadaki en önemli nokta, gerçekleştirilen dışlamanın herkes tarafından duyulup bilinmesidir. Bunun için de en ideal yer ve zaman Ukâz gibi geniş katılımlı panayırdır. Nitekim Câhiliye şairlerinden kabul edilen Kays b. Munkiz, katil ve serseri bir kişiliğe sahip olduğundan, kabilesi Huzâa tarafından Ukâz panayırında hal' edilmiştir. Bu duruma maruz kalan bir başka kişi de Kays b. el-Haddadiye'dir. Kays'ın yapmış olduğu uygunsuz davranışlardan dolayı mensubu olduğu Huzâa kabilesi tarafından Ukâz'da hal' edildiği bütün kabilelere duyurulmuştur.³⁸⁷

Esir kurtarma

Kabilelerin tanınmış ve önde gelen kişilerinden bazıları Ukâz panayırına katılırdı.³⁸⁸ Herhangi bir problemini çözüme kavuşturmak isteyenlerin bu kişilerle görüşmek için panayıra gelmeleri muhtemeldir. İbn Kelbî'den gelen bir rivayete göre, Hevâzin kabilesine mensup olan Amr ile Amir adındaki iki kişi, işlemiş oldukları bir cinayetten ötürü memleketlerini terk ederek Benî Mürre b. Avf b. Zübyan'a sığınmış ve ondan emân almışlardı.

İki kardeş Benî Mürre'nin yanındayken Kays b. Asım el-Munkari, Benî Mürre kabilesine düzenlemiş olduğu saldırı sonucunda birkaç kişiyi esir almıştır. Onun esir olarak aldıklarının arasında bu iki kardeşten biri olan Amir de bulunmaktaydı. Bütün esirler, aileleri tarafından kurtarılmış fakat Hevâzinli Amir, esir olarak kalmıştır. Amr, kardeşini kurtarmak için kabilelerin önde gelen kişileriyle görüşmeye ve onlardan bunun için yardım istemeye başlamıştır. O, bunun için Benî Mürre'nin önde gelenlerinden Sinan b. Ebî Haris, Haris b. Avf, Haris b. Zalim, Hâşim b. Harmele ve Huseyn b. Hamâma'dan yardım istemişse de bu kişiler kendisine herhangi bir

³⁸⁵ Kabileleri hal' yapmaya iten etken, o dönemdeki insanların suç ve suçlu anlayışıdır. Çünkü Araplar, suçu kişiye yüklemekten ziyade onu genele yüklerlerdi. Bu durum karşısında bütün kabile, bir kişinin yaptığından sorumlu olurdu. Haliyle bu da kabileler arası savaşların çıkmasına neden olurdu. Adem Apak, *Erken Dönem İslâm Tarihinde Asabiyet* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2016), 75.

³⁸⁶ Mekkeliler, Kâbe'nin tavafı sırasında hal' edilenleri duyurması için bir kişiyi görevlendirirdi. Görevlendirilen şahıs, bu uygulamaya maruz kalanları herkese duyurmak için yüksek sesle bağırdı. Ali, *el-Mufassal fî tarihi'l-'Arab kable'l-İslâm*, 7/411. Araplar, Câhiliye Dönemi'nde hal' edilenleri Hicaz bölgesinin batı tarafında bulunan Hadevde (حَضْرَى) dağına gönderirdi. Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 2/272.

³⁸⁷ İsfahânî, *el-Egânî*, 14/142-143; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 8/77; Hammur, *Esvâku'l-Arab*, 69.

³⁸⁸ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/188-189.

yardımda bulunmamışlardır. Hiçbir şekilde olumlu sonuç alamayan Amr, bir çözüm bulmak amacıyla Ukâz panayırı'na gitmiş ve burada bulunan Mezhec kabilesiyle görüşmüştür. Fakat buradan da bir netice alamayınca bu sefer Kays b. Abdüyeğûs'un yanına giderek durumu ona anlatmış ve kardeşini kurtarması için ondan yardım istemiştir. Ancak Kays, kendisine yardım edemeyeceğini, kardeşini kurtarması için bir fidye gerekiyorsa onu verebileceğini belirtmiştir. Bunun da bir çözüm olmadığını anlayan Amr, buradan ayrılarak Amr b. Ma'di Kerib'in yanına gitmiş ve ona da durumu anlatmıştır. Bu kişi de ona yardımcı olmamıştır. Amr, en son Yezid b. Abdülmeddan'ın yanına giderek ona da başından geçenleri anlatıp kendisinden yardım istediğini belirtmiştir. Amr'ı iyi bir şekilde karşılayan Yezid, kardeşini serbest bırakması için Kays b. Asım'a haber göndereceğini, serbest bırakmaması durumunda bu işi saldırı ile çözeceğini söylemiştir. Yezid, nihayetinde bu olayı fidye vererek çözmüş ve kardeşleri birbirlerine kavuşturmuştur. Amr ile Amir, kendilerine yapmış olduğu bu iyilikten dolayı ölene kadar Necran'da Yezid'in yanında kalmışlardır.³⁸⁹

Felaketler yarışı

Ukâz panayırı, insanların başlarına gelen bazı felaketlerin ne denli büyük olduğunu duyurmak için gelinen bir yer konumunda da olurdu. Nitekim El-Hansâ ile Hind bt. Utbe hem başlarına gelen felaketi dillendirmek hem de felaketlerinin büyüklüğünü ispatlamak için buraya gitmişlerdir. Hind, Bedir Savaşı'nda kaybettiği Utbe b. Rebîa, Şeybe b. Rebîa ile Velid b. Utbe için mersiyeler düzmeye başlamıştır. Hansâ da babası Amr b. eş-Şerid'in yanı sıra kardeşleri Sahr ile Muâviye'yi, kabileler arasındaki savaşıardan birisinde kaybetmiştir. O gerek bu felaketin büyüklüğünü göstermek gerekse de insanlar tarafından yüceltilmesini sağlamak adına Ukâz panayırı'na gidip ağıtlar ve şiirler söylemiştir. Hansâ'nın bu haberini duyan Hind, başına gelen felaketin en büyüğünün asıl kendisine ait olduğunu kanıtlamak ve insanları da buna şahit göstermek için Ukâz panayırı'na gitmiştir. En nihayetinde Ukâz'da karşılaşan bu ikili, başlarına gelen felaketlerini yarıştırmak için şiirlerle atışmışlardır.³⁹⁰

Vergi ödeme mekânı

Bazı kabileler yıllık vergilerini Ukâz panayırı'nda öderlerdi. Bu açıdan Ukâz'ın kuruluş zamanı yıllık vergilerin ve borçların ödenme tarihi açısından bir mîad olarak kabul edilmekteydi. Hevâzin kabilesi her yıl Züheyr b. Cezîme'ye³⁹¹ ödemiş olduğu yıllık vergisini Ukâz'da

³⁸⁹ İsfahânî, *el-Eğânî*, 12/19-23.

³⁹⁰ İsfahânî, *el-Eğânî*, 4/210-211; Ali Şakir Ergin, "Hansâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/46.

³⁹¹ Züheyr, Abs kabilesinin lideridir. Ziriklî, *el-A'âm*, 2002, 3/51.

vermekteydi.³⁹² Vergi; tereyağı³⁹³, süzme yoğurt³⁹⁴ ve koyun gibi ürünlerden oluşmaktaydı.³⁹⁵ Ukâz panayırında kabilelerden yıllık vergi alan bir başka kişi de Abdullah b. Cu'de idi. Abdullah, Ezd kabilesinin yanı sıra başka kabilelerden de yıllık vergi almaktaydı. O, vergiyi kumaş şeklinde de alırdı. Abdullah, bir defasında Ukâz'da kumaşların üzerinde otururken Sumyer b. Seleme el-Kuşeyri, onu kumaşların üzerinden kaldırarak yerine oturmuştur. Bu olayı gören Riyah b. Amr b. Rebîa, Sumyer'in yapmış olduğu bu davranışının doğru olmadığını ve hemen kalkması gerektiğini söylemiş, ancak Sumyer bunun mümkün olmayacağını, kumaşların kendisine ait olduğunu belirtince de ikili arasında önce tartışma sonra da kavga yaşanmıştır. Riyah, Sumyer'i alaşağı ederek Abdullah'ı tekrardan kumaşların üzerine oturtmuştur.³⁹⁶

Kabilelerin bu vergileri Ukâz'da ödemesinin nedeni panayırın kurulmuş olduğu zamanın bir mîad kabul edilmesidir. Onun bu özelliği Hz. Peygamber döneminde de devam etmiş ve bir antlaşma maddesine konu olmuştur. Tâiflilerle Hz. Peygamber³⁹⁷ arasında hicretin 9. Yılında yapılmış olan antlaşmanın 9. Maddesinde bu duruma değinilmiştir. Bu madde şöyledir:

Bir rehin karşılığında güvence altına alınmamış, ancak vadesi gelmiş bütün borçlar, (borcunu ödemeyen) borçlunun, Allah'ın (ve onun Elçisinin) haram kıldığı faiz suçunu işlemesine yol açacaktır. Ukâz fuarına denk gelen tarihler dışında vadesi dolan ve bir rehinle teminat altına alınan borçların sadece anaparaları, kendilerine Ukâz'da ödenmiş olacaktır.³⁹⁸

Çekişme

Araplar arasında bazı problemler ve bunlara bağlı olarak da savaşla sonuçlanan gelişmeler yaşanırdı. Sorunların büyümemesi veya son bulması adına tarafların, belirlenen bir hakem

³⁹² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 1/501; Emin, *Feyzu'l Hâtır*, 257. Züheyr'in neden bu vergiyi aldığıyla ilgili bir malumat bulunmamaktadır. Ancak onun Hicrî 550 yıllarında hem Hevâzin hem de Gatafân kabilelerinin lideri olmasından hareketle bu verginin bir nevi haraç amacıyla alındığını düşünüyoruz. Mustafa Fayda, "Benî Abs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/312.

³⁹³ Bir defasında Hevâzin'den yaşlı bir kadın, Züheyr'e tereyağı getirmişti. Yağın tadını beğenmeyen Züheyr, elindeki yayla kadını göğsünden vurarak yaralamıştı. Almış olduğu darbeye yere düşen kadının avret yeri açılmıştı. Bu olay hem Hevâzinlileri hem de Âmir b. Sa'saalıları kızdırmıştı. En nihayetinde Züheyr, bu yaptığına karşılık Hâlid b. Ca'fer tarafından öldürülmüştü. İbn Abdirabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 6/5-6.

³⁹⁴ Bu yoğurt türüne "ikt" "إِط" denilmektedir. Yapımı oldukça zahmetli olan bu yoğurt, birkaç aşamadan geçtikten sonra elde edilmektedir. İlk olarak yoğurttan yayık ayran yapılır, daha sonrasında bu ayran kaynatılır ve süzülme bırakılır. Süzülme işleminin ardından elde edilmiş olan yoğurt türüne ikt denilir. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 7/257. Erken bozulmasının önüne geçmek için de muhtemelen kaynatılmaktaydı.

³⁹⁵ İsfahânî, *el-Egânî*, 11/87.

³⁹⁶ İsfahânî, *el-Egânî*, 5/26-27.

³⁹⁷ Tâif şehrinde Sakîf kabilesi bulunmaktadır. Huneyn savaşının ardından Hz. Peygamber, 15 gün süreyle burayı kuşatma altına almış lakin sakîflilerin kalelere sığınmalarından dolayı bir netice alamayınca kuşatmayı kaldırmak zorunda kalmıştı. Ancak kısa bir zaman diliminden sonra etraflarındaki Arap kabilelerinin Hz. Peygamber'e biat ettiklerini ve bunlarla savaşacak güçlerinin olmadığını anlayan Sakîfliler, durumu Hz. Peygamberle görüşmek için heyet göndermişlerdi. Yapılan görüşmeler neticesinde antlaşma yapılmıştı. Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 3/82,97.

³⁹⁸ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 418.

huzurunda durumlarını izah ederek meseleyi çözüme kavuşturmaları bir yöntem kabul edilirdi. Cerir b. Abdullah el-Beceli ile Halid b. Ertat el-Kelbi arasında yaşanan münafere bu duruma örneklik teşkil etmektedir. Bu ikili arasında yaşanan münaferenin sebebi şöyledir: Kelb kabilesi, Becile kabilesine mensup olan Malik b. Utbe'yi rehin olarak ele geçirmiş ve onu Ukâz panayırı'na götürmüştür. Malik, burada amcasının oğlu Kasım b. Ukeyl'e rastlamıştır. Kasım'ın burada hurma yediğini gören Malik de hurmadan yemek istemiş fakat başucunda bulunan Kelbli, onun yemesine engel olmuştur. Bu durumdan rahatsızlık duyan Kasım, Kelbliye tepki göstermiş ve Malik'le aynı kabileden olduğunu dolayısıyla da ona düzgün davranmasını söylemiştir. Kasım'ın bu tepkisine karşılık Kelbli de Malik'in onu kurtaracak bir kabilesinin olmadığını söylemiştir. Kasım, almış olduğu bu cevaptan sonra durumu bildirmek üzere kabilesinin önde gelenlerinin yanına gitmiştir. Durumdan haberdar olan kabilenin ileri gelenleri, yaşanan bu olayı Cerir b. Abdullah el-Beceli'ye söylemişlerdi. Cerir de etrafına topladığı adamlarla beraber Kelb kabilesinin Ukâz'daki yerlerine saldırarak onları yenmiş ve söylemiş oldukları sözleri de kendilerine hatırlatmıştır. Kelbliler, iki kabile arasındaki problemin bir hakem huzurunda diyalog yoluyla halledilmesi adına Cerir'den, Halid b. Ertat'la konuşmanı istemiş, Cerir de kendisine yapılan bu teklifi kabul etmiştir. İki taraf da hakem olarak belirledikleri Akra' b. Hâbis'in yanına gitmişlerdi. Her iki taraf, Utbe b. Rebîa'nın yanına bazı kişileri rehin olarak bırakmışlardı. Muhtemelen çıkacak sonuca itiraz etmemek için böyle bir karar almışlardır. Akra' b. Hâbis, tarafları sırasıyla dinledikten sonra Cerir b. Abdullah'ın haklılığına karar vermiştir.³⁹⁹

Kahraman belirleme

Her yıl Ukâz panayırı'na gitmeyi adet haline getirmiş kişilere Ukâzlılar (العكاظيون) denilmekteydi. Ukâzlılar, Arapların en cesur ve kahramanlarının şu üç kişi olduğu konusunda fikir birliğine varmışlardır: Utbe b. Haris b. Şihab, Amr b. Tufeyl b. Malik ile Bestam b. Kays b. Mes'ud.⁴⁰⁰ Ukâz panayırı'nda bu duruma nail olan kişi veya kişiler, Arapların üstünü ve önde gelenlerinden olurdu.⁴⁰¹

Bayrak çekme ve hain ilan etme

Ukâz panayırı'nda hile, aldatma ve ticaret amacıyla yapılmış olan antlaşmalara sadık kalmayanların yanı sıra panayırın güvenliğini zedeleyecek türde girişimlerde bulunanlar için oldukça caydırıcı etkiye sahip olan bir cezalandırma yöntemi bulunmaktaydı. Buna göre, bu tür işleri yapan kişiler için bir mızrağın ucuna bayrak asılırdı. Hz. Peygamber'in de evlenmeyi arzu

³⁹⁹ Âlûsî, *Bulûğu'l-Ereb*, 1/301-304.

⁴⁰⁰ Müberred, *el-Kâmil fi'l-luga ve'l-edeb*, 1/128.

⁴⁰¹ İbrâhim, *Esvâku'l-Arab et-ticariyye*, 211.

etmiş olduğu Dubâ'a bt. Amir, ilk evliliğini Hevze b. Ali el-Hanefî ile yapmıştır. Ancak kocasının ölümünden sonra kendisine miras kalan yüklü sayıdaki malla beraber babasının yanına dönmüştür. Abdullah b. Cüd'an et-Teymî, evlenmek amacıyla Dubâ'a'yı babasından istemiş ve babası da kızını ona vermeyi kabul etmiştir. Ancak Dubâ'a'nın amca çocuğu Hazn b. Abdullah da kıza talip olunca Amir, kızını Abdullah b. Cüd'an et-Teymî ile evlendirdiğini söyleyince Hazn, böyle bir şeye müsaade etmeyeceğini amcasına belirtmiştir. Çıkmaza düşen Amir, durumu bir mektupla Abdullah'a bildirmiş, Abdullah da Amir'e tehdit içerikli bir mektup göndermiştir. Bu tehditten çekinen Amir, kızını Abdullah'a vermek zorunda kalmıştır. Abdullah b. Cüd'an et-Teymî'den gelen mektubun içeriği şöyledir: *"Allah'a yemin olsun ki! Bu dediğini yaparsan, Ukâz panayırında senin için aldatmayı simgeleyen bayrağı dalgalandırırım"*.⁴⁰²

Yukarıda aktarılan durumdan anlaşılan şu dur ki Ukâz panayır, yarımada bulunan bütün Araplar için önemli olmanın yanı sıra hepsi için ortak bir buluşma mekânıdır. Bu açıdan bakıldığında burada yaşanan bir durum kısa bir süre zarfında bütün yarımada yayılarak sorunlu olanların bir prestij kaybı yaşamasına neden olacaktır. Böylesine ağır bir yaptırımın olması, panayırların güvenliğini tehlikeye atacak olanlar için ciddi bir caydırıcılık taşıması kuvvetle muhtemeldir. Bu açıdan Merzûkî'nin aktarmış olduğu rivayet oldukça dikkat çekicidir. Buna göre, cinayet veya ihanet işleyen bir kimse için Ukâz panayırında yaptıklarını simgeleyen bir bayrak çekilir ve onun yaptıklarıyla ilgili orada bulunan insanlar bilgilendirilirdi. Bu tür kişiler için yapılan konuşma şöyledir: *"Falan kimsenin oğlu falan kes ihanet etmiştir, onu böyle tanıyın. Onunla evlilik bağı kurmayın, beraber oturup muhabbet etmeyin. Onun söylediklerine kulak vermeyin"*⁴⁰³

Vefa

Aralarında sağlam dostluk olan bazı kişiler bazen Ukâz panayırında karşılaşabilir ve burada birbirlerine karşı saygı gösterirlerdi. Fil yılının 35. Senesinde Amr b. eş-Şerîd, iki oğluyla beraber Ukâz panayırına gelmiş ve buraya çocuklarıyla beraber gelen Ma'mer b. El-Haris ile karşılaşmıştır. Ma'mer, çoktandır görmediği dostu Amr'a sarılmış ve çocuklarından da ona gereken saygı ve hürmeti göstermelerini istemiştir.

Panayırın yavaş yavaş dağılmaya başladığını gören Amr, hiç kimsenin kendisine göstermediği kudret ve hürmeti Ma'mer'den gördüğünü, bundan dolayı da ona güzel bir ödül vermek istediğini çocuklarına söylemiş ve onlardan hem kâtip hem de kâğıt getirmelerini istemiştir. Amr; gelen kâtime, Ma'mer'e sunmak istediği hediyeleri yazmasını söylemiştir.⁴⁰⁴ Viktor Sahnâb,

⁴⁰² İbn Habîb, *el-Münemmak*, 225; İbn Habîb, *el-Muhabber*, 97; Belâzürî, *Ensâbü'l-eshrâf*, 1/460; Ebû Ubeydillâh Muhammed b. İmrân b. Mûsâ b. Saîd el-Merzûbânî, *Eş'ârü'n-nisâ'*, thk. Hilal Nâcî - Sâmi Mekkî (Dar Alemlü'l-Kutub, 1415/1995), 68-69; Sahnâb, *İlâf Kureyş Rihletes'-Şitai ves-Sayf*, 394.

⁴⁰³ Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-emkine*, 388; Sahnâb, *İlâf Kureyş Rihletes'-Şitai ves-Sayf*, 395.

⁴⁰⁴ Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-emkine*, 387.

bu olaydan hareketle Ukâz panayırı'nda yapılan antlaşma ve sözleşmeleri kayıt altına alan güvenilir ve dürüst yazıcıların bulunduğunu ifade etmektedir.⁴⁰⁵ Ancak hem yapılan bütün sözleşme ve antlaşmaların kayıt altına alındığını hem de bu işi yapan kişilerin dürüst ve güvenilir olduğunu belirtmenin fazla iddialı olduğu düşünülmektedir. Nitekim bunu doğrulayacak herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat Ukâz panayırı'nda yazı işlerini yapan bazı katiplerin olduğu söylenebilir.

2.2.3.3.2. Açılış ve kapanış

Ukâz'ın, biri mevsimsel biri de bütün yıl boyunca kurulu olarak hizmet veren iki panayır şeklinde olduğu yönünde görüşte bulunanlar vardır.⁴⁰⁶ İdrîsî, cuma ve pazar günlerinde bir panayırın kurulduğunu ve bölgede yaşayanların ihtiyaç duyduğu ticari ürünlerin de bu günlerde panayıra geldiğini belirtmektedir. Ayrıca o, akşam vakti olduğunda herkesin buradan ayrıldığını da açıklamaktadır.⁴⁰⁷ Bu durum aslında iddia edildiği gibi değildir. İşin doğrusu; bu tür gelişmeler, mevsimsel olarak kurulan panayırın dağılmasından sonra kısa süreliğine yaşandığıdır.⁴⁰⁸

Ukâz panayırı'nın açılış zamanı, hac mevsimine bağlı olarak değişiklik göstermiştir. Nitekim İbn Habîb de bundan dolayı panayırın faaliyete girme zamanını eserlerinde farklı şekilde zikretmiştir.⁴⁰⁹ O, *el-Muhabber* adlı eserinde Ukâz'ın açılış tarihini zilkade ayının ortasında belirtirken *el-Münemmak* adlı eserindeyse hac mevsiminin muharrem ayına denk gelmesi durumunda panayırın açılış tarihinin zilhicce ayının başında olabileceğini ifade etmektedir.⁴¹⁰ Merzûkî de Ukâz panayırı'nın zilkade'nin yarısında kurulduğunu belirtmektedir.⁴¹¹ Bir başka müellif olan Ezrakî, hac mevsiminin zilhicce ayına denk gelmesi durumunda Ukâz'ın zilkade ayının ilk gününden itibaren kurulduğunu ve 20 gün boyunca açık kaldığını açıklamaktadır.⁴¹² Hamevî, Ukâz'ın Şevval ayında, ondan sonra gelen Mecenne'nin de zilkade ayında kurulduğuna dair bir rivayet aktarmaktadır.⁴¹³ Bu durumdan diğer panayırların da etkilendiği söylenebilir. Çünkü Ukâz panayırı'nın kapanmasından sonra Mecenne açılmaktaydı. Her bir panayırın geç dağılması hemen sonrasında kurulacak olanın da geç faaliyete başlamasına neden olacaktır.⁴¹⁴

⁴⁰⁵ Sahnâb, *İlâf Kureys Rihletes'-Şitai ves-Sayf*, 394.

⁴⁰⁶ Muhammed Rüşdî, *Medînetü'l-Arab fi'l-Cahiliyye ve'l-İslâm*, 1329/1911, 59.

⁴⁰⁷ İdrîsî, *Nüzhetü'l-müşâk*, 1/152.

⁴⁰⁸ İbrâhim, *Esvâku'l-Arab et-ticariyye*, 89.

⁴⁰⁹ Hac mevsiminin muharrem ayına denk gelmesi durumunda panayırın açılış tarihi zilhicce ayının başında olurdu. İbn Habîb, *el-Münemmak*, 228.

⁴¹⁰ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 267; İbn Habîb, *el-Münemmak*, 164, 228.

⁴¹¹ Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-emkine*, 385.

⁴¹² Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/187.

⁴¹³ Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 4/142.

⁴¹⁴ İbrâhim, *Esvâku'l-Arab et-ticariyye*, 91.

Arapların bu sıkıntılı durumdan kurtulmak için bir çözüm aramış olmaları muhtemeldir. Bu konuda nesî uygulamasının önemli bir rol oynadığı söylenebilir.⁴¹⁵ Nitekim hac mevsiminin sabit olmamasına bağlı olarak panayırlardaki ticaret hayatının olumsuz etkilenmesi ihtimal dâhilindedir. Araplar, yarımadaadaki iklimin şartlarına göre yetişen tarım ürünlerini buralarda satıp kâr etmenin yanı sıra panayırlara daha rahat bir şekilde gidip gelmek için uygun bir mevsime ihtiyaç duyduklarından haccı belli bir döneme sabitlemeyi bir çözüm olarak görmüşlerdir.⁴¹⁶

Ukâz panayırını Hicrî 129/746 yılına kadar hizmet vermeye devam etmiştir. Ancak bu yılda Harûriyye'nin⁴¹⁷ ortaya çıkmasıyla beraber bu panayır terk edilmiştir. Ukâz'ın ardından Mecenne ve Zülmecâz panayırları da kapanmıştır. Bu durum farklı panayırların kurulmasına neden olmuştur. Buna göre insanlar, Mekke, Mina ve Arafat'ta kurulan panayırlarla yetinmeye ve ticari hayatlarını devam ettirmeye devam etmişlerdir.⁴¹⁸

2.2.4. Mecenne

2.2.4.1. Kuruluş ve Konumu

Hicaz bölgesinde kurulmuş olan önemli panayırlardan biri olan Mecenne'ye⁴¹⁹ bu ismin neden verildiği ile ilgili net bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak bu konuyla ilgili aktarılan bazı bilgiler isim konusunda bir ipucu vermektedir. Buna göre panayırın bulunduğu yerdeki bostan ve bahçelere cinân denildiğinden ötürü buraya böyle bir isim verilmiştir.⁴²⁰ Nitekim Araplar, içinde hurma ve üzüm gibi meyvelerin bulunmuş olduğu yeşil alanlara cenneti andırdığı için cennet, çoğuluna da cinân derlerdi.⁴²¹ Mecenne'nin kurulduğu yerde su alanlarının var olması bu ihtimali güçlendirmektedir.⁴²² Nitekim bu durum, Bilal-i Habeşi'nin bir şiirine konu olmuştur.

⁴¹⁵ Nesî, Arapların İslâm öncesi dönemde ayların yerlerini değiştirmeye işlemine verilen isimdir. Ebü'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Yûsuf b. Abd ed-Dâim el-Halebî, *Umdetü'l-huffâz fî tefsîri eşrefi'l-elfâz*, thk. Muhammed Bâsıl Uyûn es-Sûd (Dâru'l-Kutub'il-İlmiyye, 1417/1996), 4/167. Bu konu son bölümde detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

⁴¹⁶ Mustafa Fayda, "Nesî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/578.

⁴¹⁷ Harûriyye, haricilerden bir grup olup Kûfe'ye yakın bir yerde bulunan Harûra'ya nispetle bu adı almışlardı. Fâsî, *Şifâ'ül-ğarâm bi-ahbâri'l-beledi'l-harâm*, 2/342.

⁴¹⁸ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/190.

⁴¹⁹ İslâm öncesi Arap Yarımadasındaki panayırlarla ilgili bilgiler aktaran Merzûkî'nin Mecenne'den tek bir cümle ile bahsetmesi ilginçtir. Bir başka ilginçlik ise İbn Habîb ile ilgilidir. Nitekim o, el-Muhabber'de bu panayıra değinmediği halde de el-Münemmak'ta onunla ilgili malumat aktarmıştır. Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-emkine*, 388; *İbn Habîb, el-Münemmak*, 164.

⁴²⁰ Bekrî, *Mu'cem*, 4/1187; Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. Abdilmün'im es-Sanhâcî el-Himyerî, *er-Ravzül-mi'târ fî haberî'l-aktâr*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Müesseset Nasır, 1980), 523.

⁴²¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 13/100.

⁴²² Mecenne bölgesinde Kinâne kabilesine ait su kuyuları bulunmaktaydı. Bunlar yağın yağmur sularıyla dolup taşmaktaydı. O bölgede kuyuların kazılma sebebi yağmur sularını değerlendirmek içindi. Aksi taktirde suları bir yerde tutmak imkânsız bir durumdu. Endülüsî, *Neşvetü't-Tarab*, 372; İbrâhim, *Esvâku'l-Arab et-ticariyye*, 97.

O, hicretten sonra hastalandığında ziyaretine gelen Hz. Peygamber'e Mecenne'nin sularına olan özlemine bir şiir okuyarak belirtmiştir.

أَلَا لَيْتَ شِعْرِي هَلْ أَيْبَتَنَ لَيْلَةً ... بِبَحِّ وَحَوْلِي إِذْخِرُ وَجَلِيلُ
وَهَلْ أَرْدَنَ يَوْمًا مِيَاهَ مَجَنَّةٍ ... وَهَلْ يَبْدُونَ لِي شَامَةً وَطَفِيلُ

“Şiirim olmasa bir gece geçirir miydim İzhir ve Celil otlarının tuzakları arasında

*Bir gün Mecenne'nin sularını isteyecek miyim, Şâme ve Tafîl dağları bana görünecek mi”*⁴²³

Mecenne panayırı, Mekke'nin aşağı taraflarında ve Mekke'ye 12 mil uzaklıktaki bir yerde kurulurdu.⁴²⁴ Başka kaynaklarda aktarıldığına göre ise Mecenne, Mekke'ye kolay ulaşılabilir bir mesafede olan Merru'z-Zehran'da⁴²⁵ bulunmaktaydı. Bu yerin uzaklığıysa 1 berîd'e denk gelmektedir.⁴²⁶ Himyerî, mesafeyi mil cinsinden hesaplayarak onun Mekke'ye olan uzaklığının üç mil olduğunu belirtmektedir.⁴²⁷ Mecenne panayırının Merru'z-Zehran'a yakın olduğunu düşünülmektedir. Nitekim Bilâl-i Habeşî, şiirinde Mecenne panayırını zikrederken onun üzerinde yükselen Şâme ve Tufeyl dağlarından bahsetmiştir.⁴²⁸ Panayırın kurulduğu yer, bahsedildiği gibi Mekke'ye pek de yakın değildir. Çünkü Hamevî, bahsedilen iki dağın Mekke'ye olan uzaklığının 10 fersah olabileceğini belirtmektedir. Her bir fersahın ortalama olarak 6 km'ye denk geldiği kabul edildiğinde bu yerin Mekke'ye olan uzaklığı tahminen 60 km'yi bulur.⁴²⁹ Mekke'nin tarihi ve arkeolojik bulguları ile ilgili çalışma yapmış olan Harbî, bu dağların Mekke'ye olan uzaklıklarının 80 ile 90 km'yi bulduğunu ifade etmiştir. Ancak o, Şâme dağıyla ilgili iki farklı görüş belirtmiştir; birincisine göre dağ, Mekke'nin güney batı tarafına düşerken ikincisine göre Cidde'nin güney doğu tarafına düşmektedir.⁴³⁰ Merru'z-Zehran vadisinin günümüzdeki konumuna bakıldığında onun Mekke'nin güney doğusuna düştüğü ve Mekke'ye olan uzaklığının 80 km civarına denk geldiği görülmektedir. Bu durum aşağıdaki görselde yer almaktadır.

⁴²³İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/589; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 2/156; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 3/222-222.

⁴²⁴ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/190.

⁴²⁵ Bu vadinin bir diğer adı da “Vadi Fatıma”dır. Muhammed b. İbrahim b. Ali b. el-Murtaza İbnü'l-Vezîr, *el-Avâsim ve'l-Kavâsim fî'z-zeb'an sünnet ebî'l-Kâsım*, thk. Şuayb Arnaut (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1415/1994), 6/6.

⁴²⁶ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/190; Bekrî, *Mu'cem*, 4/1187; Askalânî, *Fethu'l-bârî*, 3/594.

⁴²⁷ Himyerî, *er-Ravzü'l-mî'târ*, 523.

⁴²⁸ Bekrî, *Mu'cem*, 3/892; Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 4/37.

⁴²⁹ Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 4/37; Hinz, “İslâm'da Ölçü Sistemleri”, 76; Yusuf Halaçoğlu, “Fersah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/412.

⁴³⁰ Atik b. Ğays b. Züveyr el-Harbî, *Meâlim Mekke et-târîhiyye ve'l-esrîyye* (Dâr Mekke li'n-neşr ve't-tevzî', 1980), 47,147.

Resim 2.3. Mekke ile Mecenne'nin Kurulduğu Vadi Arasındaki Mesafeyi Gösteren Görsel

2.2.4.2. Önemi

Mecenne, Ukâz'dan sonra gelen ikinci büyük panayır olma özelliğine sahiptir. Onu böylesine önemli hale getiren, kişinin herhangi bir sebepten dolayı Ukâz'da alamadığı ürünü buradan temin edebilmesidir. Ayrıca elinde fazla mal kalan bir satıcı onu burada rahat bir şekilde satabilirdi.⁴³¹ Mecenne, her ne kadar Ukâz'dan sonra ikinci önemli panayır olma özelliğine sahip olsa da Ukâz kadar bir şöhret ve öneme sahip değildir. Tabii bu durum Mecenne'nin hiçbir öneme sahip olmadığı anlamına gelmemelidir. Nitekim Ukâz hem önem hem de büyüklüğünden dolayı bütün panayırların şöhretini gölgelemiştir. Bu açıdan bakıldığında Ukâz, panayırların şöhreti için adeta bir ölçü konumunda olmuştur.⁴³²

Ukâz, Mecenne ve Zülmecâz panayırları, bazı durumlarda ortak bir özelliğe sahip olabilmekteydi. Panayırların hac mevsiminden önce kurulduğu göz önüne alındığında buraya gelen insanların hac için ihrama girmeden gelmemeleri istenmiştir.⁴³³ Bu şarttan hareketle yukarıda zikredilen üç panayırın hac menâsikleri arasında kabul edilebileceği de vurgulanmıştır.⁴³⁴

2.2.4.3. İşleyişi

Mecenne panayırının işleyişi ile ilgili herhangi bir tespit bulunulamamıştır. Ancak diğer panayırlardaki işleyişe benzer bir durumun Mecenne'de de yaşanmış olma ihtimali olduğu düşünülmektedir.

2.2.4.3.1. Açılış ve kapanış

Mecenne panayırının açılışı ile ilgili kaynaklarda birbirinden farklı bilgiler bulunmaktadır. Genel itibariyle onun Ukâz'dan sonra kurulduğu ve kuruluş süresinin de zilkade ayının son 10 günü olduğu aktarılmaktadır.⁴³⁵ Ancak Hamevî, insanların Ukâz'dan sonra Mecenne panayırına gittiğini ve zilkade'nin 20 gününü de burada geçirdikten sonra Zülmecâz panayırına gitmek üzere buradan ayrıldıklarını ifade etmektedir.⁴³⁶ Hamevî'nin böyle bir tarih belirtmesinin nedeni Ukâz panayırının açılış zamanından dolayıdır. Nitekim onun faaliyete başlaması, Hac ibadetinin yapılacağı aya göre değişebilmekteydi. Mecenne panayırının, bir daha açılmamak üzere kapanmış olduğu tarihle ilgili net bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak onun Ukâz

⁴³¹ Hammur, *Esvâku'l-Arab*, 160.

⁴³² İbrâhim, *Esvâku'l-Arab et-ticariyye*, 97-98.

⁴³³ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/192.

⁴³⁴ Yılmaz, *Panayırlar ve Arap Dili ve Edebiyatının Gelişmesinde Oynadığı Rol*, 140.

⁴³⁵ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/187-188; Zübeyr b. Bekkâr, *Cemhere*, 368; Bekrî, *Mu'cem*, 3/959.

⁴³⁶ Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 4/142.

panayırı'ndan sonra tamamen kapandığı tahmin edilmektedir. Nitekim Ukâz, Hicrî 129 yılında bir daha açılmamak üzere kapanmıştır.⁴³⁷

2.2.5. Zülmecâz

2.2.5.1. Kuruluş ve Konumu

Zülmecâz panayırı,⁴³⁸ konum olarak Ukâz'a yakın bir yerde kurulurdu.⁴³⁹ Burası, aynı zamanda Arafat dağının arka taraflarına bir fersah uzaklıkta olan yerin adıdır.⁴⁴⁰ Bir başka görüşe göre ise Zülmecâz, Mina'da bir yer olup Câhiliye Dönemi'nde burada panayır kurulmaktaydı. Nitekim Haris b. Hillize bu konuyla ilgili şöyle bir şiir söylemiştir: “Zülmecâz'daki hilfi (antlaşmayı), verilen sözleri ve yapılan kefaletleri hatırlayın”⁴⁴¹ Zülmecâz'ın Kebkeb denilen yerden gelen ve Hüzeyl kabilesine ait olan bir su ismi olduğu da belirtilmektedir.⁴⁴² Zülmecâz, Arafat dağı ile Mina arasında bir yerde kurulmaktaydı. Nitekim bu iki yer, mesafe olarak da birbirlerine yakındır.

2.2.5.2. Önemi

Zülmecâz panayırı'ndan hemen sonra hac ibadetinin yerine getirilmesi, onu diğer panayırlardan ayıran önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Nitekim Zülmecâz, sadece ticaret için gelenlerin yeri değildir. O, aynı zamanda hac ibadetini yerine getirmek isteyenler için de bir uğrak yeriydi. Bu açıdan bakıldığında Zülmecâz, oldukça canlı ve dinamik bir yapıya sahiptir.⁴⁴³ İbn Habîb, Arapların kurmuş oldukları en son panayırın Zülmecâz olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca o, devamında onların Arafat ile Mina günlerinde alışveriş yapmayı

⁴³⁷ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/190.

⁴³⁸ Hac ibadetinin bu panayırdan sonra başlaması, ona Zülmecâz isminin verilmesinde etkili olduğu Afgânî tarafından belirtilmektedir. Afgânî, *Esvâku'l-Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 347.

⁴³⁹ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 267; Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-emkine*, 385.

⁴⁴⁰ İbn Habîb, *el-Münemmak*, 164; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/191.

⁴⁴¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 5/330.

⁴⁴² Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/191; Hüseyin b. Abdullah İsfahânî, *Bilâdü'l-Arab*, thk. Hamed Casir - Salih Ahmed Ali (Riyad, 1386/1968), 32.

⁴⁴³ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 1/326; Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-emkine*, 385; İbrâhim, *Esvâku'l-Arab et-ticariyye*, 99. İbrahim Yılmaz, gerek kaynaklarda Ukâz'dan sonra direkt olarak Zülmecâz'dan bahsedilmesi gerek se de hac ibadetinden hemen önce kurulmuş olan en son panayır olma özelliğinden dolayı Zülmecâz'ın Ukâz'dan sonra kurulmuş olan en büyük Arap panayırı olduğu sonucuna varmıştır. Yılmaz, *Panayırlar ve Arap Dili ve Edebiyatının Gelişmesinde Oynadığı Rol*, 140. Biz de bu görüşe katılıyoruz. Nitekim hac mevsiminden hemen önce kurulmuş olması, ona yoğun bir katılımın olmasını sağlamıştı.

sevmediklerini de belirtmektedir.⁴⁴⁴ Bu konudaki anlayış İslâmiyet'e kadar devam etmiştir. Ancak bu durum vahiyle ortadan kaldırılmıştır.⁴⁴⁵

2.2.5.3. İşleyişi

Zülmecâz panayırında Ukâz'dakine benzer bazı gelişmeler yaşanmıştır. Yapılan tespitlere göre aşağıdaki iki olay meydana gelişmiştir.

2.2.5.3.1. İntikam alma

Panayır alanları bazen intikam alma yerleri de olabilirdi. Buna göre; Kays b. Hatîm'in babası Hatim b. Adîy, Benî Hârise'den Malik adındaki bir kişinin gerçekleştirmiş olduğu suikast sonucu öldürülmüştür. Bu olay yaşandığı sıralarda Kays, elinden hiçbir şey gelemeyen küçük bir çocuktu. Ayrıca onun dedesi Adîy de babasının öldürülmesinden önce Abdülkayşlılardan Malik adındaki birisi tarafından öldürülmüştür. Kaysın annesi, oğlunun intikam arayışlarına girip de başına bir şey gelmesinden korktuğu için evinin önüne topraktan bir tümsek yaparak üzerine taşlar koymuş ve Kaysa da bunun hem babasının hem de dedesinin mezarları olduğunu söylemiştir. Ancak Kays büyüdükten sonra günün birinde birisiyle kavgaya tutuşmuş ve o kişi de ona cesaretini babasının ve dedesinin katiline göstermesi gerektiğini söylemiştir. Kays da katillerin kim olduğunu sorunca o kişi de bunu annesine sorması gerektiğini belirtmiştir. Kays, kılıcını kuşanmış bir şekilde annesinin yanına gelerek ona dedesinin ve babasının katillerini sormuş, annesi de onların öldürülmediklerini söylemiştir. Almış olduğu cevaba inanmayan Kays, doğru söylememesi durumunda kılıçla intihar edeceğini belirtince, mecbur kalan annesi oğluna katillerin kim olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Kays b. Hatîm de intikamını almak için panayırların kurulduğu mevsimlerde katillerin gafil anlarını kovalamaya başlamıştır. En nihayetinde Kays; babasının katilini Medine'de, dedesinin katilini de Zülmecâz panayırında öldürerek intikam almayı başarmıştır.⁴⁴⁶ Hem haram aylarda kuruluyor olması hem de belli birilerinin idaresi ve koruması altında bulunan panayırda bir kişi, intikam almak amacıyla birisini nasıl öldürebilir veya bu duruma engel olacak bir zümre bulunmuyor muydu? Panayırların hepsinde bu tür sorunları çözüme kavuşturacak veya öldürme işlemiyle son bulacak olan girişimleri engelleyecek bir mekanizmadan bahsetmek mümkün değildir. Ancak belli kabilelerin kontrolünde bulunan panayırlarda bu tür işlemlerin önüne geçmek mümkün olabilmekteydi. Zülmecâz panayırının da belli bir kabileye ait olduğu veya onun kontrolü altında bulunduğuna dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bu konuyla ilgili yapılan bir değerlendirme şöyledir: "Kaynaklar, bu panayırın Hüzeyl'in toprakları içerisinde kurulduğunu

⁴⁴⁴ İbn Habîb, *el-Münemmak*, 228.

⁴⁴⁵ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/189; Taberî, *Câmi'u'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân*, 4/165.

⁴⁴⁶ Kays b. el-Hatîm, *Dîvan Kays b. el-Hatîm*, thk. Nasiruddin el-Esed (Beyrut: Dâru's-Sadr, ts.), 51-52; İsfahânî, *el-Egânî*, 3/4-5.

söylemekle yetinmişlerdir. Belki de bundan dolayı tüccarlar, onlara vergi veriyorlardı".⁴⁴⁷ Ancak tüccarların bu kabileye vergi ödediklerine dair herhangi bir aktarıma rastlanılmadığını belirtmeliyiz. Kaynaklar, sadece panayırın kurulmuş olduğu yerin onlara ait olduğunu belirtmekle yetinmiştir. Bu bilgiden hareketle onların vergi aldıkları sonucuna ulaşmak oldukça iddialıdır. Bu kabile, eğer iddia edildiği gibi vergi almış olsaydı panayırın hem idaresini hem de güvenliğini sağlardı ve bu öldürme işleminin de önüne geçerdi.

2.2.5.3.2. Barış sağlama

İslâm öncesi dönemde Araplar arasında meydana gelmiş olan savaşlar "Eyyâmü'l-Arab" olarak isimlendirilmektedir. Bunlar genelde şahıslar veya kabileler arasında yaşanan ufak çaplı tartışma gibi basit nedenlerden dolayı başlayıp uzun yıllar devam ederdi. Ancak bunlardan barışla sonuçlananlar da olurdu.⁴⁴⁸

Bekr ile Tağlib kabileleri arasında meydana gelmiş olan Besûs Savaşı, İslâm öncesi dönemde kabileler arasında yaşanan ve barışla sonuçlanan savaşlardan birisiydi. Buna göre; Küleyb b. Rebi, geniş yetkilere sahip olmanın yanı sıra kabile adına da bütün kararları verme yetkisini elinde bulundurmuş bir kişiydi. Bu durum kendisinin kibre kapılmasına neden olmuştur. O, kendi kavmi içerisinde belli bir saygınlığı olan Celile adında bir kadınla evlenmiştir. Küleyb, bir gün yeryüzünde kendi himayesinden daha iyi ve caydırıcı bir himayenin olup olmadığını karısına sormuştur. Ancak Celile cevap vermeyince o, bu sorusunu birkaç defa daha tekrarlamıştır. Kocasının bu konudaki ısrarına dayanamayan Celile de kardeşi Cessas ile amcasının oğlu olan Amr'ın himayelerinin Küleyb'inkinden daha iyi ve caydırıcı olduğunu söylemiştir. Küleyb de almış olduğu bu cevap neticesinde susmuş, fakat için için yemeye başlamıştır. Aradan bir müddet geçtikten sonra yine karısına öncekine benzer bir soru sormuş olan Küleyb, beklediği cevabı alamamıştır. Bu durum onun daha da öfkelenmesine neden olmuştur. O, öfkeli bir şekilde karısının yanından çıkarak Cessas'ın Besûs adındaki teyzesine ait olan bir devenin sütten kesilmiş olan yavrusunu öldürmüştür. Tabi onun yapmış olduğu bu hareket görmezlikten gelinmiştir. Duymak istediği cevabı bir gurur haline getirmiş olan Küleyb, tekrardan karısına Vail'in en şereflişinin kim olduğunu sormuş, Celile de bu kişinin kardeşi Cessas olduğunu söylemiştir. Küleyb, almış olduğu bu cevabın üzerine Besûs'a ait olan devenin memesini okla vurarak sakatlamıştır. Yaşanan bu olaylardan bıkmış olan Benî Vail kabilesi, bulunmuş oldukları yerden ayrılarak sulak bir alana yerleşmişlerdir. İşi bir gurur meselesi haline getirmiş olan Küleyb, onların bu sudan bir damla dahi almamaları gerektiğini belirtmiştir. Onun yapmış olduğu bütün bu taciz ve kışkırtmalardan çok fazla rahatsız olan

⁴⁴⁷ Yılmaz, *Panayırlar ve Arap Dili ve Edebiyatının Gelişmesinde Oynadığı Rol*, 141.

⁴⁴⁸ Mehmet Ali Kıpaz, "Eyyâmü'l-Arab", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/14-15.

Cessas ile amcasının oğlu Amr b. el-Haris, tüm yaptıklarına karşılık Küleyb'i öldürmüşlerdir. İki kabile arasında yaşanan Besûs Savaşı da bu öldürme işinden dolayı yaşanmıştır.⁴⁴⁹

Bekr ile Tağlib kabileleri arasında yaklaşık 40 yıl sürmüş olan bu savaş, Amr b. Hind'in tarafları Zülmecâz panayırında bir araya getirmesi ile son bulmuştur. Amr, bu durumun bir daha tekrarlanmaması için her iki taraftan hem söz hem de bazı kişileri rehin almıştır.⁴⁵⁰ O, rehin alma olayını muhtemelen ne kadar ciddi olduğunu göstermek adına yapmıştır.⁴⁵¹

2.2.5.3.3. Açılış ve kapanış

Mecenne panayırında bulunanlar, zilhicce hilalini gördüklerinde onu terk ederek Zülmecâz'a gelirlerdi. Onlar, burada sekiz gece kaldıktan sonra da terviye⁴⁵² günü buradan ayrılıp Arafat'a giderlerdi.⁴⁵³

İbnü'l-Kelbî'den gelen rivayete göre Zülmecâz panayırını, İslâm Dönemi'ne kadar kurulu kalmaya devam etmiştir. Ancak o, panayırın ne zaman ve ne sebepten dolayı bir daha açılmamak üzere kapandığı konusunda bir malumat bildirmemektedir. Bu konuda tek bilinen, Zülmecâz'ın da Ukâz panayırından sonra kapandığıdır.⁴⁵⁴

⁴⁴⁹ Ali Muhammed el-Becavi- Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, *Eyyamu'l-Arab Fi'l-Cahiliyye* (Beyrut, 1942), 142-146.

⁴⁵⁰ Zevzenî, *Şerhu'l-Mu'allakâti's-seb'*, 283.

⁴⁵¹ Anladığımız kadarıyla bu savaşı bitirme konusunda Amr b. Hind tek başına hareket etmemiştir. Bu konuda Hîre kralı olan III. Münzir'in de girişimleri olmuştur. Kapat, "Eyyâmü'l-Arab", 12/14-15.

⁴⁵² Terviye, zilhiccenin sekizinci günüdür. Ona neden böyle denildiği ile ilgili farklı aktarımlar bulunmaktadır. Buna gör Mina'da su bulunmadığından hacılar, buraya çıkmadan önce su ihtiyaçlarını bugünde gidermekteydiler. Bundan dolayı da buna terviye günü denilmiştir. Bir başka aktarıma göre ise Hz. İbrahim, bugünde su ihtiyacını giderip rüyasını düşünüyordu. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 14/347; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 1290; Âlûsî, *Bulûğu'l-Ereb*, 1/270. Konuyla ilgili aktarılmış olan rivayetlerde ortak olan husus, kişilerin bugünde su ihtiyaçlarını gidermeleridir. Bu sebepten dolayı da bugüne terviye isminin verilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

⁴⁵³ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/188; İbn Habîb, *el-Muhabber*, 267; Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-emkine*, 385.

⁴⁵⁴ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/190.

Resim 2.4. Zülmecâz Panayırının kurulmuş Olduğu Bölge ile İlgili Görsele⁴⁵⁵

⁴⁵⁵ Necati Öztürk, *Hicaz Albümü*, ed. Ahmet Özel (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008), 88.

2.2.6. Hubâşe

2.2.6.1. Kuruluş ve Konumu

Hubâşe; kelime olarak farklı kabile ve insanlardan oluşan topluluk, bir kişinin başka birine karşı insanları toplayıp bir araya getirmesi gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁵⁶ Nitekim Arap Yarımadası'nın çeşitli bölgelerinden farklı kabile ve kişilerin ticaret amacıyla bir araya geldiği düşünüldüğünde panayıra böyle bir ismin verilmesinde bu anlamların etkisinden bahsedilebilir. Ancak bunun tek başına yeterli olduğu düşünülmemektedir. Çünkü farklı bölgelerden çok sayıda insanın bir araya gelerek toplandığı tek yer Hubâşe panayıdır. Onun yanı sıra yukarıda hakkında bilgi verilen diğer panayırarda da insanlar bir araya gelmişlerdir. Fakat her birisine ayrı birer isim verilmiştir. Bu panayırın Hubâşe ismini almasında başka etkenlerin de bulunmuş olması muhtemeldir.

Yâkut el-Hamevî, şehirlerle ilgili meşhur "Mu'cemü'l-Büldân" adlı eserini, Hicrî 615 (1218) yılında Merv şehrinde⁴⁵⁷ Fahreddin Ebi'l Muzaffer'in ilim meclisinde otururken Hubâşe ilgili kendisine sorulan bir soru üzerine yazmaya başladığını belirtmektedir. Yâkut, Hubâşe'nin kelime olarak farklı kabilelerden olan insanların bir araya gelmesi şeklinde olduğunu belirtirken orada oturan bir kişinin bu kelimenin anlamıyla ilgili farklı fikrinin olduğunu ve bunu oldukça abartılı bir şekilde dile getirerek kendi görüşü dışındaki diğer görüşleri de kabul etmeyerek bu konuda baya bir inatlaşmaya girdiğini de belirtmektedir.⁴⁵⁸

Hubâşe panayı'nın kurulmuş olduğu yer konusunda farklı rivayetler bulunmaktadır. Onun Yemen, Tihâme veya Mekke sınırları içerisinde kurulduğu belirtilmektedir. Ezrakî; Hubâşe'nin Ezd kabilesine ait bir pazar yeri olduğunu ve onun Yemen istikametinde bulunan bir yerde kurulduğunu, burasının da Mekke'ye altı gecelik bir uzaklıkta olduğunu ifade etmektedir.⁴⁵⁹ Taberî ile Hamevî ise Hubâşe'nin Tihâme'de bulunduğunu belirtmektedirler.⁴⁶⁰ Panayırlar konusunda önemli bilgiler aktaran Bekrî, Hubâşe'nin hem Mekke bölgesinde bulunduğunu hem de Tihâme'deki panayırların en büyüğü olduğunu söylemektedir.⁴⁶¹ Halebî de onun Yemen'de bulunduğunu aktarmaktadır.⁴⁶² Bu problemin yaşanmasındaki en büyük etkenin, Tihâme sınırlarının tam olarak bilinmemesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Nitekim burası, Kızıldeniz sahili içerisinde kalan dar bir kıyı ovası olarak kabul edilmektedir. Onun

⁴⁵⁶ Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1/10.

⁴⁵⁷ Türkmenistan bölgesinde bulunan bu tarihi şehir, Hz. Osman döneminde gerçekleştirilmiş olan fetih hareketleri sırasında ele geçirilmiş ve belli bir meblağ haraç verme karşılığında da sakinleri ile anlaşma yapılmıştı. Osman Gazi Özgüdenli, "Merv", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/221.

⁴⁵⁸ Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1/10.

⁴⁵⁹ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/191-192.

⁴⁶⁰ Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 2/281-282; Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 2/210-211.

⁴⁶¹ Bekrî, *Mu'cem*, 2/418.

⁴⁶² Halebî, *es-Sîretü'l-Halebiyye*, 1/197.

sınırlarının anlaşılmasını zora sokan husussa burasının kendi içerisinde Hicaz, Asîr ve Yemen Tihâmesi şeklinde üç kısma ayrılmasıdır.⁴⁶³ Hubâşe ile ilgili bu muammanın 1946 yılına kadar devam ettiği anlaşılmaktadır. Çünkü bu konuda Muhammed Hamidullah şunları aktarmaktadır:

1946 yılında Aden, Taizz, San'a, Hudeyde, Beytu'l-Fakih, İbb vs. gibi yerlerde birçok haftalar süren ikametim esnasında farkına vardım ki artık Hubâşe'nin bu adını hiçbir yerde hiçbir kimse bilmiyordu. Belki onu Kızıldeniz kıyısında Hudeyde'ye yakın bir yerde aramak gerekir.⁴⁶⁴

Buraya kadar aktarılan bilgilerden elde edilen sonuca göre, Hubâşe'nin hangi şehre veya bölgeye ait olduğu konusunda kesin bir veri bulunmamaktadır. Sınırlarının tam olarak belli olmamasından dolayı da bu belirsizlik yaşanmıştır. Edinilen bir başka sonuç ise ne Yemenliler'in ne de Mekkeliler'in bu panayırı üstlenme konusunda herhangi bir mücadeleye girişmemiş olmalarıdır. Yaşanılacak olan olumsuz gelişmeler neticesinde her iki tarafın zarar etme ihtimalinin, bu durumu engellemesi de mümkün gözükmektedir. Nitekim her iki şehrin tüccarları ve mensupları burada ticaret yapmaktaydı.⁴⁶⁵

2.2.6.2. Önemi

Hubâşe panayırı, yılın belli mevsiminde kurulan diğer panayırlardan bağımsız bir şekilde kurulmaktaydı.⁴⁶⁶ Bu farklılığın sebebinin, onun art arda gelen üç haram aydan ziyade recep ayında kurulmasından olduğu düşünülmektedir.⁴⁶⁷ İrfan Hammur, bu panayırın recep ayında kurulmasından dolayı Hubâşe'nin hem ikinci derecede bir öneme sahip olduğunu hem de belli bir şöhretinin bulunmadığını belirtmektedir.⁴⁶⁸ Hubâşe panayırının belli bir şöhrete ulaşmasının önündeki en büyük engel, içinde kurulduğu recep ayıdır. Anlaşıldığına göre; bir panayırın tanınıp meşhur olması, ona katılım sağlayan insanların sayısı ile irtibatlıdır. Nitekim Ukâz, Mecenne ve Zülmecâz panayırları kuruldukları mevsim gereği kalabalık bir insan kitlesi ile karşı karşıya kalmışlardır. Ancak Hubâşe, kurulduğu zaman itibariyle böyle bir durumdan mahrum kalmıştır. O, civar kabiledaki insanların katılımından dolayı bir nevi mahalli panayır olma özelliğine de sahip olmuştur.⁴⁶⁹

⁴⁶³ Elnure Azizova, "Tihâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/153-154.

⁴⁶⁴ Muhammed Hamidullah, "Hz. Peygamber'in İslâm Öncesi Seyahatleri", çev. Abdullah Aydın, *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi* 4 (1980), 332.

⁴⁶⁵ Ali, *el-Mufassal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, 14/63. Bu panayıra sadece civardaki Arap kabilelerinin katıldığı da iddia edilmektedir. İbrâhim, *Esvâku'l-Arab et-ticariyye*, 100.

⁴⁶⁶ Sahhâb, *İlâf Kureys Rihletes'-Şitai ves-Sayf*, 386.

⁴⁶⁷ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/191; Âlûsî, *Bulûğu'l-Ereb*, 1/267.

⁴⁶⁸ Hammur, *Esvâku'l-Arab*, 190.

⁴⁶⁹ Cengiz Kallek, "Hubâşe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 18/265.

Hubâşe adında iki panayırın olduğu iddia edilir. Buna göre, bunlardan birisi Medine'deki Benî Kaynukâlılara ait diğeri de recep ayında kurulan Hubâşedir.⁴⁷⁰ Dilciler, bunları birbirinden ayırt etmek için yılın bir döneminde kurulan Hubâşe panayırına "Sûk Tihâme el-kadîm" adını vermişlerdir.⁴⁷¹

Hubâşe panayırına Müslümanlar da önem vermişlerdir. Nitekim Hz. Hatice, mallarını Hubâşe panayırına götürüp satması için Hz. Peygamber ile belli bir ücret karşılığında anlaşmıştır.⁴⁷² Burada kumaş satın alan Hakîm b. Hizâm, Hz. Peygamber'i Hubâşe'de gördüğünü söylemiştir.⁴⁷³ Bir başka rivayete göre; asıl mesleği ticaret olan Hakim b. Hizam, Hubâşe panayırında kumaş ticareti yaptığı bir sırada Hz. Peygamber, ondan kumaş satın almıştır.⁴⁷⁴ Diğer panayırlara nazaran daha az bir şöhrete sahip olan Hubâşe panayırının sonradan şöhret kazanmasındaki asıl etken Hz. Peygamber'in ticaret amacıyla bu panayıra gitmiş olmasıdır.⁴⁷⁵

2.2.6.3. İşleyişi

Hubâşe panayırını intikam olayına da konu olmuştur. Nitekim ünlü şair Şenferâ, burada babasının intikamını almıştır. Şenferâ'nın babası Haris b. Saib, Ezd kabilesine mensup Hizam b. Cabir tarafından öldürülmüştür. Şenferâ da Hizam'ı, Hubâşe panayırında yakalayarak öldürmüştür. Ezd kabilesinden Hubâşe'de bulunan biri, Useyd b. Cabir'e gelerek ona olanları anlatmıştır. Useyd, Hizam'ın çocuklarıyla beraber panayıra gitmiş ve gece vakti kurmuş oldukları pusu sonucunda Şenferâ'yı yakalayarak kendi kabilelerine götürmüşlerdir. İşkence etmek amacıyla önce elini sonrasında da kafasını keserek onu öldürmüşlerdir.⁴⁷⁶

2.2.6.3.1. Açılış ve kapanış

Hubâşe panayırını, recep ayında kurulur ve sekiz gün boyunca da açık kalırdı.⁴⁷⁷ Ancak İslâm öncesi dönemi anlatan ana kaynaklarda onun bu ayın başında mı ortasında mı veya sonunda mı kurulduğuyla ilgili bir malumat bulunmamaktadır. Fakat Haleb'in aktardığına göre; bu panayır, recep ayının ilk günlerinde kurulmaktaydı.⁴⁷⁸

⁴⁷⁰ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 588; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 17/122.

⁴⁷¹ Yılmaz, *Panayırlar ve Arap Dili ve Edebiyatının Gelişmesinde Oynadığı Rol*, 66.

⁴⁷² Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 2/281-282; Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 2/210-211.

⁴⁷³ Bekrî, *Mu'cem*, 2/418.

⁴⁷⁴ Zübeyr b. Bekkâr, *Cemhere*, 371.

⁴⁷⁵ İbrâhim, *Esvâku'l-Arab et-ticariyye*, 100.

⁴⁷⁶ İsfahânî, *el-Egânî*, 10/190-192; Afgânî, *Esvâku'l-Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 259.

⁴⁷⁷ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/192; Zübeyr b. Bekkâr, *Cemhere*, 371; Bekrî, *Mu'cem*, 2/418.

⁴⁷⁸ Halebî, *es-Sîretü'l-Halebiyye*, 1/197.

Hubâşe panayırı Hicrî 197/ Milâdî 813 yılında yaşanan bir öldürme eyleminden dolayı bir daha açılmamak üzere kapatılmıştır. Mekke valisi, Dâvûd b. İsa b. Musa, bu panayırın güvenliğini sağlamak amacıyla Hicrî 197 yılında Mekke'nin zenginlerinden bir kişiyi görevlendirmiştir. Yanındaki askerlerle beraber panayıra gelen bu kişi, burada üç gün boyunca kalmıştır. Panayır yerinin sahibi olan Ezd kabilesi, güvenliği sağlamakla görevli bu komutanı öldürünce Mekke'nin fakihleri, bu panayırın kaldırılması gerektiğini İsa b. Musa'ya bildirmişlerdir. O da kendisine söylenenleri dikkatte alarak panayırı harabe bir duruma getirmiştir.⁴⁷⁹ Bu şekilde Câhiliye Dönemi'nden kalan panayırlar içerisinde en son kaldırılan Hubâşe olmuştur.⁴⁸⁰

2.3. Medine ve Çevresinde Kurulanlar

Medine'de hem Araplar hem de Yahudiler yaşamaktaydı. Orada otoriteyi sağlayacak güçlü bir yapı bulunmadığından iki taraf arasında birtakım çatışmalar yaşanmaktaydı. Bu durum, her grubun kendi panayırını kurmasına dolayısıyla da şehirde çok sayıda panayırın oluşmasına neden olmuştur. Öyle ki pazar yeri için yaşanan gerginlikler Hz. Peygamber döneminde de meydana gelmiştir.⁴⁸¹ Panayırlar, oldukça geniş bir alanda kurulduğundan buralarda tüccarlar için önceden belirlenmiş yerler bulunmamaktaydı. Erken gelenler istediği yere tezgahını açıp satış işlemine başlayabilirdi.⁴⁸² Ancak bu uygulamanın peygamber döneminden itibaren başladığını düşünülmektedir. Nitekim onun döneminde yaşanan bir gelişme Medine'deki panayırlarda herkese ait belli bir yer anlayışının olduğunu göstermektedir. Buna göre; peygamber, Baki ez-Zübeyr mevkiinde bir çadır kurduktan sonra burasının Müslümanlara ait bir çarşı yeri olduğunu belirtmiştir. Bunu gören Ka'b b. Eşref, çadırın iplerini koparınca Allah Resulü de çadırı sonradan Medine panayırı olacak yerde kurmuş ve Müslümanlara şu uyarıda bulunmuştur: "Burası sizin çarşınızdır. Burada hiç kimse kendisine sabit bir yer edinmesin. Bu çarşıda vergi alınmayacaktır".⁴⁸³

2.3.1. Sefâsif

Sefâsif panayırı, Abdullah b. Amr b. Osman ismindeki dere yatağı ile Sa'biye arasında kurulmuştur.⁴⁸⁴ Bu panayırın oldukça eski usullerinin olduğu ve burada 300 kuyumcunun bulunduğu ifade edilmiştir.⁴⁸⁵ Kuyumcu sayısında abartının olduğu muhtemeldir. Çünkü şehrin

⁴⁷⁹ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/192.

⁴⁸⁰ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/192; Âlûsî, *Bulûğu'l-Ereb*, 1/270.

⁴⁸¹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 800.

⁴⁸² Şerif, *Mekke ve'l-Medine*, 299.

⁴⁸³ Alî b. Abdillâh b. Ahmed b. Alî el-Hasenî es-Semhûdî, *Vefâ'ü'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Mustafâ* (Beyrut: Dâru'l-Kutub'ul-İlmiyye, 1419), 2/257.

⁴⁸⁴ Semhûdî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, 2/256-257; 4/105.

⁴⁸⁵ Abdulbasit Bedr, *Târihu's-şâmil li'l-Medineti'l-Munavvare* (Medine, 1993), 1/102.

herhangi bir mahallesinde kurulan küçük çaplı bir panayırın içinde bu kadar sayıda kuyumcunun bulunmuş olması, onun çok büyük olduğunu gösterir. Fakat kaynaklarda sadece adının ve kurulduğu yerin dışında başka bilgilere yer verilmemiş olması, aksini göstermektedir. Nitekim Medine şehriyle ilgili önemli bir eseri kaleme alan İbn Şebbe, sadece panayırın ismini zikretmekle yetinmiştir.⁴⁸⁶

2.3.2. Müzâhim

İslâmiyet'ten önceki dönemde Medine'de bulunan panayırlardan biri olan Müzâhim, İslâm'ın ilk dönemlerine kadar kurulmaya devam etmiştir. Müzâhim, Abdullah b. Übey b. Selül'e ait bir kalenin ismiydi.⁴⁸⁷ Bundan dolayı burada kurulmuş olan panayıra bu adın verilmiş olması muhtemeldir.⁴⁸⁸ Hem panayırın hem de kalenin aynı ismi taşıyor olması, panayırın kontrolünün İbn Übey'in elinde olduğu, ayrıca burasının da onun zenginliği ve siyasi gücü için bir kaynak olabileceği ifade edilir.⁴⁸⁹ İbn Übey'in burayı kontrolü altına aldığı kısmının biraz zorlama bir yorum olduğu düşünülmektedir. Çünkü buna dair kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Buna binaen de bu panayırın onun için mali bir destek olabilme ihtimali de oldukça zayıftır.

2.3.3. Benî Kaynukâ

Benî Kaynukâ panayırını, Medine'de kurulan en önemli ve en büyük panayırlardan birisidir. Bu panayırın yeri Bathan vadisinin köprüsüne yakın bir yerde bulunmaktaydı. Burada oldukça yoğun bir ticari hareketlilik yaşanırdı. Söz konusu olan bu panayırdaki satılan en önemli eşya ise üretiminde Benî Kaynukâlıların maharet sahibi oldukları süs eşyalarıdır.⁴⁹⁰

2.3.4. Nebat

Medine'de yıl boyunca kurulu olarak hizmet veren bu panayır, konum olarak ticaret yolunun üzerinde bulunduğundan oldukça yoğun bir alışveriş hacmine sahiptir. Ticaret amacıyla Mekke'den Şam taraflarına gitmek üzere yola çıkan tüccarların buraya uğradıkları olmuştur. Nitekim Hz. Peygamber'in atalarından Hâşim b. Abdümenâf, Kureyş'e ait bir ticaret kervaniyle Şam taraflarına gitmek üzere yola çıktığında, bu panayıra uğrayarak alışverişte bulunmuştur.

⁴⁸⁶ İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, 1/306.

⁴⁸⁷ Bu kaleye "Utum" denilir. Utum, etrafı taşlarla örülü olup dörtgen ve düz bir özelliğe sahip kale türü yapılarıdır. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 12/19.

⁴⁸⁸ İsfahânî, *el-Egânî*, 17/130; Semhûdî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, 1/159; 2/256-257.

⁴⁸⁹ Michael Lecker, "İslâm Öncesi ve İslâm'ın İlk Döneminde Medine (Yesrib) Pazarları Üzerine", çev. Ahmet Turan Yüksel, *İSTEM* 4 (2004), 250-251.

⁴⁹⁰ Şerif, *Mekke ve'l-Medine*, 299.

Ayrıca Hâşim, burada kendisine ait malların satımıyla ilgilenen Selma bt. Amr'la da tanışıp evlenmiştir.⁴⁹¹

Nabatîlerle⁴⁹² Medineliler arasında ticari ilişkiler bulunmaktaydı. Onlar buraya, zeytinyağı ile karıştırılıp pişirilen “Dermek”⁴⁹³ adındaki beyaz un çeşidini getirirlerdi. Onlar, ticaretin yanı sıra Medine’ye Bizanslılar ile ilgili haberleri de ulaştırmaktaydılar.⁴⁹⁴ Medine’yle sürekli devam eden bir ticaret ilişkisinden söz etmek mümkündür. Nitekim Nabatîler için bu panayırda belli bir yer bulunmaktaydı. Nebat isminin de buradan geldiği muhtemeldir.⁴⁹⁵ Medineliler, ticaret amacıyla şehirlerine gelen Nabatîler’e arpa, buğday ile kuru üzümü vadeli olarak satmaktaydı.⁴⁹⁶

2.3.5. Zübale

Şehrin kuzey batı tarafında kurulan bu panayırın işleyişi İslâmiyet’in gelişine kadar devam etmiştir. Yahudilerle Müslümanlar arasında problemlerin yaşanmasından sonra burası, Müslümanlar tarafından panayır yeri olarak kullanılmıştır.⁴⁹⁷ Bu panayır ile ilgili daha teferruatlı bilgi bulunmamaktadır.

2.3.6. Bedir

Bedir’de her yıl zilkade ayının ilk sekiz günü bir panayır kurulurdu. Burada bulunanlar, kasabalarında konaklayan kervan sahiplerine yaptıkları hizmetlerden kazanmış oldukları paralarla geçimlerini sağlardı.⁴⁹⁸ Sekiz günün ardından sonra ise insanlar burayı terk ederek memleketlerine giderdi.⁴⁹⁹ Bu açıdan bakıldığında Bedir panayırını, varlığını ticaret kervanlarının bölgeden geçtiği dönemlere borçludur.

⁴⁹¹ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/78-79.

⁴⁹² Nebati devleti, Filistin bölgesinin güney taraflarında kurulmuştur. Günaltay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi*, 62.

⁴⁹³ Dermek, maddi durumu iyi olan insanlar tarafından satın alınıp tüketilen bir yiyecekti. Bu da onun diğer yiyeceklere nazaran biraz daha pahalı olduğunu göstermektedir. Ebû Muhammed (Ebü'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkadir b. Muhammed el-Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, thk. Muhammed Abdulhamid (Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1420/1999), 14/354.

⁴⁹⁴ Müslümanlar tarafından gerçekleştirilmiş olan Tebük Gazvesi'nin oluşmasında Nabatîler'in önemli bir rolü bulunmaktadır. Çünkü Nabatîler, Bizanslılarla ilgili gelişmeleri Müslümanlara bildirerek onları gelişmelerden haberdar etmişlerdi. Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, 2/47.

⁴⁹⁵ Ali, *el-Mufassal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, 13/313.

⁴⁹⁶ Buhârî, “Kitabu's-selem”, 7.

⁴⁹⁷ Şerif, *Mekke ve'l-Medine*, 299.

⁴⁹⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/340; Mustafa Fayda, “Bedir Gazvesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/325.

⁴⁹⁹ Muhammed b. Amr b. Vâkid el-Vâkidî, *el-Meğâzî*, thk. Marsden Jones (Beyrut: Dâru'l-'Alemlî, 1409/1989), 1/384.

2.3.7. Natât

Natât, Hayber’de bulunan bir panayırdır.⁵⁰⁰ O, muharrem’in onundan itibaren kurulur ve ayın sonuna kadar açık kalırdı.⁵⁰¹ Bîrûnî, bu panayırın muharrem ayının ilk gününde kurulduğunu ve on gün boyunca açık kaldığını belirtmektedir.⁵⁰² Cümeylî, Natât’ın yılın değişik zamanlarında da açıldığını söylemektedir. Ona göre; bunu sağlayan etken, Kureyş kervanlarının Şam bölgesine yapmış oldukları ticaret seyahatleri sırasında Hayber’e uğramalarıydı.⁵⁰³ Hayber ile Mekke arasında ticari bir ilişkinin varlığından bahsetmek mümkündür. Nitekim Hayberli bazı Yahudiler ticaret yapmak amacıyla Mekke’ye gelirken Mekke’den de Hayber’e bu amaç için gidenler olurdu.⁵⁰⁴ Ayrıca Ebu’l-Hukayk tarafından satılan süs eşyaları, düğünün yanı sıra başka eğlence zamanlarında da takılmak üzere Mekke’li kadınlar tarafından alınırdı.⁵⁰⁵ Bunlar, bazen bir aylığına Araplara kira ile verilmiştir.⁵⁰⁶ Nitekim Mekkeliler, bir düğünde kullanılmak üzere Ebu’l-Hukayk’tan bazı süs eşyalarını kiralamışlardı. Fakat bunlardan bazıları kaybolunca onları kaybeden kişiden 10 bin dinar para alınmıştır.⁵⁰⁷

Natât panayırında tarım ürünlerinin de satılmış olması muhtemeldir. Çünkü Hayber’de su pınarları bulunduğu için burada hurma ile ziraat ürünleri yetiştirilmekteydi.⁵⁰⁸ Özellikle buranın hurması Hicaz bölgesindeki diğer hurmalardan daha iyiydi.⁵⁰⁹ Hem ticaret hem de ziraat şehri olarak bilinen Hayber şehrinde ziraatın yanı sıra silah, şarap ve köle ticaretinin de yapıldığından bahsedilir.⁵¹⁰

2.4. Tâif’te Kurulanlar

Yapılan araştırma sonucunda Tâif’te herhangi bir panayırın kurulduğuna dair bir bilgiye rastlanılmamıştır. Ancak Hicaz bölgesinin en önemli üç şehrinde birisini oluşturan ve aynı

⁵⁰⁰ Hayber, şehir olarak sayıca kalelerden meydana gelmekte olup bunlardan birisinin ismi de Natât idi. Afgânî, *Esvâku’l-Arab fi’l-câhiliyyeti ve’l-İslâm*, 356.

⁵⁰¹ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 268. Katılım ve ticaret hacmi bakımından büyük panayırlardan sonra ikinci derece öneme sahip olan bazı panayırlar bulunmaktadır ki Natât ile Bedir bunlardandır. İbrâhim, *Esvâku’l-Arab et-ticariyye*, 101.

⁵⁰² Ebü’r-Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî, *Maziden Kalanlar*, çev. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yayınları, 2011), 346.

⁵⁰³ Cümeylî, *Kureyş*, 148.

⁵⁰⁴ Hâkim b. Hizam, elbise ticareti yapmak amacıyla bu panayıra giden Mekke’li tüccarlardan birisidir. Zübeyr b. Bekkâr, *Cemhere*, 368.

⁵⁰⁵ Wolfensohn Israel, *Târîhu’l-Yahûd fi biladi’l-Arab* (Mısır, 1972), 93.

⁵⁰⁶ Vâkıdî, *el-Meğâzi*, 2/671.

⁵⁰⁷ Ebû Bekr Şemsü’l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *Şerhu’s-Siyeri’l-kebîr* (Eşşirketü’ş-şarkıyye li’l-i’lanât, 1971), 1/279.

⁵⁰⁸ Hz. Peygamber döneminde Hayber’de Ketîbe denilen yerde kırk bine yakın hurma ağacının olduğu ifade edilmiştir. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 4/202.

⁵⁰⁹ İstahrî, *el-Mesâlik ve’l-memâlik*, 21.

⁵¹⁰ Muhammed Hamidullah, “Hayber”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/20.

zamanda deri işleme alanında önemli bir yere sahip olan bu şehirde herhangi bir panayırın kurulmamış olması ilginçtir. Bu konu ile ilgili Afgânî'nin tespiti önemlilik arz etmektedir. Buna göre; o, müelliflerin bazı önemli yerleri görmezden geldiğini ve Tâif'in de bunlardan biri olduğunu düşünmektedir. Çünkü buradaki insanlar ziraat, ticaret ve deri dabağlama işleriyle meşgul olmuşlardır. Bu açıdan bakıldığında burada bir panayırın kurulmaması için bir neden bulunmamaktadır.⁵¹¹

2.5. Hicaz Dışında Kurulanlar

Tezin ana konusunu Hicaz ve çevresinde kurulan panayırlar oluşturmaktadır. Ancak Arap Yarımadası'nın geri kalan diğer bölgelerinde hangi panayırların bulunduğundan kısa bir şekilde bahsetmenin de doğru olduğu düşünülmektedir. Bu açıdan onların; Irak, Şam ve Habeşistan gibi bölgelere göre tasnif edilerek ele alınması uygun görülmüştür.⁵¹²

2.5.1. Yemen

2.5.1.1. Şihr

Recep ayının sonundan itibaren açılan ve şaban ayının ortasına kadar da faaliyetine devam eden bu panayırlar,⁵¹³ Hûd peygamberin mezarının olduğu dağın eteğinde kurulurdu.⁵¹⁴ Deniz ve kara ticaretiyle uğraşan tüccarlar Debâ panayırından ayrıldıktan sonra Şihr panayırına gelerek ellerindeki deri ve kumaş gibi ürünleri satıp yerlerine de kundur⁵¹⁵, mür⁵¹⁶, sabr ile

⁵¹¹ Afgânî, *Esvâku'l-Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 215.

⁵¹² Ali, *el-Mufassal fi tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, 14/57.

⁵¹³ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 266; Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-emkine*, 384.

⁵¹⁴ Hud peygamber'in mezarının olduğu yerle ilgili birbirinden farklı rivayetler bulunmaktadır. Ezrakî'nin vermiş olduğu bilgiye göre zemzem suyu ile hacere esved'in arasında yetmiş peygamberin mezarı bulunmakta olup bunlardan biri de Hûd Peygamber'e aittir. Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/68,73; Bu durumda Şihr panayırının Mekke'de olması gerekir ki hiçbir kaynakta böyle bir bilgi bulunmamaktadır. Mekke ile ilgili en kapsamlı bilgi veren ve Ezrakî'ye ait olan *Ahbâru Mekke* adlı eserde de bu panayırın zemzem ile hacere esved arasında kurulduğuna dair bilgi bulunmamaktadır. *el-Müstedrek'te* aktarılan bilgiye göre ümmeti helak olan her peygamber, Mekke'ye gelir ve ölene kadar da burada ibadet ederdi. Bunlardan biri olan Hud peygamber'in de mezarı zemzem ile hicr'in arasında bulunmaktadır. Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, thk. Mustafa Abdülkadir Ata (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1411/1990), "Tevarih el-mutekaddimin mine'l-enbiya", 9.; Aktaranın belli olmadığı bilgiye göre Hud peygamber'in mezarı, Dımaşk'ta bulunan Emeviye camisinin güney duvarının olduğu yerdedir. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 1/130; Bu tür rivayetler, İbn Zübeyr'in Mekke'yi ele geçirmiş olduğu yıllarda Emevi Camisini ve Dımaşk'ı yüceltme adına uydurulmuştur. Ali, *el-Mufassal fi tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, 1/313; Hz. Ali'den edinilen bilgiye göre Hud peygamber'in mezarı Yemen'de bulunmaktadır. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 1/130.

⁵¹⁵ Kundur, balgam sökmeye yarayan bir tür sakızdır. Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 2005, 472.

⁵¹⁶ Bir tür yapıştırıcı madde. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 792.

dahn⁵¹⁷ gibi ürünler alarak memleketlerine geri dönerdi.⁵¹⁸ Bu panayırda satılan deri ve kumaş ürünleri oldukça iyi bir kaliteye sahip olduğundan herkes tarafından aranan ürün olma özelliğini kazanmıştır. Bu da Şihr panayırını daha cazip bir hale getirmiştir.⁵¹⁹ Ticaret amacıyla buraya gelenlerin korunması Benî Muhârib b. Herab kabilesi tarafından sağlanmıştır.⁵²⁰

2.5.1.2. Aden

Aden panayırını, Şihr'in hemen ardından ramazanın ilk gününden son on gününe kadar açık kalırdı. Kurulmuş olduğu yer, belli bir memlekete ve yöneticiye ait olduğundan ticaret amacıyla buraya gelen tüccarlar, kimsenin korumasına ihtiyaç duymazlardı. Bu panayırın onda birlik vergisi; ilk başlarda Himyer kralları tarafından, ancak sonrasında Yemenliler ve en sonunda da Ebnalar⁵²¹ tarafından alınmıştır.⁵²² Ebnalar, bu panayırda ne bir şey satar ne de alırlardı. Onların buradaki görevi sadece onda birlik vergiyi almak ve buranın güvenliğini sağlamaktır.⁵²³

Şihr panayırına katılan tüccarların hepsi bundan sonra kurulan Aden panayırına katılırken deniz ticaretiyle uğraşan tüccarlar ellerindeki malları satmadan Şihr panayırını terk edip buraya gelmezdi.⁵²⁴ Aden panayırına gelen koku türü parfümler tüccarlar vasıtasıyla buradan alınıp uzak ülkelere taşınırdı.⁵²⁵ Bu panayırda Araplardan hiç kimsenin üretmediği Haluk adlı bir koku satılırdı. Bu, deniz tüccarları vasıtasıyla Sind ve Hindistan bölgelerine götürülürken kara ticaretiyle uğraşan tüccarlar aracılığıyla da Fars ve Rum diyarlarına götürülürdü. Bu anlamda Haluk, Aden panayırından ihraç edilen en önemli ticaret ürünlerinden biriydi.⁵²⁶

⁵¹⁷ Dahn: meyvesi tavuk ve kuşlara verilen bir bitki türü olan Cavers'in tanelerine veya evler ile elbiselerin tütsülenmesinde kullanılan bir tür tütsü bitkisine denilmektedir. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 13/149,150; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 34/514; Muhammed Hamidullah ise bunu bir tür Hind darısı olarak belirtmektedir. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 792.

⁵¹⁸ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 266; Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-emkine*, 384.

⁵¹⁹ Sarıcık, "Cahiliye Döneminde Arap Yarımadası Panayırları", 118.

⁵²⁰ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 266; Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 1/325; Merzûkî ise buraya gelenlerin Benî Yesribîler'in koruması altında olduğunu belirtmektedir. Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-emkine*, 384. Ancak bunlarla ilgili herhangi bir bilgi bulamadık.

⁵²¹ Ebnâ, Vehrîz ile beraber Yemen'i ele geçirip buradaki Habeşîleri öldüren Fars çocuklarına denir. İbn Habîb, *el-Muhabber*, 266.

⁵²² İbn Habîb, *el-Muhabber*, 266; Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 1/326; Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-emkine*, 384.

⁵²³ Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-emkine*, 384.

⁵²⁴ Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-emkine*, 384.

⁵²⁵ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 1/326.

⁵²⁶ Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-emkine*, 384; Sarıcık, "Cahiliye Döneminde Arap Yarımadası Panayırları", 119.

2.5.1.3. San'a

San'a, Aden panayırı'nın hemen ardından, ramazan ayının ortasında kurulur ve aynı ayın sonuna kadar da alışveriş işlemine devam ederdi.⁵²⁷ Aden'den buraya gelen tüccarlar, beraberlerinde getirdikleri pamuk, safran, boya ve ihtiyaç duyulan diğer ürünleri burada sattıktan sonra buradan da kumaş, demir ve başka ürünleri de alırdı.⁵²⁸ San'a panayırı'na gelenler, buradaki işlemlerini tamamladıktan sonra Ukâz ve Râbiye panayırları'na gitmek üzere hareket ederdi.⁵²⁹ San'a panayırı'ndaki vergiyse Ebnâlar vasıtasıyla alınırdu.⁵³⁰

2.5.1.4. Râbiye

Râbiye, Hadramut bölgesinde bulunan bir panayır olup zilkade ayının ortasından başlayarak bu ayın sonuna kadar açık kalırdı.⁵³¹ Buradaki kontrol ve güvenlik, belli bir otoritenin elinde olmayıp panayıra gelenlerin birbirlerine sağladıkları üstünlüklere göre el değiştirirdi. Bu belirsizlik, tüccarlar için problem haline gelmiş ve onların koruma eşliğinde panayıra gelmelerine neden olmuştur. Kureyş kabilesini el-Âkilü'l-Mürâroğulları korurken diğer tüccarları ise Kinde bölgesinde yaşayan Âl-i Mesrûk b. Vail kabilesi korurdu.⁵³² Râbiye panayırı'nda satışa konu olan ürünler arasında darı, tütü, buğday, susam ve pamuk yer almıştır.⁵³³

2.5.2. Şam

2.5.2.1. Deyr Eyyûb

Deyr Eyyûb hem Câhiliye hem de İslâm Dönemi'nde önemli bir ticaret şehri olarak Şam'da bulunmuştur. Gerek Eyyûb peygamber'in burada yaşaması gerekse mezarının bu yerde

⁵²⁷ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 266; Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-emkine*, 385.

⁵²⁸ Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-emkine*, 384.

⁵²⁹ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 266; Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-emkine*, 384.

⁵³⁰ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 266.

⁵³¹ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 1/326; Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-emkine*, 385.

⁵³² İbn Habîb, *el-Muhabber*, 267; Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 1/326; Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-emkine*, 385; Sarıçık, "Cahiliye Döneminde Arap Yarımadası Panayırları", 121.

⁵³³ Sahnâb, *İlâf Kureyş Rihletesi'-Şitai ves-Sayf*, 388.

bulunması,⁵³⁴ panayıra böyle bir ismin verilmesinde etkili olmuştur.⁵³⁵ Bu panayır, Kureyşliler'in Şam bölgesindeki ilk uğrak yerlerinden birisiydi. Deyr Eyyûb'un kapanmasından yetmiş gün sonra da Busrâ panayırını kurulurdu.⁵³⁶

2.5.2.2. Busrâ

Şam bölgesinde bir ticaret şehri olan Busrâ, eski bir tarihe sahip olmanın yanı sıra Araplar nezdinde de meşhur bir yerdir.⁵³⁷ Nitekim burası, yaz mevsiminde gerçekleştirilen ticaret seferleri sırasında Kureyşliler tarafından sık bir şekilde ziyaret edilmekteydi.⁵³⁸ Bu durum, Hicazlılar ile Busrâlılar arasında ticari ilişkilerin gelişmesine zemin hazırlamıştır.⁵³⁹

Bu şehirde kurulan panayırın ne zaman kurulup kapandığı ve bunda ne gibi ürünlerin satıldığı ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.⁵⁴⁰ Ancak buranın şarap ile kılıç üretimi konusunda belli bir şöhrete kavuşmuş olmasından hareketle panayırda bu ürünlerin de bulunduğu söylenebilir. Nitekim Busrâ'da satılan şarap, bir hayli kaliteli olduğundan Araplar için bir övünç haline gelmiştir.⁵⁴¹

Hz. Peygamberin de Busrâ'da kurulan bu panayıra iki defa gittiği aktarılır. Buna göre; O, 12 yaşlarındayken amcası Ebû Tâlible beraber, 25 yaşlarındayken de Hz. Hatice adına buraya gitmiştir.⁵⁴²

⁵³⁴ Eyyûb peygamber'e ait dünyanın farklı yerlerinde türbe, makam ve mezarın olduğu kabul edilir. Bunlar; Lübnan, Umman, Irak, Türkistan ve Urfa'da bulunmaktadır. Abdullah Ekinci, "Eyyûb Peygamber ve Eyyûb Peygamber Makamını, Kaynaklar ve Tarihi Arka Plan Açısından Bir Değerlendirme", *Eyyûb Peygamber*, ed. Abdullah Ekinci (Ankara: Eyyûbiye Belediyesi, 2017), 474-475. Ancak Eyyûb peygamber'in yaşadığı yerin Şam bölgesinde bulunan Beseniye şehri olduğu düşünüldüğünde onun mezarının da bu bölgede olması kuvvetle muhtemeldir. İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 42; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 1/323; Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb*, 1/60; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 10/58; Aynî, *Umdetü'l-karî fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 15/283. Eyyûb peygamber'in Urfa'da yaşadığı Tevrat'ta aktarılır. Ancak bizim kanaatimize göre onun Şam bölgesinde yaşayıp öldüğü yönündedir. Ömer Sabuncu - Ahmet Gündüz, "Şanlıurfa ile İlişkilendirilen Peygamberler", *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 5/2 (2021), 273.

⁵³⁵ Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 2/499; Afgânî, *Esvâku'l-Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 363.

⁵³⁶ Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-emkine*, 388; Afgânî, *Esvâku'l-Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 363.

⁵³⁷ Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1/441. Ticaret kervanları için adeta bir istasyon konumunda olan Busrâ'nın şöhreti Dımaşk'ı gölgelemişti. Afgânî, *Esvâku'l-Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 364.

⁵³⁸ Mustafa Fayda, "Busrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/470.

⁵³⁹ Afgânî, *Esvâku'l-Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 364.

⁵⁴⁰ Arap panayırları konusunda çalışma yapmış olan Afgânî, Arapların Deyr Eyyûb panayırından ayrıldıktan sonra Busrâ'ya gittiklerini belirtmektedir. Afgânî, *Esvâku'l-Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 370.

⁵⁴¹ İsfahânî, *el-Egânî*, 22/115; Afgânî, *Esvâku'l-Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 370-371.

⁵⁴² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/120,129-130.

2.5.2.3. Ezri'at

Şam bölgesinde bir şehir olan Ezri'at'ın bugünkü yeri, Suriye sınırları içerisindeki Der'a kentidir. Kureyşliler ile diğer Araplar, ticaret amacıyla buradaki insanlarla bağlantı içerisinde olmuşlardır.⁵⁴³

Ezri'at panayırı, Busrâ panayırı'nın kapanmasından yetmiş gün sonra kurulmakta ve bütün yaz boyunca da açık kalmaktaydı. Ezri'at, İslâmiyet'ten uzun bir süre sonra da kurulmaya devam etmiştir.⁵⁴⁴

2.5.2.4. Cereş

Şam ile Yemen⁵⁴⁵ bölgelerinde böyle bir şehrin varlığından bahsedilir. Hangisinin nerede olduğu telaffuzlardan ayırt edilmektedir. Buna göre; "Cereş" şeklinde okunduğunda Şam'daki yer, "Curaş" ⁵⁴⁶ okunduğunda da Yemen'deki yer kastedilir.⁵⁴⁷ Bu şehir, yılda bir defa kurulan panayırı sayesinde önemli bir statü kazanmıştır. Hz. Peygamber, Hz. Hatice tarafından ticaret amacıyla Şam bölgesindeki Cereş'e⁵⁴⁸ iki defa gönderilmiş ve her defasında kendisine ödül olarak bir deve verilmiştir.⁵⁴⁹

Bu şehirde deri işleme işi bir hayli önemliydi. Nitekim burada deriyle kaplanan savaş arabası üretilirdi. Urve b. Mes'ud ile Gaylân b. Seleme, mancınık ve debbâbe⁵⁵⁰ yapımını öğrenmek amacıyla Cereş'te bulduklarından Tâif kuşatmasına katılmamışlardır.⁵⁵¹

⁵⁴³ Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1/130; Afgânî, *Esvâku'l-Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 372.

⁵⁴⁴ Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-emkine*, 388; Afgânî, *Esvâku'l-Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 373.

⁵⁴⁵ Curaş, Tâif'in güney tarafında yukarı Necid bölgesinde bulunmakta olup burası vadilerden akan sularla sulanmaktaydı. Hemdânî, *Sıfat Cezîreti'l-'Arab*, 51; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 422.

⁵⁴⁶ Curaş, oldukça geniş ve büyük bir yere sahip olup burada Yemen kabileleri barınmaktaydı. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/16; 2/587. Esasında bu yer Aneze kabilesinin diyarıdır. Ancak burada liderlik Himyer'in önde gelenlerinden Avasiclerin elindeydi. Hemdânî, *Sıfat Cezîreti'l-'Arab*, 117.

⁵⁴⁷ Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 2/127; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 6/272.

⁵⁴⁸ Cemal b. Muhammed es-Seyyid, *İbn Kayyim el-Cevziyye ve kuhûduhu fî hidmetü's-sünnete* (Medine: İmâdetü'l-bahs el-ilmiyye bi'l-câmiati'l-İslâmiyye, 1424/2004), 2/64.

⁵⁴⁹ Nîsâbü'rî, "Ma'rifetü's-sahâbe", 26; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 64.

⁵⁵⁰ Debbâbe, günümüzdeki tanka benzetilebilecek bir savaş aracı olup o zamanlarda deri ve tahtadan yapılırdı. Askerler, kalelerin fethedilmesinde kullanılan bu araçların içine gizlenerek onu kaleye yaklaştırırlar ve böylece kaleyi kolayca ele geçirebilirlerdi. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 1/371.

⁵⁵¹ Vakidî, *el-Meğâzi*, 3/924; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/312.

2.5.3. Irak

2.5.3.1. Dûmetülcendel

Irak bölgesine yakın olan Dûmetülcendel'i önemli kılan konumudur. Nitekim O, Hicaz-Suriye ile Yemen-Irak ticaret yolunun üzerinde bulunmaktaydı. Buraya neden böyle bir isim verildiği konusunda iki farklı görüş bulunmaktadır. Buna göre, bu şehirdeki kale cendel⁵⁵² ile örüldüğünden bu ismi almıştır. Bir başka görüşe göre de Hz. İsmail'in on oğlundan biri olan Dumâ'ya nispetle buraya böyle bir isim verilmiştir.⁵⁵³

Dûmetülcendel, rebülevvel ayının ilk günü kurulur ve ayın ortasına kadar yoğun bir şekilde alışverişe devam ederdi. Bu panayırın komşuları Kelb, Cedîle ve Tay kabileleriydi. Kelb kabilesi, muhtemelen satmak için getirdiği köleleri, kurulan kıl çadırların içine yerleştirirdi. Ayrıca bu kabile, fuhuşa zorladığı genç kızlardan da kazanç sağlardı.⁵⁵⁴ Cariyeleri para karşılığında fuhuş yapmaya zorlamak, Araplar arasında yaygın bir uygulamaydı. Nitekim onlar, fuhuş amacıyla panayırlara getirdikleri cariyeler için bayrak dikerlerdi.⁵⁵⁵

Dûmetülcendel panayırının idaresi değişkenlik gösterirdi. Bazen Ukeydir el-İbadi'nin elinde bazen de Kunafe el-Kelbi'nin elinde olurdu. Yönetimi elinde bulunduran kişinin oldukça geniş yetkileri bulunurdu. Buna göre o, satış yapmadan önce Irak ile Şam bölgelerinden gelenlerin satış yapması mümkün değildir. Ayrıca onun vergi alma hakkı da vardır. Bundan dolayı da iki kabile arasında yönetim için büyük mücadele yaşanmıştır.⁵⁵⁶

2.5.3.2. Hîre

Hîre'nin İslâmiyet'ten beş asır önce Buhtunnasr (MÖ. 605-562) tarafından Arap tüccarları için kurulduğu söylenmektedir.⁵⁵⁷ Buhtunnasr'ın ölümünden sonra Araplar, bu şehre uzun bir müddet gelmemişlerdir. Onların buraya gelmemelerinin nedeni ise Buhtunnasr'ın vefatından sonra Hîre'de bulunan bazı Arap tüccarların öldürülmelerinin emredilmiş olmasıydı.⁵⁵⁸

⁵⁵² Cendel, bir taş türüdür. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 11/128.

⁵⁵³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/51; Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-emkine*, 382; Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 2/487; Ahmet Güner, "Dûmetül Cendel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/1.

⁵⁵⁴ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 264; Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-emkine*, 383; Afgânî, *Esvâku'l-Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 236-238.

⁵⁵⁵ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 340.

⁵⁵⁶ Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-emkine*, 382; Afgânî, *Esvâku'l-Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 237.

⁵⁵⁷ Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 2/43; Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 2/328-329; Afgânî, *Esvâku'l-Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 376.

⁵⁵⁸ Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 1/609.

Hîre, Numan b. Münzir döneminde Arap kralları için bir uğrak yeri idi. Bu şehri önemli hale getiren bir başka husus da Umman'dan Şam tarafına giden kervanların buraya uğramasıydı.⁵⁵⁹ Ancak müellifler, burada kurulan panayır hakkında fazla bir malumat zikretmemişlerdir.⁵⁶⁰ Arap Yarımadası'ndakilerle aynı dönemde hizmet vermiş olan bu panayır hakkında fazla malumat zikredilmemesinin nedeni, diğerlerinin şanına gölge düşürür korkusu olsa gerektir. Nitekim Hîre şehri; Arap Yarımadası'nda, verimliliği, büyüklüğü ve bahçeleri ile bilinmekteydi.⁵⁶¹ Ayrıca yazı sanatının Hicaz bölgesine buradan geçtiği de aktarılmaktadır. Yazı yazmayı öğrenen kişinin kim olduğu konusunda bir netlik olmamakla beraber bunun Süfyân b. Ümeyye veya Harb b. Ümeyye olabileceği aktarılmaktadır.⁵⁶²

Hîre panayırında işlenmiş deri, anber, cevher ile atların yanı sıra Şam ve Yemen'de kurulan panayırlardaki ürünler de satılmaktaydı. Câhiliyenin önemli şairlerinden biri olan A'sa (ö. 7/629 [?]) da Hîre panayırına gitmiş ve burada bulunan Hristiyanlardan şarap satın almıştır. Nitekim A'sa'nın, içi anberle dolu olan işkembeyi bu panayırdaki 300 kırmızı deve karşılığında sattığı da aktarılır.⁵⁶³ Deve sayısında abartıya kaçılmış olması muhtemeldir. Fakat bu durum, burada bu türden ürünlerin satıldığını ve bunlara taliplerin olduğunu göstermektedir. Ayrıca Hîre'de üretilen ve hayvan motifleri ile süslenen kilimler de bu panayırdaki satılan ürünler arasında bulunmaktaydı.⁵⁶⁴

2.5.4. Bahreyn

2.5.4.1. Muşakkar

Muşakkar, Bahreyn ile Necran arasında bulunan bir kale ismidir. Onun hem Tasm hem de Davud peygamber'in oğlu Süleyman tarafından inşa edildiği aktarılmaktadır. Bu açıdan kim tarafından inşa edildiği konusunda net bir bilgi bulunmamaktadır.⁵⁶⁵ Panayırın kurulmuş olduğu yer, gelenleri cezbedecek kadar güzeldir. Nitekim Merzûkî'nin aktardığına göre, koku yükü taşıyıp da buraya gelen her kervandan illa burada kalan insanlar olmuştur.⁵⁶⁶

Muşakkar panayırını, cemâziyelâhir'in ilk gününde kurulur ve aynı ayın sonuna kadar açık bir şekilde kalırdı. Onun yönetim işinden, buraya komşu olan Temîm ve Abdülkays kabileleri

⁵⁵⁹ Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 2/328; Afgânî, *Esvâku'l-Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 379.

⁵⁶⁰ Afgânî, *Esvâku'l-Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 374; Yılmaz, *Panayırlar ve Arap Dili ve Edebiyatının Gelişmesinde Oynadığı Rol*, 159.

⁵⁶¹ Afgânî, *Esvâku'l-Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 374.

⁵⁶² Âlûsî, *Bulûğu'l-Ereb*, 3/369.

⁵⁶³ İsfahânî, *el-Egânî*, 9/133,146; Afgânî, *Esvâku'l-Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 380.

⁵⁶⁴ Afgânî, *Esvâku'l-Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 380.

⁵⁶⁵ Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-emkine*, 169; Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1/172; 5/134.

⁵⁶⁶ Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-emkine*, 383.

sorumluydu. Nitekim ticaret amacıyla gelenler bu iki kabilenin koruması altında bölgeye girebilirdi. Onlara da bu görev Farslılar tarafından verilmiştir.⁵⁶⁷ Farslıların bölgeye uzak olması orayı kontrol altına almalarına engel olmuştur. Muhtemelen onlar da buradaki güçlü kabilelerle anlaşma yoluna gitmişlerdir. Nitekim yaşanan bir gelişme bunu göstermektedir. Buna göre; Kısra'ya ait olan bir kervan, Muşakkar panayırının kurulduğu bölgeden geçerken Temîm kabilesi tarafından saldırıya uğramış ve onun malları yağmalanmıştır.⁵⁶⁸ Araplarla Farslıların ticaret amacıyla buraya gelmeleri bu panayırları önemli hale getirmiştir.⁵⁶⁹

2.5.4.2. Hecer

Hecer'le ilgili birbirinden farklı görüşler bulunmaktadır. Buna göre; Hecer ismi, Bahreyn bölgesinin geneli için kullanılmaktadır. Bir başka görüşe göre de Bahreyn, Hecer'in kasabasıdır. Muhtemelen Hecer, Bahreyn bölgesine bağlı bir yerdir. Ancak kurulan panayır onun Bahreyn'den daha ön planda olmasını sağlamıştır.⁵⁷⁰

Hecer, hurma yetiştiriciliği konusunda ön planda olmuştur. Nitekim burası, Arap şehirleri içerisinde en fazla hurma yetiştiren yer olarak bilinirdi. Buna bağlı olarak Hecer'in yaygın ticareti de hurma konusunda olmuştur. Hecer panayırı, rebûlâhir ayının başında kurulurdu. Bu panayırın vergi ve idare işindense Munzur b. Savi sorumluydu.⁵⁷¹ Ticaret amacıyla Mekke şehrinde Hecer'e gidenler olmuştur. Nitekim Süveyd b. Kays, Mahrefe el-Abdi ile beraber Hecer'den almış oldukları kumaşları Mekke'ye getirip satmışlardır. Anlatıldığına göre, Hz. Peygamber de onlardan şalvar için kumaş satın almıştır.⁵⁷²

2.5.4.3. Uman

Umman, Yemen ile Hindistan denizinin olduğu sahilde bulunduğundan buradaki sıcaklar oldukça yüksek olup misallere bile konu olmuştur.⁵⁷³ Umman; Hicaz, Şam ve Irak gibi memleketlere uzak olmasına rağmen farklı kabile ve milletlerden gelen insanlar burada birleşmekteydi. Tabi Umman, bu durumu ticarete borçludur. Nitekim burada ticaret sayesinde bol bir kazanç mevcuttur.⁵⁷⁴ Umman'da hurma, muz ve nar gibi meyveler çokça yetişirdi.

⁵⁶⁷ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 265; Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-emkine*, 383; Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1/172.

⁵⁶⁸ İbn Abdirabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 6/79.

⁵⁶⁹ Afgânî, *Esvâku'l-Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 242.

⁵⁷⁰ Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1/347; Afgânî, *Esvâku'l-Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 245.

⁵⁷¹ Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, 1/468; Âlûsî, *Bulûğu'l-Ereb*, 1/265; Afgânî, *Esvâku'l-Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 246.

⁵⁷² Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünen Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdül Hamid (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, ts.), "Kitabül Büyu", 7.

⁵⁷³ Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 4/150.

⁵⁷⁴ Afgânî, *Esvâku'l-Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 254-255.

Muhtemelen bu tür ürünler kurulan panayırda da satışa sunulurdu.⁵⁷⁵ Elbiseler başta olmak üzere diğer ürünleri boyamada kullanılan vers bitkisi de develerle buraya taşınmaktaydı.⁵⁷⁶

Umman panayırı, Hecer'den sonra kurulur ve cemâziyelevvel ayının sonuna kadar açık kalırdı.⁵⁷⁷ Buraya sağlanan katılım oldukça iyiydi. Nitekim Hindistan, Habeşistan, Yemen, Hicaz ve Şam bölgelerinden tüccarlar buraya gelmekteydi. Ancak böylesine yüksek katılımlı panayır hakkında kaynaklarda detaylı bir bilgi bulunmamaktadır.⁵⁷⁸

2.5.4.4. Suhâr

Suhâr, Umman'ın bir kasabası olup aynı zamanda denize de sahili olan bir yerdir. Bundan dolayı da deniz ticaretinde yetenekli tüccarlar burada bulunmakta veya buraya gelmekteydi.⁵⁷⁹ Geniş bir ticaret ağına sahip olan Suhâr panayırı'ndan, Arap Yarımadası'nın farklı bölgelerine ticari ürünleri gitmekteydi. Nitekim Hz. Peygamber vefat ettiğinde buradan getirilmiş olan bezle kefenlenmiştir.⁵⁸⁰

Suhâr panayırının ne zaman kurulduğu konusunda bir netlik bulunmamaktadır. Onun recep ayının onuncu gününde kurulduğu ve beş gün süreyle açık kaldığı ifade edilmektedir. Bir başka aktarıma göre de recep ayının ilk günü kurulur ve yirmi gün boyunca açık kalırdı.⁵⁸¹ Afgânî, bu panayırın recep ayının ilk günü kurulduğunu belirtmektedir.⁵⁸² Suhâr'ın geniş bir ticari ağa sahip olması onun beş gün süreyle açık kalma ihtimalini düşürmektedir.

Suhâr panayırının vergisi Cülendâ b. Müstekbir tarafından alınmaktaydı.⁵⁸³

⁵⁷⁵ İstahrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, 25; Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 4/150.

⁵⁷⁶ Afgânî, *Esvâku'l-Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 256. Sarı bir tür olan vers, yazın sonu ile kışın başlarında Yemen'de yetişen bir boya hammaddesidir. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 6/254.

⁵⁷⁷ Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, 1/468; Âlûsî, *Bulûğu'l-Ereb*, 1/265; Afgânî, *Esvâku'l-Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 256.

⁵⁷⁸ Afgânî, *Esvâku'l-Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 257.

⁵⁷⁹ İstahrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, 25; Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 3/393; Afgânî, *Esvâku'l-Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 261.

⁵⁸⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 5/263.

⁵⁸¹ Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-emkine*, 383; Afgânî, *Esvâku'l-Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 262.

⁵⁸² Afgânî, *Esvâku'l-Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 263.

⁵⁸³ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 266; Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-emkine*, 384.

2.5.4.5. Duba

Bir liman kenti olan Duba, aynı zamanda Umman'ın da bir kasabasıdır. Onun oldukça eskiye dayanan bir tarihi bulunmaktadır. Denize yakın olması hasebiyle Pakistan, Hindistan ve Çin gibi bölgelerden büyük çaplı tüccarlar buraya gelerek ticaret yapmaktaydı.⁵⁸⁴

Duba panayırı, recep ayının son gününde kurulurdu. Onu diğer panayırlardan daha ayrıcalıklı hale getiren durum, Hindistan ve Çin gibi ülkelerdeki yabancı tüccarların deniz yoluyla memleketlerindeki ürünleri buraya getirmeleridir. Bu panayırın ne kadar bir süreyle açık kaldığı net olarak belli değildir. Ancak ondan hemen sonra Şihr panayırının kurulması bu konuda bir ipucu vermektedir. Buna göre, Şihr panayırı şaban ayının ortasında kurulmaktaydı. Bu bilgiden hareketle Duba panayırının ortalama 15 gün civarında faaliyet verdiği tahmin edilmektedir.⁵⁸⁵ Buranın vergisi, Cülendâ b. Müstekbir tarafından alınmaktaydı. O, alışveriş yapmadan başkalarının alışveriş yapması mümkün değildir.⁵⁸⁶

2.5.4.6. Hacr

Hacr, Yemâme'de bulunan en önemli şehir konumundaydı. Nitekim burası farklı bölgelerden insanları barındırdığından İslâmiyet'ten sonra kurulan Kûfe ve Basra şehirlerine benzetilmiştir.⁵⁸⁷ Hacr panayırı, muharrem ayının onuncu günü açılır ve bu ayın sonuna kadar devam ederdi.⁵⁸⁸ Bu panayırla ilgili bilgiler maalesef sınırlıdır.

2.6. Panayırların Son Bulması

Hicaz ve çevresinde kurulmuş olan panayırlar, zamanla zayıflamış ve bir daha kurulmamak üzere kapanarak son bulmuşlardır. Gerek İslâm dini gerekse yeni yerlerin fethedilmesi kapanmayı etkileyen durumlardandır.⁵⁸⁹ İslâmiyet'in gelmesi, özellikle de Hz. Peygamber döneminden sonra yaşanan fetihler, panayırlara olan ihtiyacın azalmasında önemli bir etkiye sahiptir. Nitekim fethedilen yeni yerler, Araplar açısından hem bir panayır görevi görmeye hem de Ukâz gibi önemli olanlardan daha cazip bir hale gelmeye başlamıştır. Bir başka husus da Arapların, ihtiyaç duydukları eşyalar için daha büyük şehirlere gitmeye başlamış olmalarıydı. Yaşanan bu gelişmeler, panayırların işlevselliğinin zayıflamasına ve onların temelli olarak

⁵⁸⁴ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 266; Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-emkine*, 384; Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 2/435; Afgânî, *Esvâku'l-Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 264.

⁵⁸⁵ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 266; Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-emkine*, 384; Afgânî, *Esvâku'l-Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 265.

⁵⁸⁶ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 266; Afgânî, *Esvâku'l-Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 265.

⁵⁸⁷ Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 2/221; Afgânî, *Esvâku'l-Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 358.

⁵⁸⁸ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 268; Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, 4/473.

⁵⁸⁹ Hammur, *Esvâku'l-Arab*, 108.

kapanmasına neden olmuştur.⁵⁹⁰ Araplar, fetihlerle beraber Irak, Fars, Şam ve Mısır gibi ülkelerde kurulan panayırların, kendi bölgelerinde kurulanlardan daha iyi olduğunu görmüşlerdir. Hicaz ve çevresinde kurulan panayırlara olan ihtiyacın giderek zayıflamasında bu durumun etkili olduğu söylenebilir.⁵⁹¹

Yahudilere ait olan panayırlar, varlıklarını Müslümanların Medine'ye hicret etmesine kadar devam ettirmiştir. Medine'de Müslümanlar için bir çarşı kurma girişiminde bulunan Hz. Peygamber, bunun nerede kurulacağına Benî Kaynukâhlara ait çarşıya gittikten sonra karar vermiştir. Yer sorununu halleden Hz. Peygamber, burada gerçekleşecek olan işleyişle ilgili usulü belirlemek adına şu önemli sözü söylemiştir: *"Burası sizin çarşınızdır. Burası daraltılmayacak ve burada kimseden haraç alınmayacaktır"*⁵⁹² Peygamberin böyle bir girişimde bulunmasının altında yatan bazı sebepler bulunmaktaydı. Buna göre; Benî Kaynukâhlılar'ın kullanmış oldukları pazar yerine rakip bir yer yaparak Yahudilerin ticaret alanındaki üstünlüklerinden kurtulmak, kurulan yeni pazar yerinde haraç alınmayacağına açıklanmasıyla da tüccarların buraya gelmesini teşvik etmektedir.⁵⁹³

Panayırlardaki alışverişte uygulanan ve tarafların zarar görmesine neden olan uygulamaların yanı sıra bu mekânlardaki övünmeler karşısında İslâm dininin takınmış olduğu tavrın, panayırların konumlarını kaybetme konusunda önemli bir rol oynadığı ifade edilir.⁵⁹⁴ Buna göre; İslâm öncesi dönemde Hicaz bölgesinde yaşayan insanlar, Arefe gününün yanı sıra Mina'da alışveriş yapmayı haram olarak sayarlardı. Ancak İslâm dinine göre hem bu zaman diliminde hem de böyle yerlerde alışveriş yapmak haram değildir.⁵⁹⁵ Fakat İslâm dininin panayırların kapanmasında etkili olduğunun doğru olmadığı düşünülmektedir. Nitekim en son kapanan Hubaşe panayırı Hicrî 197 yılına kadar kurulmaya devam etmiştir. Eğer iddia edildiği gibi İslâm dininin panayırların kapanmasına bir etkisi olsaydı Hubaşe panayırı bu tarihe kadar kalmazdı. Ancak İslâmiyet'in gelmesiyle beraber merkezi yerlerin değişmesi, Hicaz'da kurulan panayırlara olan ilginin azalmasına ve buna bağlı olarak da onların kapanmasına neden olduğu söylenebilir. Nitekim İslâm dinin gelmesinden sonra Müslümanlar, Mekke'yi terk ederek Medine'ye yerleşmiş ve zamanla gerek siyasi gerekse de ekonomik anlamda güçlenmişlerdir. Buna bağlı olarak Mekke şehri, Medine'den özellikle de ekonomik açıdan daha geri planda kalmaya başlamıştır. Ayrıca zamanla Medine de merkezi konum olma özelliğini kaybetmiş ve yerini Kûfe ve Şam'a bırakmıştır. Haliyle bu durum, Mekke'ye gelecek olan tüccarların

⁵⁹⁰ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-âyn*, 1/195; Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz, *el-Hayevân* (Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1424), 7/128; Emin, *Feyzu'l Hâtır*, 264.

⁵⁹¹ Emin, *Feyzu'l Hâtır*, 264.

⁵⁹² İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, 2/304.

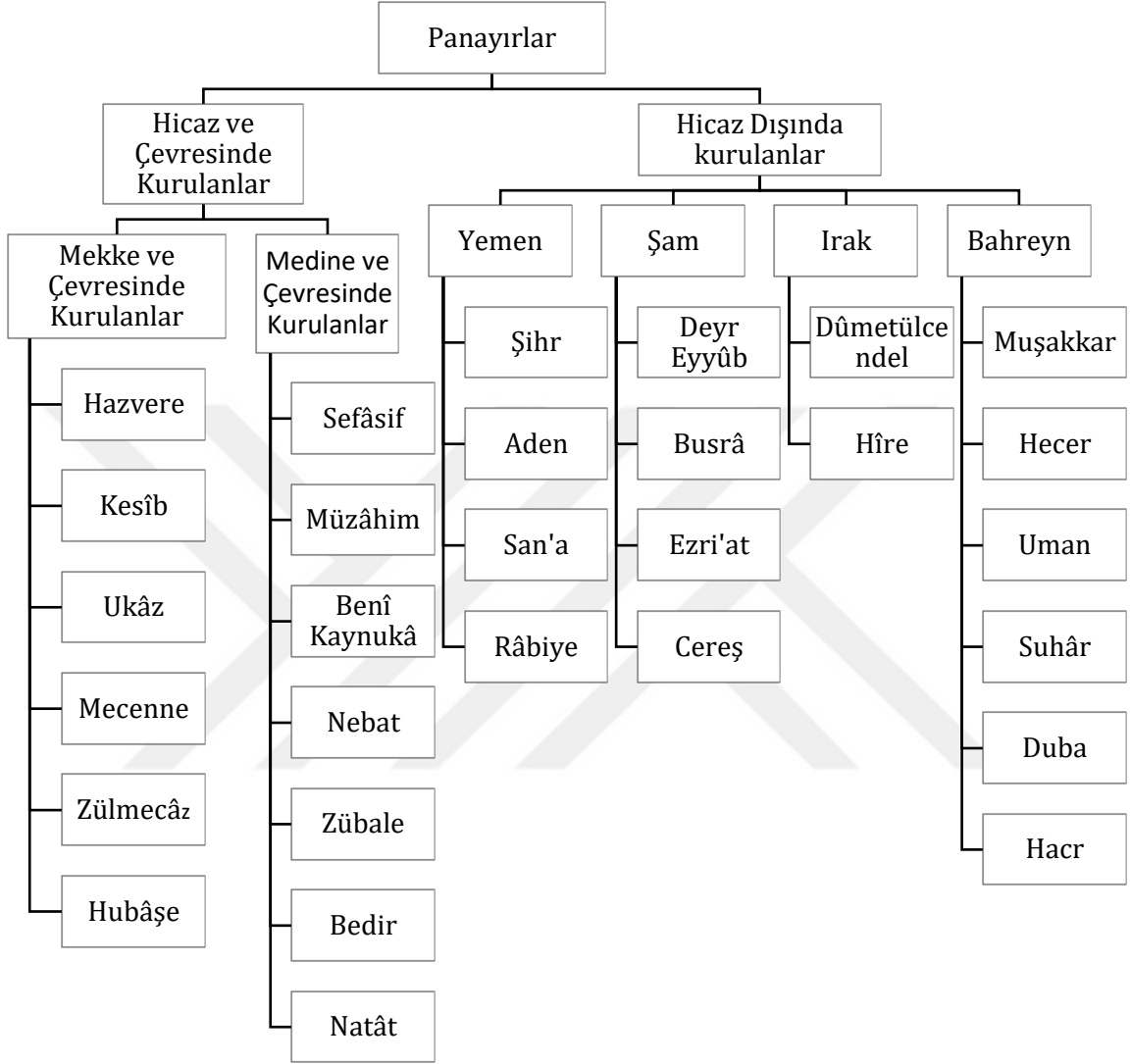
⁵⁹³ İbrâhim, *Esvâku'l-Arab et-ticariyye*, 102.

⁵⁹⁴ İbrâhim, *Esvâku'l-Arab et-ticariyye*, 95.

⁵⁹⁵ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/188; Taberî, *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*, 4/165; Bekrî, *Mu'cem*, 3/960; Yılmaz, *Panayırlar ve Arap Dili ve Edebiyatının Gelişmesinde Oynadığı Rol*, 7. Bu durumla ilgili olarak şu ayet nazil olmuştur: *"Rabbinizden bir lütuf beklemenizde sizin için bir günah yoktur"* Bakara Sûresi 2/198. Bu ayette geçen lütuf ile ticaretten elde edilen kazanç kastedilmiştir. *Kur'an yolu meâli*, 36.

zayıflamasına ve buna bağlı olarak da burada kurulacak olan panayırkların etkisinin azalmasına neden olmuştur. Müslümanların fetihlerle beraber yeni yerlere gitmesi ve orada bulunan panayırklarla karşılaşmalarının kendi panayırklarına olan ihtiyaçlarının zayıflamasına da etki ettiği söylenebilir. Belki de fethedilen yerlerde kurulan panayırklarda ticaret yapmak, buldukları yere daha uzak olan Hicaz'daki panayırklara göre daha avantajlı gelmiş olabilirdi.

Şekil 2.1. Panayırları, Kuruldukları Yerlere Göre Gösteren Şekil

Panayırların Hicazdaki ticari hayata birtakım etkilerinin olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Ticaretle ilgili kanunlar, kurallar, örfler ve gelenekler panayırların kurulmuş olduğu yerlerde yavaş yavaş tanınmaya ve geçerli olmaya başlamıştır. Ayrıca panayırlar, bazı ürünler konusunda tüccarları ithalat yapmaya sevk etmiştir. Nitekim coğrafi şartlar gereği her yerde ürün yetişmemekte, yetişenler de bulunduğu yerdeki nüfusa yetmediğinden insanlar bir arayış içinde olmuşlardır. Bu sebeple onlar, ithalat yapabilmek için her yıl uzun ve zahmetli yolculuklar gerçekleştirmek zorunda kalmışlardır.⁵⁹⁶

2.7. Satışa Sunulanlar

Panayırlarda satışa sunulan ürünlerin çeşitliliği ile ticaretin gelişmesi arasında sıkı bir bağ bulunmaktadır. Yerel olarak kurulan panayırlarda satılan ürünlerin çoğu Arap Yarımadası'nda bulunan; hurma, silah, deri, reçine, gümüş ile Yemen parfümünden ibarettir. Doğu ile yapılan ticaretin gelişmesiyle beraber yarımada Hindistan bölgesinden gelen ürünlerin yanı sıra Şam ve Mısır bölgelerinde satılan ticari eşyaların da ithalatı gerçekleşmişti.⁵⁹⁷

Panayırlarda satışa sunulacak ürün veya hayvanın kimlere ait olduğu konusu, satın alınması açısından önem arz etmektedir. Nitekim sahibi belli olmayan bir ürünün veya hayvanın satın alınması durumunda onu alanla gerçek sahipleri arasında problemlerin yaşanması muhtemeldi. İrfan Hammur, Ukâz panayırı'na getirilen her ürünün rahat bir şekilde satılmayacağını belirtmişti. Ona göre, burada satılacak olanların nereden geldikleri ve kime ait oldukları mutlaka bilinmelidir.⁵⁹⁸ Böyle bir uygulamaya geçilmesinin nedeni yolda çalınan bazı develerin Ukâz panayırı'nda satılmak istenmesiydi.⁵⁹⁹

2.7.1. Ziraat ürünleri

Arap Yarımadası'nda kurulan panayırlarda zirai ürünler de satışa sunulurdu. Bunların bir kısmı bölgede yetiştirilenlerden elde edilirken geriye kalanları da dışarıdan ithal edilmekteydi.⁶⁰⁰ Nitekim Hicaz bölgesinin önemli şehirlerinden biri olan Mekke'yi; Kur'an-ı Kerim, "Verimsiz, ekin bitmeyen bir vadi" şeklinde nitelendirmiştir.⁶⁰¹ Ancak bu durumun şehrin tamamından ziyade sadece Mescid-i Harâm ve çevresi için geçerli olduğu belirtilmiştir. Bunun için de Abese süresinin 26-33. ayetleri delil getirilmekte ve buradaki ifadelerin muhatabının da Mekkeliler

⁵⁹⁶ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 798; Yüksel, *Ticârî Hayat*, 27.

⁵⁹⁷ Sahnâb, *İlâf Kureyş Rihletesi'-Şitai ves-Sayf*, 382.

⁵⁹⁸ Hammur, *Esvâku'l-Arab*, 112.

⁵⁹⁹ Afgânî, *Esvâku'l-Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 279.

⁶⁰⁰ İbrâhim, *Esvâku'l-Arab et-ticariyye*, 107.

⁶⁰¹ İbrâhim 14/37

olduğu, dolayısıyla da şehrin etrafında tarım yapıldığı ifade edilmektedir.⁶⁰² Ancak bunun zorlama bir yorum olduğu düşünülmektedir. Eğer öyle olsaydı Hz. Peygamber'in amcası Abbas, üzüm bağıını Tâif'te yetiştirmektense Mekke'de yetiştirirdi.

Medine'de kurulan panayırlarda; hurma⁶⁰³, arpa, şarap, zeytinyağı, buğday ile oduncuların bahçe, orman ve vadi gibi yerlerden toplamış oldukları odunların satışı yapılırdı.⁶⁰⁴ Arabistan, çoğunluğu çöllerle kaplı bir bölge olmasına karşın, içinde geniş olmamakla beraber tarıma elverişli dar arazi alanları da bulunurdu. Buralarda yapılan hububat tarımından elde edilen buğday, ihtiyaç duyulan miktarı karşılamada yetersiz olduğundan, bu konudaki eksiklik dışarıdan ithal yoluyla giderilmekteydi.⁶⁰⁵ Mekke, Medine ve Tâif gibi şehirlerdeki insanlar, uzun süre dayanıklı olmayan sebze ve gıda maddelerini gününbirlik olarak satmaktaydılar. Onlar, alışveriş için sabah vakti eşyalarını alıp panayırlara giderken akşam vakti de evlerine dönerlerdi. Bu ürünler şehrin daimî panayırlarında satılmaktaydı. Buralarda hububat ürünlerinin yanı sıra kumaş, yağ ve hayvan türlerinin de satışı yapılmaktaydı. Yabancı tüccarların bu pazarlara gelip alışveriş yapması da mümkündü.⁶⁰⁶

Panayırlarda satılan ziraat ürünlerinin başlıca üretim yerlerinden birisi de Tâif'tir. Nitekim burada bulunan Benî Sakîf kabilesi, kuru üzüm ve şarap imalatında şöhrete sahip olmuştur. Onların kendi bağlarında yetiştirdikleri üzümde elde ettikleri şarapları, Araplar arasında darb-ı mesel haline gelmiştir.⁶⁰⁷ Nitekim Hz. Peygamber'in amcası olan Abbas b. Abdülmuttalib'e ait Tâif'te bağlar bulunmakta ve buradan getirilen kuru üzüm, zezem suyuna karıştırılıp hacılara ikram edilmekteydi.⁶⁰⁸ Ayrıca Amr b. As'ın da burada büyük bir bağı bulunmaktaydı. Anlatıldığına göre bu bağlardaki ağaçları taşıyan tahta direk sayısı bin adettir. Sayı konusunda abartı olmuş olması muhtemel olmakla beraber buradan söz konusu olan bağın oldukça büyük olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁰⁹ Nitekim Tâif'e has olan yumuşak ve küçük çekirdekli bir üzüm türü bulunmaktaydı. Bu üzüm, Kureyş tüccarları aracılığıyla Şam ve Mezopotamya taraflarına kadar götürülürdü. Kuru üzümün yanı sıra Tâif'in bir de zeytinyağı meşhurdur. Mekke'nin önde gelenlerinden biri olan Ebû Süfyân, bunların ticareti ile meşgul olmuştur.⁶¹⁰

⁶⁰² Balcı, *Peygamberlik Öncesi Hz. Muhammed*, 45.

⁶⁰³ Ummanlılar, Hacer ve civarında yetişen hurmaları satmak için Ukâz Panayırı'na getirirlerdi. Sahnâb, *İlâf Kureyş Rihletesi'-Şitai ves-Sayf*, 393.

⁶⁰⁴ Şerif, *Mekke ve'l-Medine*, 300; Derâdike, "İlâf Kureyş", 63.

⁶⁰⁵ Özaydın, "Arap", 3/322.

⁶⁰⁶ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 799.

⁶⁰⁷ Çağatay, *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, 140. Ukâz panayırı; Busrâ, Gazze ve Enderin gibi memleketlerden gelen şarapların satımı konusunda belli bir şöhrete kavuşmuştu. Ayrıca Şam ve Irak gibi yerlerden getirilen şarap, Mecenne panayırı'nda da satışa sunulmaktaydı. Hammur, *Esvâku'l-Arab*, 161; Sahnâb, *İlâf Kureyş Rihletesi'-Şitai ves-Sayf*, 394. Bu yerlerden olan Enderin, Halep'in güney tarafında bulunan bir köy olup burada bolca üzüm bağları bulunmaktaydı. Buna bağlı olarak da orada şarap üretimi yapılırdı. Cevherî, *Tâcü'l-luga ve sıhâhu'l-Arabîyye*, 2/825; Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1/260-261.

⁶⁰⁸ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 64.

⁶⁰⁹ Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed el-Hemezânî, *Muhtasar Kitabü'l-Büldan* (Leiden, 1302), 22.

⁶¹⁰ Çağatay, *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, 140.

Tâif'in kuru üzümü başta Ukâz olmak üzere Mekke'de kurulan diğer panayirlarda da satışa sunulmuştur.⁶¹¹

Panayirlarda satılan bir başka ürün de zeytinyağıydı. Mekkeli ve Medineli tüccarlarının Şam bölgesinden satın almış oldukları ürünlerin başında zeytinyağı gelmekteydi. Bu memleketten getirilen yağ, temiz ve katkısız olmanın yanı sıra oldukça da lezzetliydi. Şam bölgesinde üretilen zeytinyağı, develerle Hicaz bölgesine getirildiğinden ona "Zeyt er-rikabi" denilmiştir.⁶¹² Dihye b. Halife el-Kelbî, Şam diyarından zeytinyağı ve yiyecek ticareti yapan bir tüccardır. Nitekim bir defasında kendisine ait ticaret kervanı cuma günü öğle namazı vaktinde Hz. Peygamberin namaza durduğu sırada Medine'ye ulaşmıştır.⁶¹³

Tarım ürünlerinden biri olan buğday, en önemli ticaret ürünleri arasında yer almıştır. Fiyatının yüksek olmasından ötürü, zengin kesimin tüketebileceği bir ziraat ürünü olmuştur. Eve gelen misafire buğdaydan yapılan yiyecekleri ikram etmek insanlar arasında bir iftihar kabul edilmiştir. Buğdaya nazaran daha ucuz bir hububat⁶¹⁴ ürünü olan arpanın kullanımı daha fazla olmuştur. Köylerde oturanlar ile bazı bedevilerin ekmekleriye arpa unundan yapılırdı. Medine'de bulunan Yahudiler, arpanın ve ondan elde edilen unun ticaretini yaparak onları, Benî Kaynukâ panayırı'nda satardı. Bir defasında Hz. Peygamber, bir Yahudi'den iki sa' arpa unu borç almıştır. İnsanlardan bazıları, unlarını evlerinde kendi imkânları ile yaparken bazıları da onu panayirlardan tedarik ederdi. Un, genel itibariyle Şam bölgesinden yarımada'ya getirilirdi.⁶¹⁵

Ümeyye b. Ebü's-salt, bir gün Benî Reyyan'ın yanına uğramış ve onun önünde buğdaydan yapılmış yiyeceklerle beraber petek balı ile tereyağının olduğunu görmüştür. Onun yanından ayrılıp Abdullah b. Cüd'an'ın yanına gitmiş ve onun önünde de hurma, sevîk ve süt türünden yapılmış yiyeceklerin bulunduğunu görmüştür. Ümeyye, her iki kişinin önünde gördüklerinden hareketle Benî Reyyan'ı bir şiirle övmüştür. Bu durumu hazmedememiş olan Abdullah b. Cüd'an, iki yüz deveden oluşan bir kervanı; buğday, petek balı ve tereyağı getirmesi için Şam bölgesine göndermiştir.⁶¹⁶ Şam'ın yanı sıra Yemen de hububat üretiminde alternatif bir memleket konumunda olmuştur. Nitekim orada buğday, arpa, mısır, pirinç ve susam gibi ürünler yetişirdi. Ayrıca nar, ayva, elma, şeftali, dut ve muz gibi meyveler de yetiştirilirdi.⁶¹⁷ Ancak Abdullah b. Cüd'an'ın bu kadar büyük bir kervanı, sadece bu üç ürünü getirmesi için uzak bir yer olan Şam'a göndermiş olması çok mantıklı gelmemektedir. Muhtemelen bu olay, onun

⁶¹¹ İbrâhim, *Esvâku'l-Arab et-ticariyye*, 108.

⁶¹² Seâlibî, *Simârü'l-kulûb*, 533.

⁶¹³ Taberî, *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*, 23/386; Ali, *el-Mufasssal fî tarihi'l-'Arab kable'l-İslâm*, 13/293.

⁶¹⁴ Arpa ve buğdayı tanımlamak adına onlar için "el-Hab" şeklinde özel bir isim kullanılmıştır. Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 2/222.

⁶¹⁵ Ali, *el-Mufasssal fî tarihi'l-'Arab kable'l-İslâm*, 13/57-58.

⁶¹⁶ Abdülmlik b. Hüseyin b. Abdülmelik el-İsami, *Samtu'n-Nücûmi'l-Avâli fî Enbâi'l-Evâli ve't-Tevâli*, thk. Adil Ahmet Abdulmevcûd - Ali Muhammed Mauz (Beyrut: Dâru'l-Kutub'il-İlmiyye, 1419/1998), 1/243.

⁶¹⁷ Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, 5/15.

ticaret amacıyla Şam bölgesine gitmesine neden olmuştur. Onun, bu sayede buğday, petek balı ve tereyağının yanı sıra başka ürünler de getirmiş olması muhtemeldir.

2.7.2. Sanayi ürünleri

Arabistan'da bulunan bazı şehirlerde bir takım sanayi işlerini üretmek amacıyla kurulan atölyeler bulunurdu. Bu gibi yerlerde elbise dikimi, dokumacılık, deri işleme, koku üretimi gibi işlemler yapılırdı. Bunların yanı sıra, yerin altından çıkarılan maden ürünlerini işleyen tesisler de bulunurdu.⁶¹⁸

Medine panayırları'nda silah ve takı gibi sanayi ürünlerinin yanı sıra ipekten ve pamuktan dokunmuş olan ürünler ile renkli ve işlemeli yastıkların satışı yapılırdı.⁶¹⁹ Mekke'deki panayırlarda ise tüccarların Şam'dan getirdiği ve bir nevi dönemin sanayi ürünü olarak kabul edilen silahlar, satılırdı. Ayrıca Fars diyarından amber, misk ve mücevherat gibi ürünler getirilirken Tâif'ten de cilt dabağlama, av ve zirai ürünleri ekip biçmeye yarayan aletler getirilip satışa sunulurdu. Bunların yanı sıra Hindistan'dan da Hind çubuğu⁶²⁰ ve tarçın getirilirdi.⁶²¹ Ukâz panayırı'nda deri, ipek kumaş, ayakkabı ile işlenmiş kumaş gibi ürünlerin satışı yapılırdı.⁶²²

Panayırlarda çanak ve çömlek ürünleri de satılırdı. Cesr ve Bahile, bu alanda belli bir şöhrete kavuşmuş kabileler olup yapmış oldukları ürünleri satmak üzere kendilerine yakın yerlerde kurulan panayırlara götürürlerdi.⁶²³ Petra'dan altın ve gümüş işlemlerin yanı sıra Şam tarafından getirilen cam kaplar, lila ve resimlerin de satışı Ukâz panayırı'nda yapılırdı. Ayrıca bedeviler tarafından dabaklanan deriler, üretilen ayakkabılar ve örülmüş ipler de satılan ürünler arasında yer alırdı.⁶²⁴

Mekke'de kurulan panayırlarda putların satılmış olması da muhtemeldir. Ezrakî'nin vermiş olduğu bilgiye göre İkrime b. Ebî Cehil, Müslüman olmadan önce hem put imal eden hem de satan bir tüccardı. Mekke'de her evde bir putun bulunduğu ve Mekke'ye gelen bedevilerin de beraberlerinde götürmek üzere yanlarına bir put aldıkları dikkate alındığında pekâlâ bunun mümkün olduğu söylenebilir.⁶²⁵

⁶¹⁸ Özeydî, "Arap", 3/322.

⁶¹⁹ Şerif, *Mekke ve'l-Medine*, 300.

⁶²⁰ Hindistan'dan getirilen bu bitki, güzel bir kokuya sahip olmasının yanı sıra boğaz hastalıklarının tedavi edilmesinde ilaç amacıyla da kullanılırdı. Hz. Peygamber, bu bitkinin yedi çeşit şifa sağladığını dolayısıyla da onun kullanılmasını önerdiği belirtilir. Buhârî, "Kitabu't-tıbb", 10; Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim, *el-Câmi'u's-Sahih*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, (Beyrut: Dâr İhyau't-Turas, ts.), "Buyû", 2214.

⁶²¹ Derâdike, "İlâf Kureys", 63.

⁶²² İsfahânî, *el-Egânî*, 22/62.

⁶²³ Elnure Azizova, *Hz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2018), 397.

⁶²⁴ Sahnâb, *İlâf Kureys Rihleteş'-Şitai ves-Sayf*, 393.

⁶²⁵ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/123.

2.7.2.1. Deri ve Dokuma Ürünleri

Hicaz bölgesinin çevresinde deri dabaklama, üzüm süzme veya başka amaçlar için küçük atölyelerin bulunduğu, Kureyşlilerden bazılarının da bu tür atöyelere sahip olabilmelerinin de ihtimal dahilinde olduğu ifade edilir.⁶²⁶ Yazarın bu bilgiye nasıl ulaştığı bilinmemektedir. Ancak bu durumun bir ihtimal olarak anılmış olması, bunun yorum olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak bu konuyla ilgili herhangi bir tespitle bulunulamamıştır.

Güney Arabistan bölgesinde bulunan Yemen şehri hem dokuma hem de yün eğirme konusunda belli bir şöhrete kavuşmuştur. En çok ön plana çıktığı tür, “Burd el-Yemani” adındaki bir cübedir. Bu ürün, pahalı olduğundan ancak maddi durumu iyi olanlar tarafından alınıp giyilebilirdi.⁶²⁷ Dokuma tarzı ürünler sadece Yemen’de üretilmemekteydi. Arap Yarımadası’nın başka yerlerinde dokunanlar, tüccarlar tarafından alınarak hem panayırılarda satılır hem de başka memleketlere de ihraç edilirdi.⁶²⁸

İşlem gören deriler de satılan ürünler arasında bulunurdu. Nitekim dabaklanan deriler tüccarlar tarafından satın alınarak uzak yerlerde kurulan panayırlara götürülürdü. Bu türdeki deriler, su ve şarabı taşımada kullanılan kırba ile tereyağı, sevik ve koku gibi türleri korumak için de saklama kabı üretiminde kullanılırdı. Ayrıca hem ayakkabı hem de kemer yapımında bunlardan istifade edilirdi. Bir başka kullanım alanı da süstür. Nitekim farklı renkteki boncukların deriye dizilmesi sonucunda kolye, bileklik veya kemer gibi aksesuarlar, İslâmiyet’ten önceki dönemde Araplar tarafından süs amacıyla kullanılmıştır.⁶²⁹ Bir başka kullanım alanı da çadırlardır. Bedevi Araplar, çölde barınmak amacıyla kullanmış oldukları çadırların yapımında deriden de faydalanırlardı.⁶³⁰ Derinin bu kadar geniş bir kullanım alanına sahip olması, ona olan talebin de artmasını sağlamıştır.

Araplar deriyi dabaklayarak sofraya yapımında kullanırdı. Bu üründen yapılan sofrayla da cömertliklerini göstermek adına yolculara yemek ikram ederlerdi.⁶³¹ Dabaklama işlemi sadece deri ile sınırlı olmamıştır. Hayvanların içkembeleri de dabaklamaya tabi tutulmuş ve koku saklama tulumu şeklinde kullanılmıştır. Nitekim câhiliye şairlerinden olan A’sa, ünlü şair Selâme b. Cendel’in yanına giderek onu öven bir şiir söylemiştir. Selâme, okumuş olduğu bu şiirden dolayı A’sa’ya yüz deveyle beraber içi amber kokusuyla dolu olan dabaklanmış bir içkembe hediye etmiştir. A’sa da bunu Hîre’de üç yüz deve karşılığında satmıştır.⁶³² Buradaki

⁶²⁶ Ahmed Abbas Sâlih, *el-Yemîn ve'l-Yesâr fi'l-İslâm* (Beyrut: Müessesetü'l-Arabiyye, 1973), 24.

⁶²⁷ Ali, *el-Mufasssal fî tarihi'l-'Arab kable'l-İslâm*, 14/285.

⁶²⁸ İbrâhim, *Esvâku'l-Arab et-ticariyye*, 111.

⁶²⁹ Ali, *el-Mufasssal fî tarihi'l-'Arab kable'l-İslâm*, 14/276, 279.

⁶³⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 13/20.

⁶³¹ Câhiz, *er-Resâil*, 4/116.

⁶³² İsfahânî, *el-Egânî*, 9/146.

sayılarda abartı olma ihtimali mümkün olmakla beraber sunmuş olduğu bilgi önemlidir ki bu da dabağlama işleminin sadece deri ile sınırlı olmadığıdır.

Mekkelilerin Hicaz dışındaki yerlere taşıdıkları ticaret ürünlerinin başında işlenen deri de bulunurdu.⁶³³ Nitekim onlar, bunu Yemen ve Tâif'ten toplayarak Şam ve Irak gibi yerlere götürüp orada bulunan panayırlarda satışa sunarlardı.⁶³⁴ Hz. Ömer'in Mubertişliğin⁶³⁵ yanı sıra deri ticaretiyle de ilgilendiği ifade edilmektedir.⁶³⁶ Deri işlemede altının da kullanıldığı olmuştur. Bu işleme tabi tutulan deriler dikkatli bir şekilde işlendikten sonra iyice parlatılıp sonrasında da altınla süslenir ve bunlara "El-Muzahib" denilirdi.⁶³⁷ Fakat bunlar hem kaliteli hem de pahalı olduğundan ancak zengin kişiler tarafından tercih edilirdi.⁶³⁸ Zenginlerin; evlerinde bulunan bazı malzemeleri, altınla süslenen derilerle kaplamalarının, gelen misafirlere maddi durumlarının iyi olduğunu göstermek için yaptıkları düşünülmektedir.

Arap Yarımadası'nda çeşitli meslek grupları bulunurdu. Gerek giyim gerekse başka sektörde önemli bir yere sahip olan dericilik de bunlardan biri olarak kabul edilir. Bu alanda Tâif önemli bir şehir konumundaydı.⁶³⁹ Nitekim burada deri dabağlama sanayisi bir hayli ilerlemiş ve gelişmiştir. Dabaklanarak işlenmiş olan deriye "Edîm" denilirdi. Ondan üretilmiş olan bazı elbiselerin kullanımları konusunda ilginç bilgiler bulunmaktadır. Sadece kadın ve çocuklar tarafından giyilebilen bir elbise türü olan "Raht", Tâif'te üretilirdi. Bu elbise, sadece diz kapağı ile göbek bağı arasında kalan bölgeyi örtmekte olup genelde adetli kadınlar tarafından giyilirdi. Ayrıca insanlar Kâbe'yi çıplak bir şekilde tavaf ettiklerinde kadınlar bunu giyerek tavaflarını yapardı.⁶⁴⁰

Derileriyle meşhur olan bir başka yer de Yemen'de yer alan Curaş'tır. Bu şehrin hem derileri hem de develeri oldukça meşhurdur.⁶⁴¹ Burada bulunan dabakhaneler vasıtasıyla deriler işlenerek satışa sunulurdu. Bu açıdan deri, onların ticaret hayatında önemli bir yere sahiptir.⁶⁴²

⁶³³ Müslümanlar, Bedir Savaşı'nda müşriklere ait olan yüz elli deveyi ele geçirdiklerinde bunların taşıdıkları yüklerin arasında çokça işlenmiş deri bulunmaktaydı. Vakîdî, *el-Meğâzî*, 1/102.

⁶³⁴ Hicaz bölgesinde işlenerek kullanıma hazır hale gelen deriler iyi bir kaliteye sahip olmuşlardı. Taberî'nin aktarmış olduğu bir rivayete göre Necaşi, Hicaz'dan kendisine deri hediye edilmesini severdi. Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 3/30.

⁶³⁵ Mubertiş, alıcı ile satıcı arasında bulunan kişi demektir. Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Cevzî, *Garîbü'l-hadîs*, thk. Abdu'l-mu'ti Emin Kal'aci (Beyrut: Dâru'l-Kutub'il-İlmiyye, 1405/1985), 1/66; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 17/73.

⁶³⁶ Şeybânî, *el-Kesb*, 41.

⁶³⁷ Altınla süslenen kemerlere mezahib denilirdi. Bu işlemde kullanılan altın sıralar, birbirinin üstüne gelecek şekilde işlenirdi. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 1/395; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 2/453.

⁶³⁸ Ali, *el-Mufasssal fî tarihi'l-'Arab kable'l-İslâm*, 13/293.

⁶³⁹ Tâif'te şehri ikiye bölen bir vadi bulunmaktaydı. Söz konusu olan bu vadinin sularına, deri dabağlamada kullanılan atık suları da karışmakta ve bu durum ağır bir kokunun oluşmasına neden olmaktaydı. Bu koku o kadar etkiliydi ki vadinin üzerinde uçan kuşlar bundan etkilenerek yere düşmekteydi. Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 4/9; Kazvîni, *Âsârü'l-bilâd*, 98.

⁶⁴⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 7/306; 12/9; Apak, *Cahiliye Döneminde Ekonomik Hayat*, 79.

⁶⁴¹ Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 2/126.

⁶⁴² İdrîsî, *Nüzhetu'l-müştâk*, 1/146.

Deri işleme konusunda Yemen'in bir başka önemli beldesi de Sa'dadır. Burada hem sığır derilerinden hem de başka hayvanların derilerinden nalınlar üretilirdi.⁶⁴³

Zülmecâz panayırı'nda deri satışı yapılmıştır. Nâbiga ez-Zübyani'nin bir anısı bu durumu ortaya koymaktadır. Buna göre; O, Zülmecâz panayırı'nda devenin üzerindeyken bir kadın şöyle seslenmiştir: "İçinizde yükü hafif olup da deri satın alacak kimse var mı?" bu ses üzerine ürken deve, eğerle beraber Nâbiga'yı da düşürecekti.⁶⁴⁴ Ukâz panayırı'nda da deri satışı yapıldığı olmuştur. İnsanlar burada "Es-Sirhe" adındaki bir ağacın etrafında toplanarak hem muhabbetlerini ederlerdi hem de işlenen derilerin satışını yaparlardı. Bu panayırdaki satılan deri ürünleri, Ukâz'la özdeşleştiğinden ona "Edim Ukâz" denilirdi.⁶⁴⁵

2.7.2.2. Silah Ürünleri

Kılıç, ok, mızrak gibi silah çeşitleri, önemli ticari ürünler arasında bulunurdu.⁶⁴⁶ Nitekim çölde yaşayan bedeviler, canlarının ve hayvanlarının; ticaretle meşgul olan tüccarlar da hem kendilerini hem de taşımış oldukları ürünlerin güvenliğini sağlamak için bu tür silahlara ihtiyaç duyardı. Bütün bu gelişmeler hem silahlara olan ihtiyacı arttırmış hem de panayırlarda ticaretinin yapılmasını sağlamıştır. Bu alandaki ticaretten elde edilen kâr diğer ticaretlere nazaran daha fazlaydı. Haliyle bu da tüccarların bu alana yönelmesini sağlamıştır denilebilir.⁶⁴⁷

Bazı büyük panayırlar, satışa sunulan ürünlerle meşhur olmuştur. Bunlardan biri olan Busrâ panayırı hem parlak kılıç hem de güzel şarap satışı konusunda bir şöhrete kavuşmuştur.⁶⁴⁸ Ukâz panayırı'nda da benzer bir durum bulunurdu. Bahreyn'in Hat⁶⁴⁹ şehrinde üretilen ve "Hattiye" adıyla bilinen mızrakların satışı burada belli bir üne kavuşmuştur. Ayrıca Bahreyn'de Redîne adındaki bir kadın tarafından tasarlanan ve muhtemelen bundan dolayı da adına "Reddiniye"⁶⁵⁰ denilen mızraklar da meşhur olmuştur.⁶⁵¹

Ukâz panayırı'nda bazen intikamın alındığını göstermek amacıyla silahların satıldığı olmuştur. Buna göre; Tağlibli bir kâhin olan Hıms'ın oğlu, babasını öldüren Haris b. Zalim'i öldürerek

⁶⁴³ Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, 189; Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, 5/39.

⁶⁴⁴ Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk es-Sikkît, *el-Elfâz*, thk. Fahrettin Kubavet (Mektebet Lübnan, 1998), 353; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 12/121.

⁶⁴⁵ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-ayn*, 1/195-196; Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *el-Me'âni'l-kebîr fî ebyâti'l-me'âni*, thk. Salim Karnuki (Haydarabad: Dâiretü'l-Maarifi'l-'Usmaniyye, 1368/1949), 2/806; Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 4/142.

⁶⁴⁶ Araplar, demirden elde edilen ürünleri genelde başka yerlerden ithal ederlerdi. Onlar Hindistan'da üretilen kılıçlarla övünürlerdi. Ali, *el-Mufasssal fî tarihi'l-'Arab kable'l-İslâm*, 13/237.

⁶⁴⁷ Ali, *el-Mufasssal fî tarihi'l-'Arab kable'l-İslâm*, 13/308.

⁶⁴⁸ Sahnâb, *İlâf Kureys Rihletes'-Şitai ves-Sayf*, 389.

⁶⁴⁹ Mızrak satışı ile meşhur olan bu yer Bahreyn'de bulunmaktaydı. Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 2/359.

⁶⁵⁰ Redîne, sahil kenarında mızrak üretilimi konusunda belli bir şöhrete ulaşmış bir köydür. Hemdânî, *Sıfat Cezîreti'l-'Arab*, 179.

⁶⁵¹ Sahnâb, *İlâf Kureys Rihletes'-Şitai ves-Sayf*, 394.

babasının intikamını almış ve bunu başardığını göstermek adına da Haris'in kılıcını panayırda satmıştır. Olay şöyle gerçekleşmiştir: Haris b. Zalim, iki karısıyla beraber Gassânî krallarından birisinin yanına gitmiştir. Bu kralın Numan veya Yezid b. Amr el-Gassânî olduğu ifade edilir. Haris'in hanımlarından birisi, hamile olup hayvan iç yağına aşermiş ve bu konuda baya ısrarcı olmuştur. Karısının isteğini yerine getirmek isteyen Haris, krala ait bir dişi deveyi vadinin içinde kesmiş ve ondan eşine yağ getirmiştir. Kadın da doyana kadar yedikten sonra artan yağı yanında bulunan tuluma doldurarak evine götürmüştür. Belli bir zaman sonra krala ait olan devenin kaybolduğu anlaşılmış ve onu bulmak için de arama çalışmaları başlamıştır. Ancak aramalar neticesinde onun, bilinmeyen birisi tarafından kesildiği ve sadece hörgücünün alındığı krala haber verilmiştir. Kral da devenin kim tarafından kesildiğini öğrenmek için Tağlibli bir kâhin olan el-Hıms'a haber göndermiştir. Hıms, bunu yapan kişinin Haris olduğunu söylemiş ancak kral bunun mümkün olmadığını nitekim Haris'in ondan emân aldığını belirtmiştir. Kâhin de bunu öğrenmek için bir kadının Haris'in hamile olan eşinin yanına gidip ondan yağ istemesi gerektiğini belirtmiştir. Kral, kâhinin dediğini yaparak bir kadını eve göndermiştir. Ancak Haris, gelen bu kadını öldürülerek eve gömmüştür. Bu sayede Haris'in deveyi kestiğini anlamış olan kral, Harisin taşınmasını emretmiştir. Hıms da Haris'in evine gelip yerleşmiştir. Haris, yaptıklarına karşılık Hıms'ı öldürmüştür ancak kendisi de esir alınmıştır. Kral, öldürülen Hıms'ın oğlundan babasına karşılık Haris'i öldürmesini istemiş, o da bunu yerine getirerek babasının intikamını almıştır. Tabi o, bunu kanıtlamak için de Haris'in kılıcını satmak üzere Ukâz panayırına götürmüştür. Kays b. Züheyr b. Cezime de bu kılıcı satın alan kişi olmuştur.⁶⁵²

2.7.2.3. Kozmetik Ürünleri

İslâm öncesi Araplarda koku ve baharat alanlarında yapılan ticaret oldukça işlek bir durumdaydı. Parfüm, panayırlarda satılan önemli ürünler arasında yer almaktaydı. Bazı tüccarlar sadece bu işin ticaretiyle ilgilenmiş ve bu alanda belli bir üne kavuşmuştur. Nitekim Abdullah b. Ebî Rebîa, Yemen'de üretilen kokuları Mekke'ye getirip satardı.⁶⁵³ Ayrıca O, Yemen'den almış olduğu kokuları satması için Mekke'de bulunan annesi Esmâ bt. Mahreme'ye de bazen gönderirdi. Annesi, gelen kokuları şişelere doldurup tarttıktan sonra onları peşin veya borç karşılığında satardı. Borç karşılığında satış yaptığı zaman da bunu bir yere yazardı.⁶⁵⁴ Yemen ve diğer başka yerlerden Esmâ'ya gelen kokular oldukça iyi ve kaliteli olduğundan Mekke şehri bu konuda bir şöhret kazanmıştır.⁶⁵⁵ Kokuya önem veren Mekkeli kadın ve erkekler bundan çok sayıda almayı ihmal etmezdi. Anlatıldığına göre İbn Mes'ud'un komşuları,

⁶⁵² İbn Abdірabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 6/17; İsfahânî, *el-Egânî*, 10/123-125; Emin, *Feyzu'l Hâtır*, 256.

⁶⁵³ Derâdike, "İlâf Kureys", 56.

⁶⁵⁴ Bu yöntem günümüzdeki veresiye defterine benzeyen bir uygulama gibi olmalıdır.

⁶⁵⁵ Vakidî, *el-Meğâzî*, 1/89; İsfahânî, *el-Egânî*, 1/74; Ali, *el-Mufassal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, 13/293; Derâdike, "İlâf Kureys", 57. Esmâ, koku satışını Hz. Ömer'in hilafeti döneminde de yapmıştır. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 8/300.

onun dışarı çıktığını sürünmüş olduğu kokudan anlardı. Tabi bu anlatımda abartı payı muhakkak vardır. Ancak bundan Mekke şehrinde parfüme ne kadar önem verildiğini anlamak da mümkündür. Buna benzer bir durum da İbn Abbas ile ilgilidir. Buna göre; o, tüm vücuduna koku sürüp dışarı çıkardı ki sokaktan geçtiği zaman insanlar şöyle derdi: "İbn Abbas mı geçti yoksa koku mu".⁶⁵⁶

Panayırarda kokunun satıldığı özel yerler bulunurdu. Câhiliye şairlerinden biri olan Ebû Hırâş el-Hüzelî, eşiyile beraber Mekke'ye gelmiş ve çarşıda koku satın alması için eşini aktar dükkânına bırakmıştır.⁶⁵⁷ Ukâz panayırında seyyar olarak dolaşan aktarların yanında koku, ilaç, bitkisel otlar ile misk ve güzel kokuya sahip olan parfümler de bulunurdu. Ayrıca küçük baş hayvanları tedavi eden baytarlar, marangozlar, kumaş ile silah satışı yapan demir ve kumaş tüccarları da eksik olmazdı.⁶⁵⁸

Kozmetik alanda kullanılan ürünlerin de ticarete önemli bir yeri ve payı vardı. Güney Arapları'nın en önemli ticaret ürünlerinin arasında koku yer almaktaydı. Bahur veya tütsü türü ürünler, ibadet mekânlarının ve putların tütsülenmesinde kullanıldığından bir hayli öneme sahip olmuştur. Onların kullanım alanı bununla da sınırlı olmayıp gelen misafirlere ve elbiselerine de sürülürdü. Kokulardan en çok bilineni hind çubuğu olup buna "Kıst" da denilirdi. Bunun "Arap kıstı" şeklinde bilineni de vardı.⁶⁵⁹

Mekkeliler, önemli bir mabet olan Kâbe'nin güzel bir şekilde kokmasına önem vermiş ve bunun için de satın aldıkları bazı kokuları Kâbe'de kullanmışlardır. Anlatıldığına göre Hz. Aişe bu işe önem verenler arasında olmuştur. Kendisine göre; Kâbe'ye hoş bir koku sürmek, ona altın ve gümüş hediye etmekten daha iyiydi.⁶⁶⁰ Yine Hz. Aişe kaynaklı bir başka rivayete göre; Hz. Peygamber, Hindistan bölgesinden gelen zerire adındaki bir koku türünü ihramına sürmüştür.⁶⁶¹

Tütsü ve bahur gibi kozmetik ürünler, Bizanslılar için de oldukça kıymetliydi. Nitekim onlar, kokuları dini amaçlarla hem kilise hem de saraylarında kullanmış ve bundan dolayı da ticaretine önem vermişlerdir.⁶⁶² Kozmetik ve tedavi ürünleri tüccarlara satılmak üzere tapınak veya ibadethanelerde bulunan depolarda stoklanırdı. Muhtemelen bunlardan yüksek oranda bir kazanç sağlanmaktaydı. Aksi takdirde bunlar depolanmazdı.⁶⁶³

⁶⁵⁶ İbn Kuteybe, *Uyünü'l-Ahbâr*, 1/421-422; İbrâhim, *Esvâku'l-Arab et-ticariyye*, 127.

⁶⁵⁷ İsfahânî, *el-Egânî*, 21/211-212.

⁶⁵⁸ Sahnâb, *İlâf Kureys Rihletes'-Şitai ves-Sayf*, 394.

⁶⁵⁹ Ali, *el-Mufassal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, 13/237.

⁶⁶⁰ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/257.

⁶⁶¹ Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 11/367; Ali, *el-Mufassal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, 13/240.

⁶⁶² Yüksel, *Ticârî Hayat*, 14.

⁶⁶³ Ali, *el-Mufassal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, 13/240.

Kozmetik ürünlerinde tercih edilen bir başka iki ürün ise misk ve anberdi. Misk, oldukça önemli ve pahalı bir tür olduğundan şişelerde saklanırdı. Araplar, ona koklanmış anlamına gelen “Meşmum” şeklinde özel bir isim de vermişlerdir. Misk türleri ve farklı cinsleri bulunurdu. En iyi olanı et-Tibeti’dir. Bundan sonra gelen ise Seğdi ile Sini’dir. Kalite ve tercih edilirlilik açısından miskten sonra anber gelirdi. Anberin en kalitelisi Umman bölgesinin Şihr şehrinde gelirdi. Bunun dışındaki bir başka ürün de oldukça pahalı ve kıymetli olan Mur’dur. Bu hem yerel hem de uluslararası ticarete bir paya sahiptir. Onu böyle farklı kılan durumsa kullanım alanlarıdır. Nitekim o; dini ritüellerde, mabetlerde, mumyalama ve tedavi gibi alanlarda kullanılırdı.⁶⁶⁴

Kozmetiğin önemli ürünlerinden biri de anber olup hediye amacıyla da kullanılırdı. Kralların yanı sıra kendi toplumunda önemli olan liderler, gelen değerli misafirlerine hediye olarak onu takdim ederlerdi. Nitekim Abdülmuttalib’in de içinde bulunduğu Kureyş kabilesinin önde gelenleri, bir defasında Seyf b. Zûyezen’i ziyaret etmişlerdir. Seyf de gelen bu kişilere birtakım hediyeler sunmuştur. Onun vermiş olduğu hediyelerin arasında anber de bulunmuştur.⁶⁶⁵

Koku çeşitleri, kadın ve erkeklere uygun olanlar şeklinde bir ayrıma tabi tutulurdu. Buna göre; misk ve anber gibi ürünler erkekler tarafından, haluk ile za’feran da kadınlar tarafından kullanılmıştır.⁶⁶⁶

2.7.3. Hayvan ve ürünleri

Panayırlarda hayvan ürünlerinin satıldığı ile ilgili kaynaklarda rivayetler bulunmaktadır. Ancak bu alanlarda hayvanların satıldığı ile ilgili birkaç bilgi dışında herhangi bir malumat bulunmamaktadır. Hayvanların panayırlara götürülme işlemi zahmetli ve maliyetli bir iş olduğundan onların uzak mesafelerde kurulan panayırlara götürülüp satılmadığı düşünülmektedir. Muhtemelen bu satışlar, hayvanların buldukları şehirlerde kurulan yerel panayırlarda yapılmıştır. Fakat bu durumu kanıtlayacak herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Panayırlar konusunu inceleyen bir Arap yazar da benzer bir sonuca varmıştır. Kendisi bu sonuca, Hz. Peygamber’e ait olan hayvanların satın alındığına dair bulunan rivayetlerden ulaşmıştır.⁶⁶⁷ Ezrakî’nin aktardığına göre, Mekke’nin fethedildiği günde insanlar Hz. Peygamber’e Sûkulganem’de⁶⁶⁸ biat etmişlerdir.⁶⁶⁹

Hz. Ebû Bekir, Allah Resulünün binmiş olduğu kasva adlı deveyle beraber bir başka deveyi de 800 dirheme satın almıştır. Bir başka rivayete göre de Hz. Peygamber, Medine’de Benî

⁶⁶⁴ Ya’kûbî, *Kitâbü’l-Büldân*, 208-209; Ali, *el-Mufasssal fî tarihi’l-Arab kable’l-İslâm*, 13/238.

⁶⁶⁵ İbn Abdîrabbih, *el-İkdü’l-ferîd*, 1/293; İbrâhim, *Esvâku’l-Arab et-ticariyye*, 128.

⁶⁶⁶ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 10/91; Zebîdî, *Tâcü’l-arûs*, 25/257; Ali, *el-Mufasssal fî tarihi’l-Arab kable’l-İslâm*, 13/240.

⁶⁶⁷ İbrâhim, *Esvâku’l-Arab et-ticariyye*, 109.

⁶⁶⁸ Ganem, koyun demektir.

⁶⁶⁹ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 2/271.

Fezare'den on okka karşılığında bir at satın almıştır.⁶⁷⁰ Ancak bu satın alma işleminin panayırdamı yoksa başka yerde mi gerçekleştiği ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır.

Panayırlarda hayvan satışının yapıldığıyla ilgili birkaç rivayetin bulunduğu yukarıda belirtilmiş, şimdi onla aktarılacaktır. Buna göre; Evs b. Hudsan en-Nasri, parasını gelecek yıl almak üzere Kinâne kabilesinden birisine bir şeyler satmıştır. Ancak ücretin teslim edileceği tarihte Kinâneli, borcunu ödemediği gibi onu da inkâr etmiştir. Bunun üzerine Evs hem bu kişiyi hem de kabilesini küçük düşürmek ve alaya almak adına yanında bir maymunla Ukâz panayırı'na gelmiş ve şöyle seslenmiştir: "*Kinâne kabilesinden falancaya olan borcuma karşılık bendeki bu maymun gibisini bana satacak bir kimse var mı?*" bu sözlerin söylendiği sırada oradan geçmekte olan bir Kinâneli bu duruma hiddetlenerek elindeki kılıçla maymuna vurarak onu öldürmüştür. Her iki taraf da kabilesini bu durumdan haberdar ederek panayıra çağırmıştır. Karşı karşıya gelen taraflar arasında tam savaş yaşanacakken diğer kabilelerin araya girmesiyle barış sağlanmıştır.⁶⁷¹ Bu olayda dikkat çekici olan husus, maymunun bir utanç ve rencide edici kabul edilmesidir. Bir başka bilgiye göreyse tavuklar da panayırlarda satılırdı.⁶⁷² Ancak hangi panayırdamı ve ne zaman satıldığı tam olarak belli değildir.

Sa'd b. Zeyd Menat b. Temîm ile ilgili anlatıldığına göre o, panayırların kurulduğu mevsimde keçilerle beraber bir panayıra gitmiş ve onları bir yere bağlamıştır. Sa'd, keçileri bağladıktan sonra da şöyle demiştir: "Her kim bu keçilerden bir oğlak alırsa oğlak onundur" fakat hiç kimse onun keçilerine dokunmamıştır.⁶⁷³ Sa'd'ın keçileri satmak için götürdüğüne dair bir malumat bulunmamaktadır. Ayrıca başka kaynakta bu durumun panayırdamı gerçekleşmediği de aktarılmaktadır.⁶⁷⁴ Bu konuyla ilgili aktarılan bilgiler dışında herhangi bir malumat bulunmamaktadır. Bunlardan da panayırlarda herhangi bir hayvan satışının yapıldığını söylemek çok zordur.

2.7.3.1. Hayvan Ürünleri

Panayırlarda hayvan ürünlerinin satıldığına dair kaynaklarda malumat bulunmamaktadır. Ancak Ukâz'da tereyağı satışı yapıldığına dair bir rivayet bulunmaktadır. Buna göre; Havvat b. Cübeyr el-Ensari, burada tereyağı satan bir kadına denk gelmiştir. Kadının yanında, içi tereyağı dolu olan iki tulum bulunmaktaydı. Havvat, yağların tadına bakmak için tulumların ağızlarını açtıktan sonra her birisini kadının bir eline tutuşturmuştur. Yağın dökülmesinden endişelenen

⁶⁷⁰ Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 3/173, 175.

⁶⁷¹ İbn Habîb, *el-Münemmak*, 160-161; İbn Abdırabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 3/102; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, 1/527.

⁶⁷² Ali, *el-Mufasssal fi tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, 14/263.

⁶⁷³ Nîsâbü'rî, *Mecma'u'l-emsâl*, 2/212. Bundan dolayı da kendisine, oğlak anlamına gelen fizr lakabı verilmişti. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 5/54.

⁶⁷⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1/773.

kadın, tulumları sıkı bir şekilde tutarken onun bu durumundan faydalanan Havvat da kadının arkasına geçerek ona tecavüz etmiştir.⁶⁷⁵

Ukâz panayırı ele alınırken değinilen bir bilgiye göre; Hevâzin kabilesi, Züheyr b. Cezîme'ye vergi ödemekteydi. Bu vergiyse tereyağı, süzme yoğurt ve koyun gibi ürünlerden oluşmaktaydı.⁶⁷⁶ Aktarılan bu bilgilerden, hayvan ürünlerinden olan tereyağı ve süzme yoğurdun panayırlarda satılmış olabileceği düşünülmektedir.

2.7.4. Köleler

Köle veya cariyeler, savaş yoluyla veya esir pazarlarından satın alınmak kaydıyla elde edilirdi. Habeşistan'dan veya başka komşu memleketlerden getirilenler, tüccarlar tarafından belli zamanlarda ve yerlerde kurulan panayırlara götürülerek satılırdı. Adnânîler'den esir ticareti yapanların en önemlisi Kureyş kabilesiydi. Nitekim onlardan biri olan Abdullah b. Cüd'an, Câhiliye Dönemi'nde hem esir tüccarı hem de cariyeye satışı ile ilgilenmiş ve bu konuda baya bir şöhrete sahip olmuştur.⁶⁷⁷

Köleler, siyah ve beyaz olanlar şeklinde bir ayırımı tabi tutulurdu. Siyah tenli olanlar, Afrika bölgesinden Mekke'ye getirilip burada da zengin kişiler tarafından farklı işlerde çalıştırılmak üzere satın alınırdı. Beyaz tenli olanlar ise genelde İran ve Bizanslıların elinde bulunur ve onlar, bu ülkelerdeki köle pazarlarında satılırdı. Bu tür panayırlardan alınanlar da satılmak üzere Arap Yarımadası'na getirilirdi.⁶⁷⁸

Afrika'nın doğu sahillerinden toplanan zenci köleler Aduli limanında toplanır ve gemilerle Yemen ile Arap Yarımadası'nın diğer şehirlerine getirilirdi. Yemen, köle ticaretinin merkezi olarak kabul edilirdi. Bunun yanında beyaz köleler de Şam ve Irak'tan getirilirdi. Kölelerin satışı ise hem daimî hem de geçici olarak kurulan panayırlarda yapılırdı. Kölelerin yanı sıra farklı memleketlerden getirilmiş olan cariyelerin de satışı yapılırdı. Nitekim Benî Mahzûm kabilesinin Yunan asıllı cariyeleri bulunmaktaydı. Ayrıca Mekke'de Hristiyan dinine mensup olan fars asıllı cariyeler de bulunmaktaydı.⁶⁷⁹ Nitekim İslâmiyet'ten önceki dönemde Mekke'de bulunan kölelerin çoğu şehir dışından getirilirdi.⁶⁸⁰ Kureyş kabilesi, Rum ve Fars asıllı köleleri satın alıp onları Hicaz'ın üç önemli şehri Mekke, Medine ve Tâif'e getirerek buralarda kurulan

⁶⁷⁵ Seâlibî, *Simâru'l-kulûb*, 293.

⁶⁷⁶ İsfahânî, *el-Eğânî*, 11/87; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 1/501; Emin, *Feyzu'l Hâtır*, 257.

⁶⁷⁷ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 576; Çağatay, *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, 119.

⁶⁷⁸ Cündî, *Fî Târîhi'l-Edebi'l-Cahilî*, 82.

⁶⁷⁹ Yüksel, *Ticârî Hayat*, 66; Fethi Abdülaziz Haddâd, "el-'Abîd ve'l-İmâ fi nusûs şibh el-cezîreti'l-Arabiyyeti kable'l-İslâm", *Ebcedyât* 1/1 (2006), 9-10.

⁶⁸⁰ Haddâd, "el-'Abîd ve'l-İmâ fi nusûs şibh el-cezîreti'l-Arabiyyeti kable'l-İslâm", 11.

panayırlarda satardı.⁶⁸¹ Kays b. Aylân kabilesine mensup olan Selâme bt. Ma'kil, amcası tarafından Medine'ye getirilerek Hubab b. Amr'a köle olarak satılmıştır.⁶⁸²

Araplara göre; köleler, oldukça önemli ve gerekli kabul edilirdi. Nitekim evlerde kölenin bulunması Arapların önde gelen kişileri açısından bir zenginlik işareti kabul edilmekteydi. Bu açıdan onlar, evlerinin kölesiz bir şekilde kalmamasına özen göstermekteydiler. Bu durum köle ticaretinin önemini arttırdığı gibi buradan elde edilen kazancın da artmasını sağlamıştır. Bu alandaki ticaret, Mekke'deki çarşıların yanı sıra Hubâşe panayırı'nda da yapılırdı. Köle ve cariyeler, panayırlarda kendileri için özel olarak ayrılan yerlerde bulunurdu.⁶⁸³

İslâmiyet'in gelmesinden kısa bir süre önce Mekkeli tüccarlar vasıtasıyla gerek yabancı yerlerden gerekse Hicaz bölgesinden getirilmiş olan birçok köle, bu bölgede kurulmuş olan panayırlarda satılmıştır.⁶⁸⁴ Abdullah b. Cüd'an, Süheyl b. Sinan'ı Ukâz panayırı'nda Kelb kabilesinden köle olarak satın almıştır.⁶⁸⁵ Amr b. As'ın annesi Nâbiga bt. Abdullah'ın Ukâz panayırı'nda köle olarak satıldığını gören Abdullah b. Cüd'an, onu satın almış sonrasında da Âs b. Vâil'e vermiştir.⁶⁸⁶

Hz. Hatice'nin kölesi olan Zeyd b. Harise, Hakîm b. Hizâm tarafından Ukâz panayırı'ndan satın alınarak Hz. Hatice'ye teslim edilmiştir.⁶⁸⁷ Mekke'de Müslümanlığını açıklayan ilk kişilerden biri kabul edilen Habbab b. Eret de Irak bölgesinden esir alınıp Mekke'de köle diye satılmıştır.⁶⁸⁸ Tanınmış bir sahâbe olan Süheyb b. Sinan er-Rûmî de Mekke'de satılan kölelerdendir. O, Musul bölgesinin bir köyünde ailesiyle beraber yaşarken köyleri, Bizanslılar tarafından basılmış ve küçük yaşlarda olan Süheyb de esir olarak alınmıştır. Bir müddet Rumlar'ın elinde kaldıktan sonra Kelb kabilesi⁶⁸⁹ tarafından satın alınan Süheyb, Mekke'ye getirilmiş ve burada da Abdullah b. Cüd'an'a satılmıştır.⁶⁹⁰ Süheyb'in oldukça fazla malla beraber Bizanslıların elinden kaçtığı ve sonrasında da Mekke'ye gelerek Abdullah b. Cüd'an'la anlaştığı şeklinde bir bilgi bulunmaktadır.⁶⁹¹ Ancak o, Medine'ye hicret etmek istediğinde elindeki malları da almak

⁶⁸¹ Ali Hatalmış, *İslam Toplumunda Kölelik ve Cariyelik* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2012), 190.

⁶⁸² Ebû Dâvûd, "Kitabü'l-İtk", 8.

⁶⁸³ Sahhâb, *İlâf Kureys Rihleteş'-Şitai ves-Sayf*, 381.

⁶⁸⁴ Hatalmış, *İslam Toplumunda Kölelik ve Cariyelik*, 187.

⁶⁸⁵ İbn Habîb, *el-Münemmak*, 257.

⁶⁸⁶ İbn Abdirabbih, *İkdü'l-ferîd*, 1/52.

⁶⁸⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/497.

⁶⁸⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/165; M. Yaşar Kandemir, "Habbâb b. Eret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/340.

⁶⁸⁹ Kelb kabilesi, köle satışları ile meşhur olup kendisi Dûmetülcendel panayırı'nda köle satışında bulunurdu. Panayırlarda satmak üzere götürmüş olduğu köle ve cariyeleri, onlar için ayrılmış olan kıl çadırların içinde bekletirdi. İbn Habîb, *el-Muhabber*, 264.

⁶⁹⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/226; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 264; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/180.

⁶⁹¹ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed İbn Abdilber, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Becavi (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1412/1992), 2/728.

istememiş fakat Müşrikler, bunları Mekke’de kazandığı için ona vermemişlerdir. Bu durum onun Bizanslıların elinden kaçarak gelmediğini göstermektedir.⁶⁹²

Küçük yaşlarda ailesinden kaçırılarak panayırlarda köle olarak satılanlar da olurdu. Buna göre; Asıl adı Yezid b. Ubeyd olan ve Sa’d b. Bekr kabilesine mensup olan Ebû Veceze, küçük yaşlardayken babasının peşinden giderken muhtemelen kaçırılmış ve Zülmecâz panayırı’nda Benî Sa’d kabilesine mensup bir kişi tarafından esir bir haldeyken satın alınarak köle edinilmiştir. Ebû Veceze, Hz. Ömer’in⁶⁹³ halifeliği döneminde onun yanına giderek halifeye durumunu anlatmıştır. Bunun üzerine halife, herhangi bir Arab’ın üzerinde esaretin söz konusu olamayacağını, kendisini satın alan bu adamın da ona iyilikte bulunduğunu belirttikten sonra dilerse serbest kalabileceğini dilerse de onun yanında hayatına devam edebileceğini söylemiş, ancak Ebû Veceze sahibinin yanında kalmayı tercih etmiştir.⁶⁹⁴

İslâmiyet’in ortaya çıkmasından kısa bir süre önce gerek Habeşistan’dan getirilen köleler gerekse Şam bölgesinden getirilen ve kendilerine “Kayne”⁶⁹⁵ denilen cariyelerin satışı parlamıştır.⁶⁹⁶ Kadınları süsleme, onların saç bakımlarıyla ilgilenme ve gelinleri düğüne hazırlama gibi görevleri ifa eden bu cariyeler, diğerlerine nazaran daha nitelikli olup kadın kuaförü olarak da iş görmekteydiler. Köle kökenli olan bu cariyelerin Hz. Peygamber devrinde özel isimleri bulunmakta ve bunlara “Mâşita”⁶⁹⁷ veya “Kayne” denilmekteydi.⁶⁹⁸ Bu tür özelliklere sahip olanların evliliklerde mehir olarak verildikleri de olmuştur. İbn Sa’d’ın aktarmış olduğu rivayete göre; Muttarif b. Abdullah b. eş-Şehîr, evlendiği sırada hanımına mehir olarak verdiklerinin arasında “Kayne” de bulunmuştur.⁶⁹⁹

Arap toplumunda, diğer memleketlerde olduğu gibi köle ve cariyenin önemli bir yeri vardır. Satılmak üzere diğer memleketlerden Arap Yarımadası’na özellikle de Hicaz’a köle ve cariyelerin getirilmesi ve onlar için panayırlarda özel yerlerin ve çadırların bulunması bunun en açık göstergesidir. İslâm öncesi Hicaz bölgesinde herkesin bir köle ve cariyeye sahip

⁶⁹² İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, 3/227-228.

⁶⁹³ Hz. Ömer’in de köle satın aldığı aktarılmaktadır. Buna göre; Hz. Ebû Bekir’in hilafetinde Hz. Ömer, hac emiri olarak gönderilmişti. O da Zülmecâz panayırı’ndan Eslem’i satın almıştı. İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, 5/10; Ebû’l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdîrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl fî esmâ’i’r-ricâl*, thk. Beşşar Avvad Ma’ruf (Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 1400/1980), 2/530.

⁶⁹⁴ İsfahânî, *el-Egânî*, 12/279.

⁶⁹⁵ Kadınları süsleyip onların saçını tarayan cariyeler için kullanılan bir isimdir. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Garîbü’l-hadîs*, thk. Muhammed Abdülmeid Hân (Haydarabad: Dâiretü’l-Maarif, 1384/1964), 4/132; Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs*, 36/32.

⁶⁹⁶ Sahnâb, *İlâf Kureys Rihletes’-Şitai ves-Sayf*, 394.

⁶⁹⁷ Kadınların saçlarını tarayan, süsleyen ve gelinleri düğüne hazırlayan bayana mâşita denir. İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 7/97; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muhît*, 687; Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs*, 20/106.

⁶⁹⁸ Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el-Hattâbî, *Garîbü’l-hadîs*, thk. Abdülkerim İbrahim el-Ğarbâvî (Dimaşk: Dâru’l-Fikr, 1402/1982), 1/654; 2/577; Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs*, 36/32; Azizova, *Hz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler*, 534, 535. Hz. Peygamber’in hanımlarından biri olan Ümmü Seleme, peygamber’in bir konuda insanlara açıklamada bulunduğunu duyunca saçını tarayan cariyesine yapmış olduğu işe ara vermesini söyleyerek peygamber’i dinlemeye başlamıştı. Müslim, “Kitabü’l-fezâil”, 29.

⁶⁹⁹ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, 7/145.

olmadığı, genel itibariyle de maddi imkânları iyi olan ve belli bir konuma sahip olan kişilerin evlerinde köle ve cariye olduğu düşünülmektedir. Muhtemelen bu durum, köle ve cariyeler için talep edilen fiyatların yüksek olmasından kaynaklanmıştır.

2.8. Satış Türleri

Araplar, İslâm öncesi dönemde kurmuş oldukları panayırlarda gerçekleştirmiş oldukları alışverişler için bazı satış yöntemleri geliştirmişlerdir. Ancak bu yöntemlerin bazılarında satıcı ile alıcının aldanma durumları söz konusu olabilmekteydi. Tabii bu satış türlerinin, hizmet veren bütün panayırlarda kullanıldığını söylemek doğru değildir. Bunlardan bazıları belli panayirlara özgüydü.⁷⁰⁰ Haklarında bilgi verilecek olan satış türleri dışında kalan bazı yöntemler daha bulunmaktadır. Ancak bunların panayırlarda uygulandığına dair bir malumat bulunmadığı gibi onların buralarda uygulanma ihtimalinin olmadığından onların zikredilmeleri uygun görülmemiştir.

2.8.1. Taş Atma

Bu satış yöntemine Bey'ul-hasâ denilirdi. Buna böyle bir isim verilmesinin nedeni, alıcıyla satıcı arasında geçen diyalogdan kaynaklanmaktaydı. Buna göre satıcı, ürünü alacak kişiye şöyle derdi: *"Senin için taş atarsam aramızdaki bu alışveriş gerçekleşmiş olur."* Alıcı da kendisine sunulan bu teklifi kabul ederdi.⁷⁰¹

Bey'ul-hasâ, İslâm'ın iptal etmiş olduğu câhiliye satışlarından biridir.⁷⁰² Bu satış türünün oldukça farklı yöntemleri bulunurdu. Satıcı, eline almış olduğu küçük bir çakıl taşı satmakta olduğu ürünlerin üzerine atar ve taş hangisinin üzerine gelirse de alıcı onu satın almak zorunda kalırdı. Elbise gibi giyilebilen ürünlerin yanı sıra arsa satışının da bu şekilde yapılabildiği aktarılır. Buna göre; elindeki arsayı satacak olan kişi, eline almış olduğu taşı atar ve taşın gitmiş olduğu yere kadar olan kısmı satardı. Bir başka usul de şöyleydi: satıcı, avucunun içine bir miktar çakıl taşı alır ve sonrasında bunları sayardı. Çıkan sayıya göre de elinde bulunan üründen satardı. Muhtemelen panayırlardaki giyecek ve yiyecek türü olan ürünlerin satışında buna başvurulurdu. Müslimde geçen bilgiye göre ise bu satış türünde elbise satın alacak olan kişi, satıcıya şöyle diyerek alışverişini gerçekleştirirdi: *"Eğer ben şu elbiseye taşı atarsam senden şu kadar fiyata satın almışım demektir"*⁷⁰³

⁷⁰⁰ Afgânî, *Esvâku'l-Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 46.

⁷⁰¹ Ebû İlsâ Muhammed b. İlsâ b. Sevre et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf (Beyrut: Dâru'l-Garb el-İslâmî, 1998), "Buyû", 17.

⁷⁰² Tirmizî, "Buyû", 17; Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *Sünen*, thk. Abdülfettah Ebû Ğudde (Halep: Mektebetü'l-Matbuatü'l-İslâmiyye, 1406/1986), "Kitabü'l-Buyû", 27.

⁷⁰³ Müslim, "Buyû", 4.

Bey'ul-hasâ yöntemi, küçükbaş hayvan satışında da kullanılmıştır. Buna göre; satışa konu olan hayvanlar geçerken, satıcı elindeki taşları atar ve hangi hayvanlara taş değerse de onlar satılırdı.⁷⁰⁴ Bu satış yöntemiyle hayvan alındığı gibi köle de satın alınırdı.⁷⁰⁵ Taşların atılması ile satış da tamamlanmış kabul edilirdi.⁷⁰⁶

İnsanlardan bir grup, satın almak istediği malın etrafında toplanarak bu ürünün sahibi ile pazarlık yapardı. Malın sahibi kimle anlaşırda o kişi, üzerinde anlaşılan mala taş atma hakkına sahip olurdu. Ancak bazen grubun hepsi aynı malı almak üzere anlaşabiliyordu. O zaman da hepsi alacakları malın üzerinde pazarlık yapıp yine hep birlikte taş atarlardı. Fakat bazen malın sahibini zarara sokmak üzere grubun hepsi kendi arasında anlaşma sağlayabiliyordu.⁷⁰⁷

Kaynaklar, bu satış türünün yöntemine ve nerelerde uygulandığına değinmekte fakat buna neden başvurulduğu ile ilgili en ufak bir detay veya ipucuna yer vermemektedirler. Bu durum da araştırmacıların konuyla ilgili doğru yorum yapmasını güçlendirmektedir. Satıcıların, ellerindeki ürünü sattıktan sonra onunla ilgili herhangi bir sorumluluğun altına girmemek adına bu yöntemle başvurmuş olmaları bir ihtimal gibi görünmektedir.

2.8.2. Mülânese

Mülânese yöntemi, muhtemelen giyilecek olan ürünlerin satışında kullanılmaktaydı. Nesâî'nin aktarmış olduğu rivayet bu konuda bize ipucu vermesi açısından önemlidir. Buna göre, iki kişinin gece vakti elbiseleri birbirlerine satması sırasında her taraf alacağı elbiseye sadece elle dokunarak karar verirdi. Ancak panayırlarda gece vakti alışverişin yaşanma ihtimalinin zayıf olduğu düşünülmektedir. Muhtemelen oralarda kumaş türü ürünlerin satışı sırasında alıcının kumaşı elleyerek onu alıp almayacağına karar verme durumu bulunmaktaydı. Bundan dolayı da bu yöntemle başvurulmuş olabilir.⁷⁰⁸ Bu satış türünün çeşitli şekilleri bulunmakta olup genel itibarıyla bu şöyle gerçekleşmekteydi: satıcı, elinde bulunan elbise veya kumaşı alıcıya belli bir ücret karşılığında satacağını belirtirdi. Ürünü alacak olan kişi de kumaşı veya elbiseyi eliyle kontrol eder ve sonra da satışı kabul ettiğini, cayma hakkının da bulunmadığını karşı tarafa belirtmesiyle işlem sona ererdi.⁷⁰⁹

Mülânese, İbn Habîb tarafından şöyle açıklanmıştır: ima etme anlamına gelmekte olup alıcı ve satıcının, satış işlemi sırasında hiçbir şekilde konuşmaya başvurmadan birbirlerine yapmış oldukları işaretlerle satışı gerçekleştirmelerine yarayan bir yöntemdir. İki taraf, satış işleminin

⁷⁰⁴ Âlûsî, *Bulûğu'l-Ereb*, 1/264-265.

⁷⁰⁵ Ebû Hâtim Muhammed İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, thk. Şuayb Arnavut (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1414/1993), "Beyu'l-menha anhu", 41.

⁷⁰⁶ İbrâhim, *Esvâku'l-Arab et-ticariyye*, 136.

⁷⁰⁷ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 264; Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-emkine*, 383.

⁷⁰⁸ Nesâî, "Kitabü'l-Buyû", 23.

⁷⁰⁹ Aynî, *Umdetü'l-karî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 11/266; Âlûsî, *Bulûğu'l-Ereb*, 1/265.

gerçekleşmesinden sonra birbirleriyle konuşurdu.⁷¹⁰ Ancak onun mülâmeze ile mülâmezeyi karıştırdığı düşünülmektedir. Nitekim mülâmeze, lmez (لمز) kelimesinden türemiş olup göz kırpmaya anlamına gelmektedir. Bir başka anlamı da kısık sesle beraber göz, baş ve dudaklarla ima etmedir.⁷¹¹ Özellikle de kumaş veya deri türü ürünlerin satışında uygulanan yöntemin dokunma anlamına gelen mülâmeze olması daha doğrudur.

İbn Habîb, el-Muhabber adlı eserinde San'a panayırı'nda bu satış türünün uygulandığını ve buna ces (الجس) denildiğini belirtmektedir.⁷¹² Ces, bir şeyin ne olduğunu öğrenebilmek için ona elle dokunmak demektir.⁷¹³ Diğer kaynaklarda bu satış türü mülâmeze şeklinde zikredildiği halde İbn Habîb'in neden bu şekilde bahsettiği bilinmemektedir.

2.8.3. Münâbeze

Nbz (نبد) kökünden türemiş olan bu kelimenin anlamı, kişinin elinde bulunan herhangi bir ürünü, önüne veya arkasına atmasıdır. Münâbeze'nin farklı anlamları bulunmakta olup ticaret alanındaki anlamıysa şöyledir: *"Kişi diğerine şunu der: elinde bulunan elbiseyi veya bir başka ürünü bana at veya ben sana atayım, lakin bu işlemin yapılması durumunda satış şu kadar bedele gerçekleşmiş olacaktır."* Bir başka görüşe göre de iki kişinin karşılıklı bir şekilde ellerinde bulunan ürünleri birbirlerine atmalarıyla bu işlem gerçekleşirdi. Kişiler, bu işlem sırasında ellerinde bulunan ürünleri hiçbir şekilde incelemeye tabi tutmayarak sadece onların satış fiyatını söylerdi.⁷¹⁴ Bu satış türüne aynı zamanda atma ve fırlatma anlamına gelen "Bey'ul-ilka" da denilirdi. İşlemin gerçekleşme şekline bakıldığında bu anlamı çağrıştırmaktadır.⁷¹⁵

Münâbeze'nin taş atma yoluyla gerçekleştiği ve bu yönüyle Bey'ul-hasâ'ya benzediği de ifade edilmektedir. Buna göre, atılan taş hangi elbise veya kumaşa isabet ederse onun satılacağı kararlaştırılmış olurdu. Fakat Bey'u'l-hasa'nın Münâbeze'den farklı bir satış olduğu görüşü daha güçlüdür.⁷¹⁶ Birbirine benzetilen bu iki satış türünün birbirinden çok farklı olduğu düşünülmektedir. Nitekim Münâbeze türünde iki kişinin de satıcı olabilme ihtimali bulunmaktadır. Fakat taş atma yönteminde kişi, satmak istediği ürünlerin hangisinin veya ne kadarının satılacağını belirlemek için elinde bulunan taşları atmaktaydı. Bu iki yöntemde ortak olan tek noktanın atma olduğu söylenebilir.

⁷¹⁰ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 265.

⁷¹¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 5/406.

⁷¹² İbn Habîb, *el-Muhabber*, 266; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 6/38; İbrâhim, *Esvâku'l-'Arab et-ticariyye*, 133.

⁷¹³ Nasır b. abd es-Seyyid el-Muttarizi, *el-Mağrib* (Dâru'l-Kitabi'l-Arabi, ts.), 83.

⁷¹⁴ Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî İmam Mâlik, *el-Muvatta'*, thk. Muhammet Mustafa A'zami (Ebu Dabi: Müesseset Zeydan b. Sultan, 1425/2004), "Kitabü'l-Buyû", 2460; Müslim, "Buyû", 1511; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 3/511-512.

⁷¹⁵ Zemaşerî, *Esâsü'l-belâga*, 2/241.

⁷¹⁶ Tirmizî, "Buyû", 17; Muttarizi, *el-Mağrib*, 452; Celal Yeniçeri, "Münâbeze", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/561.

Böyle bir satış türüne neden başvurulduğu ile ilgili kaynaklarda herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. Ancak yapılan açıklama ve aktarımlardan anlaşıldığına göre; kişilerin, satmış oldukları ürünlerin kalitesine güvenmediklerinden ötürü satış sonrası gerçekleşecek olan problemlerin önüne geçmek ve herhangi bir sorumluluğun altına girmemek için bu yönteme başvurmuş olmaları muhtemeldir. Aktarılan bir rivayetten edinilen kanaate göre, kişiler yapılan bu satış yönteminden pek de razı değillerdi.⁷¹⁷ Taraflar, razı olmadıkları halde neden böyle bir yöntemle alışveriş yaparlar? şeklinde bir soru insanın aklına gelebilir. Muhtemelen herkes tarafından bu durum kanıksanmış olduğundan artık sorgulanmaya veya başka bir çözüm bulmaya gidilmemiştir.

2.8.4. Hemheme

Hemheme'nin kelime anlamı bir sözün gizli ve kısık bir sesle söylenmesidir.⁷¹⁸ Satış yöntemi olarak kullanılması durumunda da alıcı, satın alacağı ürünü belirledikten sonra hem kendisinin hem de satıcının yalan yere yemin etmesinin önüne geçmek amacıyla böyle bir yönteme başvururdu.⁷¹⁹ Maalesef kaynaklarda bu yöntemle ilgili daha fazla malumat bulunmamaktadır. Muhtemelen bu satış yöntemi çok fazla tercih edilmemiştir. Eğer durum aksi olsaydı onun hakkında bundan daha fazla detay bulunurdu.

2.8.5. Serâr

Sırar veya serâr'ın kelime anlamı gizli demektir. Ona yüklenen bir başka anlam da karanlık bir gecede ayın görünmemesiydi.⁷²⁰ Bu satış türünün nasıl yapıldığına geçmeden önce onunla ilgili bir probleme değinmenin yararlı olduğu düşünülmektedir. Bu satış yöntemiyle ilgili olan bilgi oldukça sınırlı olup İbn Habîb ile Merzûkî'nin eserlerinde buna değinilmiştir. Benzer sorundan yakınan Afgânî, İslâm öncesi dönemde yaşayan Arapların hayatlarını anlatan kaynakları taradığını ve bu konuyla ilgili herhangi bir veri bulamadığını, sadece İbn Habîb'in eserinde bu konuyla ilgili bir şeyler bulduğunu belirtmektedir.⁷²¹

Bu satış yöntemi şöyle gerçekleşmekteydi: Elindeki ürünün satışını yapacak olan tüccarın, satış işlemi tamamlamadan önce bu ürüne bir başka alıcının daha talip olması durumunda ikinci talipliye satışı yapmak için ilk müşteriye, elde edilecek kârdan pay vererek ürünü ikinci alıcıya

⁷¹⁷ Müslim, "Buyû", 1512.

⁷¹⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 12/622; Âlûsî, *Bulûğu'l-Ereb*, 1/265.

⁷¹⁹ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 265; Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-emkine*, 383.

⁷²⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 4/357.

⁷²¹ Afgânî, *Esvâku'l-Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 53.

satmasıydı.⁷²² Muttarizi, bunun gerçekleşme şekliyle ilgili farklı bir bilgi aktarmaktadır. O, bunun şu şekilde yapıldığını ifade etmektedir:

İki kişi karşılıklı olup biri diğerine ellerimizi aynı anda çıkartalım ve ben senden önce yüzüğümü parmağımdan çıkartırsam şu fiyata satış olmuştur. Eğer sen yüzüğü benden önce parmağından çıkarırsan da satış şu fiyata gerçekleşmiştir. Ancak her ikimiz de yüzükleri aynı anda çıkarır veya çıkarmazsak bu işlem yeniden tekrar edilir.⁷²³

Satış ile ilgili aktarılan her iki malumat hem birbirinden farklı hem de birbirini tutmamaktadır. Kelime anlamına bakıldığında İbn Habîb ile Merzûkî'nin aktarmış oldukları yöntemin daha yakın olduğu görülmektedir. Muhtemelen satılmakta olan ürüne iki alıcının çıkması durumunda satıcı, elde edilecek kârdan birinci kişiye pay vermeyi gizli bir şekilde teklif ederek ürünü daha yüksek bir fiyata ikinci kişiye satmaktaydı.

Serâr satış yöntemi, Ukâz panayırı'nda yapılırdı.⁷²⁴ Alman bir müsteşrik olan Fritz Krenkow bu konuyla ilgili Afgânî'ye göndermiş olduğu bir mektubunda şunları dile getirmiştir:

Serâr satış yöntemini Ukâz panayırı'na götürmek mümkündür. Nitekim orada hem satışın hem de alışın gizli bir şekilde olduğunu zannediyorum. Çünkü buraya gelen kabileler arasında kan davaları ile düşmanlıklar bulunmaktaydı. Birbirine düşman olan kabilelerin panayıra geldikleri zaman birbirlerini görme korkusu yaşamalarından ötürü yüzlerini gizlerlerdi. Tureyf el Anberi'nin kıssası bu duruma delalet etmektedir. Bu benim görüşüm olup Allah daha fazla bilgi sahibidir.⁷²⁵

Krenkow'un bu söylediklerinde belki haklılık payı vardır. Ancak düşmanlıklardan dolayı bütün panayırdaki yapılacak olan satışların gizli olması düşünülemez. Nitekim buraya gelenlerin hepsi birbirine düşman değildir. Bu satış yönteminin tercih edilmesinin muhtemel sebebi, birden fazla alıcının ortaya çıkması ve satıcının bunlardan birine ürünü satıp diğer bir alıcıya da bu kârdan gizli bir şekilde pay vermesidir.

2.8.6. Bâd

Bâd olarak adlandırılan bu satış yönteminde şehirde oturan kişinin çöldeki bedevi adına satış yapması demektir. Bedevi, elinde bulunan ürünleri⁷²⁶ satmak için şehre geldiğinde burada oturan kişi, ona ürünü şimdi satmayıp daha yüksek bir fiyata satması için onu kendisinin yanında bırakmasını isterdi. Bu yöntem İslâm tarafından yasaklanan satışlar arasında

⁷²² İbn Habîb, *el-Muhabber*, 267; Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-emkine*, 385.

⁷²³ Muttarizi, *el-Mağrib*, 223.

⁷²⁴ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 267; İbrâhim, *Esvâku'l-Arab et-ticariyye*, 137.

⁷²⁵ Afgânî, *Esvâku'l-Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 54.

⁷²⁶ Bedevilerin satmak üzere getirmiş oldukları ürünler, muhtemelen süt ve süt ürünlerinden elde edilmiş olan yiyeceklerdir. Müslim, "Kitabü'n-Nikah", 1413.

bulunmaktaydı. Yasaklanma sebebi de şehirde oturanların, bedevileri şehrin dışında karşılamaya ve onların ellerinde bulunan ürünleri daha düşük bir fiyata satın aldıktan sonra pazarlarda yüksek bir meblağa satmaya başlamalarından dolayıydı. Hz. Peygamber'in söylemiş olduğu bir hadis bu konuda bizlere ipucu vermektedir. Hadis şu şekildedir: *"Ticaret kafilesini yolda karşılamayın, şehirli bir kimse bedevi adına satış yapmasın."*⁷²⁷

2.8.7. Ğarar

Ğarar satış yöntemi; hali hazırda bulunmayan, net olarak belli olmayan, teslim edilmesi mümkün olmayan, suda bulunan balık, hayvanın memesindeki sütün satılması gibi, alıcının mağdur olmasına neden olan çok sayıda satışı içinde barındırırdı.⁷²⁸ Bu satış yöntemi, el-Muvatta'da aktarılan örnek anlatıma göre şu şekilde yapılmaktaydı: "Birinin, kaybolan koyunu veya kölesi için onu satın alacak kişinin, fiyatını belirleyip satın alması durumudur. Mesela satıcı, kaybolan hayvan veya kölesini 50 dinara satacağını belirtir, alıcı da onu 20 dinara alacağını belirtirdi. Kaybolanın bulunması durumunda satıcının zararı 30 dinarken bulunmaması durumunda da alıcının zararı 20 dinar olacaktır."⁷²⁹

2.8.8. Neceş

Neceş, satılacak olan malı başkası görüp alsın diye piyasadaki gerçek değerinden daha yüksek bir değer üzerinden alıcının satıcıyla bir pazarlığa girmesi durumudur.⁷³⁰ Burada dikkati çeken husus, satılacak olan ürünün fiyatını yükseltmeye çalışan kişinin aslında gerçek bir alıcı olmamasıdır.⁷³¹ Malın asıl sahibi, ürününü daha yüksek bir meblağa satmak adına fiyatı arttırması için bir kişiyle para karşılığında anlaşmış olması muhtemeldir. Nitekim ürünün yüksek bir fiyata satılması halinde fiyatı kızıştıracak olan kişinin hiçbir çıkarı bulunmayacaktır. Bu satış yönteminin daha çok kumaş satıcıları tarafından kullanıldığı belirtilir.⁷³²

⁷²⁷ Buhârî, "Buyû", Müslim, "Kitabü'n-Nikah", 1413; Ebû Dâvûd, "Kitabül Büyu", 47.

⁷²⁸ Müslim, "Buyû", 1513.

⁷²⁹ Zeydan b. Sultan, 75.

⁷³⁰ Zemahşerî, *Esâsü'l-belâga*, 2/251. Kısa bir şekilde özetlenecekse eğer neceş, satılabilmesi için malın övülmesi demektir. Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*, thk. Tahir Ahmed ez-Zavâ - Mahmud Muhammed et-Tenâhî (Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, 1399/1979), 5/21.

⁷³¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 6/351.

⁷³² Ebü'l-Fezâil Celâlüddîn Abdurrahmân b. Nasr b. Abdillâh eş-Şeyzerî, *Nihâyetü'r-rütbe fî talebi'l-hisbe* (Matbaat Lücnëtü't-Te'lif, ts.), 61.

2.8.9. Urbûn

Urban, urbûn, arabûn şeklinde farklı şekillerde telaffuz edilen bu kelimenin en çok tercih edilen kullanım şekli Urbûn'dur.⁷³³ Bunun çeşitli dillerde farklı anlamları bulunmakta olup İtalyanca'da olan karşılığı "Caparra" şeklindedir. İtalyan dilinden de Türkçe'ye kaparo olarak geçmiş ve bu şekilde kullanılmaya devam edilmiştir.⁷³⁴

Bu satış yöntemine göre işlem şöyle gerçekleşmekteydi: Alıcı, bir ürünü satın almaya karar verdikten sonra satıcıya bir miktar para vererek yapılacak olan işlemi karara bağlardı. Bu alışverişin tamamlanması durumunda verilen miktar kalandan düşürülür, ancak alıcının bu alışverişten cayması durumunda da verilen parayı geri alma hakkı bulunmazdı.⁷³⁵

Bu satış yönteminin İslâm'daki hükmü farklılık arz etmektedir. Onun Hz. Peygamber tarafından hem caiz olduğuna⁷³⁶ hem de caiz olmadığına dair rivayetler aktarılmaktadır.⁷³⁷ Ancak bu satış yönteminin neden yasaklandığı ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Câhiliye Dönemi'nde böyle bir yöntemle başvurulmasının nedeniyle ilgili kaynaklarda bir malumat bulunmamaktadır.

2.9. Para Birimleri

Tedavülde olan para birimleri altın ve gümüş madeninden elde edilen dinar ve dirhem şeklindeydi. Bu iki para biriminin yürürlükte olduğu yerler Şam, Irak ve Mısır'dır. Bu bölgelerle ticari ilişkiler kurmuş olan Hicazlılar, bu para birimlerini öğrenmiş ve kullanmaya başlamışlardır. Fakat bu para birimleri Hicaz'a ait olmadığı gibi burada da basılmazdı. Nitekim o dönemde Mekke'de kendi adına para basacak bir devlet bulunmamaktaydı. Bundan dolayı da dirhem ve dinar gibi para birimleri, Rumlar ve Faraslardan alınırdı. Bu durum da Hicazlıların Fars ve Rumlarla da ticari ilişkiler kurduğunu göstermektedir.⁷³⁸

Panayırlarda genelde mal karşılığında mal satın alma yöntemi kullanıldığından para birimine pek ihtiyaç duyulmazdı. Bu durum da para birimlerine olan ihtiyacı azaltmaktaydı.⁷³⁹ Çölde yaşamakta olan bedeviler tarafından pazara getirilen mallar da mübadele esasına göre el değiştirirdi. Ancak kaynaklar, İslâm'ın zuhuru sırasında Hicaz'da kullanılan paralar hakkında

⁷³³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 1/592.

⁷³⁴ Cengiz Kallek, "Kaparo", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/339.

⁷³⁵ İbn Mâce, "Kitabü't-Ticare", 22; Ebû Dâvûd, "Kitabül Büyü", 33; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 10/489.

⁷³⁶ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, thk. Kemal Yusuf Hut (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409), 5/7.

⁷³⁷ İmam Mâlik, "Kitabü'l-Buyû", 2257; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed İbn Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb Arnaut - Adil Murşid (b.y.: Müessesetü'r-Risalat, 1421/2001), 11/332; İbn Mâce, "Kitabü't-Ticare", 22; Ebû Dâvûd, "Kitabü'l-İcare", 33.

⁷³⁸ Şerif, *Mekke ve'l-Medine*, 182; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 821.

⁷³⁹ Ali, *el-Mufassal fi tarihi'l-'Arab kable'l-İslâm*, 10/281; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 824.

bazı bilgiler vermektedir. Ekserisi altın ve gümüş olan bu paralar; Sasani, Bizans, Mısır ve Habeşistan sikkelerinden oluşmaktaydı.⁷⁴⁰ Güney Arapları, yapmış oldukları alışverişlerinde altın, gümüş, bakır ve diğer madenlerden yapılan paraları kullanmışlardır.⁷⁴¹

Yapılan kaynak taramalarında o dönemde farklı imparatorluklara ait olan gümüş ile altın para birimlerinin bilindiği ve tedavülde olduğu anlaşılmıştır. Ancak bu paraların panayırarda gerçekleşen alışverişlerde kullanıldığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Kaynaklarda aktarılanlara göre, alışverişler genelde mal takası şeklinde gerçekleşmiştir. Fakat bütün alışverişlerin bu yöntemle gerçekleşmediği düşünülmektedir. Muhtemelen panayırarda takas usulünün yanı sıra para birimleri de kullanılmıştır. Nitekim panayırlara sadece tüccarlar katılmayıp herhangi bir ürüne ihtiyaç duyan insanlar da katılım sağlamışlardır. Bunların ellerinde takas yapacak bir ürünün de olması zayıf bir ihtimaldir.

⁷⁴⁰ Küçükbaşçı, "Hicaz", 17/434.

⁷⁴¹ Ali, *el-Mufasssal fi tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, 14/175.

3. BÖLÜM

DİNİ VE EDEBİ HAYAT AÇISINDAN PANAYIRLAR

Panayırlar, kurulmuş oldukları yerlere çeşitli alanlarda katkı sağlamışlardır. Nitekim farklı bölgelerden buraya gelen insanlar bu gibi yerlerde belli bir müddet kalmaktaydı. Bu açıdan onların gelmiş oldukları yerlerin kültüründen, siyasetinden, ekonomisinden ve dininden izler bırakmış olmaları muhtemeldir. Panayırların bu anlamda bölgeler ve kabileler arasında yaşanan etkileşimde bir köprü görevi üstlenmiş olmaları kaçınılmazdır.⁷⁴² Bu açıdan bakıldığında panayırların asıl kuruluş amaçları ticaret olmasına rağmen onlar, bununla sınırlı kalmayarak topluluklar arasında çeşitli alanlarda etkileşimin ve gelişmenin yaşanmasına da öncülük etmişlerdir. Nitekim din, kültür ve medeniyet gibi alanlar, insanların birbirleriyle kurdukları iletişim sayesinde buldukları yerden başka yerlere taşınabilme özelliğine sahiptir.

3.1. Panayırların Dini Hayata Etkisi

Panayırlarda ticari, edebi, siyasi ve sosyal etkinliklerin yanı sıra dini uygulamalar da bulunmaktaydı.⁷⁴³ Araplar, panayırlara ticaret amacının yanı sıra dini hazırlıkları yapmak için de giderdi. Nitekim hac mevsimine yakın bir zaman diliminde kurulan Ukâz panayırı'na gidenler, hac ibadetinin ifası için gereken hazırlıklarını da yapardı.⁷⁴⁴ Yaşanan bir gelişme bunu kanıtlamaktadır. Buna göre; Berrâd b. Kays, Urve'yi öldürdükten sonra durumu haber vermesi için Bişr b. Ebî Hazm'ı, Ukâz panayırı'nda bulunan Kureyşliler'e göndermiştir. Panayıra gelen Bişr, insanların burada hac için ihrama girdiklerini görmüştür.⁷⁴⁵ Buralarda ihramlı olma şartı hem Kureyş hem de diğer Arap kabileleri tarafından konulmuş bir kuraldır. Çünkü onlar, Ukâz, Mecenne ve Zülmecâz panayırlarında bulunacak kişilerin mutlaka ihramlı olması gerektiğini belirtmiş ve bu konuda birbirlerine de uyarıda bulunmuşlardır.⁷⁴⁶

Hac ibadeti, Mekke'nin ticari başarısını etkileyen unsurlar arasında yer almıştır. Bu dini ibadeti yerine getirmek için buraya gelen insanlar, onu kendi elbiseleriyle yerine getiremeyeceklerine inanmış olmalarından ötürü Ahmesî'lerin elbiselerini Kureyşliler'den satın alırlardı. Bu anlayıştan dolayı hac mevsiminde dışarıdan Kâbe'ye gelen hacılara elbise satmak için Mekke'de bir elbise çarşısı kurulmuştur. Bunun yanı sıra bazı tüccarlar da bu durumdan faydalanarak

⁷⁴² Duman, *Kureyş Kabilesi (İslâm Öncesi Etnik, Siyasi ve Ekonomik Yapı)*, 252.

⁷⁴³ İbrâhim, *Esvâku'l-Arab et-ticariyye*, 168.

⁷⁴⁴ İbn Abdірabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 6/103.

⁷⁴⁵ İbn Habîb, *el-Münemmak*, 166-168.

⁷⁴⁶ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/192.

yemek satışı yapmışlardır.⁷⁴⁷ Bu tür dini uygulamaların bir yandan kumaş ile yiyecek ticaretinin gelişmesine bir yandan da tüccarların bu alanlara yönelmesine etki ettiği söylenebilir.⁷⁴⁸ Dini bir kılıfa büründürülmüş olan hums meselesinin Kureyş'e ekonomik kazanç sağladığı söylenebilir. Nitekim hums'tan olmayan hacıların Mekkeliler'den elbise satın almalarının gerekliliği, şehirdeki kumaş pazarını canlı tutuyordu. Dışarıdan gelen insanlara bağlı olarak Mekke'de yemek satılan yerlerin bulunması da muhtemeldir. Bu açıdan bakıldığında "Hums" da "İlâf" gibi Kureyş düşüncesinin bir ürünü şeklinde ortaya çıkmıştır.⁷⁴⁹

Ukâz panayırında bazı dini uygulamaların yapıldığı ifade edilir. Buna göre; burada fal okları ile harem bulunmakta ve Useyda' mekânına yakın bir yerde bulunan taşların etrafında tavaflar da gerçekleşmekteydi. Kâbe'nin dini öneminin giderek artmasıyla beraber panayırların bu dini yönleri de azalmaya yüz tutmuştur.⁷⁵⁰ Ancak bu görüşün doğru olmadığı düşünülmektedir. Nitekim ileride de ifade edileceği üzere Araplar, hac mevsimini panayırların kuruluş tarihlerine denk getirmek amacıyla nesî uygulamasını icat etmişlerdir. Bu durum aslında panayırların dini törenler amacıyla kurulmadığını ortaya koymaktadır. Fakat bu durum, panayırlarda bazı dini görevlerin yerine getirilmediği anlamına gelmemelidir. Yukarıda bahsedilen uygulamanın bir defaya mahsus yapılmış olma ihtimali olabilir.

Araplar, putlara tapmaya ve onlara ibadet etmeye ciddi anlamda önem vermişlerdir. Kimisi onlar için bir ev inşa ederken kimisi de kendisi için bir put edinmiştir. Bunlara gücü yetmeyen kişi de Kâbe'nin veya başka bir yerin önüne bir taş dikip onun etrafında Kâbe'yi tavaf eder gibi tavaf etmeye başlardı. Onlar, dikilen bu taşlara "Ensâb" adını vermiş, etraflarında yapmış oldukları tavafa da "Ed-Devar"⁷⁵¹ demişlerdir.⁷⁵² Ukâz panayırında bulunan bazı büyük taşların etrafında tavaf edilerek hac ibadetinin yerine getirildiği de ifade edilir.⁷⁵³ Hevâzinliler'e ait olan ve Ukâz panayırında bulunan Cihar putunun koruyuculuğu Avf en-Nasriyyun tarafından yerine getirilmekteydi. Onun için şu şekilde bir telbiye de getirilirdi: "*Buyur Allah'ım buyur, günahlarımızı boşa çıkar ve bizi en aydınlık yola ulaştır. Cihar ile bizi bereketlendir ve bize uzun*

⁷⁴⁷ İbn İshâk, *Sîretü İbn İshâk*, 102; Şerif, *Mekke ve'l-Medine*, 163. Sa d b. Ubbade'nin hem dedesi hem de babasına ait olan konaklarında yemek yenilmekteydi. Bir kişi, insanları buraya çağırarak şöyle seslenirdi: "*Eti ve yağı seven Düleym b. Harise'nin konağına gelsin*". İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/613; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 20/241; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata - Mustafa Abdülkadir Ata (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1412/1992), 4/198.

⁷⁴⁸ İbrahim, "İslâm'dan Önceki Mekke'de Sosyal ve İktisadî Şartlar", 263.

⁷⁴⁹ Cümeylî, *Kureyş*, 141.

⁷⁵⁰ Hamevî, *Mu'cemül-büldân*, 4/142; *Muveccез dairetü'l-maarif el-İslâmiyye*, 1998, 19/5990. Benzer iddia Kinderman tarafından da dile getirilmektedir. Kinderman, "Sûk", 11/6.

⁷⁵¹ Devar'ın, Câhiliye Dönemi'ndeki kadınların etrafında tavaf yapmış oldukları bir put olduğu da zikredilmektedir. Ebû Akil el-Âmirî el-Ca'ferî Lebîd b. Rebîa, *Dîvan Lebîd b. Rebîa*, thk. Hamdu Tammas (Dâru'l-Ma'rife, 1425/2004), 50.

⁷⁵² Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kelbî, *Kitâbü'l-Esnâm*, thk. Ahmet Zekî Paşa (Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, 2000), 33; İbn Kuteybe, *el-Me'âni'l-kebîr*, 1/106.

⁷⁵³ İsfahânî, *Bilâdü'l-Arab*, 32.

ömür ver".⁷⁵⁴ Dûmetülcendel'de bulunan Ved putu için de şöyle bir telbiye getirilirdi: "Buyur Allah'ım buyur, sana özür beyanı için buyur".⁷⁵⁵ Benzer bir uygulama Muşakkar panayırı'nda bulunan Züllüba putu için de uygulanırdı, onun için yapılan telbiye ise şöyledir: "Buyur Allah'ım buyur, ey Rabbimiz! Mudar'ı bizden uzak tut ve yolu bize kolaylaştır. Sen onları koruyacak güçtesin, bizleri Hecerliler'den koru".⁷⁵⁶

Kureyşliler, Mekke'de kurulan panayırlar vasıtasıyla mal, şöhret ve nüfuz bakımından ciddi anlamda fayda elde etmişlerdir. Nitekim diğer Arap kabileleri, bunların az bir kısmına bile sahip olmamışlardır. Kureyşliler, kurmuş oldukları ticaret merkezlerinin daha cazip hale gelmesini sağlamak adına kutsal yönden büyüleyici bir hava ve ortam yaratmışlardır. Nitekim onlar, bu amaçla bütün kabileler için putlar dikmişlerdir.⁷⁵⁷ Kureyşliler'in ticareti ilk zamanlarda Mekke'ye sıkışıp kalmıştır. Bundan dolayı da onların ekonomileri pek iyi bir yerde değildi. Fakat Hâşim ve kardeşlerinin girişimleriyle beraber Kureyşlilerin ticari hayatı, Mekke'nin dışına çıkarak içinde bulunduğu sıkışıklıktan kurtulmayı başarmıştır. Panayırların da bu bölgede kurulmaya başlanmasıyla beraber o, zirve noktasına doğru tırmanmaya başlamıştır. Ticaretle beraber iyi bir kazanç elde etmeye başlamış olan Kureyşlilerin bu durumu korumak ve bulunmuş oldukları yeri daha da cazip bir hale getirmek için birtakım girişimlerde bulduklarını ve bunun için de din argümanından faydalandıkları düşünülmektedir.

Muhammed Hamidullah'ın iddiasına göre öşür, aslında panayırlara ve şehirlere ithal olarak getirilen ürünlerden alınan bir vergi türü olup dini bir emir olan zekâtla bir değildir. Nitekim zekât, hayvanları ve zirai ürünleri kapsamaktaydı. Hz. Ömer'in hilafeti döneminde Medine'ye tahıl ile yiyecek maddeleri getiren bazı tüccarlara vergi konusunda indirim yaptığı aktarılır. Bütün bunlar, öşrün İslâmiyet'ten önceki dönemde de uygulandığını ve Hz. Peygamber tarafından da aynen devam ettirildiğini göstermektedir.⁷⁵⁸ Öşür, toprak ürünlerinin gelirinden alınan onda birlik zekâtı ifade eden bir terimdir. Hamidullah'ın kastettiğiyle bunun arasındaki benzerlik, sadece alınan paydan ibarettir. Aksi takdirde İslâm dininin toprak mahsullerinden alınmasını emrettiği öşrün, daha önceki dönemden devam eden bir uygulama olduğu düşünülmemektedir.⁷⁵⁹

İslâm dininden önce özellikle de Hicaz bölgesinde kurulan panayırların o bölgenin dini yapısıyla ilişkili olduğu ve bazı dini uygulamaların ortaya çıkmasına etki ettiği söylenebilir. Nitekim aşağıda da açıklanacağı üzere Hicaz bölgesinde yaşayan insanlar, panayırların işleyiş

⁷⁵⁴ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 312, 315; İbn Hazm, *Cemheretü ensâbi'l-Arab*, 493.

⁷⁵⁵ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 312.

⁷⁵⁶ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 314; İbn Hazm, *Cemheretü ensâbi'l-Arab*, 493.

⁷⁵⁷ Hammur, *Esvâku'l-Arab*, 164.

⁷⁵⁸ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 800-801.

⁷⁵⁹ Mehmet Erkal, "Öşür", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/97; Mehmet Erkal, "Zekât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/197.

açısından zarar görmesini bazı dini uygulamalarla engellemeye çalışmışlardır. Bunlardan bazıları İslâmiyet tarafından kabul görürken bazıları da reddedilmiştir.

3.2. Panayırların Bazı Dini Uygulamaların Ortaya Çıkmasına Etkisi

Kur'an'da yer alan bazı ayetler, Mekke'de yürürlükte olan bir takım ticari durumların varlığına işaret ettiği gibi aynı zamanda tüccarlar arasında bulunan koordinasyonla beraber işin nasıl yapıldığına da işaret etmektedir. "*Mallarda bulunan ana sermaye*" bu işaretlerden biridir. Bunun dışında satış, satın alma, borç (karz) verme ile rehin bırakma, ticarete ortaklık ve yapılan ticari muameleyi yazıya geçirme gibi durumlar hem İslâmiyet'e uygun düşmüş hem de İslâmiyet'teki ticaret hayatına bir ana kaynak olmuştur. İslâm hukukunun iktisadi ve ticari alanında yapılan araştırmalar neticesinde ulaşılan görüş şudur: yukarıda sayılan bütün bunların aslında İslâm'dan önceki dönemde bilinen ve uygulanan yöntemler olduğu yönündedir.⁷⁶⁰

Haram ayların olduğu zaman diliminde yani hac döneminde Mekke yakınlarında kurulan panayırlarda gerçekleşen ticaretten elde edilen kârla beraber kazanç oranları da oldukça yüksek meblağlara ulaşmıştır. Söz konusu olan bu kazançların kaybedilmesinden duyulmuş olan endişe, o zamanın insanlarını bir çözüm bulmaya itmiştir. Bulunan çözümse din kılıfına büründürülen ve adına nesî denilen uygulama olmuştur.⁷⁶¹ Câhiliye Arapları, hac mevsimini ticaret açısından yılın en verimli zaman dilimine denk getirmek amacıyla Yahudiler'den öğrenmiş oldukları nesî uygulamasını hayata geçirmişlerdi. Onlar bununla hac ibadetinin tarihini sabit hale getirmişlerdir.⁷⁶² Bu açıdan bakıldığında panayırların ekonomik yönden sağlamış oldukları faydaların, yeni dini kuralların da ihdas edilmesine bir zemin hazırladığı söylenebilir. Fakat bu durum, vahye konu olarak sert bir şekilde eleştirilmiştir.

Arabistan'ın çeşitli bölgelerinde yaşayan insanların kendilerini güvene almaları gerekmektedir ve bunun için gerekli olan en önemli adımsa şüphesiz diplomatik temaslardır. Fakat diplomatik temasların da bazen yetersiz olabileceği durumlar ve zamanlar da bulunmaktaydı. Araplar, bunu aşmak ve bir daha benzer problemlerle karşılaşmamak adına haram aylar uygulamasını icat etmişlerdir. Ancak haram aylar uygulaması kısa süreli ve herkes için geçerli bir uygulamaydı. Bunun yanı sıra onlar, senenin sekiz ayı geçerli olan ve sadece Kureyşliler'in faydalanmış olduğu bir başka güvenlik uygulaması olan "Besl'i" de hayata geçirmişlerdir.⁷⁶³ Bu uygulamaların panayırlara ne gibi katkılar sağladığı aşağıda incelenmeye çalışılacaktır.

⁷⁶⁰ Ali, *el-Mufasssal fi tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, 13/289.

⁷⁶¹ Kılıç, "İslâm Öncesi Mekke'de Dinin Ekonomik Hayat Üzerindeki Belirleyici Etkisi", 50.

⁷⁶² Âlûsî, *Bulûğu'l-Ereb*, 3/71; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 710; Kayhan, "Son Zaman Ayarı-II: 'Nesî' ya da Haram Aylara Müdahale", 24.

⁷⁶³ Hamidullah, "El-İlâf veya İslâm'dan önce Mekke'nin İktisadi-Diplomatik Münasebetleri", 221.

3.2.1. Haram aylar

İslâm öncesi Araplar, yılın on iki ayından dördünü haram aylar olarak kabul etmişlerdir. Bu aylar şunlardır: zilkade, zilhicce, muharrem ve recep. Onlar, art arda gelen ilk üçüne “Serd”, yılın yedinci ayı olan recep’e de “Ferd” demişlerdir.⁷⁶⁴ Hicaz bölgesi, bu uygulama sayesinde ibadet ve ticaret açısından Arapların faydalanabildiği bir bölge özelliğine kavuşmuştur.⁷⁶⁵ Bazı ayların isimlendirilmesinde de bu uygulamanın etkisini görmek mümkündür. Nitekim Araplar, içinde savaş ve saldırılardan vazgeçilen aya “Zilkade”, saldırı ve yağma girişimlerinin haram kabul edildiği aya da “Muharrem” ismini vermişlerdir.⁷⁶⁶

Araplar, hac ayları girdiğinde görüş ve davranış bakımından iki kısma ayrılmakta ve herkes kabul ettiği görüşe göre de davranmaktaydı. Bazıları bu aylarda günah işlediği gibi haramı helal sayar ve buna bağlı olarak da hırsızlık yapardı. Bu kategoride bulunanlara “Muhillûn” denilirdi.⁷⁶⁷ İkinci kategoride olanlarsa hac aylarını haram kabul edip her şeyden el çekerek hiçbir şekilde günah işlemeyenlerdi. İşte bunlar, duruma göre hareket eder ve bundan faydalanma yoluna gidenlerdi.⁷⁶⁸

Araplar tarafından kutsal kabul edilen haram aylar, pazarların kurulmasını kolaylaştırdığı gibi ticaretin de buralarda devam etmesini sağlamıştır. Nitekim Arabistan’da kabileler arasında yaşanan kan davaları, panayırların kurulmasına ve ticaretin de devamına engel olmaktadır.⁷⁶⁹ Kabileler arasında yaşanan rekabetlerden dolayı kutsal kabul edilen bu aylar bölgelere göre değişiklik göstermekteydi. Nitekim recep ayında⁷⁷⁰ Mudar kabilesinin ikamet ettiği yerlerde bir sükûnet yaşanırken ramazan ayında da Rebi’alılara ait topraklarda bir sükûnet olurdu. Bu sayede Arabistan Yarımadası’nın belli bir kısmında güvenlik sağlanmış olurdu. Hicazın önemli şehirleri olan Mekke, Medine ve Tâif’te de haram aylar sayesinde güvenli bir hayat yaşanmakta ve buna bağlı olarak buralarda ticaret ile panayırlar için daha elverişli bir ortam oluşmaktaydı.⁷⁷¹ Bu açıdan bakıldığında haram aylar, ticaret amacıyla kurulmuş olan panayırların güvenliğini sağlayan dini uygulamalar şeklinde de tarif edilebilir.⁷⁷²

Haram aylarda insanların güvenlik endişelerinin olmadığını göstermesi açısından yaşanan bir gelişme önem arz etmektedir. Buna göre; Abdullah b. Aclan, Hind adındaki bir kadını sevmiş ve

⁷⁶⁴ Ali, *el-Mufassal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, 16/107.

⁷⁶⁵ Şerif, *Mekke ve'l-Medine*, 163-164.

⁷⁶⁶ Mes'ûdî, *Mürücû'z-zehab*, 1409, 2/188-189.

⁷⁶⁷ Araplar, haram aylar girdiğinde bazı uygulamalarını terk ederlerdi. Ancak Muhillûnlar ve onların karşısında olanlar haram aylarda bile savaşlılardı. Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-emkine*, 386.

⁷⁶⁸ Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-emkine*, 385.

⁷⁶⁹ Kinderman, “Sûk”, 11/7.

⁷⁷⁰ Haram aylardan biri olarak kabul edilen recep’in ilk günü tüccarlar Muşakkar panayırı’nı terk ederek Suhâr panayırı’na gider ve orada yirmi gün kalırlardı. Tüccarlar, bu yolculuk sırasında herhangi bir koruma tedbirine başvurma ihtiyacına gerek duymazlardı. Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-emkine*, 383.

⁷⁷¹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 59; Demircan, “Hicaz Bölgesi ve Cahiliye Arapları”, 85.

⁷⁷² Câbirî, *Arap Siyasal Aklı*, 125.

onu görmek için Ben'i Amir'in yurduna gitmeye karar vermiştir. Oğlunun bu durumunu öğrenen babası da karşılaşabileceği olası tehlikeleri hatırlatarak ona şöyle demiştir: *"Haram ayda Ukâz'da veya Mekke'de onlarla karşılaşırız"*⁷⁷³ Ezrakî'nin bu konuda Kusay b. Kilâb'la ilgili bir rivayeti bulunmaktadır. Buna göre Annesi ile beraber Şam bölgesinde yaşamakta olan Kusay b. Kilâb, babasının ve kabilesinin şehri olan Mekke'ye gitmek istemiştir. Onun bu durumunu öğrenen annesi de gitme konusunda aceleci davranmamasını, haram aylarda hacılarla beraber yola çıkarak daha güvenli bir şekilde Mekke'ye gidebileceğini oğluna söylemiştir. Kusay da annesinin söylediklerini dikkate alarak haram ayların girmesini beklemiş ve Kudâa kabilesinin hacılarıyla birlikte Mekke'ye gitmiştir.⁷⁷⁴ Buradan bakıldığında haram aylar uygulaması Kusay b. Kilab öncesi bir zaman dilimine kadar götürülmektedir. Fakat bunun doğru olmadığı düşünülmektedir. Muhtemelen onun tek başına gitmesini istemeyen annesi, oğlunu hacca gidecek olan kabilelerle beraber göndermek istemiş ve bu, zamanla haram ayların girmesi şekline dönüştürülmüştür. Ancak haram aylar uygulamasının bu kadar eski bir tarihe dayandığı düşünülmemektedir.

Arapların nezdinde haram ayların önemi büyüktür. Nitekim onlar bu zaman diliminde ticaretlerini yaparlardı. Ayrıca onlar, ticari hayatları açısından ciddi bir öneme sahip olan panayırların güvenli bir şekilde kurulmasını bu yolla sağarlardı. Nitekim Hicaz başta olmak üzere diğer bölgelerde güvenliği sağlayacak ve onun ihlal edilmesi durumunda da yaptırım uygulayacak bir mekanizma bulunmamaktaydı. İşte Araplar, bu tür güvenliği ancak haram aylar uygulamasıyla sağlayabiliyorlardı.⁷⁷⁵ Bunun da Hz. İbrahim döneminde farz kılınan hac ibadetiyle beraber bir kural haline getirildiğine inanılır.⁷⁷⁶ Ancak onun bu kadar eskiye götürülmesinin ve özellikle de Hz. İbrahim'le ilişkilendirilmesinin altında yatan sebep, meşruiyetinin sorgulanmasını engelleyerek herkes tarafından kabul edilmesini sağlamaktır.

Ticaret amacıyla farklı şehirlerde kurulan panayırlar, bütün Arap Yarımadası'nı dolaşmakla beraber yarımadaadaki tüccarların yanı sıra Hindistan, İran, Hîre, İran ve Çin gibi dış ülkelerde bulunan tüccarları da bu bölgeye çekme başarısında bulunmuştur. Güvenliğin olmadığı yarımada bu başarımanın yolu, ancak savaşın ve yağmanın dini açıdan yasak olduğu haram aylar uygulamasının hayata geçirilmesiyle mümkün olmuştur.⁷⁷⁷

Câhiliye Arapları, haram aylara atfettikleri kutsiyetten ötürü bu zaman diliminde savaşmayı mübah görmemişlerdir. Öyle ki kişi, haram aylarda babasının veya kardeşinin katiliyle karşılaşması durumunda bile bu aylara olan saygıdan dolayı ona ilişmezdi. Nitekim kabileler, bu ayları yorgun düşmüş oldukları savaşımlardan dolayı hem dinlenme hem de panayırlarda

⁷⁷³ İsfahânî, *el-Egânî*, 22/243.

⁷⁷⁴ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/105.

⁷⁷⁵ Şerif, *Mekke ve'l-Medine*, 164.

⁷⁷⁶ Hüseyin Algül, "Haram Aylar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/105.

⁷⁷⁷ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 795; Azimli, *Cahiliye'yi Farklı Okumak*, 114.

alışveriş yapmakla geçirmeyi uygun görürlerdi.⁷⁷⁸ Bu uygulamanın panayırlardaki alışverişin sorunsuz ve güvenli bir şekilde yürümesine katkı sağladığı söylenebilir. Nitekim husumetliler haram aylarda kurulan panayırlarda karşı karşıya gelmeleri durumunda birbirlerine ilişmemektedir. Tureyf b. Temîm el-Anberi, Ukâz panayırı'nda Hamsis eş-Şeybani ile karşılaşmıştır. Tureyf, kendisine farklı bir gözle bakan Hamsis'e bunun sebebinin sorunca kendisini öldürme niyetinde olduğunu ve bundan dolayı da ona bu şekilde baktığını belirtmiştir. Ancak haram aylarda olduklarından her ikisi de birbirlerine bir şey yapamıyorlardı. Onlar, haram ayların olmadığı bir zaman diliminde karşı karşıya gelmiş ve Hamsis, Tureyf'i öldürmüştür.⁷⁷⁹

Tureyf, Hamsisle arasında geçen diyalogu şöyle bir şiirle dile getirmiştir:

أَوْ كَلَّمَا وَرَدَتْ عُكَاظَ قَبِيلَةٍ ... بَعَثُوا إِلَيَّ رَسُولَهُمْ يَتَوَسَّمُ
فَتَوَسَّمُونِي إِنِّي أَنَا ذَاكُمُ ... شَاكٍ سِلَاحِي فِي الْحَوَادِثِ مُعَلَّمٌ
تَحِيَّ الْأَعْرُوفِ وَفَوْقَ جِلْدِي نَثْرَةٌ ... زَغَفَ تَرْدِ السَّيْفِ وَهُوَ مِثْلُ

“Ukâz'a her bir kabile geldiğinde en bilginlerini, bilgiçlik taslaması için yanıma gönderirler. Oysaki silahını kuşanmış ve savaşa hazır biri olduğumu tanıdılar. Nitekim ben, yaşananlardan da bilinirim. Altımda akar atım; üstümde de yumuşak ve kılıç darbesini püskürtüp onun ağzını körelten zırhım vardır.”⁷⁸⁰

Haram aylara olan saygı bazen kendini yitirebilmekte ve bu da beraberinde birtakım problemleri getirmektedir. Nitekim panayırlara gelenler yolda güvenlik sorunlarıyla karşılaşırken hem kendileri hem de yanlarında getirdikleri servetleri de ciddi tehlike altında olabilmektedir. Bütün bu olumsuz gelişmeler aslında panayırların devamlılığını tehlikeye atarak onların devamlılığına bir engel teşkil etmektedir.⁷⁸¹

Haram aylarda hac veya ticaret yapmak⁷⁸² amacıyla evinden veya memleketinden yola çıkan bir kişinin birtakım uygulamaları bilip yerine getirmesi gerekmektedir. Buna göre; o, yanında kurbanlık hayvan bulundurmalıydı. Nitekim bu uygulama bir tür güvenlik önlemi olarak onu, gerçekleşecek olan saldırılardan korumaktaydı. Bu kişi tek başına ve kurbandsız bir şekilde yola çıktığında herhangi bir problemle karşılaşmamak için üzerine hayvan kılından veya yününden yapılmış bir tür giysi giyerek kendini emniyete alırdı. Ayrıca Mekke'ye vardığı zaman da bir başka güvenlik önlemine başvururdu ki bu da harem bölgesinde bulunan ağaçların

⁷⁷⁸ Ali, *el-Mufassal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, 16/105.

⁷⁷⁹ Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahya (Haydarabad: Meclis Dâiretü'l-Maarif el-Usmâniyye, 1382/1962), 51.

⁷⁸⁰ Ebû Saîd Abdülmelik b. Kureyb el-Asmaî, *el-Asma'iyyât*, thk. Ahmed Muhammed Şakir - Abdüsselam Muhammed Harun (Mısır: Dâru'l-Ma'rife, 1993), 127-128; Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 3/69; İbn Abdirabbih, *el-İkdü'l-ferid*, 6/65.

⁷⁸¹ Kinderman, “Sûk”, 11/7.

⁷⁸² Haram aylarda ticaret amacıyla yola çıkan tüccara Dâc denilir. Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-emkine*, 386.

kabuklarından yapmış olduğu kolyeyi boynuna takmak şeklindeydi. Bu uygulamaları bilmeyen veya bunlardan habersiz bir şekilde Mekke'ye gelen kişi veya kişiler, Muhillûnların saldırısına uğradığı gibi yanında getirmiş olduğu eşyaları da gasp edilirdi.⁷⁸³

Kureyş'in icat etmiş olduğu ve dini bir formata büründürerek kutsallaştırdığı haram aylar uygulamasının genelde ticaretin ve panayırların güvenliğini sağlamak adına ortaya çıkarılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Ancak bunun kim tarafından ve ne zaman başlatıldığı tam olarak bilinmemektedir. Haram ayların, Araplar için önemli bir değeri olan ve onların atası olarak kabul edilen Hz. İbrahim'e dayandırılmasının altında yatan sebep, onların daha da kutsal olduğunu kanıtlamaktır. Nitekim güvenliği sağlamanın oldukça zor olduğu Arap Yarımadası'nda bunu anlamış olan Kureyşliler, din faktörünün bağlayıcılığından ve sakındırıcılığından faydalanarak haram ayları din kılıfına büründürerek ondan yararlanmaya çalışmış ve bunda da başarılı olmuşlardır.

3.2.2. Besl

Haram aylarda savaş ve yağma yasağı bulunmakta ve herkes bu durumdan faydalanmaktaydı. Bu uygulama, tüm Arapları kapsıyor ve ilgilendiriyordu. Bunun yanı sıra sadece Mekkelilerin faydalandığı bir uygulama daha bulunmaktaydı ve buna "Besl" denilirdi.⁷⁸⁴ Besl, yılın sekiz ayının haram ay olarak kabul edilmesi şeklindeydi. Bu uygulama sayesinde kişiler diledikleri Arap bölgesine korkmadan seyahat edebilirlerdi.⁷⁸⁵ Bu sekiz aylık zaman diliminde yola çıkan tüccarlara başka kabileler bir saldırıda bulunmaktan çekinmiştir.⁷⁸⁶ Bu uygulamanın Mekke ehli olan Kureyşliler'e ait olduğu ve onlar tarafından ortaya atıldığı da söylenmektedir.⁷⁸⁷ Bunun Kureyşliler'e ait olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim fil vakasından sonra Kureyş, itibar kazanmış ve onlara "Ehlullâh" denilmiştir. Bu anlamda onların icat etmiş oldukları uygulamalar toplum tarafından kabul görmeye ve onlara kutsallık atfedilmeye başlanmıştır.⁷⁸⁸

Haram olarak kabul edilen dört ayda genel itibarıyla herkesin can güvenliği bulunmaktaydı. Ancak Kureyşliler bu sınırlamaya tabi olmayıp onlardan biri, dilediği zaman yolculuk yapabilmekteydi. Çünkü diğer insanların gözünde onlar Allah'ın özel ve seçkin kullarıydılar. Herhangi bir Kureyşli için insanlar şu değerlendirmeyi yapmaktaydı: *"Bu kişi ehlullâh'tandır. Hiç kimse onu endişelendiremez ve ona sataşamaz. Onu yolda gören veya kendisinin yanına gitmiş*

⁷⁸³ Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-emkine*, 386.

⁷⁸⁴ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 796.

⁷⁸⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/102; Süheylî, *Ravzü'l-ünüf*, 1/414; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 2/204.

⁷⁸⁶ Ali, *el-Mufassal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, 16/108.

⁷⁸⁷ Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, 4/316; Çelikkol, *İslâm Öncesi Mekke*, 178.

⁷⁸⁸ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/148; Süheylî, *Ravzü'l-ünüf*, 1/281; Kılıç, "İslâm Öncesi Mekke'de Dinin Ekonomik Hayat Üzerindeki Belirleyici Etkisi", 51.

olduğu kişi, Kureyşli'ye gereken saygıyı gösterir ve ikramda bulunur". Ayrıca Kureyşlilerden herhangi birinin kanı bütün şehirlerde haram olarak kabul edilmiştir.⁷⁸⁹

Kureyş, çoğunluk tarafından kutsal bir ibadet mekânı kabul edilen Kâbe sayesinde dini bir konum elde ederek bunu avantaja çevirmeyi bilmiştir. Bu açıdan o, bazı uygulamalar icat ederek kabilelere bunları kabul ettirmiştir. Onlar da Kureyş'in dini konumundan ötürü bunları itiraz etmeden kabul etmişlerdir. Muhtemelen Besl uygulaması da bunlardan birisiydi. Aksi takdirde Kureyşlilerin diğer kabilelerden farklı olarak yılın sekiz ayında serbest bir şekilde ticaret amacıyla dolaşabilmelerini açıklamak güç olacaktır.⁷⁹⁰ Kureyşliler, Kâbe sayesinde önemli bir dini konuma sahip olduklarının farkındaydılar. Onlar, bundan faydalanma konusunda tereddüt etmeyerek bunu sonuna kadar kullanma yoluna gitmişlerdir. Özellikle de fil olayından sonra onların mevcut dini konumları, ciddi anlamda ivme kazanarak diğer insanların gözünde onlara itibar kazandırmıştır. Besl'in de bu itibarın bir sonucu olduğu düşünülmektedir. Arap Yarımadası'nda Kureyş dışında farklı kabileler bulunmuş olmasına rağmen sadece Kureyşliler için özel bir uygulamanın bulunması da bunu doğrular mahiyettedir.

3.2.3. Nesî

Nesî, bir ayı başka bir aya erteleme işlemi olup Câhiliye Dönemi'nde Araplar, muharrem ayını safer ayının yerine koyarak bu şekilde muharrem'i ertelerlerdi.⁷⁹¹ Bu açıdan bakıldığında nesî, zamanı ve bazı haram ayları başka aya erteleme işlemidir.⁷⁹² Arapların nesî uygulamasına ihtiyaç duymalarının gerekçeleri vardı ve bunlar genelde ticaretten kaynaklanmaktaydı.

Arapların ilk başlarda nesî işlemine ihtiyaçları bulunmamaktaydı. Ancak Hz. İbrahim'den kalan kamerî takvim, onlara iki hususta sıkıntı yaşatmaya başlayınca onlar da nesî'e başvurmak zorunda kalmışlardır. Bu sebepler şöyleydi: Birincisi, haram aylardan zilkade, zilhicce ve muharrem'in peş peşe geliyor olması savaşçı bir kavim olan Arapların sabrını zorlamaktaydı. İkincisi de hac mevsiminin yılın farklı mevsimlerine gelecek şekilde değişkenlik göstermesiydi. Bu değişkenlikten ötürü hac mevsimi kimi zaman onların ticaret seferlerini sıkıntıya sokacak bir mevsime denk gelmekte kimi zaman ziraat ürünlerinin ekim dönemine gelerek ziraat işlerini zorlaştırırken bazen de panayırların kurulmuş olduğu ve ticaretin yoğun olduğu döneme denk gelmeyerek onları ciddi anlamda sıkıntıya sokmaktaydı. Çünkü yarımada bulunan insanlar, ancak uygun olan zaman diliminde Mekke'ye gelebiliyorlardı. Bütün bu nedenlerden dolayı Araplar, hac dönemini yılın belli mevsimine sabitlemek istemişlerdir. Fakat bunu kamerî takvimde yapmak mümkün değildir. Çözüm olarak da ay esaslı takvim sisteminin

⁷⁸⁹ Ebü'r-Rebî' Süleymân b. Mûsâ b. Sâlim el-Kelâî, *el-İktifâ' bimâ tedammenehû min megâzî Resûlillâh ve's-selâseti'l-hulefâ'* (Beirut: Dâru'l-Kitab'il-İlmiyye, 1420), 1/21.

⁷⁹⁰ Cümeylî, *Kureyş*, 129.

⁷⁹¹ Halebî, *Umdetü'l-huffâz fî tefsîri eşrefi'l-elfâz*, 4/167.

⁷⁹² Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnan Ed-dâvudî (Beirut: Dâru'l-Kalam, 1412), 804.

güneş esaslı takvime benzetilmesiyle olacağı anlaşılmış ve buna başvurulmuştur.⁷⁹³ Bu açıdan bakıldığında Araplar, ticaretten elde edecekleri çıkarları korumak için güneş yılını esas almışlardır.⁷⁹⁴ A. Moberg nesî ile ilgili şunu ifade etmektedir: İslâmiyet'ten önce yapılan hac mevsimi ile mevsimsel olarak kurulan panayırlar arasında bir bağ kurabilmek için hac mevsimini yılın uygun olan bir zamanına denk getirme gibi bir gereklilik söz konusuydu.⁷⁹⁵

İslâm öncesi Arapların nesî işlemine başvurmalarının asıl ve tek sebebi, kendileri için önemli bir ticari getirisi olan hac mevsiminin uygun bir döneme sabitlenmesidir. Muhtemelen de onlar bunu yaz ve kış dönemlerinin arasındaki bir zaman dilimine sıkıştırmaya çalışmışlardır. Nitekim kendileri kışın Yemen yazın da Şam taraflarına ticaret amacıyla gitmekteydiler.⁷⁹⁶

Arapların bu nesî uygulamasını Yahudilerden öğrenip uygulama koydukları ifade edilir.⁷⁹⁷ Ezraki'nin verdiği bilgiye göre; nesî işlemi önceleri Kinde kabilesinin elindeyken daha sonra bu görev Malik b. Kinâne'nin, Muâviye b. Sevr el-Kindî'nin kızıyla evlenmesinden sonra Kinâne'nin eline geçmiştir.⁷⁹⁸ Ancak Arapların bu uygulamaya ne zaman başladıkları net bir şekilde bilinmemektedir.⁷⁹⁹

3.3. Panayırların Edebi Hayat Etkisi

3.3.1. Araplarda şiir ve şairin önemi

Toplumlara ait gelenek ve göreneklere içinde barındıran kaynaklardan biri de şiirdir. Nitekim sözlü geleneğin hâkim olduğu Arap toplumunda şiir, korunması gereken yönleri en kolay şekilde muhafaza etme özelliğine sahiptir.⁸⁰⁰ Bu haliyle şiir hem İslâmiyet'ten önceki Arapların hayatlarından kalma bir sanat eseri hem de onların yaşamları için bir tanık konumundadır.⁸⁰¹ Bu açıdan o, Câhiliye Dönemi Arapları hakkında bilgi veren kaynaklardan biri olarak kabul edilir. Nitekim şiirde; Arapların kültürleri, sosyal yaşamları, intikam ve dini hayatlarıyla ilgili bilgi bulmak mümkündür. Bu durumsa şiirin önemini arttırmıştır.⁸⁰² Şiirin geçmiş dönemler ve

⁷⁹³ Musa Carullah Bigi, *Nizâmu'n-Nesî 'inde'l-Arab* (Mısır: Mektebetü'l-Hancı, 1935), 3-4; Fayda, "Nesî", 32/578.

⁷⁹⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâr İhyau't-Turas, 1420), 16/45.

⁷⁹⁵ A. Moberg, "Nesî", *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1964), 9/201.

⁷⁹⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*, 24/622.

⁷⁹⁷ Âlûsî, *Bulûğu'l-Ereb*, 3/71.

⁷⁹⁸ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/182-183.

⁷⁹⁹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 711.

⁸⁰⁰ Harun Ögmüş, *Câhiliyye Döneminde Araplar* (İstanbul: İz Yayınları, 2013), 18.

⁸⁰¹ M. Nihad Çetin, *Eski Arap Şiiri* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2019), 1; *Yedi Askı Şiirleri*, çev. Mehmet Hakkı Suçin (İstanbul: Kırmızı Kedi, 2020), 7.

⁸⁰² Emin, *Fecrül İslâm*, 98; Abdullah Turhan, *Câhiliyye'den Kur'ân'a Yönetim Kavramlarının Tarihi Semantiği* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 28.

milletler hakkında bilgi veren birer tarih görevi gördüğü de söylenebilir. Nitekim ünlü şair olan A'sâ'nın Me'rib seliyle ilgili söylediği şu şiir bu durumu ortaya koymaktadır:

وَفِي ذَاكَ لِلْمُؤْتَسِّي أَسْوَةٌ وَمَارِبٌ عَنِّي عَلَيَّهَا الْعَرِمُ
رُخَامٌ بَنَتْهُ لَهُمْ حَمِيرٌ ... إِذَا جَاءَ مَوَازُهُ لَمْ يَرِمُ
فَأَزْوَى الرُّزُوعَ وَأَعْنَابَهَا ... عَلَى سَعَةٍ مَاؤُهُمْ إِذْ فُسِمُ
فَصَابُوا أَيَادِي مَا يَقْدُرُونَ ... مِنْهُ عَلَى شَرِبِ طِفْلِ فُطْمِ

"Himyer'in onlar için yapmış olduğu mermer yapı, dalgalar karşısında yerle bir olmuştur.

Me'rib suyu, onların ekin tarlalarını ve üzüm bahçelerini sulardı.

*Suları bitince de süttten kesilmiş çocuğa bile su veremez halde dağılıp kalmışlardı."*⁸⁰³

Şiirin toplum için önemli bir yönü olduğunu anlayan Hz. Ömer, bunu şu şekilde dile getirmiştir: *"Şiir, bir topluluğun en iyi bildiği ilimdir".* Ayrıca o, insanların şiir öğrenmeleri gerektiğine de inanıyordu. Nitekim Ebû Musa el-Eş'ari'ye yazmış olduğu bir mektupta ona şöyle emretmiştir: *"İnsanlara şiir öğrenmelerini emret. Çünkü şiir; ahlak ilkeleri, doğru görüşü ve nesep bilgisini kapsamaktadır"*⁸⁰⁴

Arapların şairlere gereken önemi vermelerinin nedeni, bu kişilerin toplumda üstlenmiş oldukları birtakım görevlerden kaynaklanmaktaydı. Nitekim İslâm öncesi Arap toplumunda şairin yeri, hatipten daha üstün bir konumdaydı. Çünkü şair, Arapları yüceltme, onların süvarilerini teşvik etme ve karşı tarafı da bunların çokluğuyla korkutma özelliğine sahipti. Hatibinse böyle bir durumu bulunmamaktaydı.⁸⁰⁵

Şairler, içinde buldukları bölgenin çeşitli yönlerden birer temsilcisi durumundaydı. Nitekim onlar, tarihçi, namus bekçisi ve kâhin gibi addedilirdi. Şairler, sevip değer verdiği kişileri toplumda yüceltirken aksine sevmediklerini de toplumun gözünden düşürme yeteneğine sahiptilerdi. Ayrıca onlar, en büyük silahları olan hicivle karşı tarafta ciddi bir yara açma, kabileleri heyecana sevk etme ve onları birbirine düşürme olanağına da sahiptilerdi.⁸⁰⁶ Câhiliye Dönemi Arapları'nın gözünde şairler, konum olarak peygamberlerle aynı seviyedeydi. Ancak şehirdekilerin bedevilerle beraber karışık bir hayat yaşamaya başlayıp şiirden de kazanç elde etmeye çalışmaları şairlerin bu konumunu düşürmüştür.⁸⁰⁷ Bu açıdan bakıldığında kabilenin

⁸⁰³ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/14; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 2/160.

⁸⁰⁴ Ali, *el-Mufassal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, 17/71. Kur'an'ın tefsirinde de şiire ihtiyaç duyulmaktadır. Nitekim ayetlerde geçen bazı bilinmeyen kelimelerle ilgili bilgiye ihtiyaç duyulması durumunda şiire başvurulabilir. Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-Müzhir fî 'ulûmi'l-luga*, thk. Fuad Ali Mansur (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1418/1998), 2/261.

⁸⁰⁵ Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 1/203.

⁸⁰⁶ *Yedi Askı*, çev. Nurettin Ceviz vd. (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 9-10.

⁸⁰⁷ Ebî Hatim Ahmed b. Hamdân Razî, *Kitab ez-Zînete fî Kelimât el-İslâmiyyete el-Arabîyyete* (San'a: Merkez ed-Dirâsât ve'l-Buhûs el-Yumnâ, 1415/1994), 105.

önemli bir şaire sahip olması, gurur ve şeref addedilirken herhangi bir şaire sahip olmamaksa bahtsızlık ve utanç verici bir durum şeklinde kabul edilirdi.⁸⁰⁸ Her kabile, kendi şairinin ilk olduğunu ve onun ilk defa şiir söylediğini iddia ettiğinden ilk şairin kim olduğu ve ilk defa kimin şiir söylediği konusunda bir belirsizlik bulunur. Nitekim Yemenliler ilk şairin İmruülkays olduğunu belirtirken Esedoğulları, Abid b. Abras'ın, Tağlibliler de Muhelhil'in olduğunu iddia ederler. Fakat şair olarak kabul edilmenin de bir kuralı vardı. Buna göre, İki veya üç beyit söyleyen kişiler şair olarak kabul edilmezlerdi. Nitekim Asmaî, ilk defa otuz beyitlik şiirleri rivayet edilen kişilerin sırayla şunlar olduğunu söylemektedir: Muhelhil b. Rebîa, Zueyb b. Ka'b b. Amr b. Temîm, Benî Kinâne'den Damra adında bir kişi ile Edbat b. Kari' idi. Bu kişiler, İslâmiyet'in gelmesinden dört yüz sene önce yaşamışlardır.⁸⁰⁹

Arapların önceleri şiir yerine beyitleri olduğu, kişinin ihtiyaç duyduğu bir konu ile ilgili beyit söylediği ifade edilir. Şiirin uzatılıp kasidelerin söylenmesi, Hâşim b. Abdümenâf veya Abdülmuttalib döneminde olduğu söylenmektedir.⁸¹⁰ Câhiz'a göre de şiir, Araplar için yeni bir gelişme olup onu geliştiren ve ona bir yöntem belirleyenler İmruülkays ile Muhelhil b. Rebîa'dır. Ayrıca şiirin İslâm'dan çok uzun bir zaman önce olmadığını, onun ancak İslâm'dan önce 150 veya 200 yıllık bir tarihten söz edilebileceğini de belirtmektedir.⁸¹¹ Ancak Hicrî II. ve III. dönemlerde sözlü bir şekilde nakledilmiş olan eski dil ve tarih bilgisini bir araya getiren ve bu konuda bilgi sahibi olan âlimlerin görüşlerine göre en eski Arap şiiri, tarih olarak Milâdî V. asrın sonları ile VI. asrın ilk dönemine kadar gitmektedir.⁸¹²

3.3.2. Şiire teşvik eden etkenler

İslâm öncesi Araplar, şiire önem vermiş ve bunu hayatlarının her anına dâhil etmişlerdir. Ancak bu alanda hünerli sayılan ve asıl işi şiir olan şairler, onunla daha fazla iştigal etmişlerdir. Onları hem şiir söylemeye hem de şairliklerini daha ileri bir seviyeye taşımalarına sevk eden bazı faktörler bulunmaktaydı. İşte konuyu oluşturan panayırlar da bunlardan biriydi. Ancak panayırların yanı sıra başka etkenlere de yer vermenin uygun olduğu düşünüldüğünden onlara da değinilecektir.

3.3.2.1. Panayırlar

Panayırlar, sadece birer ticaret alanından ibaret olmayıp onlar aynı zamanda edebiyat için de bir mekân konumundaydı. Nitekim buralarda şairler şiirlerini söyleyerek kendi aralarında

⁸⁰⁸ Çetin, *Eski Arap Şiiri*, 10.

⁸⁰⁹ Süyûtî, *el-Müzhir fî 'ulûmi'l-luga*, 2/404.

⁸¹⁰ Cumahî, *Tabakâtü fuhûli's-şu'arâ'*, 1/26; Süyûtî, *el-Müzhir fî 'ulûmi'l-luga*, 2/402.

⁸¹¹ Câhiz, *el-Hayevân*, 1/52-53.

⁸¹² Çetin, *Eski Arap Şiiri*, 8.

yarıyordu. Ünlü bir şair olan Nâbiga da gerçekleşen bu yarışmalarda hakem görevini yerine getirirdi.⁸¹³ Onun için Ukâz panayırı'nda deriden kırmızı renkli bir çadır kurulur ve o, burada şairlerin kendisine sundukları şiirleri dinlerdi. Nâbiga, iyi bir şair olarak belirleyeceği kişilerde; sözlerinin gayet net ve anlaşılacak derecede açık, mümkün merteye az hata içermesini, mahreçlerinin iyi, söylediği şiirlerinin de belli bir üsluba sahip olmasını isterdi.⁸¹⁴

Şiirlerini Nâbiga'ya ilk sunan şairler arasında A'sa' bulunmaktaydı. Ondan sonra ise Hassân b. Sâbit ile Hansâ bt. Amr b. eş-Şerid olmuştur.⁸¹⁵ Bir defasında Hassân b. Sâbit, Nâbiga'ya şiirini sunmuş ve ondan değerlendirme istemiştir. Nâbiga da onun iyi bir şair olduğunu fakat şiirinde tabaklar ile kılıçlardan az söz ettiğini, kendisinin dünyaya getirmiş olduklarıyla övünmüş olmasına karşın onu dünyaya getirenlerle övünmediğini belirterek tenkidini tamamlamıştır.⁸¹⁶

Panayırlar, şiir ve kasidelerin şöhret bularak farklı bölgelerde bulunan insanlar tarafından bilinmesine, onu söyleyen ve okuyan kişinin de şöhrete ulaşmasına olanak sağlamaktaydı. Nitekim Amr b. Gülsüm'ün Ukâz ile Mekke panayırlarında söylemiş olduğu bir kaside bu şekilde şöhret bulmuştur.⁸¹⁷ O dönemdeki her şair, böylesine önemli bir gelişmeye sahip olmak isterdi. Nitekim farklı bölgelerden gelen çok sayıda insanın katılım sağladığı bu alanlarda kişinin bir konuda öne çıkması demek bütün yarımada tanınması demekti ki bu herkesin sahip olmayı arzuladığı bir durumdu. Bu açıdan Ukâz panayırı, şairler için adeta bir edebiyat kongresi görevi görmekteydi.⁸¹⁸ Çünkü onlar ancak bu gibi yerlerde isimlerini ön plana çıkarabilirlerdi. Diğer panayırlara nazaran Ukâz'ın bu konuda özel bir yeri bulunmakta olup o, İslâm öncesi dönemdeki Arabistan bölgesi için adeta bir Fransız Akademisi mesabesindeydi.⁸¹⁹ Yarımada'nın en büyük panayırı olan Ukâz gerek dil gerekse de edebiyat konusunda resmi bir toplanma görevi görmekteydi. Çünkü bu alanda önemli bir konumda bulunan profesyonel kişiler burada hakemlik görevi icra etmekteydi. Onlar için özel çadırlar bulunmakta ve vermiş oldukları kararları yarımada'nın her bölgesine yayabilecek kabiliyete sahip insanlar da onların etrafında bulunmaktaydı. Sırf bu alanda kendisini ispatlamak adına Tihâme, Hicaz, Necd, Irak, Yemen, Yemâme ve Umman gibi farklı bölgelerden gelenler olmaktadır.⁸²⁰

Panayırların, ticaretin yanı sıra bir edebi buluşma yeri olması hem şiir gelişimine hem de hünerli olan kişilerin bu alana olan ilgilerinin artmasına vesile olmuştur. Nitekim Nâbiga gibi bir idolün Ukâz panayırı'nda şiirleri değerlendirerek şairlere puan vermesi, o kişilerin Arap Yarımadası'nda parlamasını sağlamaktaydı. Haliyle bu da şiirle iştigal eden şairlerin bu alana

⁸¹³ Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, 50.

⁸¹⁴ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ*, 1/166; Ali, *el-Mufasssal fi tarihi'l-'Arab kable'l-İslâm*, 17/88.

⁸¹⁵ İsfahânî, *el-Egânî*, 11/8.

⁸¹⁶ Ebû Abdullah b. Muhammed el-Merzubânî, *el-Muvaşşah fi meâhiz el-'Ulemâ Âla eş-Şu'arâ*, ts., 69.

⁸¹⁷ İsfahânî, *el-Egânî*, 11/57; İbrâhim, *Esvâku'l-'Arab et-ticariyye*, 166.

⁸¹⁸ Adanalı Hayret, Ukâz'ın bu yönünü şöyle tarif etmektedir: "Ukâz, Nahle ile Tâif arasında sahrada kurulan bir belagat sergisiydi" Adanalı Hayret, *Suk Ukâz*, 1304, 2.

⁸¹⁹ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, 137, 140.

⁸²⁰ Afgânî, *Esvâku'l-'Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 277.

daha fazla yoğunlaşmasına ve özellikle de şiirleri değerlendiren bilgin şairlerin olduğu panayıra katılım sağlamalarına ön ayak olmuştur. Kitle iletişim araçlarının bulunmadığı o dönemde kişinin, başarılı olduğu herhangi bir konuda kendisini geniş bir alana duyurmasının belki de tek yolu geniş katılımlı panayırlardır.

3.3.2.2. Kabile Savaşları

İslâm'dan önceki dönemde Arap kabileleri arasında yaşanan savaşlara “Eyyâmü'l-Arab” denilir.⁸²¹ Eyyâmü'l- Arab, Câhiliye Dönemi hakkında bilgi veren en önemli kaynaklardan biri kabul edilir. Nitekim Araplar, boş zamanlarında bir araya gelerek birbirlerine şiir okur ve bu savaşları anlatırlardı. Çünkü Arap sohbetlerinin vazgeçilmezleri arasında câhiliye şiiri ile Eyyâmü'l- Arab yer alırdı.⁸²²

Araplar arasında meydana gelen savaşların çeşitli sebepleri bulunurdu. Bunlar arasında siyasi, sosyal, ekonomik gibi durumların yanı sıra bazen de çok basit nedenler de olabilmekteydi.⁸²³ Kabileler arasında meydana gelen savaşlarda şiir ve şairler etkin bir görev görmekteydi. Tabii yaşanan savaşlar bu ikisi için de birer teşvik görevi görmekteydi. Haliyle de bu durum, toplumda şiir ile şaire gereken önemin verilmesine imkân sağlamaktaydı.⁸²⁴ Meydana gelen bu savaşların Arap şiiri açısından önemi büyüktür. Çünkü bu alandaki ilk ürünler, meydana gelen bu savaşlar esnasında ortaya çıkmıştır.⁸²⁵ Nitekim şairler, savaş ortamında kaybedilen kişiler için mersiyeler dizerken aynı zamanda savaşı kazanan kabilelerin zaferlerini ve başarılarını da dile getirirlerdi.⁸²⁶ Bundan dolayı da bir şaire sahip olmak Araplar için çok önemli kabul edilirdi. Çünkü şair, insanın rakibi karşısında ilerlemesine veya gerilemesine neden olduğu gibi aynı zamanda onu hem utandıran hem de utanmasına sebep olan kişiydi.⁸²⁷ Savaşlarla şairlerin sayısı arasında bir bağlantı olduğu söylenebilir. Nitekim çok sayıda savaşa katılmış olan Kays kabilesinin şair sayısı fazlayken az sayıda savaş yaşamış olan Kureyş kabilesindeyse az sayıda şair bulunmaktaydı.⁸²⁸

Şairin Arap toplumu açısından önemini göstermesi açısından İbn Reşîk'in değerlendirmesi önem arz etmektedir. Nitekim o bu durumu şöyle açıklamaktadır:

⁸²¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 12/651; Kapar, “Eyyâmü'l-Arab”, 12/14.

⁸²² Ali, *el-Mufasssal fi tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, 10/13.

⁸²³ Kapar, “Eyyâmü'l-Arab”, 12/14; Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi-I* (Kayseri: Fenomen Yayınları, 2019), 62. Mesela Abs kabilesi ile Zübyân kabileleri arasında cereyan eden ve uzun yıllar süren savaşın sebebi bir at yarışıydı. Beru, *Târîhu'l-Arab el-Kadîm*, 216.

⁸²⁴ Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi-I*, 82.

⁸²⁵ Fuat Daş, *Cahiliye Döneminde Arap Savaşları* (İstanbul: Hiper yayınları, 2019), 86.

⁸²⁶ Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi-I*, 83.

⁸²⁷ Cevad Ali, *Cahiliye Şiiri*, çev. Mehmet Akbaş (Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2018), 19.

⁸²⁸ Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 335.

Arap kabilelerinden birinde bir şair yetişmesi durumunda diğer kabileler gelip o kabileyi tebrik ederlerdi. O kabile de ziyafet verirdi. Bunun yanı sıra kadınlar da düşünlerde oynadıkları gibi oynayıp eğlenir, çocuklarla erkekler de birbirlerini tebrik ederlerdi. Çünkü içlerinde yetişen bu şair, onların hem namusları için bir koruyucu hem de faziletleri için de bir güçlendiriciydi. Ayrıca onların soyları için de bir devam ettirici konumundaydı. Araplar, ancak bir erkek çocuğun doğmasından, içlerinden bir şairin çıkmasından veya bir atın yavrulamasından dolayı sevinirlerdi.⁸²⁹

Savaşta önemli bir yere ve konuma sahip olan şiir, Araplar açısından bu konuda birer silah olarak da kabul edilirdi. Nitekim Araplar, düşmanlarıyla sadece ok, kılıç ve mızraklarla savaşmamış bunların yanı sıra dilleriyle de savaşmış ve bunu da savaş silahı olarak kullanmışlardır.⁸³⁰ Nitekim Uhud Savaşı sırasında Hind bt. Utbe ve beraberindeki kadınlar, savaşanları cesaretlendirmek amacıyla def çalıp şiir söylemişlerdir. Hint bu amaçla şöyle bir mısra söylemiştir:

إِنْ تَقْبَلُوا نُحَانِقُ ... وَنَفْرَشُ النَّمَارِقِ
أَوْ تُدْبِرُوا نُفَارِقُ ... فِرَاقَ غَيْرِ وَامِقِ

“Eğer gelirsiniz size sarılır ve sizler için yataklar sereriz

Eğer geri kaçarsanız da sevmeyen kişinin yüz çevirmesi gibi sizlere yüz çeviririz”⁸³¹

Câhiliye Araplarında ölüm yeri bile gurur, övünme ve yerilme konusu yapılabilirdi. Nitekim onlar için savaş meydanında ölmek bir gurur sayılırken yatakta ölmek de kınanma sebebi sayılırdı.⁸³²

3.3.2.3. Edebi Tenkit

Konusu itibari ile edebi tenkit, şiir ve nesir gibi edebi eserleri çeşitli yönlerden incelemek ve bunların güzelliği konusunda da bir kaniya varmaktır.⁸³³ İmruülkays ile Alkame el-Fahl arasında geçen tartışma konusu edebi tenkit bakımından oldukça dikkat çekicidir. Anlatıldığına göre; bu iki şair, güzel şiir söyleme konusunda yarışmaya karar vermiş ve aralarında da hakem olarak İmruülkays'ın hanımı Ümmü Cundeb'i seçmişlerdir. Bunun üzerine Ümmü Cundeb, ikiliden atlarla ilgili aynı kafiyede bir şiir söylemelerini istemiş ve her ikisi de istenileni söylemişlerdi. Kimin daha iyi şiir söylediğini sorduklarında da o, Alkame'nin daha iyi olduğunu belirtmiştir. Karısının vermiş olduğu karara kızan İmruülkays, Alkame'den daha iyi bir şair

⁸²⁹ Ebû Ali Hasan el-Kayravânî İbn Reşîk, *el-Umde fî mehâsini's-ş-îr ve âdâbih*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdül Hamid (Dâru'l-Cil, 1401/1981), 1/65.

⁸³⁰ Ali, *Cahiliye Şiiri*, 9.

⁸³¹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/68; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 2/512.

⁸³² Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi-I*, 82.

⁸³³ Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi-I*, 86.

olduğunu ancak karısının ona âşık olduğundan böyle bir karar verdiğini söyleyerek karısını boşamıştır.⁸³⁴

İmruülkays'ın okumuş olduğu şiir şöyleydi:

فَللَّسُوطِ أَلْهَوْبِ وَلِلْسَاقِ دَرَّةٌ ... وَلِلزَّجْرِ مِنْهُ وَقَعُ أَخْرَجَ مَهْدَبٌ

“Kamçı ateşler, baldır darbesi kamçılar, azarlama da hızı arttırır”

Alkame'nin okuduğu şiirse şöyleydi:

فَأَدْرَكَهُنَّ ثَانِيَا مِنْ عَنَانِهِ ... يَمْرُ كَمَرِ الرَّائِحِ الْمُتَحَلِّبِ

*“İkinci defa onlara başından yetiştirdi; düşüp giden bulutun gidişi gibi”*⁸³⁵

Câhiliye döneminin ünlü şairlerinden biri olan Nâbiga, şiirde ikvâ⁸³⁶ yaptığından dolayı tenkit edilmiş ve bununla da ayıplanmıştır. Nitekim Medine'ye geldiğinde bu durum kendisine söylenmiş fakat o buna aldırış etmemiştir. Ancak Medineliler, şiirindeki hatasını anlaması için onun şiirinden bir kısmını cariyeye okutmuşlardı. Böylece Nâbiga yapmış olduğu hatayı fark etmiş ve bunu bir daha yapmayacağını belirtmiştir. Nâbiga'nın ikvâ yapmış olduğu şiir şöyleydi:

أَمِنْ آلِ مِيَّةِ رَائِحٍ أَوْ مَغْتَدٍ ... عَجَلَانَ ذَا زَادٍ وَغَيْرِ مَزُودٍ

زَعَمَ الْبُورَاحُ أَنَّ رَحَلْتَنَا غَدًا ... وَبِذَلِكَ خَبَرْنَا الْغَدَافَ الْأَسْوَدُ

سَقَطَ النَّصِيفُ وَلَمْ تَرِدْ إِسْقَاطَهُ ... فَتَنَاوَلْتَهُ وَاتَّقَتْنَا بِالْيَدِ

بِمَخْضَبٍ رَخِصَ كَأَنَّ بِنَانَهُ ... عَنَّمْ يَكَادُ مِنَ اللَّطَافَةِ يَعْقُدُ

“Çok aceleci bir şekilde giden ölünün sahipleri, erzak sahibi olup arttırılmamıştır”

“Uğursuzlar, yolculuğumuzun yarın olacağını iddia etti; siyah karga bize bunu haber etti”

“Yün yere düştü, istemeden onu kaldırdı, el ile tedbirli olduk”

*“Yeni boyanmış, ucu anem ağacı gibi neredeyse zariflikten bağlanacaktı”*⁸³⁷

Tenkide maruz kalan bir başka şairse Bişr b. Ebî Hâzîm'dir. Ebû Amr b. el-Alâ'nın anlattığına göre; kardeşi, Bişr'e ikvâ yaptığını söylemiş ancak o, bunun ne olduğunu sormuştur. Bunun üzerine kardeşi, Bişr'e okumuş olduğu şiirden şu mısraları okuyarak anlatmıştır:

أَلَمْ تَرَ أَنَّ طَوْلَ الدَّهْرِ يَسْلَى ... وَيَنْسَى مِثْلَ مَا نَسِيْتَ جِذَائِمُ

⁸³⁴ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-su'arâ*, 1/212-214.

⁸³⁵ Merzubânî, *el-Muvaşşah*, 24.

⁸³⁶ İkvâ, şairin okumuş olduğu şiirde îraba dikkate etmeyerek son hareketleri ötre ve esre şeklinde hareketlendirmesidir. İsmail Durmuş vd., “Kafiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 151; Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi-I*, 90.

⁸³⁷ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-su'arâ*, 1/156; Merzubânî, *el-Muvaşşah*, 38.

“Çağın uzunluğunun teselli ettiğini ve Cuzâm’ın unutulduğu gibi unutturduğunu görmedin mi?”

“Onlar bizim kavmimizdi fakat bize zulmettiler, biz de onları Şam şehrine kadar sürdük” yapmış olduğu hatanın farkına varan Bişr artık onu bir daha yapmamıştı.⁸³⁸

Câhiliye şiirinin gelişmesine edebi tenkitin önemli ölçüde katkı sağladığı şüphesizdir. Hakem huzurunda hatalarını fark eden şairlerin şiirlerini daha da mükemmel bir hale getirmek için çabalamış olmaları muhakkaktır.⁸³⁹

3.3.2.4. Şiirden Elde Edilen Kazanç

Şairlerin şiirden kazanç elde etmeleri ve şiiri de bu iş için bir vasıta olarak görmeleri Câhiliye Dönemi’nin sonlarında başlamıştır. Ancak bu durum hoş karşılanmamış ve mal için başkalarına boyun eğme olarak da değerlendirilmiştir.⁸⁴⁰ Ayrıca şiirle kazanç elde etmenin yanı sıra idareci ile önemli konumda bulunanlara yakınlık kurmak isteyen kişiler de ayıplanmıştır.⁸⁴¹ Gurur ve izzet-i nefis sahibi olan Araplar, şiiri bir kazanç olarak görmezlerdi. Fakat kendileri için şiir yazan şaire ödül vermede de bir sakınca görmemişlerdi. Tabi bu ödül şairin talebi karşılığında olmayıp kişinin gönlünden kopmalıydı.⁸⁴²

Şair, Câhiliye Dönemi’nde hatipten daha üstün bir konumdaydı. Çünkü şair Arapları yüceltir, süvarileri teşvik eder ve karşı tarafı bunun çokluğuyla da korkuturdu. Ancak şiir ve şairlerin çoğalmasının yanı sıra şairlerin şiiri bir kazanç vasıtası olarak görmeleri, panayırılara gitmeleri ve insanların namuslarına dil uzatmaları gibi nedenlerle hatipler, onlardan daha üstün tutulmaya başlanmıştır.⁸⁴³ Ancak burada şunu ifade etmek isteriz ki şairlerin panayırılara gitmelerinin kendilerini hatiplerden daha alt bir mertebeye düşürmüş olması doğru değildir. Nitekim o dönemin şartlarına göre onların şairlikte isim yapmaları ve şiirlerini herkese duyurmalarında en büyük pay şüphesiz panayırılardır. Belki de birkaç şairin panayırılara giderek kötü bir izlenim bırakmasından dolayı Câhiz böyle bir kanaate varmıştır.

Şiiri bir kazanç vasıtası olarak görme geleneğinin Nâbiga ez-Zubyânî ile beraber başladığı belirtilmektedir. Nitekim Nâbiga, sultanları övmeye, şiirle insanlara yakınlık kurmaya başlamış

⁸³⁸ İbn Kuteybe, *eş-Şi’r ve’s-su’arâ*, 1/262.

⁸³⁹ Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi-I*, 92.

⁸⁴⁰ Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi-I*, 92-93.

⁸⁴¹ Câhiz, *el-Beyân ve’t-tebyîn*, 2/11.

⁸⁴² İbn Reşîk, *el-Umde fî Mehasini’s-Şi’r ve Âdabihi*, 1/80; Ali, *Cahiliye Şiiri*, 54.

⁸⁴³ Câhiz, *el-Beyân ve’t-tebyîn*, 1/203.

ve Nu'man b. Münzir'e boyun eğmiştir. O bu durumdan çokça mal elde etmiştir. Nitekim yiyip içmede kullanmış olduğu malzemelerin altın ve gümüşten olması bunu kanıtlamaktaydı.⁸⁴⁴

Şiirden kazanç elde etmek her ne kadar hoş karşılanmayan bir durum olsa da bu, aslında Câhiliye Dönemi'nde şairleri şiir söyleme konusunda teşvik etmiştir.⁸⁴⁵ Cevad Ali, şairlerin aslında Nâbiga'dan önce de sonra da birer beşer olarak kabul edilmeleri gerektiğini ve bunun da göz ardı edilmemesini belirtmektedir. Nitekim şairler arasında yüksek bir konuma sahip olanların yanı sıra mal elde etme karşılığında onurunu hiçe sayanların da olabileceğini ifade etmektedir. Bu açıdan o, şairlerin övülmesi gerekenleri öven ve yerilmesi gerekenleri de yeren birer melek olarak görülemeyeceğini de ifade etmektedir.⁸⁴⁶

Züheyr b. Ebî Selma, Herim b. Sinân'a söylemiş olduğu şiirle kazanç elde etmiştir. Ömer b. Hattâb, Züheyr'in kızına Herim b. Sinân'ın babasına vermiş olduğu cübbeyi ne yaptığını sorunca kız da zamanın onu eskittiğini söylemiştir. Kızın bu cevabına karşılık halife de şöyle demiştir: *"Ancak babanın Sinan'a verdiği zaman eskitmedi."* Hz. Ömer, Sinan'ın bazı çocuklarına Züheyr'in neler söylediğini sormuş, çocuklar da onun söylediği şiirleri halifeye okumuşlardı. Ayrıca Sinan'ın çocukları, Züheyr'e para verdiklerini ve onun da bol bol şiirler söylediğini de belirtmişlerdi. Çocukların bu söylediklerine karşın halife de şöyle cevap vermiştir: *"Sizin Züheyr'e vermiş olduğunuz gitti fakat onun size verdiği baki kaldı"*⁸⁴⁷

3.3.3. Panayırların yazı öğrenmeye etkisi

İslâm öncesi Arapların gündelik hayatlarında çokça yer işgal etmemiş olan Arap yazısını Tay kabilesinden Mürâmir b. Mürre, Eslem b. Sidre ile Âmir b. Cedere adlı üç kişinin Bakka denilen yerde bir araya gelerek icat ettiği; ayrıca bu kişilerin Arap hecelerini Süryânî hecelerine kıyas ettiği de aktarılır.⁸⁴⁸ İbn Abbas'ın anlattığına göre; bu üç kişi, yazının yanı sıra harflerin üzerine konulan bazı işaretleri de bulmuşlardı. Buna göre; Meramir şekilleri, Eslem ayrı ve bitişik yazmayı, Amir de hareketleri bulan kişiydi.⁸⁴⁹ Bunların bulmuş olduğu yazı türüne "el-Cezm" denilirdi.⁸⁵⁰ Kelb kabilesinin bir kolu olan Tâbiha'ya mensup birinin bu üç kişiden yazıyı öğrendikten sonra Vâdi'l-Kurâ halkından bazılarına öğrettiği de aktarılır.⁸⁵¹

⁸⁴⁴ İbn Reşîk, *el-Umde fî Mehasini's-Şi'r ve Âdabihi*, 1/80.

⁸⁴⁵ Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi-I*, 94.

⁸⁴⁶ Ali, *el-Mufasssal fî tarihi'l-'Arab kable'l-İslâm*, 17/109.

⁸⁴⁷ İbn Reşîk, *el-Umde fî Mehasini's-Şi'r ve Âdabihi*, 1/81.

⁸⁴⁸ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 452-453; Kalkaşendî, *Subhu'l-a'shâ fî sinâ'ati'l-inşâ'*, 3/11.

⁸⁴⁹ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 14.

⁸⁵⁰ Çağatay, *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, 128.

⁸⁵¹ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 453.

İcat edilen Arap yazısı, Enbar'dan Hîre'ye buradan da Hicaz bölgesine gelmiştir. Onun Hicaz'a gelmesinde Bişr b. Abdülmelik ile Harb b. Ümeyye'nin rolü büyüktür.⁸⁵² Bir müddet Hîre'de kalan Bişr burada yazıyı öğrenmiş ve bazı işlerinden dolayı Mekke'ye gitmiştir.⁸⁵³ Süfyân b. Ümeyye ile Ebû Kays b. Abdumenaf, Bişr'in yazı yazdığını görmüş ve ondan kendilerine de öğretmesini istemişlerdi. Bunun üzerine Bişr, önce onlara heceyi sonra da yazıyı öğretmiştir. Buradaki işini bitiren Bişr, daha sonra Şam'a gitmiş ve orada da bazı kişilere yazıyı öğretmiştir.⁸⁵⁴ Ancak bununla ilgili aktarılan bir başka rivayet daha bulunmaktadır. Buna göre; Ticaret amacıyla Irak tarafında kurulan panayırlara giden Harb b. Ümeyye, burada Bişr b. Abdülmelik'le dostluk kurmuş ve ondan yazıyı öğrenmiştir. Bir defasında gitmiş olduğu Irak'ta ticaretini bitiren Harb, Mekke'ye döndüğünde Bişr de onunla beraber Mekke'ye gelmiş ve burada bir müddet burada kalmış ve bu süre zarfında da Harb b. Ümmeyye'nin kızı Sahba aile evlenmiştir. Bişr, Mekke'de kaldığı süre boyunca burada bazı insanlara yazıyı öğretmiştir.⁸⁵⁵ Ancak Bişr'in Mekke'de kaç kişiye yazı yazmayı öğrettiği konusunda bir bilgi bulunmamaktadır. Muhtemelen o, ağırlıklı olarak Kureyşlilere yazıyı öğretmiştir. Nitekim Cevad Ali, metnin devamında bundan dolayı vahiy kâtiplerinin ekserisinin Kureyş kabilesinden olduğunu belirtmiştir. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki panayırların Mekke'deki yazı öğrenme faaliyetine olumlu anlamda katkı sağladığı muhakkaktır. Nihad Çetin de yazı sanatının Hîre'den Hicaz bölgesine geçtiği sonucuna varmış ancak kendisi bu geçişin panayırlar vasıtasıyla olduğuna değinmemiştir.⁸⁵⁶ Hicazlılar, ticaret amacıyla Irak tarafında kurulan panayırların yanı sıra başka bölgelerde kurulanlara da gitmekteydiler. Muhtemelen onların başka yerlerden de yazıyı öğrenmiş olmaları muhtemeldir. Nitekim bir araştırmacının bu konudaki yaklaşımı bunu doğrulamaktadır. Buna göre; O, Arapların İslâm dininin gelmesinden kısa bir süre önce Şam bölgesinde bulunan Havran şehrinden Nabat yazısını öğrendiklerini ifade etmektedir. Ayrıca o, Irak'tan öğrenilen yazı çeşidinin de kûff olduğunu, bunun da Kuran ile dini metinler ve kitaplarda kullanıldığını, Nabat yazı türünün de ticaret ile istihbarat alanlarında kullanıldığını belirtmektedir.⁸⁵⁷

Hicaz bölgesinin özellikle de Mekke'nin yazıya kavuşmasında panayırların rolü büyüktür. Nitekim Harb b. Ümeyye ile beraber Bişr b. Abdülmelik'in Mekke'ye gelerek burada bazı kişilere yazı öğretmesi yine panayırlar vesilesiyle olmuştur. Arapların ticaret amacıyla gitmiş oldukları farklı memleketlerdeki panayırlardan yazı öğrenmeleri ve bunu da Hicaz'a özellikle de

⁸⁵² Şakir Gözütok, *Resulullah Döneminde Eğitim ve Öğretim* (İstanbul: Nesil Yayınları, 2014), 49.

⁸⁵³ Hîre'de yaşayan Araplar, günlük konuşmada Arapçayı kullanırlarken yazmada da Süryânîceyi kullanırlardı. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, 127.

⁸⁵⁴ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 453.

⁸⁵⁵ Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ fî sinâ'ati'l-inşâ'*, 3/14; Ali, *el-Mufassal fî tarihi'l-'Arab kable'l-İslâm*, 15/158-159. Yazıyı Mekke'ye getiren kişinin Kays b. Abümenâf veya Harb b. Ümeyye olduğu ifade edilir. Ancak Bişr'in Harb b. Ümeyye'nin kızı ile evlendiği düşünüldüğünde Harb'in yazıyı Mekke'ye getiren kişinin olduğu söylenebilir. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 14; Muhammed Hamidullah, "Allah'ın Elçisi ve Sahabe Devrinde Yazı Sanatı", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 2/7 (1988), 96.

⁸⁵⁶ M. Nihad Çetin, "Arap", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/276.

⁸⁵⁷ Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, 128-129.

Mekke'ye taşımış olmaları kuvvetle muhtemeldir. Bu sayede yazının ilk defa Mekke'ye gelişinin Harb b. Ümeyye ile beraber buraya gelen Bişr b. Abdülmelik'le olduğu düşünülmektedir. Yazının Hicaz'a gelişinden sonra Mekke ve Medine'de yazı yazmasını bilenlere değinmenin faydalı olduğu düşünülmektedir.

Araplar yazı yazmaya önem vermişlerdi. Nitekim onlar; yazı yazma, yüzme ve iyi şekilde ok atmayı bilen kişileri ayrı bir kategoride değerlendirerek bunlara "Kâmil" demişlerdir.⁸⁵⁸ Buna rağmen Câhiliye Dönemi'nde yazıyı bilenlerin sayısı fazla değildi. Bunun sebebi de onların günlük hayatlarında yazıya pek ihtiyaç duymamalarıydı.⁸⁵⁹ Ancak Belâzürî, İslâmiyet'in geldiği sırada Mekke'de Kureyş kabilesinden on yedi kişinin yazıyı bildiğini belirterek onları şöyle sayar:

1. Ömer b. Hattâb,
2. Ali b. Ebî Talib,
3. Osman b. Affân,
4. Ebû Ubeyde b. el-Cerrah,
5. Talha,
6. Yezîd b. Ebî Süfyân,
7. Ebû Huzeyfe b. Utbe b. Rebî'a,
8. Hâtıb b. Amr,
9. Ebû Seleme b. Abdilesed el-Mahzûmî,
10. Eban b. Saîd,
11. Hâlid b. Saîd,
12. Abdullah b. Sa'd b. Eb'î Serh el-Âmirî,
13. Huveytib b. Abdüluzza el-Âmirî,
14. Ebû Süfyân b. Harb,
15. Muâviye b. Ebû Süfyân,
16. Cüheym b. es-Salt b. Mahreme

⁸⁵⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/542; Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 455.

⁸⁵⁹ Muhammed Mustafa el-A'zamî, *Küttâb'ün-Nebî* (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1978), 9.

17. Alâ b. el-Hadramî⁸⁶⁰

Muhammed Hamidullah, İslâm dinin nazil olduğu zaman diliminde Mekke'de sadece bu kadar az kişinin yazı bildiğini doğru bulmamaktadır. Muhtemelen kendisi sayının daha fazla olabileceğine inanmaktadır.⁸⁶¹ Yukarıda da ifade edildiği gibi yazının günlük hayatta kullanılmadığından veya bunu gerektirecek bir durumun olmadığından dolayı yazıyı bilen kişilerin sayıca çok olmadığı ve zikredilenlerin gerçeğe daha yakın olduğu düşünülmektedir. Nitekim o dönemde başta Kureyşliler olmak üzere Hicaz'da bulunan Araplar için en önemli ticaret alanı panayırlardı. Ancak onlar buradaki satışlarında bile yazıya ihtiyaç duymazlardı. Bu durumun da ister istemez yazıya olan ihtiyacı aza indirdiği düşünülmektedir.

İslâmiyet'in Medine'ye geldiği zamanda burada yirmi kûsür kişinin yazıyı bildiği belirtilmektedir.⁸⁶² Bunlardan bazıları şu kişilerdi:

1. Sa'd b. Ubâde
2. El-Münzir b. Amr
3. Übeyy b. Ka'b

Arapça ve İbranice yazı bilenlerse şunlardı:

1. Zeyd b. Sabit
2. Râfi' b. Mâlik
3. Üseyd b. Hudayr
4. Ma'n b. Adiyye el-Belvî
5. Beşîr b. Sa'd
6. Sa'd b. er-Rebî'
7. Evs b. Havelî
8. Abdullah b. Übeyy⁸⁶³

3.3.4. Panayırlara katılan şairler

Şairler de diğer insanlar gibi panayırlara katılım sağlamışlardır. Ancak onların en çok katılım sağlamış olduğu panayır, içinde şiirleri değerlendiren hakemlerin bulunmuş Ukâz olmuştur. Nitekim onların beğenisini kazanan şairler, yarımada önemli bir şöhrete sahip olma imkânına kavuşurlardı ve bu bir şair için her şeyden çok önemliydi.⁸⁶⁴ Panayırlara katılım

⁸⁶⁰ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 453. Belâzürî'nin vermiş olduğu bu listede dikkatimizi çeken husus saydığı kişilerin erkek olmasıdır. Halbuki o, aynı eserinde Ömer b. Hattab'ın kabilesine mensup olan Şifâ el-Adeviyye'nin de Câhiliye Dönemi'nde yazı yazmayı bildiğini belirtmektedir. Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 454.

⁸⁶¹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 627.

⁸⁶² Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ fi sinâ'ati'l-inşâ'*, 3/14-15.

⁸⁶³ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 455.

⁸⁶⁴ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 629.

sağlayan şairlerin vefat tarihlerine göre sıralanması uygun görülmüştür. Sıralama ise en erken vefat edenden en son vefat edene şeklinde olacaktır.⁸⁶⁵

3.3.4.1. Şenferâ

Doğum tarihinin yaklaşık olarak Milâdî 475 olduğu tahmin edilen Şenferâ, Câhiliye Dönemi'nin şairlerinden birisi olup aynı zamanda da iyi bir koşucuydu. Hem teninin siyah olması hem de hızlı koşmasından dolayı "Arapların kargaları" diye tanınan kişilerden biri olmuştur. Asıl adı Sâbit b. Mâlik olup Şenferâ onun lakabıdır. Gerek dudaklarının kalın olması gerekse de alt dudağının sarkık olması bu lakabı almasına neden olmuştur.⁸⁶⁶

Şenferâ, Evs kabilesine mensup olup Kays Aylân'dan Benû Şebâbe b. Fehm tarafından esir alınmış ve uzun bir müddet boyunca da orada tutulmuştur. Yapılan esir takası sonucunda Selâmân b. Mefrûc'un yanına geçmiştir. Ancak Şenferâ, bu yeni yerde esirden ziyade aileden birisi gibi kabul edilmiş ve öyle muamele görmüştür. Onun bu durumu, evinde kaldığı kişinin kızıyla bir tartışma yaşamasına kadar devam etmiştir. Tartışmanın yaşanmasına neden olan olay şöyle gerçekleşmiştir: Şenferâ, Selâmân'ın kızıdan saçını yıkamasını istemiş ve ona "Ey kız kardeşim!" şeklinde hitap etmiştir. Bu hitaba sinirlenen kız, gerçekte onun kız kardeşi olmadığını belirterek Şenferâ'ya tokat atmıştır. Yaşanan bu duruma çokça kızmış olan Şenferâ, kızın babasının yanına giderek gerçek ailesinin kim olduğunu ondan öğrenmiştir. Şenferâ, kendisini büyüten hem bu kişiye hem de kabilesine kızmış ve kendisini köle edinmelerine karşılık onlardan 100 kişiyi öldüreceğini söylemiş, fakat 99 şahsı öldürmüştür.⁸⁶⁷

Şenferâ'nın içinde büyüdüğü kabileye bu kadar kin gütmemesinin nedeni, onlar tarafından esir edildiğini öğrenmesi değildi. Asıl sebep babasının bu kabileden yani Ezd'den birisi tarafından öldürülmesiydi. Nitekim Şenferâ'nın babası Haris b. es-Saib'i, Hizam b. Cabir tarafından öldürülmüştür. Bu olay yaşandığında Şenferâ'nın küçük yaşlarda bir kardeşi vardı ve bu ölmüştü. Çocuğunun ölmesi üzerine de annesi sürekli ağlıyordu. Şenferâ, muhtemelen asıl ailesinin kim olduğunu öğrendiğinde babasının da içinde büyüdüğü Ezd kabilesi tarafından öldürüldüğünü öğrenmiş ve onlara karşı intikam girişimi içinde bulunmuştu. Nitekim o bu durumu şöyle bir şiirle dile getirmiştir:

ليس لوالدة هوءها ... ولا قولها لابنها دَعَدَع

تُطِيف وتُحَدِّث أحواله ... وغَيْرُكَ أملك بالمَصْرَع

"Bir annenin oğluna olan sevgisi ve sözü geri çevrilmez"

⁸⁶⁵ Vefat tarihlerinde de Diyanet İslâm Ansiklopedisi esas alınmıştır.

⁸⁶⁶ Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, 3/344; Fritz Krenkow, "Şenferâ", *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1987), 11/424-425; Süleyman Tülücü, "Şenferâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/535.

⁸⁶⁷ İsfahânî, *el-Egânî*, 10/185; Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, 3/347.

“O, dolaşır ve tek emelinin intikam olduğunu anlatır”

Şenferâ, gitmiş olduğu Hubaşe panayırı'nda babasının katili Hizam b. Cabir'le karşılaşmış ve onu öldürmüştür. Bu olaya şahit olan bir Ezd'li, Hizam'ın kardeşi olan Üsyed b. Cabir'in yanına gelerek Şenferâ'nın Hubaşe panayırı'nda olduğunu ve Hizam'ı öldürdüğünü haber vermiştir. Üseyd, yanına birkaç kişiyi alarak panayıra gitmiş ve en nihayetinde Şenferâ'yı öldürmüştür.⁸⁶⁸ Şenferâ, Hubaşe panayırı'na babasının katilini arama amacıyla gitmemiştir. Fakat tesadüf eseri onunla burada karşılaşınca da intikamını almıştır.

3.3.4.2. İmruülkays

Yemen'de yaşayan Kinde kabilesine mensup bir şair olan İmruülkays'ın ne zaman doğduğu bilinmemektedir. Onun ilk yılları ve gençliği hakkında çok fazla malumat bulunmamaktadır. İmruülkays'ın “Hunduc”, “Adiy” ile “Muleyk” gibi farklı isimlerinin yanı sıra “Zü'l-Kuruh”, “Melik ed-delil” ile “İmruülkays” şeklinde lakapları vardı. Ancak en meşhur lakabı İmruülkays'tır.⁸⁶⁹

İmruülkays, büyüüp yetiştiğinde kadınlara ilgi duymaya ve onları çokça zikretmeye başlamıştır. Oğlunun bu durumunu düşünmeye başlayan babası, bir çözüm bulmak için etrafındakilerden yardım istemiştir. Onlar da çözümün ancak İmruülkays'ın develerin ve atların başına geçirilerek çobanlık yapmasıyla olacağını belirtmişlerdi. Bir müddet oğluna çobanlık yaptırmış olan baba, önerilen bu yöntemin bir işe yaramadığını görünce bu sefer İmruülkays'ı evden kovmuştur.⁸⁷⁰ Evden kovulan şair, babasının Avf b. Rebîa tarafından öldürülmesine⁸⁷¹

⁸⁶⁸ İsfahânî, *el-Egânî*, 10/189-192; Afgânî, *Esvâku'l-Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 259.

⁸⁶⁹ Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 232, 236.

⁸⁷⁰ İmruülkays'ın kovulmasına neden olan bir başka olayın olduğu aktarılır. O, Fatma adındaki bir amca kızına âşık olmuş ve onunla ilgili şiirler söylemeye başlamıştı. Bir defasında içinde Fatma'nın da olduğu birkaç kız, yıkanmak için elbiselerini çıkarmış ve su göletine girmişlerdi. İmruülkays da onların elbiselerini almıştı. Kızlar elbiselerini isteyince de gelip kendilerinin almaları şartıyla vereceğini söylemişti. Fatma dışındakilerin hepsi gelip elbiselerini almışlardı. Mecbur kalmış olan Fatma da çıplak bir şekilde İmruülkays'ın yanına gelerek elbisesini almıştı. Babası, bu yaptığından dolayı İmruülkays'ı öldürmesi ve sonrasında da gözlerini çıkarıp ona getirmesi için bir kişiyi görevlendirmişti. Bu şahıs da bir yaban sığırını öldürerek gözlerini oymuş ve onları da İmruülkays'ın babasına götürmüştü. Gözleri gören baba, yaptığına pişman olduğunu belirtince de bu kişi aslında oğlunu öldürmediğini ve bunların da bir yaban sığırına ait olduğunu söylemişti. Oğlunun ölmediğine sevinen babasıysa derhal İmruülkays'ın yanına getirilmesini istemişti. Kureşî, *Cemheretü Eş'âri'l-Arab*, 109-110; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-su'arâ*, 1/107-108; Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 237-238. Ancak İmruülkays'ın kovulmasına bu olayın neden olduğunu düşünmüyoruz. Babasının kendi kabilesinin lideri olduğu göz önüne alındığında muhtemelen o, oğlunun da aslında kendisi gibi bir lider olma beklentisi içerisinde olmuştur. Fakat İmruülkays'ın şiirle uğraşması, babasının beklentisini karşılamadığından kovulmasına neden olmuştur.

⁸⁷¹ İmruülkays'ın babası olan Hucr, her yıl düzenli bir şekilde Benî Esed kabilesinden vergi almaktaydı. Fakat Benî Esedliler, Hucr'a vermekte oldukları vergiyi bir yıl ödemeyince iki taraf arasında problem yaşanmıştı. Buna göre; Hucr onların üzerlerine yürümüş ve onların liderlerinden bazılarını esir alıp sopayla dövmüş bazılarını da hapsedmişti. Bunun yanı sıra da kabileye ait olan malları da ellerinden almıştı. Tüm bu yapılanları bir aşağılama kabul eden Benî Esed kabilesi, Hucr'un gafil bir anını yakalayarak öldürmüştü. Zevzenî, *Şerhu'l-Mu'allakâti's-seb'*, 17.

kadar Arap kabileleri arasında dolaşarak avcılık yapmaya başlamıştır. Ancak o, babasının ölümünden sonra kabilesinin yanına dönmüştür.⁸⁷²

İmruülkays'ın tam olarak ne zaman vefat ettiği bilinmemektedir. Ancak onun, babasının intikamını almak için girişimde bulunurken hastalanıp Milâdî 530 veya 540 yıllarında öldüğü tahmin edilmektedir.⁸⁷³ Bir başka görüşe göre de İmruülkays, çiçek hastalığına yakalanmış ve Milâdî 565 yılı civarında ölmüştür.⁸⁷⁴

İmruülkays, Muşakkar panayırı'na katılmak için Yemen'den gelmekteydi.⁸⁷⁵ O söylemiş olduğu bir kasidesinde Şam bölgesini tanıtırken aynı zamanda da Muşakkar panayırı'nın yerini de tanıtmıştır. İmruülkays'ın söylemiş olduğu şiir şöyledi:

أو المكرعات من نخيل ابن يامن ... دوين الصفا اللائي يلين المشقرا

“Muşakkar'dan sonraki Safa kalesinin biraz uzağında bulunan İbn Yâmin'in hurma ağaçları”⁸⁷⁶

3.3.4.3. Amr b. Külsûm

Tam adı Amr b. Külsûm b. Malik olan şairin ne zaman doğduğu bilinmemekle beraber onun Milâdî 525 yılı civarında doğduğu tahmin edilmektedir. Çünkü Amr b. Külsûm'ün Hîre krallarından Amr b. Hind (Milâdî 554-570) ile aynı dönemde yaşadığı ve Numan b. Münzir (Milâdî 580-602) dönemine de ulaştığı bilinir. Muhtemelen o, Rebîa diyarında veya Arap Yarımadası'nın kuzeyinde doğmuştur.⁸⁷⁷

Amr b. Külsûm; hayatını, kabilesini savunmak ve onlarla beraber savaşa katılmakla geçirmiştir. Nitekim onun hayatındaki en önemli üç gelişme, Amr b. Hind'in huzurunda kavmini savunma amacıyla şiir söylemesi, Amr b. Hind'i öldürmesi⁸⁷⁸ ve esir edilmesiydi.⁸⁷⁹ 15

⁸⁷² Kureşî, *Cemheretü Eş'âri'l-Arab*, 107-108.

⁸⁷³ Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, 243.

⁸⁷⁴ Zevzenî, *Şerhu'l-Mu'allakâti's-seb'*, 32.

⁸⁷⁵ İsfahânî, *el-Egânî*, 9/94; Afgânî, *Esvâku'l-Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 241.

⁸⁷⁶ İmruülkays, *Dîvân İmruülkays*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim (Kahire: Dâru'l-Maarif, ts.), 57; Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 5/135.

⁸⁷⁷ İsfahânî, *el-Egânî*, 11/54; Kureşî, *Cemheretü Eş'âri'l-Arab*, 86-87; Zevzenî, *Şerhu'l-Mu'allakâti's-seb'*, 206.

⁸⁷⁸ Amr b. Hind, yanında bulunanlara annesine hizmet etmekten çekinen bir kadının olup olmadığını sormuş onlar da Amr b. Külsûm'ün annesinin bu işten çekinebileceğini söylemişlerdi. Bunun üzerine o da Amr b. Külsûm'ü ve annesi Leyla'yı davet etmişti. Amr da annesiyle beraber bu davete icabet etmek üzere Hîre'ye gitmişti. Ev sahibi olarak Amr b. Hind de onları karşılamış ve onlara güzel bir ziyafet hazırlamıştı. Amr b. Hind'in annesi, Leyla'dan bir tabağı kendisine uzatmasını istemiş ancak Leyla onun bu isteğini yerine getirmeyince bunu yapması için Leyla'yı zorlamıştı. Leyla, görmüş olduğu bu muamele karşısında bağırarak hem oğlunun hem de beraberinde gelenlerin yanına gelmesini sağlamıştı. Tarafların bir araya gelmesiyle beraber tartışma yaşanmış ve bu esnada da Amr b. Külsûm, asılı gördüğü bir kılıcı eline alarak Amr b. Hindi öldürmüştü. İsfahânî, *el-Egânî*, 11/56. Amr b. Hind, Leyla'ya hizmet ettirmesi için annesinden hizmetçileri uzak bir yere göndermesini istemişti. Zevzenî, *Şerhu'l-Mu'allakâti's-seb'*, 209.

⁸⁷⁹ Zevzenî, *Şerhu'l-Mu'allakâti's-seb'*, 206.

yaşlarında kavminin başına geçen Amr b. Külsûm'un ne zaman öldüğüyle ilgili net bir tarih olmamakla beraber onun 150 yaşındayken öldüğü aktarılır.⁸⁸⁰

Amr b. Külsûm, Amr b. Hind'i öldürürken söylemiş olduğu şiiri, Ukâz panayırının yanı sıra hac zamanında da Mekke'de okumuştur. Onun bu şiiri özellikle Ukâz panayırında okumasının sebebi, kazanmış olduğu bu zaferi herkese duyurarak ölümsüzleştirmektir.⁸⁸¹ Amr b. Külsûm'un Ukâz panayırına katılarak şiir okuyan ilk şair olduğu tahmin edilir.⁸⁸² Fakat bu tahmini destekleyecek herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak bu şairin doğum tarihinden hareketle Ukâz panayırının kuruluş tarihiyle ilgili bir tahmin yürütülmektedir.⁸⁸³

Amr b. Külsûm, meşhur muallakasını Ukâz panayırında söylemiştir. Onun bu muallakası şöyle başlamaktaydı:

أَلَا هُبِّي بِصَحْنِكَ فَاصْبِحْنَا ... وَلَا تُثَيِّبِي حُمُورَ الْأَنْدَرِينَا
مُسْغَشَعَةً كَأَنَّ الْحُصَّ فِيهَا ... إِذَا مَا الْأَمَاءُ خَالَطَهَا سَخِينَا
تَجُورُ بِذِي اللَّبَانَةِ عَنْ هَوَاهُ ... إِذَا مَا ذَاقَهَا حَتَّى يَلِينَا

"Sabah uykundan uyan ve büyük şarap kadehinle sabah şarabını bize sun, Enderun'un⁸⁸⁴ şaraplarını da saklama.

İyi terbiye edilmiş ve hafif de safrana çalsın, seyreltilince suyla köpürüp kadehinden taşsın.

İhtiyaç sahibine unutturur ihtiyacını, ondan tadınca da hatırlamaz öfkesini"⁸⁸⁵

3.3.4.4. Kus b. Sâide

Son Hanifler'den biri olarak kabul edilen Kus b. Sâide, çok yetiştirmiş olduğu hatiplerle bilinen İyâd kabilesine mensup olup hayatı ile ilgili çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Bununla beraber onun iyi bir hitabete sahip olduğu ve şiir konusunda da maharetli olduğu bilinmektedir.⁸⁸⁶ Bundan dolayı da kendisi "Arapların hâkim ve hakemi" lakabıyla efsaneye sahip olmuştur. İnsanlara nasihat etmeyi seven bir kişiliğe sahip olan Kus'un Irak ve Suriye'nin yanı sıra daha

⁸⁸⁰ İsfahânî, *el-Egânî*, 11/62; Zevzenî, *Şerhu'l-Mu'allakâti's-seb'*, 206, 211.

⁸⁸¹ İsfahânî, *el-Egânî*, 11/57; Afgânî, *Esvâku'l-Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 282, 340.

⁸⁸² Yılmaz, *Panayırlar ve Arap Dili ve Edebiyatının Gelişmesinde Oynadığı Rol*, 191.

⁸⁸³ Emin, *Feyzu'l Hâtır*, 262.

⁸⁸⁴ Enderun, Şam bölgesinde bulunan bir kasabadır. Zevzenî, *Şerhu'l-Mu'allakâti's-seb'*, 215. Muhtemelen bu yer, şarap üretimi konusunda belli bir şöhrete sahiptir ki kendisi şarap konusunda örnek gösterilmiştir.

⁸⁸⁵ Zevzenî, *Şerhu'l-Mu'allakâti's-seb'*, 203, 215-216.

⁸⁸⁶ Kus b. Sâide, ilk defa "Bundan sonra anlamına gelen" أما بعد kelimesini kullanmış, yapmış olduğu konuşmalarda da kılıç veya sopaya dayan ilk kişiydi. Bunların yanı sıra müddeinin iddiasını ispat etmesini ve inkâr edenin de yemin etmesi gerektiğini ilk defa söyleyen kişiydi. İsfahânî, *el-Egânî*, 15/236; Nisâbü'rî, *Mecma'u'l-emsâl*, 1/111.

birçok yeri gezdiği ve kendisinin Bizans imparatoruyla dostluk kurduğu da ifade edilir.⁸⁸⁷ Ancak onun hayatıyla ilgili bazı abartıların olduğu düşünülmektedir. Bizans imparatoruyla dostluk kurması ve onunla bazı konularda sohbet ettiği yönündeki bilgiler bu abartılardan biridir. Kendi çevresinde tanınan ve iyi bilinen bir kişiliğe sahip olması, onun devlet kralları tarafından da tanınması anlamına gelmemelidir.

Kus b. Sâide'nin ne kadar yaşadığı konusunda bir netlik bulunmamakla beraber bu konuda bir hayli abartıya gidilmiş ve onun 300, 600 veya bundan daha fazla yıl yaşadığı söylenmiştir.⁸⁸⁸

Kus b. Sâide, Ukâz panayırı'na katılmış ve ona ait kırmızı bir devenin üzerinden burada bulunan insanlara hitap etmiştir.⁸⁸⁹ Nitekim o, Hz. Peygamberle Ukâz panayırı'nda karşılaşmıştır. İyâd kabilesinin heyeti Medine'ye geldiğinde Hz. Peygamber, onlara Kus b. Sâide'yi sormuş, onlar da onun öldüğünü söylemişlerdi. Bunun üzerine peygamber, heyetkilere Kus'un panayırda söylediği hutbeyi hatırlayan kişinin olup olmadığı sormuştur. İçlerinden birisi onu hatırladığını ifade ederek hutbeyi okumuş ve ardından da Kus b. Sâide'nin şu şiirini de dile getirmiştir:

فِي الدَّاهِبِينَ الْأَوَّلِينَ ... مِنَ الْقُرُونِ لَنَا بَصَائِرُ
لَمَّا رَأَيْتُ مَوَارِدًا ... لِلْمَوْتِ لَيْسَ لَهَا مَصَادِرُ
وَرَأَيْتُ قَوْمِي نَحْوَهَا ... يَمْضِي الْأَصَاغِرُ وَالْأَكَابِرُ
أَيَقْنْتُ أَيُّ لَمْحَالَةٍ ... حَيْثُ صَارَ الْقَوْمُ صَائِرُ

"Geçmiş asırlarda, yok olup gidenlerde bizler için ibretler vardır"

"Ölüme giden ve geri dönüşü olmayan yolları gördüğümde"

"Kavmimin içinde bulunan küçük ve büyüklerin de o yolda olduğunu gördüm"

"Giden geri dönmüyor, kalan da ebedi kalmayacak"

*"Herkesin gittiği yere mutlaka ben de gideceğim"*⁸⁹⁰

Kus b. Sâide'nin Ukâz panayırı'nda okumuş olduğu meşhur hutbesi şöyledir:

أَيُّهَا النَّاسُ اسْمَعُوا وَعُوا وَإِذَا وَعَيْتُمْ فَانْتَفِعُوا إِنَّهُ مَنْ عَاشَ مَاتَ وَمَنْ مَاتَ قَاتَ. وَكُلُّ مَا هُوَ آتٍ آتٍ. مَطَرٌ وَنَبَاتٌ. وَأَرْزَاقٌ وَأَقْوَاتٌ. وَأَبَاءٌ
وَأُمَّهَاتٌ. وَأَحْيَاءٌ وَأَمْوَاتٌ. وَجَمِيعٌ وَأَشْتَاتٌ. وَأَيَّاتٌ بَعْدَ آيَاتٍ. إِنَّ فِي السَّمَاءِ لَخَبْرًا. وَإِنَّ فِي الْأَرْضِ لَعِبْرًا. لَيْلٌ دَاجٍ. وَسَمَاءٌ ذَاتُ أَبْرَاجٍ. وَبِحَارٍ
ذَاتُ أَمْوَاجٍ. مَالِي أَرَى النَّاسَ يَذْهَبُونَ فَلَا يَرْجِعُونَ. أَرْضُوا بِالْمَقَامِ فَأَقَامُوا. أَمْ تَرَ كُؤُومًا هُنَاكَ فَتَأَمُّوا. أَقْسَمُ قَسِ قَسْمًا. حَقًّا لَا حَانَتًا فِيهِ

⁸⁸⁷ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 61; Ali, *el-Mufasssal fî tarihi'l-'Arab kable'l-İslâm*, 12/39; H. Lammens, "Kuss İbn Sâ'ide", *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1977), 6/1031; Mehmet Ali Kapar, "Kus b. Sâide", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/460; Şaban Kuzgun, *İslam Kaynaklarına göre Hz. İbrahim ve Hanıflık* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2015), 211.

⁸⁸⁸ Ali, *el-Mufasssal fî tarihi'l-'Arab kable'l-İslâm*, 12/40.

⁸⁸⁹ Araplar, topluluğa bir şeyler anlatırken dikkatleri çekmek için ellerine "Mihsara" diye isimlendirdikleri değnek veya sopa tarzı bir şey alırlardı. Kus b. Saide, Ukâz panayırı'nda bulunan insanlara bir şeyler anlattığı zaman da elinde mihsara bulunmaktaydı. Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 1/295; 3/80; Hammur, *Esvâku'l-'Arab*, 124.

⁸⁹⁰ İbn Abdırabbih, *el-'İkdü'l-ferîd*, 4/214-215; İsfahânî, *el-Egânî*, 15/237; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 2/231.

وَلَا إِتْمًا. إِنَّ لِلَّهِ دِينًا هُوَ أَحَبُّ إِلَيْهِ مِنْ دِينِكُمْ الَّذِي أَنْتُمْ عَلَيْهِ. وَنَبِيًّا قَدْ حَانَ جِينُهُ وَأَظْلَمَ أَوَانُهُ. وَأَدْرَكَكُمْ إِبَانُهُ. فَطُوبَى لِمَنْ آمَنَ بِهِ فَهَدَاهُ. وَوَيْلٌ لِمَنْ خَالَفَهُ وَعَصَاهُ. ثُمَّ قَالَ تَبَّ لِلْأَرْيَابِ الْعَقْلَةَ مِنَ الْأُمَّمِ الْخَالِيَةِ، وَالْقُرُونِ الْمَاضِيَةِ. يَا مَعْشَرَ إِيَادِ. أَيُّنَ الْأَبَاءِ وَالْأَجْدَادِ. وَأَيُّنَ الْمَرِيضِ وَالْعَوَادِ. وَأَيُّنَ الْفِرَاعِنَةَ الشَّدَادِ. أَيُّنَ مِنْ بَنِي وَشِيدِ. وَزَخْرَفِ وَنَجْدِ. وَغَرِ الْمَالِ وَالْوَلْدِ. أَيُّنَ مِنْ بَغِي وَطَغِي. وَجَمْعِ فَأَوْعِي. وَقَالَ أَنَا رَبُّكُمْ الْأَعْلَى. أَلَمْ يَكُونُوا أَكْثَرَ مِنْكُمْ أَمْوَالًا. وَأَبْعَدَ مِنْكُمْ آمَالًا. وَأَطْوَلَ مِنْكُمْ أَجَالًا. طَحْنَهُمُ الثَّرَى بِكَلْكِهِ. وَمَزَقَهُمْ بِتَطَاوُلِهِ. فَتَلَّكَ عِظَامَهُمْ بِالْيَةِ. وَبُيُوتَهُمْ خَالِيَةً. عَمَرْتَهَا الذَّنَابُ الْعَاوِيَةَ. كَلَّا بَلْ هُوَ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْمَعْبُودُ. لَيْسَ بِوَالِدٍ وَلَا مَوْلُودٍ

“Ey insanlar! Dinleyin ve belleyin; bellediğinizden de faydalanın. Her yaşayan ölür ve her ölen de yok olup gider. Gelmekte olan da elbet gelecektir. Yağmur, bitkiler, rızıklar, besinler, analar ve babalar, ölümler ve diriler, tekiler ve çoğullar, deliller dışındaki deliller, Gökyüzünde bir haberler, yeryüzünde de ibretler vardır. Karanlık gece, burçları olan bir gökyüzü, dalgalı denizler. İnsanların gittiklerini, ancak geri dönmediklerini görmekteyim. Acaba onlar gittikleri yerden memnunlar da mı dönmüyorlar yoksa orada uykuya terk edilip uyuya mı kaldılar? Kus, Yemin eder ki Allah’ın sizin dininizden daha sevimli bir dini vardır. Yine onun, zamanı gelen bir nebisi vardır. Ne mutlu ki ona iman edene, yazıklar olsun da ona muhalefet edene ve karşı gelene. Gaflette olanlara, geçmiş kavimlere ve eski zamanın yaşamış halklarına yazıklar olsun! Ey İyâd topluluğu! Babalar ile dedeler, hastalar ile ziyaretçiler hani neredeler? Zorba Firavunlar nerede? Binaları kuran, yükselten ve onları süsleyenler nerede? Mal ile çocuklar nerede? haddi aşarak azan ve sonrasında da ‘Ben sizin en büyük tanrınızım’ diye söyleyenler nerede? Onlar sizlerden daha fazla mala ve uzun ömre sahip değiller miydi? Zenginlikleri kendilerini ezdi. Onların kemikleri eski ve evleri bomboş, uluyan kurtlar onları mesken edinmiş. O, tek Allah olup ona ibadet edilendir. O, doğurmamış ve doğmamıştır.”⁸⁹¹

Kus b. Sâide’nin söylemiş olduğu hutbenin bu kadar meşhur olmasının sebebi, onun Hz. Peygamber tarafından da biliniyor olmasıydı. Aksi takdirde o, unutulup giderdi. Nitekim Araplarda hutbeler, şiirlere nazaran pek hafızalarda kalmazdı. Çünkü onlar genelde kralların huzurunda, yaşanan olayların ardından, iki taraf arasında gerçekleşen barış merasimleri veya nikah esnasında irat edilirdi. Bu şartlar ortadan kalktığında da çok azı ezberde kalır ve o da zamanla unutulurdu.⁸⁹²

3.3.4.5. Nâbiga ez-Zübyânî

Milâdî 515 ile 520 yılları arasında Medine şehrinin kuzeydoğu tarafında bulunan Şerebbe’de doğmuş olan Nâbiga’nın asıl adı Ziyad b. Muâviye’dir. Nâbiga onun lakabı olup asıl isminin önüne geçmiştir. Nitekim o, söylemiş olduğu şu sözden dolayı bu lakabı almıştır:

فَقَدْ نَبَغْتُ لَهُمْ مَنَا شَوْوُنُ

⁸⁹¹ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-Le'âli'l-masnû'a fi'l-ehâdissi'l-mevzû'a*, thk. Abdurrahman Salah (Beyrut: Dâru'l-Kutub'il-İlmiyye, 1417/1996), 1/171.

⁸⁹² Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ fi sinâ'ati'l-inşâ'*, 1/254.

“Bizden onlara bazı durumlarda tavizler verilmiştir”⁸⁹³

Nâbiga'nın Numan b. Münzirle bir dostluğu bulunmakta olup yanına gittiğinde Numan ona ikramda bulunurdu. Ancak ikili arasındaki bu dostluk, yaşanan bir sorundan dolayı bitmiştir. Bu sorunla ilgili iki farklı rivayet aktarılır. Buna göre; Nâbiga, bir defasında Numan'ı şöyle bir şiirle yermiştir:

ملك يلاعب أمه وقطينه ... رخو المفاصل أيره كالمروود

“Bir kral ki annesini ve evinde bulunan hizmetçiyi oynatır, Eklemleri gevşek ve kalçası da sürme mili gibidir.”

Bir diğer rivayete göre de Numan, Nâbiga'dan karısını bir şiirle vasfetmesini istemiştir. Nâbiga da kadını üstü açık bir şekilde gördüğünden ona göre bir şiirle kendisinden istenileni yapmış ve bu durum ikilinin arasının açılmasına neden olmuştur. Muhtemelen ikilinin arasındaki dostluk ve muhabbeti kıskanmış olan Numan'ın bir başka dostu olan Munahhal, Nâbiga'nın kasidesini duyduğunda Numan'ın yanına giderek “Eğer bu kişi senin karını daha önceden çıplak bir şekilde görmemişse onun böyle bir şey söylemesinin mümkün olmayacağını” ifade ederek Numan'ın içine şüphe düşürerek Nâbiga'nın kovulmasını sağlamıştır. Yaşanan bu gelişmeden sonra Nâbiga da korkup Gassânîler'e sığınmıştır.⁸⁹⁴ Nâbiga ile ilgili gerçekleşmiş olan bu durumun mesnetsiz olduğu da ifade edilir.⁸⁹⁵

Gassânîler'den IV. Amr'ın yanına sığınarak orada uzun bir müddet kalan Nâbiga, Numan'la arasının düzelmesinden sonra kabilesinin yanına dönmüştür. Onun ne zaman öldüğü kesin olarak bilinmemekle beraber Milâdî 595-604 yılları arasında veya bundan sonraki bir tarihte seksen yaşlarındayken vefat ettiği muhtemeldir.⁸⁹⁶ Nâbiga'nın Numan'la barışmış olması, onunla ilgili iddiaların aslında mesnetsiz birtakım komplolar olduğunu gösterir. Eğer iddia edildiği gibi o, daha önceden Numan'ın karısını çıplak bir şekilde gördüğünden hareketle tasvif etmiş olsaydı Numan'ın onu affetmesi mantıklı gelmezdi. Muhtemelen Nâbiga'nın söylemiş olduğu bir şiirden dolayı Numan'la arası açılmış, daha sonrasında da ikili barışmışlardı.

Nâbiga, Câhiliye Dönemi'ndeki şairlerden hem üstün tutulmuş hem de mükemmel şairlerin de ilki kabul edilmiştir.⁸⁹⁷ Bu görüşün doğru olduğunu düşünüyoruz. Nitekim bunu doğrulayan birtakım deliller bulunmaktadır. Buna göre; Ukâz panayırında Nâbiga için deriden yapılan bir

⁸⁹³ İsfahânî, *el-Egânî*, 11/5; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-su'arâ'*, 1/156; Ahmed Ateş, “Nâbiga Zübyânî”, *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1964), 9/7; Süleyman Tülücü, “Nâbiga ez-Zübyânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/262.

⁸⁹⁴ İsfahânî, *el-Egânî*, 11/11; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-su'arâ'*, 1/162-165.

⁸⁹⁵ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, 126.

⁸⁹⁶ Ateş, “Nâbiga Zübyânî”, 9/10; Tülücü, “Nâbiga ez-Zübyânî”, 32/262.

⁸⁹⁷ Ebû Saîd Abdülmelik b. Kureyb el-Asmaî, *Fuhûletü's-su'arâ'*, thk. Ş. Turi (Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-cedid, 1400/1980), 9.

çadır kurulurdu. O, şairlerin kendisine sunmuş olduğu şiirleri bunun içinde hem dinler hem de değerlendirirdi. Şiirini Nâbiga'ya ilk defa sunan kişinin de Hassân b. Sâbit olduğu aktarılır.⁸⁹⁸

Nâbiga, bir defasında Ukâz panayırı'nda kendi çadırının içerisinde otururken muhtemelen şiirlerini ona arz etmek amacıyla yanına Hassân b. Sâbit, A'şa ve Hansâ gelmişlerdi. Nitekim yaşanan gelişme onların bu amaçla geldiklerini göstermektedir. Hansâ, şöyle bir şiir okumuştur:

وَإِنَّ صَخْرًا لَتَأْتُمُ الْهَدَاةَ بِهِ ... كَأَنَّهُ عَلَمٌ فِي رَأْسِهِ نَارٌ

“Sahr, onunla yol bulunur ve sanki o, başında ateş yanan bir işarettir”

Nâbiga, söylenen bu şiirle ilgili değerlendirmesini şu şekilde yapmıştır: “Eğer az önce A'şa şiir okumamış olsaydı senin hem cinlerin hem de insanların en büyük şairi olduğuna hükmederdim” ancak yapılan bu değerlendirme Hassân b. Sâbit'in hoşuna gitmemiştir. Nitekim o hem Hansâ'dan hem de babasından da daha iyi bir şair olduğunu söylemiştir. Nâbiga da aslında kendisinin Hansâ kadar iyi bir şair olmadığını belirterek onun şu şekilde bir şiir söyleyemeyeceğini belirtmiştir:

فإِنَّكَ كَاللَّيْلِ الَّذِي هُوَ مُدْرِكِي ... وَإِنْ خِلْتُ أَنَّ الْمَتَأَى عَنْكَ وَاسِعٌ

حَظَاطِيفُ حُجْنٍ فِي حِبَالٍ مَتِينَةٍ ... تَمُدُّ بِهَا أَيْدِيَّ إِلَيْكَ نَوَازِعُ

“Senden uzak olan yerleri geniş sansam da sen, bana ulaşan ve beni saran gece gibisin, Sağlam iplerde eğri kancalarla beni sana çekip durmaktadır eller”

Nâbiga'nın bu söylediklerinden sonra Hassân da susup kalmıştır.⁸⁹⁹ Bu konuyla ilgili bir başka rivayete göre de Hassân, Hansâ'dan daha iyi bir şair olduğunu söyleyince Hansâ da ondan bir şiir okumasını istemiş ve Hassân da şöyle bir şiir okumuştur:

لَنَا الْجَفَنَاتُ الْعُرَى يَلْمَعْنَ بِالضُّحَى ... وَأَسْيَافُنَا يَفْطُرْنَ مِنْ نَجْدَةٍ دَمًا

وَلَدْنَا بَنِي الْعَنْفَاءِ وَابْنِي مُحَرَّرِي ... فَأَكْرِمُ بِنَا خَالًا وَأَكْرِمُ بِنَا ابْنَمًا

“Bizim sabah vakti parlayan kılıç kınlarımız var, kılıçlarımızdan da kan akar

Anka ile Muharrik'in iki çocuğunu dünyaya getirdik hem dayılarımız hem de oğullarımız kerimdir”

Hassân'ın bu şiirine Nâbiga tarafından bazı eleştiriler getirilmiştir. Fakat buna dayanamayarak kızmış olan Hassân, kırılgan ve üzgün bir şekilde oradan ayrılmıştır.⁹⁰⁰

⁸⁹⁸ İsfahânî, *el-Egânî*, 11/8; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-şu'arâ*, 1/166.

⁸⁹⁹ İsfahânî, *el-Egânî*, 11/8-9.

⁹⁰⁰ İsfahânî, *el-Egânî*, 9/384.

Nâbîga, bir defasında Ukâz panayırında Zur'a b. Amr b. Huveylid ile karşılaşmıştır. Zur'a, Nâbîga'nın kavmi olan Benî Zübeyyan'ın Benî Esedle olan antlaşmasını terk etmeleri için Nâbîga'dan istekte bulunmuş ancak Nâbîga bunu kabul etmemiştir. Bunun üzerine Zur'a da onu tehdit etmiştir. Bu tehdit karşısında Nâbîga da Zur'a'yı hicvetme yoluna gitmiştir.⁹⁰¹ Onun Zur'a'yı hicvetmiş olduğu şiir şöyleydi:

نُبْتُ زُرْعَةً، وَالسَّقَاهَةُ كَأَسْمِهَا ... يُهْدِي إِلَيَّ غَرَائِبَ الْأَشْعَا
فَحَلَفْتُ يَا زُرْعُ بْنُ عَمْرٍو إِنِّي مِمَّا يَشُقُّ عَلَى الْعَدُوِّ ضَرَارِي
أَرَأَيْتَ يَوْمَ عَكَازٍ حِينَ لَقَيْتَنِي تَحْتَ الْعِجَاجِ فَمَا شَقَقْتَ غُبَارِي
مَتَكَنَفِي جَنْبِي عَكَازٌ كَلَيْهِمَا يَدْعُو بِهَا وَلِدَانَهُمْ عِرْعَارُ

"Zur'anın tıpkı adı gibi çirkin olan bazı garip şiirleri, bana gönderdiğini haber aldım

Ey Zur'a b. Amr! zararımın düşmanlarıma ağır geleceğine dair Allah'a yemin ettim

Ukâz panayırında tozun altında beni bulduğun vakit benim ardımda kalmıştın

Ukâz'ın her iki tarafında onların çocukları ar ar diye söylenirlerdi."

Nâbîga'nın hicivle ilgili olan bu şiiri uzundur. Ancak son iki beyit, olayın Ukâz panayırında cereyan ettiğini, şairlerin bazı durumları burada kendi aralarında tartıştığını ve bunu da şiirlerine konu ettiklerini göstermesi açısından önem arz etmektedir.⁹⁰² Bir başka önemli durum da Nâbîga'nın Zur'a'yı Ukâz panayırında hicvetmesiydi. Nitekim onun bütün ayıplarını Hicaz bölgesinin en önemli panayırında dile getirmesi, yarımada'nın geneline yayılması demektir ki bu da bir kişi için oldukça kötü bir durumdur.⁹⁰³ Bu konuyla ilgili aktarılan bir başka rivayette olay şu şekilde gerçekleşmiştir: Nâbîga, Amr b. Malik ve Zur'a b. Amr üçlüsü Ukâz panayırında karşılaşmışlardı. Nâbîga, kıtlık içerisinde yaşayan kabileler arasında barışın sağlanması için bu iki kişiden yardım istemiş ve onlar da bunu kabul etmişlerdi. Bunun üzerine Amir b. Sa'sa kabilesinin yanına Amr ile Zur'a, Benî Zübeyyan'ın yanına da Nâbîga gitmişti. Bu üç kişi, kıtlık yılının geçmesine ve kendilerini toparlamalarına kadar kabilelerin birbirlerine herhangi bir saldırı girişiminde bulunmamalarını istemişti. Fakat Amr ile Zur'a, yapılan antlaşmayı ihlal ederek Nâbîga'nın kabilesine saldırmış ve onların hem develerini hem de çobanlarını alıp götürmüşlerdi. Onlar, ayrıca hem hedef şaşırtmak hem de sorumluluktan kurtulmak adına bu saldırının Âmir b. Tufeyl tarafından yapıldığını söylemişlerdi. Tabii bu işin onlar tarafından yapıldığını anlamış olan Nâbîga, bu durumu şiirle şöyle dile getirmiştir:

أَلَا يَا لَيْتَنِي وَالْمَرْءَ مَيِّتٍ وَمَا يَغْنِي عَنِ الْحَدَثَانِ لَيْتَ

⁹⁰¹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*, 13/220.

⁹⁰² Nâbîga, *Dîvânu'n-Nâbîga*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim (Kahire: Dâru'l-Maarîf, ts.), 54,56.

⁹⁰³ Afgânî, *Esvâku'l-Arab fî'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 296-297.

غرمت غرامة في صلح قيس ولم يتفاسدوا فما بنيت
فأبلغ عامرا عني رسولا وزرعة إن نأيت وإن دنوت
أعاتبُ سيدي قيس جميعا وأخبر صاحبي بما اشتكيت
فما حاولتما بقياد خيل يسان الورْدُ فيما والكميت

“Keşke olanlardan haberdar olmadan ölseydim

Kays'ın barışında zarar gördüm, keşke yaptığımınla araları bozulmasaydı

Bir elçi, bu işe olan uzak veya yakınlığımı Amir ve Zur'a'ya bildirdi.

Kays'ın iki liderini birden suçlar ve iki arkadaşına da şikayetimi haber ederim

Atları dizginleme konusunda çaba göstermediniz, güller onunla korunur”⁹⁰⁴

Nâbiga, Ukâz'ın yanı sıra Zülmecâz panayırı'na da katılım sağlamıştır. Hatta o, bir defasında Zülmecâz'da devesinin ürkmesi sonucu düşme tehlikesi geçirmiş ve bu durumu şöyle bir şiirle dile getirmiştir:

وأقطع الخرق بالخرقاء بعد الكلال تشكَّى الأئين والسأما
كادت تساقطني رحلي وميثرتي بذى المجاز ولم تحسس به نعما
من قول حرمية قالت وقد ظعنونا: هل في محفِّيكُم من يشترى أدما
قلْتُ لها وهي تسعى تحت لبَّتِها: لا تحطمنك إنَّ البيع قد زرما
باتتْ ثلاثَ ليالٍ ثم واحدة بذى المجاز تراعي منزلا زِيما

“Yorgunluk ve bıkkınlıktan sonra geniş yerleri kararsız bir şekilde geçirim

Devem ile üzerindeki eğer, az kalsın Zülmecâz panayırı'nda beni düşürecekti

Devem, kervanlar yola koyulurken, harem ehlinden bir kadının “Deri satın alacak ve yükü hafif olan var mı?” demesinden ürkmüştü

Kadın, devemin altından geçtikten sonra ona “sana zarar vermesin, alışveriş bitti” dedim

Devem, Zülmecâz panayırı'nda dört gece boyunca boş yeri gözetleyip durdu”⁹⁰⁵

Hassân b. Sâbit'in anlattığına göre; Nâbiga bir defasında Medine'ye geldiğinde oranın panayırına da gelmiştir. O, burada bineğinden inerek dizlerinin üzerine çökmüş ve ardından da esasına dayanarak şöyle bir şiir okumuştur:

⁹⁰⁴ Nâbîga, *Dîvânu'n-Nâbîga*, 173.

⁹⁰⁵ Nâbîga, *Dîvânu'n-Nâbîga*, 64.

“Uraytinat’ta⁹⁰⁶ bulunan evleri ve kavmin bulunduğu yüksek yeri tanıdım”⁹⁰⁷

3.3.4.6. Kays b. Hatîm

Evs kabilesinin meşhur şairlerinden olan Kays b. Hatîm’in hayatıyla ilgili çok fazla bilgi bulunmamaktadır. O, henüz küçük yaşlardayken babası Hatîm, Benî Harise’den bir kişi tarafından öldürülmüştür.⁹⁰⁸

Kays, kabilesine düşkün bir kişiliğe sahiptir. Nitekim O, kabilesinin siyasi davalarına gereken katılımı yapmakla yetinmeyerek savaşlarına da dâhil olup onlarla beraber bil fiil savaşmıştır. Kays, Evs ile Hazrec kabileleri arasında meydana gelmiş olan savaşlarda Evs kabilesine sözlü ve fiili destekte bulunmuştur.⁹⁰⁹ Kays, Hazrecliler tarafından yapılan plan neticesinde dışarı çıkarken üç okla vurularak öldürülmüştür.⁹¹⁰ Mensubu olduğu kabileye saldırı yapılmayarak bir plan sonucunda öldürülmesi, Kays’ın kabile içerisinde önemli bir yere sahip olduğunu gösterir.

Kays b. Hatîm, Zülmecâz ve Ukâz panayırlarına farklı sebeplerle katılım sağlamıştır. O, dedesinin intikamını almak amacıyla Zülmecâz panayırı’na gitmiş ve intikamını almıştır. Hatta bu durumu şöyle bir şiirle dile getirmiştir:

تأزثُ عديًا والحطيم فلم أضع ولا بة أشياء جُعِلتُ إزاءها

ضربتُ بذي الزرّين ربة مالك فأبثتُ بنفسٍ قد أصبتُ شفاءها

و سامحني فيها ابنُ عمرو بن عامر خدائش فأدى نعمة وأفاءها

طعنتُ ابن عبد القيس طعنة تائرٍ لها نفذُ لولا الشعاعُ أضاءها

“Adi ile Hatîm’in intikamını aldım, onların itibarını yerde bırakmadım

Ez-zürreyn adlı kılıç ile Malik’in boynunu vurdum, kendimi iyi hissedeceğim bir nefse yöneldim.

İbn Amr bin Amir ile Hidaş bana yardım etti ve bunu bir ganimet olarak da ehline ulaştırdılar

İbn Abdi’l-Kays’ı intikamcı gibi yaralayıp deldim, kırmızı kan olmasa onun yarası parlardı”⁹¹¹

⁹⁰⁶ Uraytinat, bir vadi olup Nacid’de yer alan Adene’de bulunmaktaydı. Hamevî, *Mu’cemü’l-büldân*, 4/90,113.

⁹⁰⁷ Buna benzer bir rivayete göre Nâbiga’nın gitmiş olduğu panayır Ukâz’dı. Kays b. el-Hatîm, *Dîvan Kays b. el-Hatîm*, 246.

⁹⁰⁸ İsfahânî, *el-Egânî*, 3/3; Cumahî, *Tabakâtü fuhûli’s-şu’arâ*, 1/215.

⁹⁰⁹ Tadeusz Kowalski, “Kays b. el-Hatîm”, *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1977), 6/475.

⁹¹⁰ İsfahânî, *el-Egânî*, 3/13; Kays b. el-Hatîm, *Dîvan Kays b. el-Hatîm*, 247.

⁹¹¹ İsfahânî, *el-Egânî*, 3/4; Kays b. el-Hatîm, *Dîvan Kays b. el-Hatîm*, 43-46. Bu olay geniş bir şekilde Zülmecâz panayırı’nın işleyiş kısmında ele alınmıştır.

Kays b. Hatîm'in, gerek babasının ve dedesinin intikamını almasından gerekse de mensubu olduğu kabilesinin siyasi davalarına ve savaşlarına iştirak etmesinden dolayı sonraki nesiller tarafından meşhur bir kişi olarak tanınmış olma ihtimali yüksektir.⁹¹²

Ünlü şair Nâbiga, bir defasında Medine'deki panayıra gelip bir şiir okumuş ve ardından da şiir okuyacak kimsenin olup olmadığını sormuştur. Bunun üzerine orada bulunan Kays b. Hatîm de öne atılarak şiir okumaya başlamıştır. Kays'ın şiirini tamamlamasının akabinde Nâbiga, onun için insanların en iyi şairi değerlendirmesinde bulunmuştur.⁹¹³ Yaşanan bu gelişmenin aslında Ukâz panayırında meydana geldiği ve okunan şiirin de şöyle olduğu aktarılır:

أتعرف رسما كاطراد المذاهب لعمره وحشا غير موقف راكب
ديار التي كادت ونحن على منى تحل بنا لولا نجاى الركائب
تبدت لنا كالشمس تحت غمامة بدا حاجبٌ منها وضنت بحاجب

“Binicilerin herhangi bir durağı olmayan çölde, yaldızlı yazı çizgileri gibisini bilir misin?

Biz Mina'nın üzerindeyken dışı develer olmasaydı o diyarlar güzel görünürdü

Onlar, bizler için bulut altında azar azar gözükken ve gözükmeyen güneş gibidir”

Kays, kasidenin sonuna geldiğinde Nâbiga, onun için insanların en iyi şairi olduğunu söylemiştir.⁹¹⁴

3.3.4.7. A'şâ

Câhiliye Dönemi'nin en seçkin ve bilgin şairlerinden biri olan A'şa, Kays b. Sa'laba kabilesine mensuptur. O, Yemâme'ye bağlı olan Dürnâ'da adındaki bir köyde Milâdî 565 yılında doğmuştur. Diğer şairlerden ayırt etmek için ona “A'şa el-akbar” denilmiştir. Gözlerindeki rahatsızlıktan dolayı kendisine A'şa denilmiştir. Nitekim o, ömrünün sonlarına doğru gözlerini kaybederek kör bir şekilde hayatını devam ettirmiştir. Onun Milâdî 629 yıllarında 64 yaşlarındayken öldüğü tahmin edilir. A'şa, İmruülkaysla beraber çokça seyahat etmiş ve bundan dolayı da ikisinin fikirleri geniş bir alanı yayılmıştır.⁹¹⁵ A'şa, gitmiş olduğu yerlerde bulunan önemli şahısları överdi. Nitekim o, Ukâz panayırında da Arapların önde gelen liderleri için övücü sözler söyledi.⁹¹⁶

⁹¹² Kowalski, “Kays b. el-Hatîm”, 6/475.

⁹¹³ İsfahânî, *el-Egânî*, 3/10-11.

⁹¹⁴ Kays b. el-Hatîm, *Dîvan Kays b. el-Hatîm*, 246-247.

⁹¹⁵ İsfahânî, *el-Egânî*, 9/127, 131, 148; Zirikî, *el-A'lâm*, 7/341; Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, 337; A Haffner, “A'şâ”, *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1978), 1/694-695; Süleyman Tülücü, “A'şâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/544.

⁹¹⁶ Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, 336.

A'sa, babası Kays'ın başına gelen ve ölümüne neden olan bir durumundan dolayı hicve maruz kalmıştır. Buna göre, Kays bir defasında dağın birinde gölgelenmek amacıyla mağaraya sığınmıştır. Ancak düşen bir kaya parçası mağaranın ağızını kapatınca içeride mahsur kalan Kays da açlıktan ölmüştür. Bundan dolayı da onunla ilgili "قتيل الجوع" "katîl el-cu" şeklinde meşhur bir deyim oluşmuştur. A'sa d bundan dolayı şu şekilde hicvedilmiştir:

أَبوك قَتِيلُ الجوعِ قَيْسُ بنِ جَنْدَلٍ ... وَخَالَكَ عَبْدٌ منْ حُمَاةَ رَاضِعٍ

*"Baban Kays b. Cendel, açlıktan öldü, dayın da köle olup Humâ'dan süt emmişti"*⁹¹⁷

A'sa, ömrünün sonuna doğru İslâm'a ulaşmıştır. O Müslüman olmak amacıyla Hz. Peygamber'in yanına gitmiş, ancak peygamber'in şarap ile zinayı yasakladığını duyunca bir yıl daha bunlardan faydalandıktan sonra Müslüman olacağını belirtmiştir. Fakat bundan kısa bir süre sonra Yemâme'de ölmüştür.⁹¹⁸ Bu konuyla ilgili bir başka rivayet daha bulunmaktadır. Buna göre; A'sa, Hudeybiye barışının (6/628) olduğu zaman diliminde Müslüman olmak için peygamber'in yanına giderken yolda Ebû Süfyân'la karşılaşmıştır. A'sa'nın gidiş sebebini öğrenen Ebû Süfyân, peygamberin şarabı, zinayı ve kumarı yasakladığını ona belirtmiştir. A'sa, zinanın kendisini terk ettiğini ancak onun zinayı terk etmediğini, şaraba doyduğunu, kumara gelince de ondan bir kazanç elde etmeyi ummadığını belirtmiştir. Bunları duymuş olan Ebû Süfyân, kabilesinin yanına geri dönmesi durumunda A'sa'ya yüz kırmızı deve vermeyi teklif etmiştir. A'sa, kendisine yapılan bu teklifi kabul ederek yüz deveyle beraber kabilesinin yanına geri dönmüş ve Yemâme'deyken devesinin saldırısı sonucunda ölmüştür.⁹¹⁹ Bu engellemenin aslında Kureyş tarafından bilinçli bir şekilde yapıldığı da ifade edilir.⁹²⁰ Ancak bu son rivayetin pek tutarlı olduğu düşünülmemektedir. Burada bütün suçun Ebû Süfyân'a atılarak onun kötü, A'sa'nın da iyi gösterilmeye çalışıldığı düşünülmektedir. Ayrıca o dönemin şartları açısından bakıldığında yüz deve oldukça önemli bir sermayeydi. Ebû Süfyân'nın da bu kadar büyük bir serveti bir kişi için ödemesi çok zor bir ihtimal gibi gözükmemektedir. Bir başka husus da A'sa'nın İslâm dininin getirmiş olduğu bazı yasaklardan habersiz olmasıydı. Bakıldığında bunun da pek mümkün olmadığı ortaya çıkmaktadır. Nitekim bu gelişme, İslâmiyet'in gelmesinden 18 yıl sonra yaşanmıştır. Bu kadar uzun bir zaman diliminde bir kişinin bunlardan habersiz olması pekâlâ mümkün olmasa gerektir.

Ünlü şair A'sa, Ukâz ile Muşakkar panayırlarına katılım sağlamıştır. Ukâz'a katılımı ile ilgili bir malumat bulunmaktadır. Fakat onun Muşakkar'a gitmesiyle ilgili sadece ufak bir ipucu dışında herhangi bir malumat bulunmamaktadır. A'sa'nın söylemiş olduğu bir şiirden hareketle onun Muşakkar panayırına gittiği tahmin edilir. Şairin okumuş olduğu şiir şöyleydi:

⁹¹⁷ İsfahânî, *el-Egânî*, 9/127; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-su'arâ*, 1/250.

⁹¹⁸ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-su'arâ*, 1/250.

⁹¹⁹ İsfahânî, *el-Egânî*, 9/147-148; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-su'arâ*, 1/250.

⁹²⁰ Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 337.

فإن تمنعوا منا المشقر والصفاء، ... فإننا وجدنا الخطّ جمًا نخيلها

“Eğer bizi Muşakkar ve Safa’ya gitmekten engellerseniz biz de Hatt’i,⁹²¹ hurması toplanmış bir şekilde buluruz.”⁹²²

A’şa, her yıl Ukâz panayırı’na katılım sağlardı.⁹²³ Kilâb kabilesinden Muhallik adında bir kişi de bu panayıra gelenler arasında bulunmaktaydı. Muhallik’in evde kalmış bekar kızları bulunmaktaydı. Onun karısı, kızlarını evde kalmaktan kurtarması için kocasından A’şa’ ile konuşup derdini ona anlatmasını istemiştir. Ancak Muhallik, ilk başta şaire ikramda bulunacak bir şeyinin olmadığından yakınmışsa da mecbur kaldığından elinde bulunan tek devesini A’şa için kesmeye karar vermiş ve yanına başka kimseler gitmeden önce onun yanına giderek kendini tanıtmış ve şairi davet etmiştir. Davetine icabet eden A’şa’ya ikramda bulunduktan sonra Muhallik’in kızları onun etrafını sararak sırtını sıvazlamaya ve ona göz kırpmaya başlamışlardır. Bunların kim olduğunu sorunca da babası kendisinin kızları olduğunu söylemiştir. A’şa, hiçbir şey söylemeden Muhallik’in yanından ayrılmış ve panayırda “Serhe” denilen ağacın yanına gidip onun gölgesinde oturmuştur. A’şa’nın burada oturduğunu görenler onun etrafında toplanmaya başlamışlardır. Muhallik’in kızlarını övmek için bu zamanın uygun olduğunu anlayan A’şa, hiç vakit kaybetmeden şöyle bir şiir okumuştur:

لعمري لقد لاحث عيونٌ كثيرةٌ ... إلى ضوء نار باليَقَاعِ تَحْرَقُ
تُشَبُّ لمقرورين يصطليانها ... وبات على النار النَّدى والمُحَلَّقُ
أَرَفْتُ وما هذا السُّهَادُ المؤرَّقُ ... وما بي من سُقْمٍ وما بي مَعْشَقُ

“Ömrüme yemin olsun ki bu gözler, tepelerde yanan çok ışık gördü⁹²⁴

Bu ateş, üşüyenler için yanar; geceyi onun yanında geçirenler cömertlik için dua eder

Uykusuz kaldım, buna sebep olan nedir, bende aşk veya hastalık da yoktur”

Topluluk ağacın altında otururken Muhallik de onların yanına gelerek şaire selam vermiştir. A’şa, onun selamını aldıktan sonra orada bulunan kişilere şöyle seslenmiştir: “Ey Arap topluluğu! İçinizde oğlunu bu şerefli ve yüce adamın kızları ile evlendirecek kimse var mı?” Şairin

⁹²¹ Hat, Bahreyn’de bir yer ismi olup burada çokça hurma bulunurdu. Hamevî, *Mu’cemü’l-büldân*, 2/378.

⁹²² Afgânî, *Esvâku’l-Arab fi’l-câhiliyyeti ve’l-İslâm*, 241.

⁹²³ Bağdâdî, *Hizânetü’l-Edeb*, 7/145.

⁹²⁴ Araplarda ateş yakmanın çeşitli nedenleri vardı. Onlar, gece vakti köy veya çölde misafirlerin evi bulup gelebilmeleri için yüksek yerlerde ateş yakar ve buna da köy veya ziyafet ateşi derlerdi. Ayrıca onlar ateşi, bir tür yanıcı madde ile ıslatılan meşale ile yakarlardı. Bunun sebebi de körlerin bununla yolu bulmaları içindi. Muhtemelen körler, ateşten çıkan kokuyu takip ederek onun nerede olduğunu bilirlerdi. Araplar, bu türden ateşle övünür ve onunla ilgili şiirler söylerlerdi. Nitekim ünlü şair A’şa’nın bu konuda şöyle bir şiiri vardı:

لعمري لقد لاحت عيون كثيرة إلى ضوء نافي يفاع تحرق
تشب لمقرورين يصطليانها وبات على النار الندى والمحلّق

“Ömrüme yemin olsun ki nice gözler nice yanan ateşler gördü.

üşüyenlerin ısınması için tutuşturulur; iyilik ateşle beraber geceyi geçirir” Âlûsî, *Bulûğu’l-Ereb*, 2/161.

bu söylediğinden hemen sonra, Muhallik'in bütün kızlarına talip çıkmış ve böylece onlar evlenmişlerdir.⁹²⁵

Yaşanan bu gelişmenin iki önemli hususu gözler önüne çıkarttığı düşünülmektedir. Birincisi, panayırların sadece ticaret sahasından ibaret olmadığını, aksine onların aynı zamanda evlilik yoluyla akrabalıkların da kurulduğu birer alanlar olduğunu göstermesidir. İkincisi ise böyle gelişmelerin yaşanmasında şairlerin rollerinin ne kadar önemli olduğunu göstermesidir. Nitekim o dönemde gerek tanıtım gerekse de karalama konusunda şairler oldukça yetkin kişiler konumundaydı.

3.3.4.8. Düreyd b. Sımme

Düreyd b. Sımme, Kays b. Aylan'a mensup olup künyesi Ebâ Kurre'dir. O, Câhiliye Dönemi'nin tanınan ve bilinen cesurlarından olmasının yanı sıra aynı zamanda fikir ve öneriye sahip bir kişiydi. Düreyd, yaşlı olduğu halde Hevâzin kabilesiyle beraber Huneyn Savaşı'na katılmış ve Rebîa b. Rûfey' tarafından öldürülmüştür.⁹²⁶ son derece müsrif bir yapıya sahip olan Düreyd, bundan dolayı ömrünün son yıllarını derin bir sefalet içerisinde geçirmiştir.⁹²⁷

Düreyd ve kardeşi Abdullah, bir defasında Abs ile Fezârelilere ait develere bir saldırı gerçekleştirmişlerdir. Düreyd, kardeşine her ne kadar bunu yapmamasını söylese de kardeşi onu bir türlü dinlememiştir. İki kardeş, Abs ile Fezârelilerin karşı saldırılarına maruz kaldıklarından herhangi bir başarı elde etmemişlerdir. Nitekim bu olay sonucunda Abdullah ölürken Düreyd de Rebi' b. Ziyad sayesinde yaralı bir şekilde kurtulmayı başarmıştır. Düreyd, bu olaydan sonra Hevâzin kabilesinin ona tanımış olduğu liderlik hakkından da ilham alarak Abs ve Zübyan kabilelerinin üzerine intikam amaçlı bir saldırı düzenlemiş ve onlardan yüze yakın kişi öldürmüş ve kardeşi Abdullah'ı öldüren Zuab b. Esmâ'ı da esir almıştır. Düreyd, Zuab'ı öldürmesi için annesi Reyhane'ye göndermişse de Zuab varmadan Reyhane ölmüştür.⁹²⁸

Düreyd b. Sımme, bir defasında gitmiş olduğu Ukâz panayırı'nda Abdullah b. Cüd'an'la karşılaşmış ve ikisi arasında bir muhabbet gerçekleşmiştir. Düreyd'in bundan önce Abdullah'ı hicvetmesi, bu sohbetin konusunu oluşturmuştur. Düreyd'in Abdullah'ı hicveden şiiri ise şöyledir:

هل بالحوادث والايام من عجب ام بابن جدعان عبدالله من كلب

اذا لقيت بني حرب وإخوتهم لا يأكلون عطين الجلد والاهب

⁹²⁵ İsfahânî, *el-Egânî*, 9/133-135; Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, 7/146.

⁹²⁶ İbn Hişam, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/437,453; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-su'arâ*, 2/737; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 3/79.

⁹²⁷ T. H. Weir, "Düreyd", *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi* (Millî Eğitim Basımevi, ts.), 5/665.

⁹²⁸ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-su'arâ*, 2/739-740.

فأقعد بطينا مع الاقوام ماقعدوا وإن غزوتَ فلا تبعدمن النصب
فلو ثقفتك وسطَ القوم ترصدني إذا تلبس منك العِرض بالحقب
وما سمعت بصقر ظل يرصده من قبل هذا بجنب المرج من خرِب

“Hadiseler ile günlerde bir şaşkınlık mı var veya Cud’an’ın oğlu Abdullah da Kuduzluk mu var

Benî Harb’in oğlu ve kardeşleriyle karşılaştım ki onlar çürümüş hayvan derisi yerler

Kavimler oturduğu kadar kavminle beraber otur, gazveye çıktığında hileden de uzak durma

Kavmin ortasında beni gözetlerken seni gördüğümde üzerindeki süs, senin şerefini gizlemişti

Bundan önce bir doğanın harap olmuş otlakta onu gözetlediğini duydum”

Abdullah, kendisine yöneltilen bu hicivden sonra Düreyd ile Ukâz panayırında karşılaşmış ve ona kendisini tanıyıp tanımadığını sormuş, fakat Düreyd onu tanımadığını söylemiştir. Bunun üzerine Abdullah da tanımadığı halde neden kendisini hicvettiğini sormuş ve ardından da kendisini tanıtmıştır. Düreyd, Abdullah’la tanıştıktan sonra onu hicvetmesinin nedenini şöyle açıklamıştır: *“Kerîm bir lider olduğun için seni hicvettim. Ayrıca şiirimi de konusuna uygun olarak söylemeyi sevdim”* onun bu sözlerine karşılık Abdullah da hicvettiğin gibi övmesini de bilirsin diyerek ondan kendisini övmesini isteyerek Düreyd’e hediye verip bir deveye bindirmiştir. Düreyd, görmüş olduğu bu ilgi ve alakadan sonra Ukâz panayırında Abdullah’ı öven şöyle bir şiir söylemiştir:

إليك أبن جدعان أعملتها مخففة للسرى والنصب
فلا خفض حتى تلاقي أمراء جواد الرضا وحليم الغضب
وجلدا اذا الحرب مرت به يعين عليها بجزل الحطب
رحلتُ البلاد فما إن أرى شبيهه إبن جدعان وسط العرب
سوى ملك شامح ملكه له البحر يجري وعين الذهب

“Senin için İbn Cüd’an söyledim bu şiirleri, sevinç ve kederim hafiflemiş bir şekilde

Sen, bir kişiyle karşılaşmadan önce cömertliğini ve kinini ona göstermezsın

Savaş başladığında da ona bolca odun taşıyarak yardımda bulunursun

Çokça yer gezdim, lakin İbn Cüd’an gibi birini görmedim

O, öyle şaşalı bir kraldır ki mülkü, akan deniz ve altın pınarı gibidir.”⁹²⁹

⁹²⁹ Luvîs Şeyho, *Şu’aru’-Nasraniyye kable’l-İslâm* (Beyrut: Dâru’l-Maşrik, 1991), 765.

Düreyd, Ukâz panayırı'nda yaşanan bazı gelişmeleri şiirine konu edinmiştir. Nitekim o, Ukâz'da gerçekleşen savaşlarla ilgili şöyle bir şiir söylemiştir:

تَغِيْبُ عَنْ يَوْمِي عَكَظَ كَلِيْهِمَا وَإِنْ يَكُ يَوْمٌ ثَالِثٌ أَتَغَيَّبُ
وَإِنْ يَكُ يَوْمٌ رَابِعٌ لَا أَكُنْ بِهِ وَإِنْ يَكُ يَوْمٌ خَامِسٌ أَتَجْنِبُ

"Ukâz'ın iki gününde de gizlendim şayet üçüncü gün de olsa yine gizlenirdim

*Eğer dördüncü gün olursa da orada bulunmam, beşinci günde de oradan kaçırım"*⁹³⁰

Düreyd'in şiirinde ifade etmiş olduğu bu günlerin "Yevm Şamta, Yevmu'l-'Abla, Yevm Şereb ile Yevmu'l-Herîre" olması muhtemeldir. Nitekim bu günlerde Ukâz panayırı'nda bazı savaşlar yaşanmış ve Yevm Şamta'da da Ukâz kurulamamıştır.⁹³¹

3.3.4.9. Hansâ

Çok sayıda şairin yetişip büyümesiyle bilinen Benî Süleym kabilesine bağlı olan Hansâ'nın tam olarak hangi tarihte dünyaya geldiği bilinmemekle beraber onun Milâdî 575 yılı civarında doğduğu tahmin edilir.⁹³² Ünlü olan bu şairin asıl adı Temâzur olup Hansâ onun lakabıdır. Fakat zamanla lakabı asıl isminin önüne geçmiş ve o bu lakapla bilinmiştir.⁹³³ Ona neden böyle bir lakabın verildiği konusunda bir malumat bulunmamaktadır. Ancak Hansâ kelimesinin anlamından hareketle onun çekik burunlu olduğu ve bundan dolayı da bu lakabı aldığı düşünülmektedir. Nitekim Hansâ, "Ahnes" kelimesinin müennes şekli olup Hansâ veya Ahnas da çekik burun anlamına gelmektedir.⁹³⁴

Düreyd b. Simme, Hansâ ile evlenmek istemiş ancak Hansâ amcasının oğlunu sevdiğinden Düreyd'i istememiştir. Bir başka rivayete göre de evlenme teklifini haber alan Hansâ, bir hizmetçisini gözlem yapması için Düreyd'in yanına göndermiş ve bu konuyla ilgili ona şöyle demiştir: *"Düreyd idrarını yaptığında onu izle eğer idrarı yeri yarıyorsa o, tercih edilebilir bir kişidir. Eğer idrarı yüzeyde akıp gidiyorsa da ondan bir hayır yok demektir"* hizmetçi, gözlemine yaptıktan sonra Hansâ'nın yanına gelerek ona Düreyd'den bir beklentinin olmayacağını belirtmiştir. Bunun üzerine Hansâ, Düreyd'e onu istemediğini açık bir şekilde bildirmiştir.⁹³⁵

⁹³⁰ Âlûsî, *Bulûğu'l-Ereb*, 1/268.

⁹³¹ İbn Abdірabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 6/106-109.

⁹³² Fritz Krenkow, "Hansâ", *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1987), 5/219; Ergin, "Hansâ", 16/46.

⁹³³ İsfahânî, *el-Egânî*, 15/72; İbn Kuteybe, *eş-Şî'r ve's-şu'arâ'*, 1/331.

⁹³⁴ Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, 1/434.

⁹³⁵ İsfahânî, *el-Egânî*, 15/72-73; İbn Kuteybe, *eş-Şî'r ve's-şu'arâ'*, 1/331.

Hansâ, önce Revaha b. Abdüluzzâ ile sonrasında da Mirdâs b. Ebû Amir'le evlenmiş ve Mirdâsla olan evliliğinden de Ziyad, Muâviye ve Amr adlı çocukları olmuştur.⁹³⁶

Hz. Peygamber tarafından İnsanların en iyi şairi olarak kabul edilmiş olan Hansâ, dört oğluyla beraber Kâdisiye Savaşı'na katılmış ve çocuklarına şöyle demiştir: *“Ey yavrularım! itaat ederek Müslüman oldunuz, seçilmiş olarak hicret ettiniz, ortağı olmayan Allah'a yemin ederim ki tek bir annenin ve babanın çocukları olup anneniz, asla babanıza ihanet etmeyip dayınızı da rezil etmemiş ve sizin de şerefinize herhangi bir hanel getirmemiştir. Sizler, kafirlerle yapılan savaşlarda Müslümanlara ne kadar fazla sevap verildiğin bilirsiniz. Bilin ki ahiret hayatı dünya hayatından daha değerlidir.”*⁹³⁷ Hansâ'nın dört oğlu da bu savaşta şehit olmuştur. Onların şehit haberleri annelerine ulaştığında o, bunun şerefli bir durum olduğunu belirterek Allah'a hamd etmiştir.⁹³⁸

Ünlü şair Hansâ, çeşitli sebeplerle Ukâz panayırı'na katılım sağlamıştır. Nitekim o hem babasının hem de kardeşlerinin ölümlerinden dolayı duymuş olduğu üzüntüyle beraber başına gelen bu durumun yüceltilmesi için Ukâz'a gitmiştir.⁹³⁹ Yine bir defasında Nâbiga, Ukâz'da kırmızı deriden kurulan çadırının içinde otururken onun yanına Hassân b. Sâbit, A'şa ve Hansâ gelmişlerdi. Hassân ve A'şa'nın şiirlerini okumasından sonra Hansâ da şöyle bir şiir okumuştur:

وَإِنَّ صَخْرًا لَتَأْتُمُّهُ الْهُدَاةُ بِهِ ... كَأَنَّهُ عَلَّمَ فِي رَأْسِهِ نَارًا

*“Sahr, onunla yol bulunur, o, sanki başında ateş yanan bir işarettir”*⁹⁴⁰

Nâbiga, Hansâ'nın bu şiirini dinledikten sonra şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur: *“Eğer az önce A'şa şiir okumamış olsaydı, cinlerin ve insanların en büyük şairinin sen olduğunu söyledim”* Hassân b. Sâbit, yapılan bu değerlendirmeye alınmış olup kendisinin hem Hansâ'dan hem de onun babasından daha iyi bir şair olduğunu ifade etmiştir.

Nâbiga, Hansâ'nın daha iyi bir şair olmadığını belirtmek adına Hassân'ın benzerini söyleyemeyeceği bir şiir okumuş ve bunu da Hassân'a ifade etmiştir. Nâbiga'nın okumuş olduğu şiir şöyledir:

فَإِنَّكَ كَاللَّيْلِ الَّذِي هُوَ مُدْرِكِي ... وَإِنْ خِلْتُ أَنَّ الْمُنْتَأَى عَنْكَ وَاسِعٌ

حَطَّاطِيْفٌ حُجْرٌ فِي حِبَالٍ مَتِينَةٍ ... تَمُدُّ بِهَا أَيْدِيَّ إِلَيْكَ نَوَازِعُ

⁹³⁶ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-su'arâ'*, 1/332.

⁹³⁷ İbn Abdilber, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, 4/1828; Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, 1/343.

⁹³⁸ Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, 1/438.

⁹³⁹ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-su'arâ'*, 1/334. Onun Ukâz'da Hind bt. Utbe ile beraber felaket yarışına katıldıklarını daha önce Ukâz panayırı'nda detaylı bir şekilde ele aldığımızdan dolayı burada onun sadece bu amaç için panayıra katılım sağladığını zikretmekle yetineceğiz.

⁹⁴⁰ İsfahânî, *el-Egânî*, 11/8-9; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-su'arâ'*, 1/332. Hansâ'nın kardeşi Sahr ile ilgili Nâbiga'nın huzurunda şiir okuduğu iddia edilen bu rivayet gerçeği yansıtmamaktadır. Nitekim Nâbiga, Sahr'dan on yıl önce ölmüştü. Ergin, “Hansâ”, 16/47.

“Senden uzak olan yerleri geniş sansam da bana ulaşan ve beni saran gece gibisin sen

Sağlam iplerde eğri kancalarla beni sana çekip durmaktadır eller”

Hassân, Nâbiga'nın okumuş olduğu bu şiirden sonra hiçbir şey söylemeden öylece susup kalmıştır.⁹⁴¹

Bu konuyla ilgili aktarılan bir başka rivayete göre; Hassân, Hansâ'dan daha iyi bir şair olduğunu söyleyince Hansâ da ondan bir şiir okumasını istemiş, Hassân da şu şiiri okumuştur:

لَنَا الْجَفَنَاتُ الْعُرَى تَلْمَعْنَ بِالضُّحَى ... وَأَسْيَافُنَا تَقْطُرْنَ مِنْ نَجْدَةٍ دَمًا

وَلَدْنَا بَنِي الْعَنْفَاءِ وَابْنِي مُحَرَّرِي ... فَأَكْرِمُ بَنًا خَالًا وَأَكْرِمُ بَنًا ابْنَمَا

“Bizim sabah vakti parlayan kılıç kınlarımız var, kılıçlarımızdan da kan akar

Anka ile Muharrik'in iki çocuğunu dünyaya getirdik, bizim hem dayılarımız hem de oğullarımız kerimdir”

Nâbiga, kılıç kınlarını çoğaltmak ve onu dünyaya getirenleri övmektense kendisinin dünyaya getirdikleriyle övünmeye girdiğinden Hassân'ı eleştirmiştir. O, kendisine yöneltilen bu eleştirilerden dolayı kırılmış ve üzgün bir şekilde oradan ayrılmıştır.⁹⁴²

3.3.4.10. Hassân b. Sâbit

Hazrec kabilesinin Benî Neccâr koluna mensup olan Hassân b. Sâbit, Milâdî 562 veya 563 yıllarında doğmuş olup Câhiliye ile İslâm Dönemi'nde yaşamış ve Muâviye'nin hilafeti döneminde vefat etmiştir. Hassân, Hz. Peygamber'i düşmanların sözlü saldırılarına karşı şiirleriyle savunduğundan dolayı Müslümanların itibarını kazanmıştır.⁹⁴³ Câhiliye Dönemi'nde ensar'ın, İslâm Dönemi'nde ise Hz. Peygamber'in ve tüm Yemen'in şairi olması hasebiyle diğer şairlere nazaran onun daha ön planda olduğu belirtilir.⁹⁴⁴ Ancak Hz. Peygamber'in şairi olmasından dolayı onun bu tür nitelermelere tabi tutulmuş olması muhtemeldir. Nitekim yukarıda da ifade edildiği gibi peygamberin şairliğini yaptığından Müslümanlar tarafından iltifata tabi tutularak itibar kazanmıştır.

Dönemin önemli şairleri olan A'sâ, Nâbiga ve Hutay'e gibi Hassân da şiirleriyle para kazanma yoluna gitmiştir. Nitekim o, bir defasında Amr b. Hâris'in yanına gitmiş ve onu bir şiirle

⁹⁴¹ İsfahânî, *el-Egânî*, 11/8-9.

⁹⁴² İsfahânî, *el-Egânî*, 9/384.

⁹⁴³ İsfahânî, *el-Egânî*, 4/141-142; Cumahî, *Tabakâtü fuhûli's-su'arâ*, 1/215; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-su'arâ*, 1/296; Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, 1/227; Ahmed Ateş, “Hassân”, *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1987), 5/343.

⁹⁴⁴ İsfahânî, *el-Egânî*, 4/143.

övmüştür. Bunun üzerine Amr da Hassân'a bin dinar vermiştir.⁹⁴⁵ Bir başka rivayete göre; Hassân, Gassânî krallarının yanına giderek onları methederdi. Onun bu konudaki en iyi şiirlerinden biri şöyleydi:

أولاد جفنة حول قبر أبيهم ... قبر ابن مارية الكريم المفضل
يسقون من ورد البريص عليهم ... بردى يصقّق بالرحيق السلسل
يغشون حتى ما تهزّ كلابهم ... لا يسألون عن السواد المقبل

“Cüfne'nin çocukları, şerefli ve değerli babaları İbn Mâriye'nin mezarının etrafındadır

Onlar, Baris nehrinden nektar nektar su verirler

Köpekleri hırlamaz ve onlar gece vakti gelenin kim olduğunu da sormazlar”⁹⁴⁶

Nâbiga ve Kays b. Hatîm gibi Hassân b. Sâbit'in de Ukâz panayırı'na katılarak şiir söylediği daha önceden işlendiğinden tekrardan ele alınmayacaktır. Daha önce ele alınmamış olan bazı bilgilere burada yer verilecektir. Bir defasında Ümeyye b. Halef, Hassân'ı hicvetmiş ve bunun herkes tarafından duyulması için de Ukâz panayırı'nda dile getirilmesini istemiştir.⁹⁴⁷ Ümeyye'nin onu hicvettiği şiir şöyledir:

ألا من مبلغ حسان عني ... مغلغلة تدب إلى عكاظ
أليس أبوك فينا كان قينا ... لدى القينات فسلا في الحفاظ
يمانيا يظل يشد كيرا ... وينفخ دائما لهب الشواظ

“Kim Ukâz'a gidecek ve benden Hassân'a bir haber götürecek

Senin baban, bizim kadın şarkıcılarımıza hizmet eden bir kölemizdi

Baban, ocaktaki ateşe üfleyen ve körük çeken bir Yemenliydi”

Ümeyye'nin kendisine yöneltmiş olduğu bu Hicvi haber almış olan Hassân da ona şöyle cevap vermiştir:

أتاني عن أمية ذرو قول وما هو بالمغيب بذي حفاظ
سأنشر إن بقيت لكم كلاما ينشر في المجامع من عكاظ
قوافي كالسلام إذا آستمرت مناصم المعجرفة الغلاظ

⁹⁴⁵ Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, 4/394; Hüseyin Elmalı, “Hassân b. Sâbit”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/399.

⁹⁴⁶ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-su'arâ'*, 1/296. Gassânîler'in son emiri olan Cebele b. Eyhem, bir defasında Bizans kralının yanına gitmiş ve orada Muâviye'nin elçisiyle karşılaşmıştı. Cebele, elçiden Hassân'ın yaşlı ve kör olduğunu öğrenince ona verilmek üzere elçiye bin dinar vermişti. İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-su'arâ'*, 1/297.

⁹⁴⁷ Afgânî, *Esvâku'l-Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 339.

تزورك إن شتوت بكل أرض وترضخ في محلّك بآلَمقاظ
بنيت عليك أبياتا صلابا كأثر ألوشق ققّص بالشّظاظ
مجلّلة تعمّمه شنارا مضمرة تأجج كالشواظ
كهَمْزة ضيَعَم يحيي عرينا شديد مغارز الأضلاع خاظي
تغض الطرف أن ألقاك دوني وترمي حين أدبر بالّلحاظ

“Ümeyye’den yalan haber ulaştı bana, onun bu haberinden bazıları, habersiz değildir.

Şayet hayatta kalırsam, Ukâz panayırı’nda yayılacak bir söz söyleyeceğim, sert ve darbesi kaya gibi bir söz

Bu söz, kışı ve yazı nerede geçirirsen seni bulur

Senin için oldukça sert beyitler yazdım

Çubuklarla bağlanmış yük gibi, senin kusurlarını ortaya çıkaran alevli bir ateş gibi ve kendi inini koruyan aslan gibi

Seninle karşılaşmamız durumunda başını öne eğersin, ayrıldığımda da gözünün ucuyla arkamdan bakarsın”⁹⁴⁸

3.3.5. Muallakât

Herhangi bir şeye tutunmak ve bağlanmak anlamına gelen “alk” kökünden türeyen Muallakât,⁹⁴⁹ Câhiliye Dönemi’nde Arap Yarımadası içerisinde ticaret amacıyla farklı yerlerde kurulan panayırlardaki şiir müsabakalarında alanında isim yapmış olan şairlerin beğenisini kazanan ve keten bezinden elde edilen yazı malzemelerine altın suyuyla yazıldıktan sonra Kâbe’nin duvarına asılan şiirlere verilen bir isimdir. Bunlara aynı zamanda altınla süslenen anlamına gelen “Müzehhebet” de denilirdi.⁹⁵⁰ “Muallak” kelimesinin anlamını açıklamak adına bu tür rivayetlerin uydurulduğu da ifade edilir.⁹⁵¹ Ancak bunun çok da mantıklı ve tutarlı olduğunu söylemek zordur. Nitekim Araplar, bu kelimeyle sadece Kâbe’ye asılan şiirleri

⁹⁴⁸ *Dîvan Hassân b. Sabit* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1414/1994), 147.

⁹⁴⁹ Meşhur olan şiirlerle ilgili “Muallakât” şeklindeki kullanımın ilk defa *Cemheretü Eş’âri’l-Arab* adlı eserde olduğu tahmin edilir. Alfred Felix Landon Beeston, “Mu’allakât”, çev. Süleyman Tülücü, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 3 (1979), 421.

⁹⁵⁰ İbn Abdirabbih, *el-İkdü’l-ferîd*, 6/118; Süyûtî, *el-Müzhir fi ‘ulûmi’l-luga*, 2/406; Bağdâdî, *Hizânetü’l-Edeb*, 1/126; Süleyman Tülücü, “Muallakât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/308-309.

⁹⁵¹ Beeston, “Mu’allakât”, 420.

kastetmemiş aksine herhangi bir şeyi bir yere asmayı ve bir kişinin bir kadına âşık olması gibi anlamları da kastetmişlerdir.⁹⁵²

Muallakâlarla ilgili birbirinden farklı iki görüş bulunmaktadır. Bunlardan birincisine göre; bunlar, sadece Ukâz panayırı'nda iltifat kazanan şiirlerden meydana gelmiştir. Nitekim bu panayır, o dönemde adeta bir edebi kongre mahiyetindeydi. Panayırın bu özelliğini bilen şairler de şiirlerini tanıtmak ve bu konuda kendilerini ispatlamak için ona katılım sağlamışlardır. Çünkü onlar, şiir konusundaki yetkinliklerini ancak burada duyurabilirlerdi.⁹⁵³ İkinci görüşe göreyse Kâbe'ye asılacak olan şiirlerin hangilerinin olması gerektiğine karar verme yetkisi Kureyşlilerdeydi. Nitekim Câhiliye Dönemi'nde uzak memleketlerin birinde bir şairin söylemiş olduğu şiir, kimse tarafından önemsenmezdi. Ancak bu kişi, hac mevsiminde Mekke'ye gelerek daha önceden söylemiş olduğu şiirini burada Kureyş'e okur ve onlar da bunu beğenirlerse artık o, meşhur olur ve Kâbe'nin bir tarafına da asılırdı. Fakat aksi bir durum olması halinde de hiç kimse tarafından ilgi görmeyerek unutulur giderdi. Şiiri Kâbe'ye asılan ilk şairse İmrüülkays olmuştur.⁹⁵⁴

Kâbe'ye asılan şiirlerle ilgili iki durumun olduğu düşünülmektedir. İlk adım olarak beğeni gelmektedir ki bu da panayırlarda gerçekleşirdi. Nitekim burada şiirler, değerlendirmeye tabi tutularak en iyileri belirlenirdi. İkinci adımsa beğenilenlerin Kâbe'ye asılmaları aşamasıdır. Bunun da Kureyşliler'in elinde olması kuvvetle muhtemeldir.

Muallakâların aslında Kâbe'ye asılmadıklarına dair bazı söylemler olsa da bu söylemleri destekleyecek herhangi bir delil öne sürülemez. Bunun üzerinde duran bir müellif, bu tür söylemleri dile getirenlerin daha önceden dolaylı bir şekilde bu konuyla ilgili söylediklerinden hareket ederek itirazlar için iki temel hususun olabileceğini ifade ederek onları şöyle sıralar: Birincisi, Arapların, Câhiliye Dönemi'nde yazı yazan bir topluluk olmadığından şiirlerini de yazıya geçirmeleri zor bir ihtimaldir. İkincisi, Kâbe'nin Araplar açısından saygın ve kutsal olarak kabul edilmesidir. Nitekim onlara göre Kâbe'ye herhangi bir yazının asılması saygısızlık anlamı içerirdi. Aynı müellif, bu iki hususun geçerli kabul edilmesinin mümkün olmadığını ve Muallakâların da yazılarak Kâbe'ye asıldığını kabul etmenin gerekliliğini belirtmektedir.⁹⁵⁵ Bu konuda müellifin görüşüne katılmanın doğru olduğu düşünülmektedir. Nitekim Araplar, Câhiliye Dönemi'nde bazı antlaşmalarını ve kıymetli gördükleri yazılarını, kutsallığı sebebiyle Kâbe'ye asarlardı. Bu da onlar tarafından alışlagelen ve bilinen bir uygulamaydı. Bir başka önemli hususta onların Kâbe'ye asılan yazıların kıymetinin artmasına olan inançlarıydı. Çünkü Kureyş, İslâm'ın kabileler arasında hızla

⁹⁵² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 10/261-262.

⁹⁵³ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, 139-140.

⁹⁵⁴ Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, 1/126.

⁹⁵⁵ Nâsiruddîn el-Esed, *Masâdiru's-si'ri'l-câhili* (Mısır: Dâru'l-Maarif, 1988), 170.

yayılmaya başladığını anladığında Hâşimoğulları ile Muttaliboğulları aleyhine bazı kararlar almış ve onları bir sahifeye yazarak Kâbe'ye asmıştır.⁹⁵⁶

Kendi müelliflerinin en iyi ürünleri olarak kabul edilen ve Kâbe'ye asılan bu şiirleri bir araya getiren kişinin Hammâd er-Râviye olduğu kabul edilir.⁹⁵⁷ Onun bunları bir araya getirmesinin nedeni, şiire merak duyan ve onunla ilgilenen çok sayıda kişinin olmamasıydı. O, bunları bir araya getirerek hem insanları buna teşvik etmiş hem de bunların aslında oldukça meşhur şiirler olduğunu belirtmiştir. Hammâd'ın, şiirleri toplarken onların Kâbe'ye asıldığına dair insanlardan herhangi bir görüş tespit etmediği de zikredilir.⁹⁵⁸ Hammâd'la ilgili olan bu durumu ret edecek herhangi bir delilinin ve bilginin olmaması bunun kabul edilmesine neden olmuştur.⁹⁵⁹ Muâviye'nin bu konuyla ilgili belirtmiş olduğu bir görüşü önem arz etmektedir. Nitekim o, Amr b. Külsûm ile Hâris b. Hillize'ye ait olan kasidelerin uzun bir süre Kâbe'de asılı olduğunu söylemiştir.⁹⁶⁰

Kâbe'ye asılmış olan Muallakâların kimlere ait olduğuyla ilgili farklı görüşler bulunmaktadır.⁹⁶¹ İbn Abdirabbih, bunların İmruülkays b. Hucr, Züheyr b. Ebî Selmâ, Tarafe b. el-Abd, Amr b. Külsûm, Lebîd b. Rebîa, Antere ve Hâris b. Hillize'ye ait olduğunu zikreder.⁹⁶² Bir başka müellif olan İbn Reşîk'e göre; Antere ile Hâris b. Hillize dışındakiler aynıdır. Nitekim o, bu iki kişinin yerine Nâbîga ve A'ş'a'yı ekleyerek listeyi yediye tamamlamıştır.⁹⁶³

⁹⁵⁶ İbn Hişam, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/350; Esed, *Masâdiru's-şi'ri'l-câhilî*, 171.

⁹⁵⁷ Kâbe'ye asılmış olan bu ünlü şiirlerin Hammad'dan önce de bir araya getirilmiş olma durumu da muhtemeldir. Esed, *Masâdiru's-şi'ri'l-câhilî*, 170.

⁹⁵⁸ Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkut b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 1414/1993), 3/1204; Esed, *Masâdiru's-şi'ri'l-câhilî*, 169.

⁹⁵⁹ Beeston, "Mu'allakât", 419.

⁹⁶⁰ Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, 3/181.

⁹⁶¹ Tülücü, "Muallakât", 30/309.

⁹⁶² İbn Abdirabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 6/118-119. Bağdâdî de aynı listeyi zikretmiştir. Ancak onun listesinde diğerlerinden farklı olarak kimin hangi kişiden sonra geldiği belirtilmektedir. Buna göre; birinci sırada İmruülkays, ikinci sırada Tarafa b. el-Abd üçüncü sırada Züheyr b. Ebî Selma dördüncü sırada Lebîd b. Rebîa beşinci sırada Antara b. Şeddad altıncı sırada Haris b. Hillize ve yedinci sırada da Amr b. Külsûm gelmekteydi. Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, 1/126.

⁹⁶³ İbn Reşîk, *el-Umde fî mehâsini's-şi'r ve âdâbih*, 1/96. Benzer bir listeyi Kureşî de zikreder. Kureşî, *Cemheretü Eş'âri'l-Arab*, 113.

3.3.5.1. İmruülkays Muallakası⁹⁶⁴

1. فَمَا نَبِكُ مِنْ ذِكْرِ حَبِيبٍ وَمَنْزَلٍ ... بِسِقْطِ اللَّوَى بَيْنَ الدَّخُولِ فَحَوْمَلٍ
2. فَنُوضِحُ فَأَلْمِقِرَاةَ لَمْ يَعْغُفْ رَسْمُهَا ... لَمَّا نَسَجَتْهَا مِنْ جَنُوبٍ وَشَمَّالٍ
3. تَرَى بَعَرَ الْأَرْزَامِ فِي عَرَصَاتِهَا ... وَقِيَعَانَهَا كَأَنَّهُ حَبُّ فُلْفُلٍ
4. كَأَنِّي غَدَاةَ النَّبِينِ يَوْمَ تَحَمَّلُوا ... لَدَى سَمَرَاتِ الْحَيِّ نَاقِفٍ حَنْظَلٍ
5. وَوَقُوفًا بِهَا صَحْبِي عَلَيَّ مَطِيئُهُمْ ... يَقُولُونَ لَا تَهْلِكْ أَسَىٌّ وَتَجَمَّلِ
6. وَإِنَّ شِفَانِي عِبْرَةٌ مُهْرَاقَةٌ ... فَهَلْ عِنْدَ رَسْمِ دَارِسٍ مِنْ مُعْوَلٍ
7. كِدَابِكَ مِنْ أُمَّ الْحَوَيْرِثِ قَبْلُهَا ... وَجَارَتِهَا أُمُّ الرَّيَابِ بِمَاسَلٍ
8. إِذَا قَامَتَا تَصَوَّعَ الْمِسْكَ مِنْهُمَا ... نَسِيمَ الصَّبَا جَاءَتْ بَرِيًّا الْقَرْنُفُلِ
9. فَفَاضَتْ دُمُوعَ الْعَيْنِ مِنِّي صَبَابَةٌ ... عَلَى النَّحْرِ حَتَّى بَلَ دَمْعِي مَحْمَلِي
10. أَلَا رَبُّ يَوْمٍ لَكَ مِنْهُنَّ صَالِحٍ ... وَلَا سَيِّمَا يَوْمَ بِدَارَةِ جُلْجُلٍ
11. وَيَوْمَ عَقَرْتُ لِلْعِدَارِي مَطِيئِي ... فِيَا عَجَبًا مِنْ كُورِهَا الْمُتَحَمَّلِ
12. فَظَلَّ الْعِدَارِي يَرْتَمِينَ بِلَحْمِهَا ... وَشَحْمِ كَهْدَابِ الدَّمَقْسِ الْمُفْتَلِ
13. وَيَوْمَ دَخَلْتُ الْخَدَرَ خَدَرَ عُنَيْرَةٍ ... فَقَالَتْ لَكَ الْوَيْلَاتُ إِنَّكَ مُرْجَلِي
14. تَقُولُ وَقَدْ مَالَ الْعَبِيطُ بِنَا مَعًا ... عَقَرْتُ بَعِيرِي يَا امْرَأَ الْفَيْسِ فَانزِلِ
15. فَعَلْتُ لَهَا سِيرِي وَأَرْخِي زَمَامَهُ ... وَلَا تُبْعِدْنِي مِنْ جَنَّاكِ الْمُعَلِّ
16. فَمِثْلِكَ حُبْلَى قَدْ طَرَفْتُ وَمُرْضِعٍ ... فَالْهَيْثُهَا عَنْ ذِي تَمَانَمٍ مُحْوَلِ
17. إِذَا مَا بَكَى مِنْ خَلْفِهَا انصَرَفْتُ لَهُ ... بِشَوْقٍ وَتَحْتِي شِقُّهَا لَمْ يُحْوَلِ
18. وَيَوْمًا عَلَى ظَهْرِ الْكَثِيبِ تَعَدَّرْتُ ... عَلَيَّ وَالَّتْ حَلْفَةٌ لَمْ تَحَلِّ
19. أَفَاطَمَ مَهْلًا بَعْضَ هَذَا التَّنَدَّلِ ... وَإِنْ كُنْتُ قَدْ أَرْمَعْتُ صَرْمِي فَأَجْمَلِي
20. أَغْرَكَ مِنِّي أَنْ حَبَّكَ قَاتِلِي ... وَأَنْتَكَ مَهْمَا تَأْمُرِي الْقَلْبَ يُعْمَلِ
21. وَإِنْ تَأْكُ قَدْ سَاءَتْكَ مِنِّي خَلِيقَةٌ ... فَسَلِّي ثِيَابِي مِنْ ثِيَابِكَ تَنْسَلِ
22. وَمَا دَرَفْتُ عَيْنَاكَ إِلَّا لِتَضْرِبِي ... بِسَهْمِيكَ فِي أَعْشَارِ قَلْبِ مُقْتَلِ
23. وَبَيْضَةَ خَدْرِ لَا يُرَامُ خِبَاؤُهَا ... تَمْتَعْتُ مِنْ لَهْوٍ بِهَا غَيْرِ مُعْجَلِ
24. تَجَاوَزْتُ أَحْرَاسًا إِلَيْهَا وَمَعَشْرًا ... عَلَيَّ جِرَاصًا لَوْ يُسْرُونَ مَقْتَلِي
25. إِذَا مَا التَّرِيًّا فِي السَّمَاءِ تَعَرَّضْتُ ... تَعَرَّضُ أَنْتَاءِ الْوَشَاحِ الْمُفَصَّلِ

⁹⁶⁴ Zevzenî, Şerhu'l-Mu'allakâti's-seb', 35-78.

26. فَجُنْتُ وَقَدْ نَصَّتْ لِنَوْمِ ثِيَابِهَا ... لَدَى السِّتْرِ إِلَّا لِبَسَةِ الْمُتَفَضِّلِ
27. فَقَالَتْ: يَمِينُ اللَّهِ مَا لَكَ حَيْلَةٌ ... وَمَا إِنْ أَرَى عِنَّاكَ الْعَوَايَةَ تَنْجَلِي
28. حَرَجْتُ بِهَا أَمْشِي تَجْرُ وَرَاءَنَا ... عَلَى أَثَرَيْنَا دَيْلٍ مِرْطٍ مِرْحَلِ
29. فَلَمَّا أَجْرْنَا سَاحَةَ الْحَيِّ وَأَنْتَحَى ... بِنَا بَطْنَ حُبَّتِ ذِي حَقَافٍ عَقْفَلِ
30. هَصَرْتُ بِقَوْدِي رَاسِهَا فَتَمَائِلْتُ ... عَلَيَّ هَضِيمَ الْكَشْحِ رِيًّا الْمُخْلَجِ
31. مُهْفَهْفَةً بِيضَاءَ غَيْرِ مُفَاضَةٍ ... تَرَانِيهَا مَصْفُوعَةً كَالسَّجْنَجَلِ
32. كَبُكِرَ الْمُقَانَاةِ الْبَيَاضِ بِصُفْرَةٍ ... غَدَاهَا نَمِيرُ الْمَاءِ غَيْرُ الْمُحَلَّلِ
33. تَصَدُّ وَتُبْدِي عَنِ أَسِيلِ وَتَنْتَقِي ... بِنَاطِرَةٍ مِنْ وَحْشٍ وَجَزَةٍ مُطْفَلِ
34. وَجِدِّ كَجِدِّ الرَّئِمِ لَيْسَ بِفَاحِشٍ ... إِذَا هِيَ نَصَتْهُ وَلَا بِمُعْطَلِ
35. وَفَرَعِ يَزِينُ الْمَتْنَ أَسْوَدَ فَاجِمٍ ... أَثْبِتِ كَقِنُو النَخْلَةَ الْمُتَعْتَجِلِ
36. غَدَانِرُهُ مُسْتَنْزِرَاتٌ إِلَى الْغَلَا ... تَضَلَّ الْعَقَاصُ فِي مُتَنَّى وَمُرْسَلِ
37. وَكَشْحٍ لَطِيفٍ كَالجَدِيلِ مُحْصَرٍ ... وَسَاقِ كَانِيُوبِ السَّقِيِّ الْمَذَلِّ
38. وَتُضْحِي فَتِيثُ الْمَسِكِ فَوْقَ فِرَاشِهَا ... نَزُومُ الضَّحَى لَمْ تَنْتَطِقْ عَنِ تَفَضَّلِ
39. وَتَعْطُو بِرَحْصٍ غَيْرِ شَتْنٍ كَأَنَّهُ ... أَسَارِيغِ طَبِيِّ أَوْ مَسَاوِيكُ إِسْجَلِ
40. تُضِيءُ الظَّلَامَ بِالْعِشَاءِ كَأَنَّهُا ... مَنَارَةٌ مُمَسَى رَاهِبٍ مُتَبَيَّلِ
41. إِلَى مِثْلِهَا يَزِنُو الْحَلِيمِ صَبَابَةً ... إِذَا مَا اسْبَكْرَتِ بَيْنَ دَرَعٍ وَمَجُولِ
42. تَسَلَّتْ عَمَائِثُ الرِّجَالِ عَنِ الصِّبَا ... وَلَيْسَ فُؤَادِي عَنِ هَوَاكِ بِمُنْسَلِ
43. أَلَا رَبُّ حَصْمٍ فِيكَ أَلْوَى رَدَدْتَهُ ... نَصِيحٍ عَلَى تَعْدَالِهِ غَيْرِ مُؤْتَلِ
44. وَلَيْلٍ كَمَوْجِ الْبَحْرِ أَرْحَى سُدُولَهُ ... عَلَيَّ بِأَنْوَاعِ الهمومِ لِيَبْتَلِي
45. فَقُلْتُ لَهُ لَمَّا تَمَطَّى بِصُلْبِهِ ... وَأَرْدَفَ أَعْجَازًا وَنَاءً بِكُلْكِ
46. أَلَا أَيُّهَا اللَّيْلُ الطَّوِيلُ أَلَا انْحَلِي ... بِصُبْحٍ وَمَا الْإِصْبَاحُ مِنْكَ بِأَمْتَلِ
47. فَيَا لَكَ مِنْ لَيْلٍ كَأَنَّ نُجُومَهُ ... بِأَمْرَاسِ كَتَانٍ إِلَى صَمِّ جَنْدَلِ
48. وَفِرْيَةِ أَقْوَامٍ جَعَلْتُ عِصَامَهَا ... عَلَى كَاهِلِ مَيِّ دُلُولٍ مِرْحَلِ
49. وَوَادٍ كَجَرَفِ الْعَيْرِ قَفَرٍ قَطَعْتَهُ ... بِهِ الذَّنْبُ يَعْوِي كَالْخَالِيعِ الْمُعْيَلِ
50. فَقُلْتُ لَهُ لَمَّا عَوَى: إِنَّ شَأَنَنَا ... قَلِيلُ الْغِنَى إِنْ كُنْتَ لَمَّا تَمُولِ
51. كِلَانَا إِذَا مَا نَالَ شَيْئًا أَفَاتَهُ ... وَمَنْ يَحْتَرِثُ حَرْثِي وَحَرْتَكَ يَهْرُلِ
52. وَقَدْ أَعْتَدِي وَالطَّيْرُ فِي وَكِنَاتِهَا ... بِمُنْجَرِدٍ قَيْدِ الْأَوَابِدِ هَيْكَلِ

53. مَكَرٍ مَفْرٍ مُفْبِلٍ مُدِيرٍ مَعَا ... كجلمود صخرٍ حطَّه السيلُ مِنْ عَلِ
54. كَمَيْتٍ يَزُلُّ اللَّبْدُ عَنْ حَالِ مَتْنِهِ ... كَمَا زَلَّتِ الصَّفْوَاءُ بِالْمُنْتَزَلِ
55. عَلَى الدَّبْلِ جَيَّاشٍ كَانَ اهْتِزَامُهُ ... إِذَا جَاشَ فِيهِ حَمِيهُ عَلِيٍّ مِرْجَلِ
56. مَسَحٍ إِذَا مَا السَّابِحَاتُ عَلَى الوَنَى ... أَثْرَنَ العُبَارَ بالكَدِيدِ المُرْكَلِ
57. يُزَلُّ العُلامُ الخِفَّتِ عَلَى صَهَوَاتِهِ ... وَيُلْوِي بِأَثْوَابِ العَنيفِ المُنْقَلِ
58. دَرِيرٍ كخُدْرُوفِ الوليدِ أَمْرُهُ ... تَتَابَعُ كَفَيْهِ بِخَيْطِ مَوْصَلِ
59. لَهُ أَبْطَلَا ظَنِّي وَسَاقَا نَعَامَةٍ ... وَإِرْخَاءَ سِرْخَانٍ وَتَقْرِيْبُ تَنْقَلِ
60. ضَلْبِعٍ إِذَا اسْتَدْبَرْتَهُ سَدَّ فَرْجُهُ ... بِضَافٍ فُوقِ الأَرْضِ لَيْسَ بِأَعْزَلِ
61. كَانَ عَلَى المُنْتَنِينَ مِنْهُ إِذَا انْتَحَى ... مَدَاكَ عَرُوسٍ أَوْ صَلَايَةَ حَنْظَلِ
62. كَانَ بِمَاءِ الهَادِيَاتِ بَنَحْرِهِ ... عُصَارَةٌ جَنَاءٍ بِشَيْبِ مِرْجَلِ
63. فَعَنَ لَنَا سِرْبٌ كَانَ بِنَعَايِهِ ... عَذَارَى دَوَارٍ فِي مَلَأِ مُدْبِلِ
64. فَأَدْبَرْنَ كَالْجُرْعِ المَفْصَلِ بَيْنَهُ ... بِجِيْدِ مُعَمِّ فِي العَشِيرَةِ مُخَوَلِ
65. فَأَلْحَقْنَا بِالهَادِيَاتِ وَدُونَهُ ... جَوَاجِرُهَا فِي صَرَّةٍ لَمْ تُزِيلِ
66. فَعَادَى عِدَاءً بَيْنَ ثَوْرٍ وَنَعْجَةٍ ... دِرَاكًا وَلَمْ يَنْضَحْ بِمَاءٍ فَيُغْسَلِ
67. فَظَلَّ طُهَاهُ اللُّحْمِ مِنْ بَيْنِ مُنْضِجٍ ... صَفِيْفَ شِوَاءٍ أَوْ قَدِيرٍ مُعْجَلِ
68. وَرُحْنَا يَكَادُ الطَّرْفُ يَقْصُرُ دُونَهُ ... مَتَى مَا تَرَقَّ العَيْنُ فِيهِ تَسْفَلِ
69. فَبَاتَ عَلَيْهِ سَرْجُهُ وَلِجَامُهُ ... وَبَاتَ بِعَيْنِي قَانِمًا غَيْرَ مُرْسَلِ
70. أَصَاحَ تَرَى بِرَقًا أَرِيكَ وَمِيضُهُ ... كَلْمَعِ اليَدَيْنِ فِي حَبِيٍّ مَكَّالِ
71. يُضِيءُ سَنَاهُ أَوْ مَصَابِيحُ رَاهِبٍ ... أَمَانَ السَّلِيْطِ بِالدُّبَالِ المُنْقَلِ
72. فَعَدْتُ لَهُ وَصَحْبَتِي بَيْنَ ضَارِحٍ ... وَبَيْنَ العُدَيْبِ بَعْدَ مَا مُتَأَمَّلِ
73. عَلَى قَطَنِ بِالشَّيْمِ أَيْمَنُ صَوْبِهِ ... وَأَيْسَرُهُ عَلَى السَّتَارِ فَيَذْبَلِ
74. فَأَضْحَى يَسُخُّ المَاءِ حَوْلَ كُنْتَيْفَةٍ ... يَكْبُ عَلَى الأَذْقَانِ دَوْحَ الكَنْهَبِلِ
75. وَمَرَّ عَلَى القَتَانِ مِنْ نَفْيَانِهِ ... فَأَنْزَلَ مِنْهُ العُصْمَ مِنْ كُلِّ مَنْزِلِ
76. وَتَيْمَاءٌ لَمْ يَنْزُكْ بِهَا جَدْعٌ نَخْلَةٍ ... وَلَا أُطْمًا إِلَّا مَشِيدًا بِجَنْدَلِ
77. كَانَ ثَبِيرًا فِي عَرَانِينَ وَبَيْلِهِ ... كَبِيرُ أَنَاسٍ فِي بَجَادِ مُرْمَلِ
78. كَانَ ذُرَى رَأْسِ المُنْجِيمِ غُدُوَّةً ... مِنْ السَّيْلِ والأَغْثَاءِ فَلَكَةَ مِغْزَلِ
79. وَأَلْقَى بِصَحْرَاءِ العَبِيْطِ بَعَاغَهُ ... نَزُولَ اليمَانِي ذِي العِيَابِ المَحْمَلِ

80. كَأَنَّ مَكَائِي الْجَوَاءِ غُدِّيَّةٌ ... صُبْحَنَ سُلَاقًا مِنْ رَحِيقِ مُفْلَقِلِ
81. كَأَنَّ السَّبَاعَ فِيهِ عَرْفِي عَشِيَّةٌ ... بِأَرْجَائِهِ الْقُصُوى أَنَابِيثُنْ عُنُصُلِ

- 1- Durun, Sevgilinin hatırasına gözyaşı dökelim; Dahul ile Havmel arasında bulunan kıvrımlı kumlarda.⁹⁶⁵
- 2- Mikrat'a kadar uzanan ve hiç bozulmayan kum dalgaları, kuzey ve güney taraftan esen rüzgarlar onları sağlam bir şekilde dokumuş.
- 3- Yarın yaşadığı yerlerde geyiğin karabiber taneleri gibi olan tersini görürsün.
- 4- Eşyaların develere yüklenmiş olduğu ayrılık sabahı, devedikenlerinin yanında acıkarpuz doğramış gibi bir haldeydi gözlerimin yaşı.
- 5- Binekleri üzerinde bulunan dostlarım etrafımı sarıp şöyle dediler: kendini kederden helak etme, en güzel olanı sabırdır.
- 6- Ey dostlar! Benim şifam doyusuya ağlamaktır; fakat ağlamanın kaybolan izleri geri getirmeyeceğini de bilirim.
- 7- Ummi'l-Huveyris ile onun Me'sel'de bulunan komşusu Ummi'r-Ribab için de bu göz yaşlarını dökmüştün.
- 8- İkisi ayağa kalktı mı misk kokusu onlardan etrafa yayılırdı, sabah rüzgârı da karanfil kokusu getirirdi.
- 9- Gözlerimden yaşlar çok fazla döküldü ki boynumdan aşağı aktı ve kılıcımın kını dahi ıslandı.
- 10- O dilberlerle ne güzel günlerin geçti, Culcul evinde olanları unutmak mümkün değildir.
- 11- Bakireler için bineğimi kurban olarak kestim, onun üstündeki fazla olan yüküne hayret ettim.
- 12- Bakireler, deve etinin tadını çıkarmaya devam ettiler, iç yağları da ipeğin püskülleri gibiydi.
- 13- Uneyze'nin mahfesine girdiğimde azgın teke beni bineksiz bırakacaksın dedi sana.
- 14- Mahfe, iyice yan tarafa yatınca Ey İmruülkays! Artık in öldürdün hayvancağınızı dedi.
- 15- Dedi ki yularını gevşet ve bırak gitsin, beni oyalayan senin o aşkından uzak tutma.

⁹⁶⁵ Muallakâ şiirlerinin tercümelerinde, Zevzenî'nin Şerhu'l-Mu'allakâti's-seb' adlı eseri ile Mehmet Hakkı Suçin'in kitabından faydalanılmıştır. *Yedi Askı Şiirleri*, Suçin, 35-51.

- 16- Senin gibi kaç gebeenin kapısını çaldım geceleri, bir yaşında muskallı yavrularından ayırdım emziren kadınları
- 17- Çocuğu arkasından ağlarsa dönüp yarım bedeniyle onu avuturdu, ancak öteki tarafı altımda kalmaya devam ederdi.
- 18- Bir gün kum tepelerinin üzerinde onunla buluştuk ve her şeyi yokuşa sürerek bana yeminler ediyordu.
- 19- Ey Fatıma! Bu kadar huysuzluk fazla, benimle ilişkini keseceksen de bunu güzellikle yap.
- 20- Aşkın katilim diye mi bu kadar eziyetin bana, emrettiğin her şeyi bu kalp yapmadı mı?
- 21- Katlanılmaz bir huyum varsa, elbiselerimi kendi elbiselerinden çıkarır gibi onu çıkar.
- 22- Gözlerinden süzölen yaşlar, aşağılanmış kalbime atılan oklardır.
- 23- Kimsenin ulaşamadığı Kaç dilberin çadırına ulaştım, yumurta gibi pürüzsüz olan tenlerinden haz aldım.
- 24- Onlara ulaşmak için beni öldürmeye fırsat kollayan muhafızları geçtim.
- 25- Süreyya yıldızı o gece gökyüzünde beli saran mücevher kakmalı bir kuşağa benziyordu.
- 26- Üstünde gece elbisesi vardı yanına vardığımda, günlük elbiseleriye bir kenarda duruyordu.
- 27- Allah'a yemin olsun ki senden kurtuluş yok dedi, bu azgınlığının da son bulacağını sanmıyorum.
- 28- Onunla beraber dışarı çıktık ve kumların üzerinde yürüdük, giydiğı abiyenin etekleri izlerimizi siliyordu.
- 29- Kum tepelerinin içine serpiştirildiğı bir düzlüğün içine girdik, kabilenin meydanlarını da geride bıraktık.
- 30- Sevgilinin saçından tutunca, ince beli ve dolgun bacaklarıyla bana sokuldu.
- 31- Gerdanı berrak endamı zarif ve teni beyazdı, karnı ayna gibi ve sarkık değildi.
- 32- Bakir pınarların saf sularıyla beslenir o sevgili, teninin beyazı deve kuşunun ilk yumurtası gibi sarıya çalar.
- 33- Bakışı ürkek yüzünü bir gösterir bir gizler yavrusuna bakan Vecre ceylanları gibi.
- 34- Bir boyun ki beyaz bir ceylanın boynu sanırsın, uzatınca biçimli bir şekilde durur ve tamamlar gerdanı.
- 35- Omuzlarını kömür karası gibi olan uzun saçları süsler omuzlarını, öyle gürdür ki aşağıya sarkmış olan hurma salkımlarını andırır.

- 36- Topuz yapınca başının üstünde saçlarını, örülmüş veya saliverilmiş olan kurdeleleri bukteleler arasında kaybolur.
- 37- Deve yuları⁹⁶⁶ gibi narindir beli, bacakları da sazlıktaki kamışlar gibi körpedir.
- 38- Kuşluk vaktine kadar misk kokuları içinde uyur, uyandığında önlüğünü giyip iş yapacak hali yok ya.
- 39- Bir şeyi tutarken parmakları çok narindir, Zaby tepesinin tırtılları veya İshil ağacının misvakları olduğunu sanırsın.
- 40- İnzivaya çekilmiş rahibin lambası gibi gecenin karanlığını aydınlatır.
- 41- Adamın akıllısı böyle bir endama tutkuyla bakar, kıvamı feraceli ile yeni yetme kaftanlı kadınlara benzer kıvamı.
- 42- Aşkınin körlüğünden nice erkek dönüp gitti, fakat gönlüm aşkını unutup da dönmeyecek.
- 43- Senden vazgeçmem için kaç hasmın suçlayıcı ve sitemkâr öğütlerini geri çevirdim.
- 44- Gece sınamak için beni bin bir kederle deniz dalgası gibi örtüsünü üzerime salıyor.
- 45- Göğsü ve gövdesi uzayıp genişleyen ve bunlara hantal kalçaları eklemelenen geceye söyledim.
- 46- Ey uzun gece! Bir sabahla açılсан ancak sabahın da senden bir farkı olmayacak.
- 47- Sen nasıl bir gecesin ki sımsıkı örülmüş ve sanki halatlarla Yezbul dağına⁹⁶⁷ sıkıca bağlanmış yıldızların.
- 48- Nice kavimlerin askılı kırbalarını yardımsever seyyah omuzlarımda taşıdım.
- 49- Bir eşeğin karnı gibi boş olan vadiden geçtim, kurtlar, kabilesinden hal' edilmiş gibi uluyordu.
- 50- Kurt ulduğunda şöyle dedim: çulsuz olduğuna göre ikimiz de aynıyız.
- 51- İkimiz gibi ekin eken bir şey biçmez, elimize bir şey geçince ikimiz de saçıp savururuz.
- 52- Daha kuşlar yuvalarındayken sabah erken bir şekilde çıkarım, vahşi hayvanlara geçit vermeyen iri gövdeli ve tüysüz atımla.
- 53- Sel sularının yukarıdan ileri geri bir şekilde bıraktığı sert bir kaya gibidir o.

⁹⁶⁶ Bunun özelliği deriden yapılmış olmasıdır. Muhtemelen özenle yapıldığı için buna benzetme yapılmıştır. Zevzenî, *Şerhu'l-Mu'allakâti's-seb'*, 55.

⁹⁶⁷ Yezbul Dağı, Yemâme'de bulunan bir dağ ismidir. Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1/128.

- 54- Küheylanın sırtından kayıverir eyer, yağmurun sert ve kaygan taşların üzerinden kayması gibi.
- 55- İnce zayıf da olsa dolup taşar içindeki coşku, gürlendi mi sanki kazanlarda sular fokurdar.
- 56- Kulaç atar gibi koşan atlar bile yorulur ve sert zemini tozuttur fakat benim küheylanım akan su gibi hızlandıkça hızlanır.
- 57- O, acemi binicileri sırtından kaydırır, usta binicilerin de elbiselerini fırlatır.
- 58- Çocukların elleri arasında iple fırlattıkları topaçlar gibi kesintisizdir hızı.
- 59- Deve kuşunun bacaklarına ve ceylanın böğrüne sahiptir. Kurt gibi atılır ve arka ayakları ön ayaklarına yaklaşır.
- 60- Ona arkadan bakın, bacaklarının arasında boşluk göremezsiniz, uzun ve gür olan kuyruğu daimedir ve kapamıştır boşluğu.
- 61- Gelinlerin çıplak sırtı, güzel koku ezdikleri dibek taşı veya Ebucehil karpuzu çekirdeklerinin ezildiği somaki taşı andırır.
- 62- Avlamış olduğu ilk av sürülerinden yelesine bulaşan kanlar, yaşlı adamın taranmış sakalındaki kına izlerine benzer.
- 63- Bir ab seyahatinde, uzun etekleriyle tavaf taşı⁹⁶⁸ etrafında dönen kızlara benzeyen bir grup antilop çıkmıştı karşımıza.
- 64- Soylu bir kabile dilberinin boynundaki Yemen akiğinden akli karalı gerdanlığın dağılması gibi dönüp kaçtılar.
- 65- Küheylan, öndeki antiloplara yetişince arkadakiler de korkudan donup kaldılar.
- 66- Hiç terlemeden tek hamlede erkek ve dişi iki antilop yakaladı.
- 67- Et pişirenler iş başında olup kimi ince ve düz taşlarda pişirirken kimi de av etlerini kaynatıyordu.
- 68- Küheylan hiç kimse gözünü alamıyordu, bir defa bakan bir defa daha dönüp onun her yerine bakıyordu.
- 69- Üzerinde eyeri ağzında da yuları, gözümünden ayırmadan onu öyle sabahladık.
- 70- Ey dostum! Şimşeğin çakışına bak, taç gibi yuvarlak olup bulut kümesinde parlayan iki elin çırpması gibidir.
- 71- Rahibin fitilini susam yağına batırıldığı ve etrafına aydınlık veren lambaları gibi.

⁹⁶⁸ Cähiliye Dönemi'nde Kâbe'yi tavaf etme imkânı bulamayan kişiler, tavaf yapmak amacıyla bir taşın etrafında dönerlerdi. Bu taşta da "ed-Devâr" denilirdi. Zevzenî, *Şerhu'l-Mu'allakâti's-seb'*, 70.

- 72- Dâric ile Uzayb⁹⁶⁹ arasında dostlarımla beraber bu bulutu izleyerek bekledim.
- 73- Bulutun sağ ucu Katan tepesinde, diğer sol ucu da Sitar ve Yezbul dağlarına dayanıyordu.
- 74- Suyunu önce Kuteyfe'nin etrafına boşalttı, sonra da Kenehbel⁹⁷⁰ ağaçlarını alaşağı etti.
- 75- Sağanak yağışlar Kanân dağından⁹⁷¹ geçince dağ keçileri nereye kaçacağını bilmedi.
- 76- Teyma köyünde ne bir hurma dalı ne de bir bina kaldı, sadece kerpiçle sağlamlaştırılan taş yapılar kaldı.
- 77- Yağmurun burun delikleri altındaki Sebîr dağı, çizgili elbise giymiş bir kabile liderine benziyordu.
- 78- El-Muceymir tepesinin çöp yığılmış olan doruğu, ertesi sabah örgülü eğirmenin başına benziyordu.
- 79- Yemenli tacirin satacağı elbiselerini boşaltması gibi bulut, Gabit çölüne de yükünü boşalttı.
- 80- Geniş vadinin kuşları sabahleyin baharatlı sabah şarabı içmişlerdi sanki.
- 81- Çamura bulanmış ada soğanının köklerini andırıyordu, o gece vadinin selinde boğulmuş olan dağ hayvanları.

⁹⁶⁹ Bunlar birer dağ ismidir. Fakat nerde olduklarıyla ilgili net bir bilgi bulunmamaktadır. Hemdânî, *Sıfat Cezîreti'l-'Arab*, 178.

⁹⁷⁰ Kenehbel, kısa dikenleri olan bir ağaç türüdür. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 11/603.

⁹⁷¹ Benî Esed'e ait bir dağ adıdır. Zevzenî, *Şerhu'l-Mu'allakâti's-seb'*, 75.

3.3.5.2. Tarafe b. el-Abd Muallakası⁹⁷²

1. لِحَوْلَةٍ أَطْلَالٌ بَبْرِقَةٍ تَهْمَدُ ... تَلُوخُ كِبَاقِي الْوَشْمِ فِي ظَاهِرِ الْيَدِ
2. وَفَوْقًا بِهَا صَحْبِي عَلَى مَطِيئِهِمْ ... يَقُولُونَ لَا تَهْلِكْ أَسَى وَتَجَلَّدِ
3. كَأَنَّ خُدُوجَ الْمَالِكِيَّةِ غُدْوَةٌ ... خَلَايَا سَفِينٍ بِالنَّوَاصِفِ مِنْ دَدِ
4. عَدُولِيَّةٍ أَوْ مِنْ سَفِينِ ابْنِ يَامِنٍ ... يَجُورُ بِهِ الْمَلَّاحُ طَوْرًا وَيَهْتَدِي
5. يَتَشَقُّ حَبَابُ الْمَاءِ حَيْزُومُهَا بِهَا ... كَمَا قَسَمَ التَّرْبُ الْمُفَايِلُ بِالْيَدِ
6. وَفِي الْحَيِّ أَحْوَى يَنْفِضُ الْمَرْدَ شَادِنٌ ... مُظَاهَرُ سِمْطِي لَوْلُو وَرَبْرَجِدِ
7. خَذُولُ تِرَاعِي رِبْرَبًا بِحَمِيلَةٍ ... تَنَاوَلُ أَطْرَافَ الْبَرِيرِ وَتَرْتَدِي
8. وَتَبْسِمُ عَنِ الْمَى كَأَنَّ مُتَوْرًا ... تَخَلَّلَ حُرَّ الرَّمْلِ دِعْصِ لَهُ نَدِ
9. سَقْتُهُ إِيَاءَهُ الشَّمْسِ إِلَّا لِئَاتِيَهُ ... أَسِفَتْ وَلَمْ تَكْدِمِ عَلَيْهِ بِأَيْمِدِ
10. وَوَجْهِهَ كَأَنَّ الشَّمْسِ أَلْفَتْ رِدَاءَهَا ... عَلَيْهِ نَقِي اللَّوْنِ لَمْ يَتَّخَذِدِ
11. وَإِنِّي لِأَمْضِي إِلَيْهِمْ عِنْدَ احْتِضَارِهِ ... بَعُوجَاءِ مِرْقَالِ تَرُوحٍ وَتَعْتَدِي
12. أَمُونِ كَالْوِاحِ الْإِرَانِ نَضَائُهَا ... عَلَى لِاجِبِ كَأَنَّهُ ظَهْرُ بُرْجِدِ
13. جَمَالِيَّةٍ وَجَنَاءِ تَرْدِي كَأَنَّهَا ... سَقَنْجَةَ تَبْرِي لِأَزْعَرَ أَرْبَدِ
14. تُبَارِي عِنَاقًا نَاجِيَاتٍ وَأَتْبَعَتْ ... وَطِيفًا وَطِيفًا فَوْقَ مَوْرِ مُعَبَّدِ
15. تَرَبَّعَتِ الْفُقَيْينَ فِي الشَّوْلِ تَرْتَعِي ... حَدَائِقَ مَوْلِي الْأَسِيرَةِ أُعْيِدِ
16. تَرِيغٍ إِلَى صَوْتِ الْمُهَيَّبِ وَتَنْقِي ... بِذِي خُصَلِ رُوعَاتِ أَكَلَفِ مُلْبِدِ
17. كَأَنَّ جَنَاحِي مَضْرَحِي تَكْنَفَا ... جَفَافِيهِ شُكَا فِي الْعَسِيْبِ بِمَسْرِدِ
18. فَطَوْرًا بِهِ خَلْفَ الرَّمِيلِ وَتَارَةً ... عَلَى حَشْفِ كَالشَّنِّ ذَاوِ مُجَدِّدِ
19. لَهَا فِجْدَانٍ أَكْمَلَ النُّخْضُ فِيهِمَا ... كَأَنَّهِنَّ بَابَا مُنِيفِ مُمَرِّدِ
20. وَطَيِّ مَحَالٍ كَالْحَنِيِّ خُلُوفُهُ ... وَأَجْرَنَةً لَزَتْ بِدَائِي مُنْصَدِّدِ
21. كَأَنَّ كِنَاسِي ضَالَةً يَكْنَفَانَهَا ... وَأَطْرَ قَسِي تَحْتَ صَلْبِ مَوِيدِ
22. لَهَا مَرْفَقَانِ أَفْتَلَانِ كَأَنَّهَا ... تَمْرُ بَسْلَمِي دَالِجٍ مَتَشَدَّدِ⁹⁷³
23. كَفْتَنْطَرَةَ الرَّومِيِّ أَقْسَمَ رَبِّهَا ... لَنْكُنْتَنُفُونَ حَتَّى تُشَادَ بَقْرَمَدِ
24. صُهَابِيَّةُ الْعُنْتُونِ مُوجِدَةُ الْقَرَا ... بَعِيدَةٌ وَحَدِ الرَّجْلِ مَوَارَةُ الْيَدِ

⁹⁷² Zevzenî, Şerhu'l-Mu'allakâti's-seb', 89-120.

⁹⁷³ 21 ile 22. Mısralar, Şeybanî'nin eserinden alınmıştır. Şeybanî, Şerhu'l-Mu'allakâti't-tis'a, thk. Abdülmecid Hemu (Beyrut: Müessesetü'l-'Alemî, 1422/2001), 48.

25. أَمِرَتْ يَدَاها فُقِّلَ شَرْرٌ وَأَجِيحَتْ ... أَلْها عَضُدَاها فِي سَقِيفٍ مُسَنَّدِ
26. جَنوحٌ دِفاقٌ عُنْدَلٌ ثُمَّ أَفْرَعَتْ ... لَهَا كَتِفَاها فِي مُعَالَى مُصْعَدِ
27. كَأَنَّ غُلوْبَ النَّسْعِ فِي دَأْيَاتِها ... مَوَارِدُ مِنْ خَلْقَاءِ فِي ظَهْرِ قَرَدِ
28. تَلَقَى وَأَحْيَانًا تَبِينُ كَأَنَّها ... بَنَائِقُ عُرٌّ فِي قَمِيصٍ مُفَدِّدِ
29. وَأَتَلَعُ نَهَاضٌ إِذا صَعَدَتْ بِهِ ... كَسُكَّانٍ بَوْصِيٍّ بِدِجَلَةَ مُصْعِدِ
30. وَجُمُجُمَةٌ مِثْلُ العَلَاةِ كَأَنَّما ... وَعَى المُلْتَقَى مِنْها إِلى حَرْفِ مَبْرَدِ
31. وَخَذُّ كَفْرُطاسِ الشَّامِيِّ وَمِشْفَرٌ ... كَسِبْتِ البِيْمَانِيَّ فِدُهُ لَمْ يُحَرِّدِ
32. وَعَيْنانِ كَالْمَاوِيَّتَيْنِ اسْتَكْنَتَا ... بِكَهْفِيَّ حِجَاجِيَّ صَخْرَةَ قَلْتِ مَوْرِدِ
33. طَحُورانِ عُوَازِ القَدَى قَتْرَاهُما ... كَمَكْحُولَتِي مَذْعُورَةَ امِّ قَرَقِدِ
34. وَصَادِقَتَا سَمِعِ التَّوَجَّسِ لِلسَّرَى ... لِهَجْسِي خَفِيٍّ أَوْ لَصَوْتِ مَدَدِ
35. مُوَلِّلتانِ تَعْرِفُ العِنُقَ فِيهِما ... كَسَامِعَتِي شَاةٍ بِحَوْمَلِ مُفْرَدِ
36. وَأَرْوَعِ نَبَاضٍ أَحَدُ مَلَمَلَمٌ ... كِمِرْداةِ صَخْرٍ فِي صَفِيحِ مَصْمَدِ
37. وَأَعْلَمُ مَخْرُوتٌ مِنَ الأنْفِ مارٌ ... عَتِيقٌ مَتى تَرْجُمُ بِهِ الأَرْضَ تَزْدَدِ
38. وَإِنْ شِنْتُ لَمْ تُزْقِلْ وَإِنْ شِنْتُ أَرْقَلْتُ ... مَخَافَةَ مَلُويٍّ مِنَ القَدِّ مُحْصَدِ
39. وَإِنْ شِنْتُ سَامِيَّ وَاسِطِ الكُورِ رَأْسُها ... وَعَامَتٌ بِضَبْعِيها نِجاءَ الأَحْفِيدِ
40. عَلى مِثْلِها أَمْضِي إِذا قالَ صاحِبِي ... أَلَا لِيَبْتِنِي أَفْدِيكَ مِنْها وَأَفْتِدِي
41. وَجاشَتْ إِلَيْهِ النَّفْسُ خَوْفًا وَخالَهُ ... مُصَنابًا وَلَوْ أَمَسَى عَلى غَيرِ مَرْصَدِ
42. إِذا القَوْمُ قالُوا مَنْ فَنَى جَلْتُ أَنَّنِي ... غُنِيْتُ فَلَمْ أَكْسَلْ وَلَمْ أَتَبَدَّدِ
43. أَحَلْتُ عَلَيْها بِالْقَطِيعِ فَأَجْدَمْتُ ... وَقَدْ حَبَّ آلُ الأَمْعَزِ المُتَوَقِّدِ
44. فَذالَتْ كَمَا ذالَتْ وَلَيْدَةٌ مَجْلِسِ ... تُرِي رَيْها أَذْيالَ سَحْلِ مُمَدَّدِ
45. وَلسْتُ بِحَلالِ النَّيلاجِ مَخَافَةَ ... وَلَكِنْ مَتى يَسْتَرْفِدِ القَوْمُ أُرِيدِ
46. فَإِنْ تَبَغَّني فِي خَلْقَةِ القَوْمِ تَلَقَّني ... وَإِنْ تَفْتَنَنصِنِي فِي الأَحْوانِيتِ تَصْطَدِ
47. وَإِنْ يَلْتَقِ الأَحْيَ الأَجْمِيعُ تُلاقِنِي ... إِلى ذِرْوَةِ النَّيْبِ الشَّرِيفِ المُصَمَّدِ
48. نَدامايَ بِيضِ كالتَّجْومِ وَقَيِّبَةَ ... تَرُوحُ عَلينا بَينَ بُرْدِ وَمُجَسَّدِ
49. رَحِيبٌ قِطابُ الجِيبِ مِنْها رَفيقَةٌ ... بِجَسِّ النَّدامَى بَصَّةُ المُتَجَرَّدِ
50. إِذا نَحْنُ قُلْنَا أَسْمَعِينا انْبُرْتَ لَنا ... عَلى رِسلِها مَطْرُوقَةٌ لَمْ تَشَدَّدِ
51. إِذا رَجَعْتُ فِي صَوْتِها جَلَّتْ صَوْتِها ... تَجاوِبُ أَطارِ عَلى رُبْعِ رَدِ

52. وما زال تشرابي الحُمورَ ولذتي ... ويبيعي وإنفاقي طريقي ومُتلدي
53. إلى أن تحامنتي العشيرة كُلها ... وأفردت إفرادَ البعير المُعَبَّدِ
54. رأيتُ بنيَ غبراء لا يُنكرُونَنِي ... ولا أهلُ هذالك الطِّرافِ المَمَدِّدِ
55. ألا أيهدا اللانمي أحضَرَ الوغى ... وأن أشهد اللذاتِ هل أنتِ مخلدي؟
56. فإن كنتِ لا تستطيعِ دَفْعَ مَنِيَّتِي ... فدعني أبادرها بما مَلَكَتْ يدي
57. ولولا ثلاثُ هُنَّ من عيشةِ الفتى ... وَجَدَكَ لم أحولُ متى قامَ عُودي
58. فَمِنْهُنَّ سَبَقِي العاذلاتِ بشُربَةٍ ... كُمِيتِ متى ما تُعلَ بالماءِ تُزِيدِ
59. وَكَرِّي إذا نادى المُضائفُ مُحَنَّبًا ... كَسِيبِ العَصَا نَهْتَهُ المُتَوَرِّدِ
60. وتقصيرُ يومِ الدَّجنِ والدَّجنِ مُعْجَبٌ. ... بِبَهْكَتِهِ تَحْتَ الطِّرافِ المَعْمَدِ
61. كانَ البُريينَ والدِّماليجِ عُلَّقَتْ ... عَلى عُشْرِ أو جُرُوعٍ لَمْ يُحْضَدِ
62. كَرِيمٌ يُرَوِّي نَفْسَهُ في حَيَاتِهِ ... سَتَعَلَّمُ إن مُتْنَا عَدَا أينا الصَّدي
63. أرى قَبْرَ نَحامِ بَخيلٍ بِمالِهِ ... كَقَبْرِ عَوِيٍّ في البِطالَةِ مُفْسِدِ
64. تَرى جُثُوثَينِ مِن ثُرَابٍ عَلَيهِما ... صَفائِحُ صَمٌّ من صَفِيحِ مُنْضَدِ
65. أرى المَوْتَ يَعتامُ الكِرامَ وَيَصْطَفِي ... عَقيلَةَ مالِ الفاحِشِ المُتَشَدِّدِ
66. أرى العيشَ كَنزًا ناقصًا كُلَّ ليلَةٍ ... وما تَنقُصُ الأيَّامُ وَالذَّهْرُ يَنفَدِ
67. لَعَمْرُكَ إنَّ المَوْتَ ما أخطأَ الفَتى ... لِكالطَّوْلِ المَرخَى وَتَنيابِهِ باليَدِ
68. فَمَا لي أَراني وابنَ عَمي مالِكًا ... مَتى أذنُ مِنْهُ يَنأ عني وَيَبْعُدِ
69. يُلُومُ وما أدري عَلامَ يُلُومُني ... كما لامني في الحيِّ فُرطُ بنِ مَعْبِدِ
70. وأياسني مِن كُلِّ خَيرٍ طَلَبْتُهُ ... كَأنا وَضَعناهُ إلى رَمَسِ مُلْحَدِ
71. عَلى غَيرِ شَيءٍ قُلْتُهُ غَيرَ أَنِّي ... نَشَدْتُ فَلَمَّ أَغْوِلُ حَمولَةَ مَعْبِدِ
72. وَقَرَّبْتُ بِالقُرْبَى وَجَدَكَ إِنِّي ... مَتى يَكُ أَمْرٌ لِلنَّكِيتَةِ أَشْهَدِ
73. وَإِنْ أَدْعُ لِلجُلَى أَكُنْ مِن حُماتِها ... وإنْ يَأْتِكَ الأعداءُ بِالجَهِدِ أَجْهَدِ
74. وإنْ يَفْذِفُوا بِالقَذَعِ عِرْضَكَ أَسْقَهُمُ ... بِكأسِ حياضِ المَوْتِ قَبْلَ التَّهَدِّدِ
75. بلا حَدَثٍ أَحَدْتُهُ وَكَمَحَدَثٍ ... هِجائِي وَقَذَفِي بِالشُّكَاةِ وَمُطْرَدِي
76. فَلَوْ كانَ مولايَ امْرَأً هُوَ غَيرُهُ ... لَفَرَجَ كَرْبِي أو لَأُنْظِرَنِي غَدي
77. وَلَكِنَّ مولايَ امْرُؤٌ هُوَ خانِقِي ... عَلى الشُّكْرِ وَالنَّسْأَلِ أو أنا مَفْتَدِ
78. وَظَلَمَ دَوِي القُرْبَى أَشَدَّ مَضانِئَهُ ... عَلى المَرءِ مِن وَقَعِ الأُحْسامِ المَهْدِ

79. فَدْرَنِي وَخَلَقِي، إِنِّي لَكَ شَاكِرٌ ... وَلَوْ حَلَّ بَيْتِي نَابِئًا عِنْدَ صَرَعَدِ
80. فَلَوْ شَاءَ رَبِّي كُنْتُ قَيْسَ بْنَ خَالِدٍ ... وَلَوْ شَاءَ رَبِّي كُنْتُ عَمْرُو بْنَ مَرْثَدٍ
81. فَأَصْبَحْتُ ذَا مَالٍ كَثِيرٍ وَرَازِنِي ... بِنُورٍ كِرَامٍ سَادَةٌ لِمَسْوَدِ
82. أَنَا الرَّجُلُ الصَّرْبُ الَّذِي تَعْرِفُونَهُ ... حَسَّاشٌ 1 كِرَاسِ الْحَيَّةِ الْمُتَوَقِّدِ
83. فَأَلَيْتُ لَا يَنْفَكُ كَشْحِي بَطَانَةً ... لِعَضْبِ رَقِيقِ الشَّفَرَتَيْنِ مُهَيَّدِ
84. حُسَامٍ إِذَا مَا فُئْتُ مَنْتَصِرًا بِهِ ... كَفَى الْعُودَ مِنْهُ الْبَدَأُ لَيْسَ بِمِعْضَدِ
85. أَحِي تَقَّةً لَا يَنْتَنِي عَنْ ضَرْبِي ... إِذَا قِيلَ مَهَلًا قَالَ حَاجِرُهُ قَدِي
86. إِذَا ابْتَدَرَ الْقَوْمُ السَّلَاحَ وَجَدْتَنِي ... مَنِيْعًا إِذَا بَلَّتْ بِقَائِمِهِ يَدِي
87. وَبِرْكَ هُجُودٍ قَدْ أَثَارَتْ مَخَافَتِي ... بِيَوَادِيهَا، أَمَشِي بَعْضُ بِي مَجْرَدِ
88. فَمَرَّتْ كَهَاءً ذَاتُ حَيْفٍ جُلَالَةً ... عَقِيلَةُ شَيْخِ كَالْوَبِيلِ يَلْدَدِ
89. يَقُولُ وَقَدْ تَرَ الْوُظَيْفُ وَسَافُهَا ... أَلَسْتُ تَرَى أَنْ قَدْ أَتَيْتَ بِمُؤَيِّدِ
90. وَقَالَ: أَلَا مَاذَا تَرُونَ بِشَارِبٍ ... شَدِيدٍ عَلَيْنَا بَعِيْهُ مُتَعَمِّدِ
91. وَقَالَ: دَرُوهُ إِنَّمَا نَفَعَهَا لَهُ ... وَإِلَّا تَكْفُوا قَاصِي الْبِرْكِ يَزْدَدِ
92. فَظَلَّ الْإِمَاءُ يَمْتَلِئْنَ حُورَاهَا ... وَيُسْعَى عَلَيْنَا بِالسَّدِيفِ الْمُسْرَهْدِ
93. فَإِنْ مَتُّ فَإِنْعِينِي بِمَا أَنَا أَهْلُهُ ... وَشَقِي عَلَيَّ الْجَبِيْبُ يَا ابْنَةَ مَعْبِدِ
94. وَلَا تَجْعَلِينِي كَأَمْرِي لَيْسَ هَمَّهُ ... كَهَمِّي وَلَا يُعْنِي غَنَانِي وَمَشْهَدِي
95. بَطِيءٍ عَنِ الْجُلِّيِّ سَرِيْعٍ إِلَى الْخَنَا ... دَلُولٍ بِأَجْمَاعِ الرِّجَالِ مُلْهَدِ
96. فَلَوْ كُنْتُ وَغَلًا فِي الرِّجَالِ لَصَرْنِي ... عِدَاوَةُ ذِي الْأَصْحَابِ وَالْمُتَوَجِّدِ
97. وَلَكِنْ نَفَى عَنِّي الرِّجَالُ جِرَاءَتِي ... عَلَيْهِمْ وَإِقْدَامِي وَصِدْقِي وَمَحْتَدِي
98. لَعَمْرُكَ مَا أَمْرِي عَلَيَّ بِعُمَّةٍ ... نَهَارِي وَلَا لَيْلِي عَلَيَّ بِسَرْمَدِ
99. وَيَوْمَ حَبَسْتُ النَّفْسَ عِنْدَ عَرَكَهِ ... حِفَاطًا عَلَى عَوْرَاتِهِ وَالتَّهَدِّدِ
100. عَلَى مُوْطِنٍ يَخْشَى الْفَتَى عِنْدَهُ الرَّدَى ... مَتَى تَعْتَرِكُ فِيهِ الْفَرَائِصُ تُرْعَدِ
101. وَأَصْفَرَ مَضْبُوحٍ نَظَرْتُ حَوَارَهُ ... عَلَى النَّارِ وَاسْتَوْدَعْتُهُ كَفْتُ مُجْمِدِ
102. سَتُبْدِي لَكَ الْأَيَّامُ مَا كُنْتُ جَاهِلًا ... وَيَأْتِيكَ بِالْأَخْبَارِ مَنْ لَمْ تُرَوِّدِ
103. وَيَأْتِيكَ بِالْأَخْبَارِ مَنْ لَمْ تَبِعْ لَهُ ... بَتَاتًا وَلَمْ تَصْرُبْ لَهُ وَقْتُ مَوْعِدِ

- 1- Sehmed'in taş ve toprakla karışık topraklarında Havle'den kalan kalıntılar eldeki dövme izi gibi görünür.
- 2- Dostlar orada develerinin üzerinde etrafımı sararak güçlü dur ve kendini helak etme kederden dediler.
- 3- Malikiye kabilesinin mahfelli develeri Ded vadisinin geniş yatağında dev gemi gibiydi dün sabah.
- 4- Kaptanın rotasını döndürdüğü Adevliye⁹⁷⁴ veya İbn Yâmen'in gemilerinden olmalı.
- 5- Pruvası dalgaları Fiyal⁹⁷⁵ oyuncusunun toprağı eliyle ayırdığı gibi dalgaları yarar.
- 6- Kabilenin mor dudaklı ve gözleri sürmeli ceylanı, giymiş biri inciden biri de zebercetten olan gerdanı.
- 7- Yavrularını terk edip antilop sürüsüyle beraber otlar ve ağaçların yapraklarını kendine elbise yapar.
- 8- Gülümsüyor simsiyah renkli dudaklarıyla nemli ve saf kumdan çıkan papatyalar gibi.
- 9- Diş etler hariç ağzı yıkanmıştır gün ışığıyla, sürme çekilmiş dişetlerini hiç kullanmamış gibi.
- 10- Bir yüz ki güneş güzelliğini ve ışıltısını ona vermiş, tek bir kırışıklık dahi bulunmaz onda uğraşma.
- 11- Efkarlandığımda sabah akşam yorulmayan devamle dağıtırım efkarımı.
- 12- Büyük bir tabutun tahtaları gibi sağlamdır o, çizgili elbise gibi yolda sürerim onu.
- 13- Sağlam bedeniyle koşarken erkek deve gibi bir heybeti vardır, benzer deve kuşunun tüyleri az olan bacaklarına.
- 14- Hızlı koşan soylu develerle yarışır, ayakları ve elleri düz yolda yer değiştirir.
- 15- Az sütlü develerle beraber vadi kenarlarını yer edindi ve bolca yağış alan yeşil otlaklarda otları durdu.
- 16- Korkutucu bir ses duysa kendini korur, kuyruğuyla erkek devenin saldırısından.
- 17- Tığla tutturulmuş beyaz bir akbabanın iki kanadı kuyruk kemiğinin yanına onun.
- 18- Bazen sırtına binenin arkasına bazen de solgun kırbaya benzeyen memelerine vurur kuyruğunu.

⁹⁷⁴ Bahreyn'de bir kabiledir. Zevzenî, *Şerhu'l-Mu'allakâti's-seb'*, 90.

⁹⁷⁵ Fiyal, toprağın içine bir şeyin gizlenmesi ile oynanır. Buna göre; kişi toprak yığının içine bir şey sakladıktan sonra onu ikiye ayırır ve sakladığı şeyin hangisinde olduğunu sorardı. Zevzenî, *Şerhu'l-Mu'allakâti's-seb'*, 91.

- 19- Yüksek sarayın tertiplenmiş kapısına benzer etine dolgun baldırları vardır.
- 20- Bel kemiği esnektir ve kaburgalarına bağlıdır, boynu da perçinlidir ince işçilik gibi omurgaya.
- 21- Hünnap ağacının dibinde bulunan iki mağara onları korur, bükülmüş iki yayın sırtının altında.
- 22- Uylukları arasındaki mesafe dengeli kovadan su çıkaran güçlü kolar gibi.
- 23- Bizans'ın köprüsü gibidir ki ustasının yemini şu şekildedir: tuğladan hatasız bir eser öreceğim.
- 24- Çenesinin altındaki kıllar kızıl renge çalar, yürüyüşte de ayaklarını geniş bir şekilde atar.
- 25- Ön ayakları halat gibi sağlamdır, pazıları birbirini destekleyen sütünün kerpiçleri gibi.
- 26- Kocaman kafasıyla fırlar yola omuzları da yukarıya doğru yükselir durur.
- 27- Sırtındaki sicimlerin izleri, kaygan kayaların arasından çıkıp toprağa su gibidir.
- 28- Elbisenin yırtmacında bulunan çapraz dikişe benzer keşişip ayrışan izleri.
- 29- Kaldırınca oldukça uzundur boynu Dicle'de yüzen busi gemisinin ucunu andırır.
- 30- Kafatası örsü, kemiklerinin buluştuğu yerler de törpünün yüzünü andırır.
- 31- Yanakları Şam kâğıdı, dudakları da Yemen'in tabaklanmış derisi gibidir.
- 32- Gözleri Kaş kemiğinin mağara gibi oyuklarında saklanan ayna gibidir, andırır oyuklarda biriken suları.
- 33- Avcıdan korkan yavru antilobun sürmeli gözlerine benzer içine giren tozu uzaklaştıran gözleri.
- 34- Kulakları gece vakti yüksek veya hafif olan her sesi birbirinden ayırır.
- 35- Havmel'de kalmış yaban öküzünün kulaklarındaki asaleti onun kulaklarında görürsün.
- 36- Sağlam taş üzerinde taşlar kıran kaya gibi bazen yavaş bazen de hızlı atan hassas bir kalbi var.
- 37- Üst dudağı yarık burnu delik, başını ve burnunu yere indirdiğinde hızını arttırır.
- 38- İsteddiğimde yavaş istediğimde de hiç koşmaz sert kırbacım onu korkutur.
- 39- İsteddiğimde başını koşum takımının ortasına kaldırır başını, istediğimde de ön ayaklarıyla erkek deve kuşu gibi ön ayaklarıyla yüzer.
- 40- Onun gibi devam ederim seyahatime istediğimi alana kadar, dostum şöyle der: "keşke seni ve kendimi bu zor durumdan kurtarsam"

- 41- Yolun güvenlik olmasına rağmen korkusundan yüreği ağzına geldi ve ölümle burun buruna geldi.
- 42- Kavim yiğit kimdir diye sorduğunda üstüme alınır ve zor durumlarda da yardıma koşmaktan kaçınmam.
- 43- Kırbaçla yöneldim deveme ve o hızını arttırdı ki çakıl taşlarının serabı önüme dizildi.
- 44- Cariyenin uzun ve beyaz elbisesinin eteklerini sahibine içki meclisinde göstermesi gibi salındı.
- 45- Evimi korkumdan dolayı yük yerlere kurmadım yardıma ihtiyaç duyanın yanında olurum hemen.
- 46- Ararsan beni kabilenin meclisinde, avlamak istersen de bulursun beni meyhanelerde.
- 47- Bütün kabile iftihar için toplanmışsa meclisin baş köşesinde bulursun beni.
- 48- Arkadaşlarımın biri yıldız gibi parlak biri de sade ve safran gibi elbisesiyle şarkıcı cariyeye gibidir.
- 49- Bedenin narin yerleri dokunmaya müsaittir ve elbisesinin de geniştir yakaları.
- 50- Bir şarkı söylemesini istediğimizde bakışlarını bir noktaya sabitleyerek sakın sakın şarkı söyler.
- 51- Nağmelerini tekrar tekrar söyleyip yükselttiğinde sesi yavrusunu kaybeden devenin ağıtına benzer.
- 52- Çokça şarap içmeleri ve hazlarım bitmedi eski ve yeni kazandığım malları harcadım.
- 53- Bütün kabilem beni dışladı ve katranla sıvanan deve gibi kaldım tek başıma.
- 54- Kabilem beni dışladığında fakir olanlar ile deriden çadırların içinde oturanlar bana karşı nankörlük etmedi.
- 55- Savaşlara ve hazlara girdiğim için beni suçlayan insan! Sen mi ölümsüzleştireceksin beni.
- 56- Ölümü benden uzaklaştıramıyorsan ondan önce elimde bulunanın keyfini sürmeme müsaade et.
- 57- Genç kişinin hayatında üç şeye yer olmazsa hasta yatağında benden ümidi keseni umursamazdım.
- 58- Kimse ayıplamadan içine su katıldığında köpüren ve rengi koyu kırmızı olan Kumeyt şarabından içmek.

- 59- Etrafı sarılmış birinin İmdadına koşmak bacakları çarpık atımla, ağacın altında uyuyup da uykudan uyanan ve suya saldıran kurdun saldırısı gibi.
- 60- Kusursuz bir şekilde kurulmuş çadırın altında bulutlu bir günde nasıl geçtiğini bilmeden zamanın.
- 61- Halkaları ve bilezikleri uşr ile hirva ağaçlarının dallarına takılmış sanki.
- 62- Hayattayken susuzluğumu şarapla giderecek kadar cömerdim, öldüğümüzde öğreneceksin hangimizin susamış olduğunu.
- 63- Malına kıymayan cimri kişinin mezarıyla zevk sahibi olanın mezarı da aynı olduğunu görürüm.
- 64- Cimri ile zevk sahibinin mezarlarının üzerinde toprak yığınyla geniş ve sert taşların üst üste dizildiğini görürsün.
- 65- Ölümün seçkin insanların canını pintilerin de mallarını seçtiğini görüyorum.
- 66- Hayatın her gece eksilen bir hazine olduğunu ve er ya da geç zamanın eksilttiklerinin de tükeneceğini görüyorum.
- 67- Hayatının üzerine yemin ederim ki kişiyi iskalayan ölüm, hayvanın ipini elinde tutan kişiye benzer.
- 68- Amcamın oğlu Malik'e neler oluyor ki ben ona yaklaştıkça o benden uzaklaşıyor.
- 69- O beni suçluyor fakat beni neyle suçladığını bilmiyorum, Kurt b. Ma'bed'in yaptığı gibi beni suçluyor.
- 70- Her ne istediysem onu reddetti lahitli bir mezarın içine koymuş gibi.
- 71- İşlemediğim hatalarla suçluyor beni, halbuki Ma'bed'in kayıp yük develerini aramayı ihmal etmedim.
- 72- Ey Malik! Akrabalık bağıyla san yaklaştım, yemin ederim ki ne zaman ihtiyaç olsa senin için her şeyi yaparım.
- 73- Önemli ve büyük bir iş için beni çağırırsan senin haremimi korur, düşmanlar seni öldürmek için sarsa etrafını savunurum seni tüm gücümle.
- 74- Namusuna dil uzatırlarsa şayet ölüm havuzundan içiririm bir kadehi onlara tehdit etmeden önce seni.
- 75- Herhangi bir suç işlemediğim halde suçlu gibi horlanıyor dışlanıyor ve suçlu gibi karşılanıyorum ve küçük düşürülüyorum.
- 76- Sahibim amcamın oğlu değil de bir başkası olsaydı derdimi giderir veya bana bir şans verirdi.

- 77- Fakat sahibim beni bir kaşık suda boğuyor canımı feda etsem af dileysem veya teşekkür etsem de.
- 78- Akkrabanın zulmü Hint kılıcının bedene saplanmasından daha ağırdır.
- 79- Huyumla baş başa bırak ki beni teşekkür edeyim sana evim Dargad⁹⁷⁶ dağının başında uzaklarda olsa bile evim.
- 80- Allah dilese Kays b. Halid veya Amr b. Mersed olurum.
- 81- O zaman da çokça malım olurdu ve önde gelen ve asil kişiler de beni ziyaret ederlerdi.
- 82- İş konusunda ince bir adamım ben kıvrak ve atak bir yılanın başı gibi.
- 83- Keskin ve çift taraflı Hint kılıcına belimin astar olmasını yemin ettim.
- 84- Kılıcım o kadar keskindir ki öç almaya kalksam onunla ikinciye gerek kalmadan tek darbeyle yetinirdim.
- 85- O öyle güveniliridir ki asla dönmez darbeden ona "Artık yeter" dense de "İş bitti, istediğimi aldım" der.
- 86- Kavim silaha sarıldığında beni yenilmez bulur ki elim yeter ki kılıcın kabzasına değsin.
- 87- Kınından çıkarmış olduğum kılıcım ile uyuyan develerin yanına yaklaştığımda titrerdi korkudan develer.
- 88- İri cüsseli, yaşlı ve iri memeli bir deve çıktı karşıma ki bir deri bir kemik kalmış yaşlı birinin en kıymetlisiydi.
- 89- Yaşlı adam devenin bileğini ve kalçasını kestiğimde dedi ki: başımıza nasıl büyük bir bela getirdiğini görmüyor musun?
- 90- O devam ederek şöyle dedi: bu sarhoşa ne yapmalı şimdi, yaptığı taşkınlıklar katlanılacak türden değil.
- 91- Yaşlı daha sonra şöyle dedi: onu kendine haline bırakın ve deve de onun olsun, durdurmazsınız onu diğerlerini de kesecektir o.
- 92- Hizmetçiler devenin karnından çıkanı közde pişirmeyi, etinin güzel yerlerini de bize sunmayı tercih ettiler.
- 93- Ey Ma'bed'in kızı! Öldüğümde bana yakışacak şekilde ağıt söyle ve elbiseni benim için yırt.

⁹⁷⁶ Gatafân'da bulunan bir dağdır. Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 2/247.

- 94- Kaygısı benim kaygıma benzemeyen birine benzetme beni, benim gibi yiğitlikleri ve fedakarlığı olmayan.
- 95- Önemli işlerde yavaş, kötü işlerde de hızlı davranan adamların gözünde zelil ve itilip kakılan kişi gibi beni kılma.
- 96- İnsanlar arasında şerefsiz birisi olsaydım şayet, yalnız olan ile herkesin düşmanlığı beni yaralardı.
- 97- Cesaretim, gözü pekliğim, samimiyetim ve asaletim insanları benden uzaklaştıran.
- 98- Ömrüne yemin olsun ki dertler örtmez işlerimi, gece de bana uzun gelmez.
- 99- Savaştan kendimi korudum düşmanın tehditlerine karşı.
- 100- Savaş meydanında kendime hâkim oldum, yiğidin ölümden korktuğu zamanda.
- 101- Nice ok ki ateşe yakınlığından sarardı, onun kazanmasını bekledim ateşin başında.
- 102- Bilmediklerini sana zaman gösterir, kendisini ilgilendirmeyen kişiler de sana haberleri getirecek.
- 103- Alışveriş yapmadığın ve haber ulaştırmak için randevu vermediğin kişi sana getirecektir haberi.

1. أَدْتَنَّا بَيْنَهَا أَسْمَاءُ ... رُبَّ ثَاوٍ يُمَلُّ مِنْهُ التَّوَاءُ
2. بَعْدَ عَهْدٍ لَهَا بِبُرْقَةٍ شَمَا ... ءَ فَأَدْنَى دِيَارِهَا الْخُلْصَاءُ
3. فَالْمُحْيَاةُ فَالصِّفَاخُ فَأَعْنَا ... قِ فَتَاقٍ فَعَاذِبُ فَاوْفَاءُ
4. فَرِيَاضُ الْقَطَا فَاوْدِيَةُ الشُّرُ ... بُبٍ فَالشُّعْبَتَانِ فَالْأَبْلَاءُ
5. لَا أَرَى مَنْ عَهْدَتْ فِيهَا فَأَبْكِي الـ ... يَوْمَ دَلَّهَا وَمَا يُحِيرُ النِّكَاءُ
6. وَبِعَيْنَيْكَ أَوْقَدْتَ هُنْدُ النَّا ... رَ أَخِيرًا تَلْوِي بِهَا الْعَلْيَاءُ
7. فَتَنَوَّرْتُ نَارَهَا مِنْ بَعِيدٍ ... بِخَرَازِي هَيْهَاتَ مِنْكَ الصَّلَاءُ
8. أَوْقَدْتَهَا بَيْنَ الْعَقِيقِ فَشَحْصَبِي ... نِ بَعُودٍ كَمَا يَلُوحُ الصَّبِيَاءُ
9. غَيْرَ أَنِي قَدْ اسْتَعِينُ عَلَى الْهَمِّ ... إِذَا خَفَتْ بِالثَّوِي النَّجَاءُ
10. بِرَفُوفٍ كَأَنَّهَا هَقْلَةٌ أ ... مُ رِئَالٍ دَوِيَّةٍ سَقْفَاءُ
11. أَنْسَتْ نَبَاهَةً وَأَفْرَعَهَا الْفُ ... نَّاصُ عَصْرًا وَقَدْ دَنَا الْإِمْسَاءُ
12. فَتَرَى خَلْفَهَا مِنَ الرَّجْعِ وَالْوَفِّ ... عِ مَنِينَا كَأَنَّهُ إِهْبَاءُ
13. وَطِرَاقًا مِنْ خَلْفِهِنَّ طِرَاقٌ ... سَاقِطَاتُ الْوَثِّ بِهَا الصَّحْرَاءُ
14. أَتَلَّهِيَ بِهَا الْهُوَاجِرَ إِذْ كُلُّ ... ابْنِ هَمِّ بَلِيَّةٍ عَمِيَاءُ
15. وَأَتَانَا مِنَ الْحَوَادِثِ وَالْأَنْبَا ... ءِ حَطْبُ نَعْنَى بِهِ وَنِسَاءُ
16. إِنْ إِخْوَانَنَا الْأَرَاقِمَ يَغْلُو ... نَ عَلَيْنَا فِي قَيْلِهِمْ إِخْفَاءُ
17. يَخْلُطُونَ التَّرِيءَ مِنَّا بِذِي الدُّدِّ ... بٍ وَلَا يَنْفَعُ الْخَلِيَّ الْخَلَاءُ
18. رَعَمُوا أَنْ كُلُّ مَنْ صَرَبَ الْعَيْ ... رَ مُوَالٍ لَنَا وَأَنَا الْوَلَاءُ
19. أَجْمَعُوا أَمْرَهُمْ عِشَاءً فَلَمَّا ... أَصْبَحُوا أَصْبَحَتْ لَهُمْ ضَوْضَاءُ
20. مِنْ مُنَادٍ وَمِنْ مُجِيبٍ وَمِنْ نَصْدٍ ... هَالٍ خَيْلٍ جَلَالِ ذَلِكَ رُغَاءُ
21. أَيُّهَا النَّاطِقُ الْمُرْقِشُ عَنَّا ... عِنْدَ عَمْرٍو وَهَلْ لِدَاكَ بَقَاءُ
22. لَا تَخْلُنَا عَلَى عَرَائِكَ إِنَّا ... قَبْلُ مَا قَدْ وَشَى بِنَا الْأَعْدَاءُ
23. فَبَيِّنَا عَلَى الشَّنَاءَةِ تَنْمِي ... نَا حُصُونٌ وَعِرَّةٌ فَعَسَاءُ
24. قَبْلُ مَا الْيَوْمُ بَيَّضَتْ بَعْيُونَ النَّ ... اسِ فِيهَا تَعِيْطٌ وَإِبَاءُ
25. وَكَأَنَّ الْمُنُونَ تَرْدِي بِنَا أَرْ ... عَنِ جَوْنًا يَنْجَابُ عَنْهُ الْعَمَاءُ

⁹⁷⁷ Zevzenî, Şerhu'l-Mu'allakâti's-seb', 269-286.

26. مُكْفَهْرًا عَلَى الْخَوَادِثِ لَا تَرُ ... تُوهُ لِلدَّهْرِ مُوَيْدُ صَمَاءُ
27. إِرْمِي بِمِثْلِهِ جَالَتْ الْحَيِّ ... لُ وَتَأْبَى لِخِصْمِهَا الْإِجْلَاءُ
28. مَلِكٌ مُفْسِطٌ وَأَفْضَلُ مَنْ يَمُ ... شَيْءٍ وَمِنْ دُونَ مَا لَدَيْهِ التَّنَاءُ
29. أَيُّمَا خُطْبَةٍ أَرَدْتُمْ فَادُّو ... هَا إِلَيْنَا تُشْفَى بِهَا الْأَمْلَاءُ
30. إِنْ نَبَشْتُمْ مَا بَيْنَ مِلْحَةٍ فَالْصَّا ... قَبِ فِيهِ الْأَمْوَاتُ وَالْأَحْيَاءُ
31. أَوْ نَفْسْتُمْ فَالْنَّفْسُ يَجْشِمُهُ النَّا ... سٌ وَفِيهِ الْإِسْقَامُ وَالْإِبْرَاءُ
32. أَوْ سَكَتُمْ عَنَّا فَكُنَّا كَمَنْ أَعُ ... مَضَ عَيْنًا فِي جَفْنِهَا الْأَقْدَاءُ
33. أَوْ مَتَعْتُمْ مَا تُسَالُونَ فَمَنْ حُدَّ ... تُثْمُوهُ لَهُ عَلَيْنَا الْعَلَاءُ
34. هَلْ عَلِمْتُمْ أَيَّامَ يُنْتَهَبُ النَّا ... سٌ غَوَارًا لِكُلِّ حَيٍّ عَوَاءُ
35. إِذْ رَفَعْنَا الْجَمَالَ مِنْ سَعْفِ النَّحْدِ ... رَيْنِ سَيْرًا حَتَّى نَهَاها الْجِسَاءُ
36. ثُمَّ مَلْنَا عَلَى تَمِيمٍ فَأَحْرَمُ ... نَا وَفِينَا بَنَاتُ قَوْمِ إِمَاءُ
37. لَا يُعِيمُ الْعَزِيزُ بِالْبَلَدِ السَّهْ ... لٌ وَلَا يَنْفَعُ الدَّلِيلُ النَّجَاءُ
38. لَيْسَ يُنْجِي الَّذِي يُوَالِدُ مِنَّا ... رَأْسُ طَوْدٍ وَحَرَّةٌ رَجْلَاءُ
39. مَلِكٌ أَضْرَعُ الْبَرِيَّةَ لَا يُو ... جَدُ فِيهَا لِمَا لَدَيْهِ كِفَاءُ
40. كَتَكَالِيفٍ قَوْمًا إِذْ عَزَا الْمُنْدُ ... ذِرْ هَلْ نَحْنُ لِابْنِ هِنْدٍ رِعَاءُ
41. مَا أَصَابُوا مِنْ تَغْلِبِي فَمَطَّلُو ... لٌ عَلَيْهِ إِذَا أُصِيبَ الْعَفَاءُ
42. إِذْ أَحَلَّ الْعُلَيَاءُ قُبَةَ مَيْسُو ... نَ فَادَنِي دِيَارَهَا الْعَوْصَاءُ
43. فَتَأَوَّتْ لَهُ قَرَاظِبَةٌ مِنْ ... كُلِّ حَيٍّ كَأَنَّهُمْ أَلْفَاءُ
44. فَهَدَاهُمْ بِالْأَسْوَدِينَ وَأَمْرُ اللَّهِ ... بَلُغُ تَشْفَى بِهِ الْأَشْفِيَاءُ
45. إِذْ تَمَنَّوْنَهُمْ غُرُورًا فَسَاقَتْ ... هُمْ إِلَيْكُمْ أَمْنِيَّةٌ أَشْرَاءُ
46. لَمْ يَعْرِوْكُمْ غُرُورًا وَلَكِنْ ... رَفَعُ الْأَلِ شَخْصَهُمْ وَالصَّنَاءُ
47. أَيُّهَا النَّاطِقُ الْمُبْلَغُ عَنَّا ... عِنْدَ عَمْرٍو وَهَلْ لِدَاكَ انْتِهَاءُ
48. مَنْ لَنَا عِنْدَهُ مِنَ الْخَيْرِ آيَا ... تٌ ثَلَاثٌ فِي كُلِّهِنَّ الْقَصَاءُ
49. آيَةٌ شَارِقُ الشَّفِيقَةِ إِذْ جَا ... عَتْ مَعَدُّ لِكُلِّ حَيٍّ لَوَاءُ
50. حَوْلَ قَيْسٍ مُسْتَلْتَمِينَ بِكَيْشٍ ... قَرَطِيٍّ كَأَنَّهُ عَبْلَا
51. وَصَتَيْتِ مِنَ الْعَوَاتِكِ لَا تُنْ ... هَاهُ إِلَّا مُبَيَّضَةٌ رِعْلَاءُ
52. فَرَدَدْنَاهُمْ بِطَعْنٍ كَمَا يَحْدُ ... رُجٌ مِنْ حُرْبِيَةِ الْمَرَادِ الْمَاءُ

53. وَحَمَلْنَاهُمْ عَلَى حَرْمٍ تَهْلًا ... نَ شِلَالًا وَدَمِي الْأَنْسَاءِ
54. وَجَبَّهْنَاهُمْ بِطَعْنٍ كَمَا تُنَّدُ ... هَزُّ فِي جُمَّةِ الطَّوِيِّ الدَّلَاءِ
55. وَفَعَلْنَا بِهِمْ كَمَا عَلَّمَ اللَّهُ ... وَمَا إِنَّ لِلْحَائِنِينَ دِمَاءَ
56. ثُمَّ حُجِّرًا أَعْنِي ابْنَ أُمِّ قَطَامٍ ... وَلَهُ فَارِسِيَّةٌ حَضْرَاءُ
57. أَسَدٌ فِي اللَّقَاءِ وَرَدُّ هُمُوسٍ ... وَرَبِيعٌ إِنْ شَمَرَتْ غَبْرَاءُ
58. وَفَكَّكْنَا غُلَّ أَمْرِي الْقَيْسِ عَنْهُ ... بَعْدَمَا طَالَ حَبْسُهُ وَالْعَنَاءُ
59. وَمَعَ الْحَوْنِ جَوْنِ آلِ بَنِي الْأَوْ ... سَ عُنُودٌ كَأَنَّهَا دُفُوءُ
60. مَا جَزَعْنَا تَحْتَ الْعَجَاجَةِ إِذْ وَكَلَّ ... وَاشِلَالًا وَإِذْ تَلَطَّى الصَّلَاءُ
61. وَأَقْدَنَاهُ رَبِّ عَسَانَ بِالْمُنْدُ ... ذِرَ كَرَّهَا إِذْ لَا تُكَالُ الدَّمَاءُ
62. وَأَثْبَانُهُم بِتِسْعَةِ أَمْلا ... كِ كِرَامِ أَسْلَابُهُمْ أَغْلَاءُ
63. وَوَلَدْنَا عَمْرَوَ بِنَ أُمِّ أَنْاسٍ ... مِنْ قَرِيبٍ لَمَّا أَنَا الْجِبَاءُ
64. مِثْلُهَا تُحْرَجُ النَّصِيحَةَ لِلْقَوِّ ... مِ فَلَاءُ مِنْ دُونِهَا أَفْلَاءُ
65. فَانْزَكُوا الطَّيْحَ وَالتَّعَاشِيَّ وَإِمَا ... تَتَعَاشَتُوا فِي التَّعَاشِي الدَّاءِ
66. وَادْكُرُوا حِلْفَ ذِي الْمَجَازِ وَمَا قُدَّ ... مَ فِيهِ الْعُهُودُ وَالْكَفْلَاءُ
67. حَذَرَ الْجُزْرِ وَالتَّعَدِّيَّ وَهَلْ يَنْدُ ... فُضُّ مَا فِي الْمَهَارِقِ الْأَهْوَاءِ؟
68. وَاعْلَمُوا أَنَّنَا وَإِيَّاكُمْ فِيهِ ... مَا اشْتَرَطْنَا يَوْمَ اخْتَلَفْنَا سَوَاءُ
69. عَنَّا بَاطِلًا وَظَلْمًا كَمَا تَعَدَّ ... نَتْرُ عَنْ حُجْرَةِ الرَّبِيبِ الطُّبَاءِ
70. أَعَلَيْنَا جُنَاحَ كِنْدَةَ أَنْ يَغْدُ ... نَمَّ غَارِيهِمْ وَمِنَّا الْجَزَاءُ
71. أَمْ عَلَيْنَا جَرَى إِبَادٍ كَمَا نِيدُ ... حَطَّ بِجُزْرِ الْمُحَمَّلِ الْأَعْبَاءِ
72. لَيْسَ مِنَّا الْمَضْرَبُونَ وَلَا قَيْبٌ ... سِ وَلَا جُنْدَلٌ وَلَا الْحَدَاءُ
73. أَمْ جَنَابًا بَنِي عَتِيقٍ فَإِنَّا ... مِنْكُمْ إِنْ عَدَرْتُمْ بُرَاءَ
74. وَتَمَائُونَ مِنْ تَمِيمٍ بِأَيْدِي ... هُمْ رِمَاحُ صُدُورُهُنَّ الْقَضَاءِ
75. تَرَكُوهُمْ مُلْحَبِينَ وَأَبُوا ... بِنَهَابٍ يُصِمُّ مِنْهَا الْحُدَاءُ
76. أَمْ عَلَيْنَا جَرَى حَنِيْفَةَ أَمْ مَا ... جَمَعْتِ مِنْ مُحَارِبٍ غَبْرَاءُ
77. أَمْ عَلَيْنَا جَرِحَى قُضَاعَةَ أَمْ لَيْدٌ ... سِ عَلَيْنَا فِيمَا جَنُوا أَنْدَاءُ
78. ثُمَّ جَاءُوا يَسْتَرْجِعُونَ فَلَمْ تَرُ ... جِعْ لَهُمْ شَامَةٌ وَلَا زَهْرَاءُ
79. لَمْ يُحْلُوا بَنِي رَزَاحٍ بِبِرْقَا ... ةِ نَطَاعٍ لَهُمْ عَلَيْهِمْ دُعَاءُ

80. ثُمَّ قَاءُوا مِنْهُمْ بِقَاصِمَةِ الظُّهُ ... ر وَلَا يَبْرُدُ الغَلِيلَ المَاء

81. ثُمَّ حَيْلٌ مِنْ بَعْدِ ذَآكَ مَعَ العَلَا ... ق لَا رَآفَةٌ وَلَا إِيقَاء

82. وَهُوَ الرَّبِّ والشَّهيدُ عَلَى يَوْمِ ... م الحَيَارِينَ والبلاءِ بلاء

- 1- Esmâ bize ayrılık haberini göndermiş, onun dışındaki her sevgili de zamanla sıkılmaya başlar.
- 2- Şemmâ'nın kumullarındaki ve bize en yakın oba olan el-Halsâ'daki buluşmadan sonra ayrılmamız için çabaladı.
- 3- Muhayya'da, Sifâh, A'nâk, Fitâk, Âzib ve Vefâ'da buluşmuştuk onunla.
- 4- Şurbub'un vadileri, Katâ bostanları ve Şu'betân ile Eblâ tepeleri.
- 5- Onu görmüyorum artık bu yerlerde ve bugün delicesine ağlıyorum ancak ağlamak neyi geri getirecek ki.
- 6- Hind, gözünün ününde yakmıştı son ateşi karşıdaki dağlarda.
- 7- Yakmış olduğu ateşi uzaktan seyredip durdun.
- 8- Akik ile Şahseyr arasında çubukla yakmıştı ateşi ışığın parlaması gibi.
- 9- Kederimin geçmesi için yardım alırım yolcu seyrinde yavaşlarsa.
- 10- Yavrularıyla beraber çölleri kendisine yer edinen uzun boylu dişi deve kuşuna benzer.
- 11- İkinci vakti avcılarını onu korkutan sesini duymuştur ve akşamüstüne yakın yuvasına girişi gecikmiştir.
- 12- Onun ayaklarını yer vurmasından tozların havaya yükseldiğini görürsün.
- 13- Ayaklarından savrulanları çölün yok ettiğini görürsün ardından.
- 14- Çölün en sıcakta kafa dağıtırım sahibinin mezarının başına bağlanan kör develer gibi.
- 15- Önemli gelişmelerden haber aldık ki bizi yakından ilgilendiren ve üzen türden.
- 16- Akrabamız el-Arakim kabilesi haddini aşmış ve bizlere demedik şey bırakmadılar.
- 17- Onlar suçlu ile suçsuzları töhmet altında bırakmış ve masum olanların masumiyetini de gözetmemişlerdir.
- 18- Kabile liderini vuran kişi bizim kabiledenmiş ve onları da himaye edenler de bizlermişiz güya.
- 19- Bizimle savaşmak için geceleyin plan yaptılar sabah vakti de savaş naralarını atmaya başladılar.

- 20- Atların kişnemeleri, devenin böğürtüleri ile insanların bağırs ve çağırışları birbirine karıştı.
- 21- Ey Nakışlı sözlerle hakkımızda atıp tutan kişi! Amr'ın huzurunda söylediğin yalanlar bitmeyecek mi.
- 22- Etmiş olduğun tahriklerin bizi susturacağını sanma ki senden önce de bizi gammazlayan çok kişi olmuştu.
- 23- Kalelerimizle yükselmeye devam ettik kinlerine rağmen, hiçbiri itibarımızı da sarsmadı.
- 24- Bizim izzetimiz bugünden önce düşmanlarımızın gözünü kör etti ve göremediler bizim bu şanımızı.
- 25- Zaman bizi sanki zirvesinden bulutları dağılan kara bir dağa atıyor.
- 26- Öyle bir dağ ki gelişmelere karşı büyük felaketler bile dik duruşunu bozamaz.
- 27- İrem soyundandır bahsini getirdiğim, düşmanların alt edemediği süvariler onun etrafında dolandır.
- 28- Yeryüzündeki en adaletli hükümdar ki onun güzelliklerini kelimeler anlatamaz.
- 29- Halledemediğiniz herhangi bir ciddi meselenizi bizlere havale edin ki yüce önderlerimiz memnun kalsın.
- 30- Ölüler ile dirilerin olduğunu göreceksiniz toprağın altında kazarsanız Milha ile Sâkib arasında bulunan yerleri.
- 31- Dikkatli bir şekilde araştırın ki işiniz zordur çünkü suçlu ile masumu ortaya çıkarır.
- 32- Bize karşı suskun olursanız biz de gözüne toz kaçan kişi gibi görmeyiz sizi.
- 33- Ateşkesi kabul etmezseniz eğer bizden daha üstün olduğunu iddia eden kimdir.
- 34- Baskın ve talan günlerini ve her kabileden de yükselen feryat seslerini hatırladınız mı?
- 35- El-Hisâ mevkiine kadar gelmiştik Bahreyn'in hurmalıklarından develerimizi kaldırarak.
- 36- Daha sonra dönüp Temîm kabilesine baskın yapmıştık, haram aylara girdiğimizde de düşmandan cariyeler vardı.
- 37- Düzlük yerlerde yiğitler durmaz, kaçmanın da korkaklara bir faydası yoktu.
- 38- Dağ başları ile yalçın kayalara kaçan kişi bizden kurtulamazdı.
- 39- Mâussema'nın oğlu Kral Munzir zamanına kadar kabilelere hükmettik.
- 40- Öyle bir kral ki tüm topluluklara boyun eğdirmiş ki hiç kimse onun yüceliğine ulaşamadı.

- 41- Munzir savaştığında göğüs geren bizdik Amr'ın oğlu Hind'in de himayesi altında olan sizlerdiniz halbuki.
- 42- Tağlib kabilesinden öldürülenlerin kanları heder olup unutuldu ve toprakla üzeri de örtüldü.
- 43- Kral, Meysun çadırını Alya'ya kurmuştu, kabilesinin yurdu olan Avsa ise pek yakınındaydı onun.
- 44- Her kabilenin pis hırsızları akbabalar gibi kralın etrafında dolanmaktaydı.
- 45- Kral onlara hurma ile su ikram etmişti, Allah'ın emri bellidir ki kötülükleri kötülük bulur hırsızların.
- 46- Onlara küstah bir gururla meydan okudunuz ve kibrinizle onların üzerinize saldırmalarını sağladınız.
- 47- Birden karşınıza çıkmadılar ki siz onları zaten bekliyordunuz gündüz vaktiyle.
- 48- Amr'ın yanında bizimle ilgili atıp tutan ey kişi! Buna son verecek misin artık.
- 49- Kendisinde iyilik konusunda üç örneğimiz bulunan kişi ki her birisinde birer hüküm vardır.
- 50- Birincisi Şakîka yerinin doğusundan Maad kabilesinin sancak ve bayraklarıyla geldiği sırada.
- 51- Maadikereb oğlu Kays'ın etrafında toplanmış ve Yemen'den bir lideri kendilerine zırh edinmişlerdi.
- 52- İkincisi o topluluk ki hür kadınlardan doğmuş yiğit kişilerdi ancak baştan aşağı zırhlarla donanmış kuvvetler onları durdurabilirdi.
- 53- Onları geri püskürttük yaralarla ve suyun kırbanın deliğinden fişkirir gibi kanları da yaralardan fişkiriyordu.
- 54- Onları Sehlan dağına sığınmaya mecbur kıldık kovalanırken baldırları da kanıyordu.
- 55- Suyu bol olan kuyuya daldırılan kova gibi şiddetli bir şekilde onları yaraladık ve caydırdık.
- 56- Onlara yaptığımız ancak Allah bilir ki onların öcü alınmaz.
- 57- Sonra Ummu Katâm'ın oğlu Hucr ile savaştık ki onun yeşil zırhla donatılmış Farslı süvari birliği vardı.
- 58- Hucr, savaşta aslan kıtlık meydana geldiğinde de bir bahar gibiydi.
- 59- İmruülkays'ı onun cefa ve hapsinden kurtardık zaman uzasa da.

- 60- Evs'e bağlı olan Cevn kabilesi saldırı başlatmış ve onların inatçı yiğitleri birer sert gagalı akbaba gibiydiler.
- 61- Ne savaşın tozu dumanında ve ne de savaşın ateşi kızıştığında korkmadık.
- 62- Kanın kanla tartılmadığı zamanda Gassanlıların kralına kısas uyguladık.
- 63- Dokuz asil teslim ettik onlara eşyaları ve ganimetleriyle.
- 64- Bizden bir kadın Amr'ı doğurdu kısa bir zaman sonra mehir bize ulaştığında.
- 65- Bundan ötürü ona nasihatte bulunma hakkımız vardır ki onunla birbirine kenetlenmiş çöller gibiyiz.
- 66- Bu kibri ve görmemezliği bırakın ki umursamazlık bir hastalıktır.
- 67- Zülmecâz'da gerçekteşen antlaşmayı ve orada sunulan yeminleri ve esirleri hatırlayın.
- 68- Haksızlık ve saldırganlığa son vermek adınaydı boş istekler kağıtların üzerine yazılanları bozabilir mi.
- 69- Bilin ki bizlerle sizler, ihtilafa düştüğümüz zamanda yapmış olduğumuz bu antlaşmada aynı derece sorumluyuz.
- 70- Başkalarının suçları bize yüklendi koyunun yerine geyiğin atıre⁹⁷⁸ sunulması gibi.
- 71- Kindeliler'in günahı bize mi ait ki onların yağmacısının cezasını biz mi çekeceğiz.
- 72- Devenin sırtının ortasına yüklenen yük gibi İyâd'ın işlediği cinayetlerin suçu bize mi yüklenecek.
- 73- Ne Kays ne Cendel ne de Hazzâ ile vurulanlar bizden değildir.
- 74- Atık kabilesinin cinayetleri de mi bize yüklenecek, eğer verdiğiniz sözde durmazsanız bizler sizden uzağız.
- 75- Temimlilerden seksen kişi ellerinde mızraklarla size saldırmıştı.
- 76- Sizi kılıçtan geçirdiler ve ganimet aldılar ve attıkları naralarla kulakları sağır ettiler.
- 77- Hanife oğullarının işledikleri cinayetler de mi bize yüklenecek ki şuurdan buradan toplamış çapulcuları.
- 78- Kudâa'nın cinayetleri de mi bize kalacak ki çiy tanesi kadar alakamız yok bizim.
- 79- Ganimetleri geri istemek için geldiler ancak onlara beyaz veya siyah bir koyun bile verilmedi.

⁹⁷⁸ Atıre, Arapların recep ayında pıtlar için kesmiş oldukları bir koyundur. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 4/537.

- 80- Rizâhlıların haramlarını bizim kavmimiz helal kılmadı, Nitâ'da bulunan taşlı kumullarda da onların beddualarını almadık.
- 81- Belleri kırılmış bir şekilde geri göndüler ve susuzlukları da geçmedi içtikleri sularla.
- 82- Gallak'ın atlıları üzerinize geldi ve size acımadı ve taş üstünde taş bırakmadı.
- 83- Hiyâreyn savaşında gösterdiğimiz kahramanlıkları kendi gözleriyle gördü Amr.

3.3.5.4. Amr b. Külsûm⁹⁷⁹

1. أَلَا هُبِّي بِصَحْنِكَ فَاصْبِحِينَا ... وَلَا تُبْقِي خُمُورَ الْأَنْدَرِينَا
2. مُشْعَشَعَةً كَأَنَّ الْحُصَّ فِيهَا ... إِذَا مَا الْمَاءُ خَالَطَهَا سَخِينَا
3. تَجُورُ بِذِي اللَّبَانَةِ عَنْ هَوَاهُ ... إِذَا مَا دَاقَهَا حَتَّى يَلِينَا
4. تَرَى اللَّحْزَ الشَّحِيحَ إِذَا أَمِرْتُ ... عَلَيْهِ لِمَالِهِ فِيهَا مُهِينَا
5. صَبْنَتِ الْكَاسَ عَنَّا أُمَّ عَمْرٍو ... وَكَانَ الْكَاسُ مَجْرَاهَا الْيَمِينَا
6. وَمَا شَرُّ الثَّلَاثَةِ أُمَّ عَمْرٍو ... بِصَاحِبِكَ الَّذِي لَا تَصْبَحِينَا
7. وَكَأْسٍ قَدْ شَرِبْتُ بِبَعْلَبِكَ ... وَأُخْرَى فِي دِمَشْقَ وَقَاصِرِينَا
8. وَإِنَّا سَوْفَ نُدْرِكُنَا الْمَنَابَا ... مُقَدَّرَةٌ لَنَا وَمُقَدَّرِينَا
9. فِي قَبْلِ النَّفْرُقِ يَا طَعِينَا ... نُخْبِرُكَ الْيَقِينَا وَنُخْبِرِينَا
10. فِي نَسَائِكَ هَلْ أَحَدْتِ صَرْمًا ... لَوْشِكَ الْبَيْنِ أَمْ خُنْتِ الْأَمِينَا
11. بِيَوْمِ كَرِيهَةٍ ضَرْبًا وَطَعْنَا ... أَقْرَبَ بِهِ مَوَالِيكَ الْعِينَا
12. وَإِنَّ غَدًا وَإِنَّ الْيَوْمَ رَهْنٌ ... وَبَعْدَ غَدٍ بِمَا لَا تَعْلَمِينَا
13. تُرِيكَ إِذَا دَخَلْتَ عَلَى خَلَاءٍ ... وَقَدْ أَمِنْتَ عُيُونَ الْكَاشِحِينَا
14. ذِرَاعِي عَيْطَلٍ أَدْمَاءَ بَكْرِ ... هِجَانَ اللَّوْنِ لَمْ تَقْرَأْ جَنِينَا
15. وَتَذِيًا مِثْلَ حَقِّ الْعَاجِ رَحْصًا ... حَصَانًا مِنْ أَكْفِ اللَّامِسِينَا
16. وَمَتْنِي لَدُنِّي سَمَقَتْ وَطَالَتْ ... رَوَادِفُهَا تَنُوءُ بِمَا وَلِينَا
17. وَمَا كَمَّةٌ يَضِيقُ الْبَابَ عَنْهَا ... وَكَشْحًا قَدْ جُنِنْتُ بِهِ جُنُونَا
18. وَسَارِيَّتِي بَلَنْطٍ أَوْ رُخَامٍ ... يَرِنُ خُشَائِشُ حَلِيهِمَا رَنِينَا
19. فَمَا وَجَدْتَ كَوْجَدِي أُمَّ سَقَبٍ ... أَضَلَّتْهُ فَرَجَّعَتْ الْحَنِينَا
20. وَلَا شَمْطَاءَ لَمْ يَتْرِكْ شَقَاهَا ... لَهَا مِنْ تِسْعَةِ إِلَّا جَنِينَا
21. تَذَكَّرْتُ الصَّبَا وَاشْتَقْتُ لَمَّا ... رَأَيْتُ حُمُولَهَا أَصْلًا حُدِينَا
22. فَأَعْرَضَتْ الْيَمَامَةُ وَاشْمَخَرَتْ ... كَأَسْيَافٍ بِأَيْدِي مُصَلِّتِينَا
23. أَبَا هِنْدٍ فَلَا تَعَجَلْ عَلَيْنَا ... وَأَنْظِرْنَا نُخْبِرُكَ الْيَقِينَا
24. بِنَانَا نُورِدُ الرَّايَاتِ بِيضًا ... وَنُصَدِّرُهُنَّ حُمْرًا قَدْ رَوِينَا
25. وَأَيَّامٍ لَنَا عَرٌّ طَوَالٍ ... عَصِينَا الْمَلْكَ فِيهَا أَنْ نَدِينَا

⁹⁷⁹ Zevzenî, Şerhu'l-Mu'allakâti's-seb', 215-235.

26. وَسَيِّدٍ مَعَشِرٍ قَدْ تَوَجَّهَ ... بِتَاجِ الْمَلِكِ يَحْمِي الْمُحَجَّرِينَ
27. تَرَكْنَا الْخَيْلَ عَاكِفَةً عَلَيْهِ ... مُقَلَّدَةً أَعْتَنَّا صُفُونَا
28. وَأَنْزَلْنَا الْبُيُوتَ بِذِي طُلُوحٍ ... إِلَى الشَّامَاتِ نَنْفِي الْمُوعِدِينَ
29. وَقَدْ هَرَّتْ كِلَابُ الْحَيِّ مِنَّا ... وَشَدْبْنَا قَتَادَةَ مَنْ يَلِينَا
30. مَتَى نَنْقُلْ إِلَى قَوْمِ رَحَانَا ... يَكُونُوا فِي اللَّقَاءِ لَهَا طَحِينَا
31. يَكُونُ يُفَالَهَا شَرْقِيَّ نَجْدٍ ... وَلَهُوْتُهَا فُضَاعَةٌ أَجْمَعِينَا
32. نَزَلْتُمْ مَنَزَلَ الْأَضْيَافِ مِنَّا ... فَأَعَجَلْنَا الْقِرَى أَنْ تَشْتُمُونَا
33. قَرِينَاكُمْ فَعَجَلْنَا قِرَاكُمْ ... فُقَيْلَ الصُّبْحِ مِرْدَاءً طَحُونَا
34. نَعْمَ أَنْاسَنَا وَنَعَفُ عَنْهُمْ ... وَنَحْمِلُ عَنْهُمْ مَا حَمَلُونَا
35. نُطَاعِنُ مَا تَرَاحَى النَّاسُ عَنَّا ... وَنَضْرِبُ بِالسُّيُوفِ إِذَا غُشِينَا
36. بِسُمْرٍ مِنْ قَنَا الْخَطِيِّ لُدُنٍ ... دَوَابِلَ أَوْ بِيضِ يَحْتَلِينَا
37. كَأَنَّ جَمَاجِمَ الْأَبْطَالِ فِيهَا ... وَسُوقٌ بِالْأَمَاعِزِ يَزْتَمِينَا
38. نَشْتُقُّ بِهَا رُءُوسَ الْقَوْمِ شَفَاً ... وَنَحْتَلِبُ الرِّقَابَ فَتَحْتَلِينَا
39. وَإِنَّ الصِّعْنَ بَعْدَ الصِّعَنِ يَبْدُو ... عَلَيْكَ وَيُخْرِجُ الدَّاءَ الدُّفِينَا
40. وَرَثْنَا الْمَجْدَ قَدْ عَلِمْتَ مَعَدُّ ... نُطَاعِنُ دُونَهُ حَتَّى بَيِّنَا
41. وَنَحْنُ إِذَا عِمَادَ الْحَيِّ حَرَّتْ ... عَنِ الْأَحْقَاضِ نَمْنَعُ مَنْ يَلِينَا
42. نَجْدُ رُءُوسَهُمْ فِي غَيْرِ بَرٍّ ... فَمَا يَدْرُونَ مَاذَا يَتَّقُونَا
43. كَأَنَّ سَيُوفَنَا مِنَّا وَمِنْهُمْ ... مَخَارِيقُ بِأَيْدِي لَاعِبِي
44. كَأَنَّ ثِيَابَنَا مِنَّا وَمِنْهُمْ ... خُضْبِنَ بِأَرْجَوَانٍ أَوْ طَلِينَا
45. إِذَا مَا عَيَّ بِالْإِسْنَابِ حَيٌّ ... مِنَ الْهَوْلِ الْمُشْتَبِهِ أَنْ يَكُونَا
46. نَصَبْنَا مِثْلَ رَهْوَةٍ ذَاتِ حَدٍّ ... مُحَافِظَةً وَكُنَّا السَّابِقِينَ
47. بِشُبَّانٍ يَزُورُونَ الْقَتْلَ مَجْدًا ... وَشَيْبٍ فِي الْحُرُوبِ مُجَرَّبِينَ
48. حُدَيَا النَّاسِ كُلَّهُمْ جَمِيعًا ... مُقَارَعَةً بَيْنَهُمْ عَنِ بَيْنِنَا
49. فَأَمَّا يَوْمَ حَشَيْتِنَا عَلَيْهِمْ ... فَتُصْبِحُ حَيْلُنَا عَصَبًا تُبِينَا
50. وَأَمَّا يَوْمَ لَا نَحْشَى عَلَيْهِمْ ... فَتَمْنَعُنْ غَارَةً مُتَلَبِّينَا
51. بِرَأْسِ مَنْ بَنَى جُشَمَ بْنِ بَكْرِ ... نَدُقُّ بِهِ السَّهْوَلَةَ وَالْحُرُونََا
52. أَلَا لَا يَعْلَمُ الْأَفْوَاحُ أَنَا ... تَضَعُضَعُنَا وَأَنَا قَدْ وَنِينَا

53. أَلَا لَا يَجْهَلُنَّ أَحَدٌ عَلَيْنَا ... فَتَجْهَلُ فَوْقَ جَهْلِ الْجَاهِلِينَ
54. بِأَيِّ مَشِيئَةٍ عَمَرُو بَنِي هِنْدٍ ... نَكُونُ لِقَيْلِكُمْ فِيهَا قَطِينًا
55. بِأَيِّ مَشِيئَةٍ عَمَرُو بَنِي هِنْدٍ ... تُطِيعُ بَنِي الْوَشَاءِ وَتُرَدِّرِينَا
56. تَهْدِدُنَا وَأَوْعِدُنَا رُؤِيدًا ... مَتَى كُنَّا لِأَمْكٍ مُقْتَوِينَا
57. فَإِنَّ فَنَاتِنَا يَا عَمْرُو أَعْيَبَتْ ... عَلَى الْأَعْدَاءِ قَبْلَكَ أَنْ تَلِينَا
58. إِذَا عَضَّ النَّقَافُ بِهَا اشْمَأَزَّتْ ... وَوَلَّتْهُ عَشْوَرَةَ زُبُونَا
59. عَشْوَرَةَ إِذَا انْقَلَبَتْ أَرَنْتُ ... تَشْجُ قَفَا الْمُتَّقِفِ وَالْحَبِينَا
60. فَهَلْ حُدَّتْ فِي جُشَمِ بَنِي بَكْرِ ... بِنَقْصِ فِي خُطُوبِ الْأَوْلِينَا
61. وَرَثْنَا مَجْدَ عُلَمَةِ بَنِي سَيْفٍ ... أَبَاحَ لَنَا حُصُونَ الْمَجْدِ دِينَا
62. وَرَثْتُ مَهْلَهًا وَالْخَيْرَ مِنْهُ ... زَهِيرًا نَعْمَ دُخْرَ الدَّائِرِينَا
63. وَعَتَابًا وَكُلْثُمًا جَمِيعًا ... بِهِمْ بَلْنَا ثَرَاتَ الْأَكْرَمِينَا
64. وَذَا الْبُرَّةِ الَّذِي حُدَّتْ عَنْهُ ... بِهِ نُحْمَى وَنُحْمَى الْمُحْجَرِينَا
65. وَمِنَا قَبْلَهُ السَّاعِي كُلِّيبٌ ... فَأَيُّ الْمَجْدِ إِلَّا قَدْ وَلِينَا
66. مَتَى نَعْقُدُ قَرِيبَتِنَا بِحَبْلِ ... تَجِدُّ الْحَبْلَ أَوْ تَقْصِ الْقَرِيبَا
67. وَنُوجِدُ نَحْنُ أَمْنَعُهُمْ ذِمَارًا ... وَأَوْفَاهُمْ إِذَا عَقَدُوا يَمِينَنَا
68. وَنَحْنُ غَدَاةٌ أَوْفِدَ فِي خَزَازِي ... رَفَدْنَا فَوْقَ رَفْدِ الرَّافِدِينَا
69. وَنَحْنُ الْحَابِسُونَ بِذِي أَرَاطِي ... تَسْفُ الْجِلَّةُ الْخُورُ الدَّرِينَا
70. وَنَحْنُ الْحَاكِمُونَ إِذَا أُطِغْنَا ... وَنَحْنُ الْعَازِمُونَ إِذَا غُصِينَا
71. وَنَحْنُ النَّارِكُونَ لِمَا سَخَطْنَا ... وَنَحْنُ الْأَخْدُونَ لِمَا رَضِينَا
72. وَكُنَّا الْأَيْمَنِينَ إِذَا التَّقِينَا ... وَكَانَ الْأَيْسَرِينَ بَنُو أَبِيْنَا
73. فَصَالُوا صَوْلَةً فِيمَنْ يَلِيهِمْ ... وَصَلْنَا صَوْلَةً فِيمَنْ يَلِينَا
74. فَأَبُوا بِاللَّهَابِ وَبِالسَّبَابِيَا ... وَأَبْنَا بِالْمُلُوكِ مُصَفِّدِينَا
75. إِلَيْكُمْ يَا بَنِي بَكْرِ إِلَيْكُمْ ... أَلَمَّا تَعْرِفُوا مِنَّا الْبَيِّنَا
76. أَلَمَّا تَعَلَّمُوا مِنَّا وَمِنْكُمْ ... كِتَابِي يُطْعِنُ وَيَرْتَمِينَا
77. عَلَيْنَا الْبَيْضُ وَالْيَلْبُ الْيَمَانِي ... وَأَسْيَافُ يَفْمَنُ وَيُنْحَنِينَا
78. عَلَيْنَا كُلُّ سَابِغَةٍ دِلَاصٍ ... تَرَى فَوْقَ النَّطَاقِ لَهَا غُضُونَا
79. إِذَا وَضِعَتْ عَنِ الْأَبْطَالِ يَوْمًا ... رَأَيْتُ لَهَا جُلُودَ الْقَوْمِ جُونَا

80. كَأَنَّ غُصُونَهُنَّ مُتَوْنٌ عُذْرٍ ... تُصَفِّفُهَا الرِّيحُ إِذَا جَرَيْنَا
81. وَتَحْمِلُنَا عِدَاةَ الرُّوعِ جُرْدٌ ... عُرْفَنَا لَنَا نَقَائِدَ وَأَفْئِلِنَا
82. وَرَدْنَ دَوَارِعًا وَخَرَجْنَ شِعْنًا ... كَأَمْثَالِ الرِّصَائِعِ قَدْ بَلِينَا
83. وَرَثَاهُنَّ عَنِ آبَاءِ صِدْقٍ ... وَتُورِثُهَا إِذَا مَنَّا بَنِينَا
84. عَلَى آثَارِنَا بِيضٌ حِسَانٌ ... نُحَاذِرُ أَنْ نُفَسِّمَ أَوْ تَهُونَا
85. أَحَدَنْ عَلَى بُعُولَتِهِنَّ عَهْدًا ... إِذَا لَاقُوا كِتَابِبَ مُعَلِّمِينَا
86. لَيْسَتْ لِيُنَّ أَفْرَاسًا وَبِيضًا ... وَأَسْرَى فِي الْحَدِيدِ مُقَرَّنِينَا
87. تَرَانَا بَارزِينَ وَكُلُّ حَيٍّ ... قَدْ اتَّخَذُوا مَخَافَتَنَا قَرِينَا
88. إِذَا مَا رُحْنُ يَمْشِينَ الْهُوَيْتِي ... كَمَا اضْطَرَبَتْ مُتَوْنُ الشَّارِبِينَا
89. يَفْتَنُ جِبَادَنَا وَيَقْلُنَ أَسْتُمُّ ... بُعُولَتَنَا إِذَا لَمْ نَمْنَعُونَا
90. طَعَائِنُ مِنْ بَنِي جُنَيْمِ بْنِ بَكْرِ ... خَلَطْنَ بِمَيْسَمِ حَسَبًا وَدِينًا
91. وَمَا مَنَعَ الطَّعَائِنَ مِثْلَ ضَرْبٍ ... تَرَى مِنْهُ السَّوَاعِدَ كَالْقُلِينَا
92. كَأَنَّا وَالسُّيُوفُ مُسَلَّلَاتٌ ... وَلَدْنَا النَّاسَ طَرًّا أَجْمَعِينَا
93. يُدْهِنُونَ الرُّعُوسَ كَمَا تُدْهِنُ ... حَزَاوِرَةٌ بِأَبْطَحِهَا الْكُرِينَا
94. وَقَدْ عَلِمَ الْقَبَائِلُ مِنْ مَعَدٍ ... إِذَا قُتِبَتْ بِأَبْطَحِهَا بَنِينَا
95. بَأَنَّا الْمُطْمَعُونَ إِذَا قَدَرْنَا ... وَأَنَّا الْمُهْلِكُونَ إِذَا ابْتَلِينَا
96. وَأَنَّا الْمَانِعُونَ لِمَا أَرَدْنَا ... وَأَنَّا النَّازِلُونَ بِحَيْثُ شِينَا
97. وَأَنَّا النَّارِكُونَ إِذَا سَخَطْنَا ... وَأَنَّا الْأَجْدُونَ إِذَا رَضِينَا
98. وَأَنَّا الْعَاصِمُونَ إِذَا أُطْعِمْنَا ... وَأَنَّا الْعَازِمُونَ إِذَا غُصِينَا
99. وَنَشْرَبُ إِنْ وَرَدْنَا الْمَاءَ صَفْوًا ... وَيَشْرَبُ غَيْرُنَا كَدْرًا وَطِينًا
100. أَلَا أُبْلَغُ بَنِي الطَّمَّاحِ عَنَّا ... وَدُعْمِيًّا فَكَيْفَ وَجَدْتُمُونَا
101. إِذَا مَا أَلْمَلْتُكَ سَامَ النَّاسِ حَسْفًا ... أَبِينَا أَنْ نُفَرِّ الدَّلَّ فِينَا
102. مَلَأْنَا الْبِرَّ حَتَّى ضَاقَ عَنَّا ... وَمَاءُ الْبَحْرِ تَمْلُؤُهُ سَفِينَا
103. إِذَا بَلَغَ النِّطَامَ لَنَا صَبِيٌّ ... تَخِرُّ لَهُ الْجَبَابِرُ سَاجِدِينَا

- 1- Sabah uykundan uyan ve büyük şarap kadehinle sabah şarabını bize sun, Enderun'un⁹⁸⁰ şaraplarını da saklama.
- 2- İyi terbiye edilmiş ve hafif de safrana çalsın, seyreltilince suyla köpürüp kadehinden taşsın.
- 3- İhtiyaç sahibine unutturur ihtiyacını, ondan tadınca da hatırlamaz öfkesini.
- 4- Bakarsın ki başlamış malını ve mülkünü hakir görmeye, varyemezsin biri ondan içmiş.
- 5- Ey Ummû Amr! Bizi atlayıverdin şarap takdiminde, oysa sağdan yapmalıydın takdimini kadehin.
- 6- Sabah şarabını kaçındığın bu kişi, şu üç adam içinde dostlarının en kötüsü değil.
- 7- Bil ki bu dostun Baalbek'te nice kadehler içti ve daha nicelerini de Şam'da ile Kâsirîn'de.⁹⁸¹
- 8- Ölümle birbirimizin alınına yazıldık, ölüm hepimizi bulacak.
- 9- Mahfesinde dilber olan ey sevgili, ayrılmadan önce bekle, tüm çıplaklığıyla gerçeği birbirimize haber edelim.
- 10- Bekle soralım: ayrılık biran evvel olsun diye mi selamı kestin yoksa bu sadık kişiye ihanet mi ediyorsun?
- 11- Yaralanmanın ve vuruşmanın çok olduğu savaş gününde amcaoğullarının yüzlerinin nasıl ağardığını sana haber edelim.
- 12- Bugün, yarın ve yarından sonrasında zamanın bilmediklerimizin elinde rehin olduğunu bilmez misin?
- 13- Bu kadınla baş başa kalırsan sana gösterecektir düşmanlığını.
- 14- Hiç doğurmamış beyaz tenli körpe devenin kolları gibi ete dolgun iki kolunu sana gösterir.
- 15- Beyaz, yuvarlak ve dokunmalardan korunmuş hokka kadar göğüslerini sana gösterir.
- 16- Gösterecektir sana Uzun ve iri bedeni ile kalçalarının ağırlık yüklediği baldırlarını.
- 17- İri kemiklerinden kapılara sığmayan kalçaları ile aklımı başımdan alan güzel belini gösterir.
- 18- Süslerinin şakırdadığı Fil dişi veya mermer sütunu gibi bacaklarını sana gösterir.

⁹⁸⁰ Şam bölgesinde bulunan bir kasabadır. Zevzenî, *Şerhu'l-Mu'allakâti's-seb'*, 215. Muhtemelen bu yer şarap üretimi konusunda belli bir şöhrete sahiptir ki kendisi örnek gösterilmiştir.

⁹⁸¹ Kâsirîn, Halep ile Rakka arasında fıratın kenarında bulunan bir şehirdir. Hamevî, *Mu'cemû'l-büldân*, 1/328.

- 19- Yavrusunu yitirip ağıtlar yakan anne deve bile benim kadar üzülmeydi.
- 20- Dokuz evladını gömen kocakarı benim yaşadığım hüznü yaşamadı.
- 21- Akşamüstü yük kervanını şarkılar eşliğinde yola çıktığını görünce aşkı hatırladım.
- 22- Yemâme'nin köyleri gözüüp de kınlarından çekilmiş kılıçlar gibi gözümüzde yükseklikleri arttı.
- 23- Ebû Hind, acele etme ve bize zaman ver ki sana anlatalım gerçeği.
- 24- Savaşa beyaz bayraklarımızla girer ve kana doymuş bir şekilde onları kırmızıya çevirmiş halde döneriz.
- 25- Krala boyun eğmemek için isyan ettiğimiz nice uzun ve yüzünde hiçbir beyazlık olmayan atlar gibi cenklerimiz oldu.
- 26- Başlarında krallık tacı bulunan ve zayıfların koruyucusu olan nice kabile liderini kahrettik.
- 27- Öldürdük ve atlarımızı dizginleriyle üç ayak üstünde başlarında beklettik.
- 28- Zîtulûh'tan Şâmmât'a kadar meskenlerimizi taşıdık ve düşmanlarımızın hepsini buradan defettik.
- 29- Kabilenin köpekleri korkumuzdan havladı, bize yaklaşanı geven dikenini gibi budadık.
- 30- Değirmen taşımızı hangi kabileye götürürsek tüm avenesi un olur taşımıza.
- 31- Un teknesi Necd'in doğusunda olur, kudâa kabilesinin öğüttü bütün mahsul.
- 32- Evlerimizde sizleri misafir eyledik, bize küfretmeyeziniz diye ağırlamada acele ettik.
- 33- Sizi ağırlamada o kadar acele ettik ki şafak vakti taşkıran sizi un ufak etti.
- 34- Aşiretlerimize iyilik yaparız ancak iyiliklerinden uzak dururuz, bize bir şey yüklerlerse de yüklerini hafifletiriz.
- 35- Düşmanımız uzaktaysa kahramanca savaşırız, yakınımıza gelirlerse de çıkarırız kılıçlarımızı.
- 36- Oklarımız esnek ve siyah, kılıçlarımız boyunlarını ot biçer gibi vurur.
- 37- Cenk zamanı yiğitlerin kafatasları, taşlık zemine atılan deve yüklerine benzer.
- 38- Düşmanın kafasını yararız kılıçlarla ve boyunlarını oraktan geçiririz.
- 39- Vakti geldiğinde kin üstüne kin tutanların ifşa olur içine gömülü hastalıkları.
- 40- Ayan beyan olana dek şerefimiz için savaşırız, şerefi atalarımızdan miras aldık iyi bilir bunu Maad.

- 41- Kimin çadırı üstüne yıkılacak olursa her türlü zararı biz önleriz.
- 42- Acımdan kafalarını vururuz, bizden nasıl kurtulacaklarını bilmezler.
- 43- Onlarla bizim kılıçlarımız oyuncuların ellerindeki tahta kılıçlar gibidir.
- 44- Her iki tarafın elbiseleri de erguvanla boyanmış veya sıvanmış gibi.
- 45- Bir kabile tehlikeyi öngörüp savaşta ilerlemekte acze düşerse.
- 46- İtibarımızı korumak için dağ kadar bükülmeyen bir birlik diker ve ilk hamleyi biz yaparız.
- 47- Ölmeyi şeref bilen gençlerimiz ve ihtiyarlarımızla savaşta galip geliriz.
- 48- Kılıçlarla hepsine meydan okuruz, evlatlarımızı korumak için topyekûn vuruşuruz evlatlarıyla.
- 49- Evlatlarımız için bir endişe hissederseniz takım olur ve birlik yaparız atlarımızı.
- 50- Onlar adına endişemiz yoksa kuşanıp silahlarımıza da baskına çıkarız.
- 51- Cuşeym b. Bekr kabilesinden bir liderle engebeyi ve düzü önemsemeden vurur geçeriz.
- 52- Bil ki sarsıldığımızı ve zayıf düştüğümüzü kimse görmedi.
- 53- Hele biri bize cahilce davranmaya kalksın ki biz de cahillerin cahilliğinden daha fazla cahilce davranırız.
- 54- Ey Amr b. Hind! Başımıza kral olarak getirdiğin kişiye nasıl hizmetçiyi yapıyorsun bizi.
- 55- Ey Amr b. Hind! Hangi hakla bizi küçük düşürüp iftiracılara itibar ediyorsun.
- 56- Bize ettiğin tehditler konusunda dikkatli ol, ne zamandan beri bizler annenin hizmetçileri olduk.
- 57- Ey Amr! Mızraklarımız senden önce de düşmana yumuşamadı asla.
- 58- Kim ki Mızrağımızı örste dövmeye kalksa, mızraklarımız direnir ve daha da sertleşir.
- 59- Öyle bir sertleşir ki sekmeye görsün örsten, alnına çarpar kafasını parçalar.
- 60- Eski çağlardan bugüne hiç duydun mu Cuşem b. Bekr'in bir eksikliğini.
- 61- Asaletimizi Alkame b. Seyf'ten aldık, bize boyun eğdirir onur kalelerini.
- 62- Mühelhil'in ve ondan daha iyi olan Züheyr'in mirasçısıyım ki o hazinelerin asıl hazinedarıdır.
- 63- Attab'ın ve Külsûm'un mirasçısıyım, onur ve haysiyet mirasını onlardan aldık.

- 64- Adıyla sığındığımız ve bize sığınanları koruduğumuz Zu'l-Burrey'i⁹⁸² duymuşsundur.
- 65- Zaferden zafere koşan Kuleyb'i ondan daha önce bulursunuz, elde etmediğimiz başka zafer kaldı mı ki.
- 66- Devemizi ne zaman başka devenin boynuna bağlarsak ya ipini ya da bağlı olduğu devenin boynunu koparır.
- 67- Biz ki namusu ile antlaşmayı en çok koruyan ve ahdi tutanların da en sadığı.
- 68- Biz ki savaşın yakıldığı sabah Hazâza'da Nizar kabilesine en fazla yardım ediniz.
- 69- Biz ki Zu Urâta'da karargâh kurup iyi cin sağmal develerine kararmış kuru ot yedirenleriz.
- 70- Biz ki bize itaat edenleri koruyan, isyan edenleri de azarlayanız.
- 71- Biz ki bizi kandıranları terk eden, razı olduklarımızı da kabul edenleriz.
- 72- Düşmanla karşılaştığımızda sağ kanattaydık, kardeşlerimiz de sol kanattaydı.
- 73- Onlar kendi kanatlarından biz de kendi kanatlarımızdan sürdük atlarımızı.
- 74- Onlar ganimet ve esirlerle dönerken bizler de zincirlenmiş olan krallarla beraber döndük.
- 75- Ey Benî Bekr! Bize sataşmayı bırakın, hala öğrenemediniz mi bizden gerçeği.
- 76- İkimizin birliklerinin kıyasıya savaştıklarını bilmez misiniz?
- 77- Kafamızda Yemen'in miğfer ile tolgaları, ellerimizde de kalkıp inen kılıçlar.
- 78- Geniş ve parlak zırhlar üstümüzde, kuşakların üzerinde kırışıklıklarını görürsün.
- 79- Zırh Kahramanın üzerinden çıkarsa bir gün, teninin karardığını da görürsün.
- 80- Onun kıvrımları rüzgârın vurduğu göletin yüzeyindeki suyun kıvrımları gibi.
- 81- Düşmanın elinden tayken aldığımız Tüyleri seyrek atların üzerindeyiz savaşta.
- 82- Atlarımız, zırhlarını kuşanmış bir halde girdiler savaşa, yerleri de toz ve toprak içinde bırakarak da çıktılar.
- 83- Sadık olan atalarımızdan onları miras aldık ve çocuklarımıza da miras bırakacağız onları.

⁹⁸² Bu kişi Benî Tağlib kabilesinden biridir. Burnundaki kılların halka gibi dolanmasından dolayı kendisine "Halkalı" lakabı verilmişti. Zevzenî, *Şerhu'l-Mu'allakâti's-seb'*, 229.

- 84- Düşmanın eline esir düşmesinden korktuğumuz beyaz tenli kadınlarımızı arkamızda bıraktık.
- 85- O kadınlar ki kocalarından söz aldılar, düşmanla karşılaşırlarsa kendilerini tanıtan işaretler taşıdılarını.
- 86- Ganimet yerine düşmanın atlarını, beyaz tenli kadınlarını ve zincire vurulmuş esirlerini.
- 87- Korkusuz bir şekilde savaşa çıktığımızı ve korkumuzdan da kabilelerin birbirleriyle ittifak kurduklarını görürsün.
- 88- Kadınlarımız, dolgun etlerinden acele etmeden sarhoş gibi salınarak aheste aheste yürür.
- 89- Kadınlarımız atlarımız besler ve şöyle derler: bizleri korumazsanız bizim kocalarımız değilsiniz.
- 90- Onlar Cuşem b. Bekr'in kadınlarıdır, güzellik ve cömertlik onların güzelliklerine karıştırmışlar.
- 91- Kolların vurduğu gibi hiçbir şey kadınlarımızı koruyamaz.
- 92- Biz ve kınından çekilmiş kılıçlar, bütün insanları var etmiş gibiyiz.
- 93- Çocukların topları yuvarlaması gibi kafaları yuvarlıyorlar.
- 94- Maad kabileleri çadırların geniş bir yerde kurulduğunu bilir.
- 95- Gücümüz yeterse besleyen, sınırsak da helak eden biziz.
- 96- İstememiz halinde engelleyen, istediğimiz yere de konaklayan biziz.
- 97- Kızdığımız da terk eden, razı olduğumuzda da kabul eden biziz.
- 98- İtaat edilirse koruyan, isyan edilirse de caydıran biziz.
- 99- Biz Saf ve temiz, bizim dışımızdakiler de çamurlu ve bulanık sudan içerler.
- 100- Du'miyye ile Benî Tammâh bizim kim olduğumuzu öğrenmişler mi.
- 101- Kral insanları korkutursa korkunun içimize sirayet etmesini reddederiz.
- 102- Çölü doldurduk ki artık bize dar geliyor, denizi de gemilerimizle de doldurduk.
- 103- Bize ait bir çocuk süttten kesilme çağına gelmişse zorbalar onun ayaklarına kapanır.

1. أَمِنْ أُمَّ أَوْفَى دِمْنَةً لَمْ تَكَلِّمْ ... بِحَوْمَانَةِ الدَّرَاجِ فَأَلْمَتْتَلِّمْ
2. وَدَارٌ لَهَا بِالرَّفْمَتَيْنِ كَأَنَّهَا ... مَرَاجِيغٌ وَشَمٌّ فِي نَوَاشِيرِ مِعْصَمٍ
3. بِهَا الْعَيْنُ وَالْأَرَامُ يَمْشِينَ خِلْفَةً ... وَأَطْلَاوَهَا يَنْهَضْنَ مِنْ كُلِّ مِجَنَّمٍ
4. وَقَفْتُ بِهَا مِنْ بَعْدِ عَشْرِينَ حِجَّةً ... فَلَأْيَا عَرَفْتُ الدَّارَ بَعْدَ تَوْهَمٍ
5. أَنَا فِي سَفْعَا فِي مُعْرَسٍ مِرْجَلٍ ... وَتَوَيْبًا كَجِدْمِ الحَوْضِ لَمْ يَنْتَلِمِ
6. فَلَمَّا عَرَفْتُ الدَّارَ قُلْتُ لِرُبُعِهَا: ... أَلَا أَنْعَمَ صَبَاحًا أَيُّهَا الرَّبِيعِ وَأَسْلَمِ
7. تَبَصَّرُ خَلِيلِي هَلْ تَرَى مِنْ طَعَائِنٍ ... تَحْمَلُنَ بِالْعَلْبَاءِ مِنْ فَوْقِ جُرْتُمِ
8. جَعَلَنَ القَنَانَ عَنِ يَمِينِ وَحَزَنَهُ ... وَكَمْ بِالقَنَانِ مِنْ مُجَلِّ وَمُحْرَمِ
9. عَلَوْنَ بِأَنْمَاطِ عِتَاقٍ وَكَلَّةٍ ... وَرَادِ حَوَاشِيهَا مُشَاكِمَةَ الدِّمِ
10. وَوَرَكُنَ فِي السُّوبَانِ يَعْلوْنَ مَتْنُهُ ... عَلَيَّهِمْ دَلُّ النَّاعِمِ الْمُتَنَعَمِ
11. بَكَرْنَ بِكُورًا وَاسْتَحَرْنَ بِسُحْرَةٍ ... فَهُنَّ وَوَادِي الرَّسِّ كَالْيَدِ لِلْفِمْ
12. وَفِيهِمْ مَلْهُيٌّ لِلطَّيْفِ وَمَنْظَرٌ ... أَنْبِيقٌ لِعَيْنِ النَّاطِرِ الْمُتَوَسِّمِ
13. كَأَنَّ فُتَاتِ العَهْنِ فِي كُلِّ مَنْزِلٍ ... نَزَلْنَ بِهِ حَبُّ الفَنَا لَمْ يُحْطَمِ
14. فَلَمَّا وَرَدْنَ المَاءَ زُرْقًا جَمَامَهُ ... وَضَعْنَ عَصِيَّ الحَاضِرِ الْمُتَخَيِّمِ
15. طَهَّرْنَ مِنَ السُّوبَانِ ثُمَّ جَزَّ غَنَّهُ ... عَلَى كُلِّ قَيْبِيٍّ قَشِيبٍ وَمُقَامِ
16. فَأَقْسَمْتُ بِالبَيْتِ الَّذِي طَافَ حَوْلَهُ ... رِجَالٌ بَنُوهُ مِنْ قُرَيْشٍ وَجُرْهُمِ
17. يَمِينًا لِنِعْمِ السَّيِّدَانِ وَجِدْتُمَا ... عَلَى كُلِّ حَالٍ مِنْ سَحِيلٍ وَمُبْرَمِ
18. نَدَارَكْتُمَا عَيْسًا وَدُبْيَانًا بَعْدَمَا ... تَفَانُوا وَدَقُّوا بَيْنَهُمْ عَطَرَ مَنْشَمِ
19. وَقَدْ قَلْتُمَا: إِنَّ نُذْرَكَ السَّلْمِ وَاسْعَا ... بِمَالٍ وَمَعْرُوفٍ مِنَ القَوْلِ نَسْلَمِ
20. فَأَصْبَحْتُمَا مِنْهَا عَلَى خَيْرِ مَوْطِنٍ ... بَعِيدِينَ فِيهَا مِنْ عُقُوقٍ وَمَأْتَمِ
21. عَظِيمِينَ فِي عُلْيَا مَعَدِّ هَدَيْتُمَا ... وَمَنْ يَسْتَنْجِحُ كَنْزًا مِنَ المَجْدِ يَعْظُمِ
22. نُعْفَى الكُلُومَ بِالمُنِيِّنَ فَأَصْبَحَتْ ... يُنَجِّمُهَا مَنْ لَيْسَ فِيهَا بِمُجْرَمِ
23. يُنَجِّمُهَا قَوْمٌ لِقَوْمٍ غَرَامَةٌ ... وَلَمْ يُهْرِقُوا بَيْنَهُمْ مَلَأَ مَحْجَمِ
24. فَأَصْبَحَ يَجْرِي فِيهِمْ مِنْ تِلَادِكُمْ ... مَعَانِمٌ شَتَّى مِنْ إِفَالٍ مُرْتَمِ
25. أَلَا أَلْبِغُ الأَخْلَافَ عَنِي رِسَالَةً ... وَدُبْيَانَ هَلْ أَقْسَمْتُمْ كُلَّ مُقَسِّمِ

⁹⁸³ Zevzenî, Şerhu'l-Mu'allakâti's-seb', 133-152.

26. فَلَا تُكْتُمَنَّ اللَّهُ مَا فِي نَفْسِكُمْ ... لِيُخْفِيَ وَمَهْمَا يُكْتِمِ اللَّهُ يَعْلَمُ
27. يُؤَخَّرُ فَيُوضَعُ فِي كِتَابٍ فَيُدْخَرُ ... لِيَوْمِ الْحِسَابِ أَوْ يُعَجَّلَ فَيُنْفَخَ
28. وَمَا الْحَرْبُ إِلَّا مَا عَلِمْتُمْ وَدَقِّمْتُمْ ... وَمَا هُوَ عِنْدَ الْوَعْدِ الْمَرْجَمِ
29. مَتَى تَبَعْتُمْهَا تَبَعْتُمْهَا دَمِيمَةً ... وَتَضُرُّ إِذَا ضَرَّيْتُمْهَا فَتَضُرُّمَ
30. فَتَعْرُكُكُمْ عَزَاكَ الرَّحَى بِتِفَالِهَا ... وَتَلْفُحُ كِشَافًا تُمْ تَنْتَجُ فَنَنْتَجِ
31. فَتَنْتَجِ لَكُمْ غُلْمَانَ أَشَامَ كُلَّهُمْ ... كَأَخْمَرٍ عَادٍ تُمْ تُرْضِعُ فَتَنْقَطِمِ
32. فَتَنْقَلِ لَكُمْ مَا لَا تُغَلُّ لِأَهْلِهَا ... فُورِي بِالْعِرَاقِ مِنْ قَفِيزٍ وَدِرْهَمِ
33. لَعَمْرِي لَنِعْمَ الْحَيَّ جَرَّ عَلَيْهِمْ ... بِمَا لَا يُؤَاتِيهِمْ حُصَيْنُ بْنُ ضَمْضَمِ
34. وَكَانَ طَوَى كَشْحًا عَلَى مُسْتَكْنَةٍ ... فَلَا هُوَ أَيْدَاهَا وَلَمْ يَتَقَدِّمِ
35. وَقَالَ سَافِضِي حَاجَتِي تُمْ أَنْتَ ... عَدُوِي بِأَلْفٍ مِنْ وَرَائِي مُلْجِمِ
36. فَشَدَّ فَلَمْ يُفْرِعْ بُيُوتًا كَثِيرَةً ... لَدَى حَيْثُ أَلَقْتُ رَحْلَهَا أَمْ قَشَعِمِ
37. لَدَى أَسَدٍ شَاكِي السَّلَاحِ مُقَدَّفٍ ... لَهُ لَيْدٌ أَطْفَارُهُ لَمْ تُقَلِّمِ
38. جَرِيءٍ مَتَى يُظَلِّمُ يُعَاقِبُ بِظُلْمِهِ ... سَرِيعًا وَإِلَّا يُبِيدُ بِالظُّلْمِ يُظَلِّمِ
39. رَعَوْا ظِلْمَهُمْ حَتَّى إِذَا تَمَّ أَوْرَدُوا ... غِمَارًا تَفْرَى بِالسَّلَاحِ وَبِالدِّمِ
40. فَفَضَّوْا مَنَایَا بَيْنَهُمْ تُمْ أَصْدَرُوا ... إِلَى كَلِّ مُسْتَوِيلٍ مُتَوَجِّمِ
41. لَعَمْرُكَ مَا جَرَّتْ عَلَيْهِمْ رِمَاحُهُمْ ... دَمَ ابْنِ نَهْيِكِ أَوْ قَتَلَ الْمُتَلَمِّمِ
42. وَلَا شَارَكَتْ فِي الْمَوْتِ فِي دَمِ نَوْفَلٍ ... وَلَا وَهَبِ مِنْهَا وَلَا ابْنَ الْمُخَرَّمِ
43. فَكَلَّا أَرَاهُمْ أَصْبَحُوا يَغْفُلُونَ ... صَحِيحَاتِ مَالِ طَالِعَاتِ بِمُخْرَمِ
44. لَحِي جَلَالٍ يَعْصِمُ النَّاسَ أَمْرُهُمْ ... إِذَا طَرَقَتْ إِحْدَى اللَّيَالِي بِمُعْظَمِ
45. كِرَامٍ فَلَا ذُو الصُّغْنِ يُدْرِكُ تَبْلُهُ ... وَلَا الْجَارِمُ الْجَانِي عَلَيْهِمْ بِمُسْلَمِ
46. سَنِمْتُ تَكَالِيفِ الْحَيَاةِ وَمَنْ يَعِشُ ... ثَمَانِينَ حَوْلًا لَا أَبَا لَكَ يَسْأَمِ
47. وَأَعْلَمُ مَا فِي الْيَوْمِ وَالْأَمْسِ قَبْلُهُ ... وَلَكِنِّي عَنْ عِلْمِ مَا فِي عَدِ عَمِي
48. رَأَيْتُ الْمَنَایَا حَبِطَ عَشَوَاءَ مِنْ تُصَبِّ ... ثَمْنُهُ وَمَنْ نُحْطَى يُعَمَّرُ فَيَهْرَمِ
49. وَمَنْ لَمْ يُصَانِعْ فِي أُمُورٍ كَثِيرَةٍ ... يُضْرَسُ بِأَنْبِيَابٍ وَيُوطَأُ بِمَنْسِمِ
50. وَمَنْ يَجْعَلِ الْمَعْرُوفَ مِنْ دُونِ عِرْضِهِ ... يَفْرَهُ وَمَنْ لَا يَتَّقِ الشَّنَمَ يُشَنَمِ
51. وَمَنْ يَكُ ذَا فَضْلٍ فَيَبْخُلُ بِفَضْلِهِ ... عَلَى قَوْمِهِ يُسْتَنْعَنَ عَنْهُ وَيُدْمَمِ
52. وَمَنْ يُوفِ لَا يُدْمَمُ وَمَنْ يُهْدِ قَلْبَهُ ... إِلَى مُطْمَئِنِّ الْبِرِّ لَا يَنْجَمِمِ

53. وَمَنْ هَابَ أَسْبَابَ الْمَنَابِ يَتَلْتَهُ ... وَإِنْ يَزِقَ أَسْبَابَ السَّمَاءِ بِسُلْمٍ
54. وَمَنْ يَجْعَلِ الْمَعْرُوفَ فِي غَيْرِ أَهْلِهِ ... يَكُنْ حَمْدُهُ دَمًا عَلَيْهِ وَيَنْدَمَ
55. وَمَنْ يَعْصِ أَطْرَافَ الرَّجَاجِ فَإِنَّهُ ... يُطِيعُ الْعَوَالِي زُكْبَتَ كُلِّ لَهْدَمٍ
56. وَمَنْ لَمْ يَدُدْ عَنِ حَوْضِهِ بِسِلَاحِهِ ... يُهْدَمُ وَمَنْ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ يُظْلَمَ
57. وَمَنْ يَغْتَرِبُ يَحْسِبُ عَدُوًّا صَدِيقَهُ ... وَمَنْ لَمْ يَكْرَمْ نَفْسَهُ لَمْ يَكْرَمْ
58. وَمَهْمَا تَكُنْ عِنْدَ امْرِئٍ مِنْ خَلِيقَةٍ ... وَإِنْ خَالَهَا تَخْفَى عَلَى النَّاسِ تُعْلَمَ
59. وَكَأَنَّ تَرَى مِنْ صَامِتٍ لَكَ مُعْجَبٍ ... زِيَادَتُهُ أَوْ نَقْصُهُ فِي التَّكْلَمِ
60. لِسَانُ الْفَتَى نَصْفٌ وَنِصْفٌ فُؤَادُهُ ... فَلَمْ يَبْقَ إِلَّا صُورَةُ اللَّحْمِ وَالذَّمِّ
61. وَإِنَّ سَفَاهَةَ الشَّيْخِ لَا حِلْمَ بَعْدَهُ ... وَإِنَّ الْفَتَى بَعْدَ السَّفَاهَةِ يَحْلُمُ
62. سَأَلْنَا فَأَعْطَيْتُمْ وَعَدْنَا فَعَدْتُمْ ... وَمَنْ أَكْثَرَ التَّسَالِ يَوْمًا سَيُحْرَمَ

- 1- Umm Avfa'nın obalarından mı kaldı bu konuşmayan izler mütesellim ile Havmet derrâca'dan.
- 2- İçine nakşedilmiş silik dövmeler gibi Rakmede odası vardır.
- 3- Burada peşi sıra yürüyen iri gözlü antilop ile ceylanlar vardır, yavruları da onlara gelmek için koşuyor buldukları yerden.
- 4- Yirmi yıl sonra onun odasında durup baktım ve zar zor tanıdım evlerini.
- 5- Üzerine tencereyi koymak için siyah pişirme taşlarını ve bir havuz gibi evin etrafında bulunan nehri tanıdım.
- 6- Umm Avf'ın odasından iyice emin olduktan sonra şöyle seslendim: Ey sevgilinin hanesi sabahın esenlikle dolsun.
- 7- Dostum iyice bak Curşum pınarının yükseklerinde develerin mahfelerinde ilerleyen güzelleri görüyor musun bakalım.
- 8- Kenân dağı ve kayalık yerleri sağlarına almışlar, bu yerlerde de nice Muhillun ile Muhrimun vardır.
- 9- Mahfeler değerli örtü ve tentelerle örtülüdür, kenarlarında da kan kırmızısı renkler vardır.
- 10- Sûban sağının eteklerine tırmanıyorlar bineklerinin üzerine yan binerek üzerlerinde de nazlı dilberlerin edası vardı.
- 11- Sabahın köründe yola koyulmuşlardı Res vadisini de elleriyle koymuş gibi bulmuşlardı.

- 12- Bu kadınlarda farklı bir albeni vardır güzelden anlayanlar için güzelliğe meraklı olan gözler de hayran kalır onlara.
- 13- Yün misketler bozulmamış Bektaşî üzümlerini andırıyordu konakladıkları yerlerde mahfelerini süsledikleri.
- 14- Dupduru ve berrak olan suyun yanına geldiklerinde çadırın direklerini koydular.
- 15- Sûban vadisine varıp geçtiler geniş ve yepyeni semerler üzerinde.
- 16- Cürhümlüler ile Kureyşlilerin inşa ettiği ve etrafında insanların tavaf ettiği eve yemin ederim.
- 17- İyi günde ve kötü günde iki iyi insana yemin olsun.
- 18- Abs ile Zübyan kabilelerini barıştırdınız ki menşem kokusu zehir saçmıştı onların içlerine.
- 19- Barışı güzel söz ve fidye ile kalıcı kılacağız dediniz.
- 20- Büyük bir görev üstlenip isyanı ve günahı uzaklaştırdınız.
- 21- Maad'ın yüce şerefi ile barışı sağmaya nail oldunuz ebedi bir mutluluğa eresiniz.
- 22- Yaraları sarmak için yüzlerce bahşedilir savaşta herhangi bir dahli olmayanlar da onun diyetini öder.
- 23- Hacamat şişe kadar kan dökmemiş topluluklar başkalarının döktüğü kanın diyetini öder.
- 24- Aldığınız mirasın ganimetleri kulakları damgalı deve yavrusunun sürüleri ile götürülür.
- 25- Zübyân ile anlaşmalılarına haber götür ve de ki barış için yemin ettiniz ve bundan da geri dönemezsiniz artık.
- 26- İçinizde olanları Allah'tan saklamayın ki Allah saklananları bilir.
- 27- Yaptıklarınız, bir kitaba işenir, onlar da ya hesap gününe bırakılır ya da öne çekilerek intikam alınır.
- 28- Savaş sadece yaşayıp tecrübe ettiğiniz veya boş laflarla duyduğunuz değildir sadece.
- 29- Eğer savaşın ateşini ilk siz yakarsanız ayıplanırsınız ve ateşi de söndürmezsiniz körükledikçe.
- 30- Savaş değirmen taşı gibi sizi öğütür, her yıl iki defa gebe kalır ve ikiz yavrular doğurur.
- 31- Kızıl gibi uğursuz çocuklar doğurur ve sonra onları emzirir ve süttten keser.
- 32- Irak'taki köylerin sahiplerine vermediği ürünleri savaş size verir.

- 33- Ömrüme yemin ederim ki Husayn b. Damdam'ın cinayet damgası kabileye yapıştırıldı.
- 34- Husayn, kinini içine gömdü ve hiç kimseye söylemedi intikam planını.
- 35- İntikamımı alırım ve sonra da bin atıyla düşmanımdan korurum kendimi dedi.
- 36- Husayn, çok evi korkutmadan saldırdı düşmanına.
- 37- Heybetli yelesi ve kesilmemiş pençeleriyle orada duruyordu aslan savaşı.
- 38- O, zulme zulümle karşılık verir herhangi bir zulme uğramasa da kudretini herkese gösterir.
- 39- Her iki taraf da develerini susayana kadar otlattılar ve sonrasında silah ve kanla yarılan bolca sulara daldılar.
- 40- Birbirlerinin ölüm fermanlarını çıkardılar ve develerini de zehirli otlaklara saldırdılar.
- 41- Senin ömrüne yemin olsun ki onların mızrakları ne İbn Nehik'in ne de Musellem'in katilinin kanını akıtmadı.
- 42- Nevfel'in, Vehb'in ve İbn Nehik'in ölümüne ortak olmadı onların mızrakları.
- 43- Her zaman iki zatın hepsinin yerine bedel ödediğini görüyorum, dağın geçidinden tırmanan develerin taşıdığı mallarla.
- 44- Yerleşik kabilenin birer mülkü olacaklar, her büyük felakette insanları kanatları altına alan.
- 45- Öyle bir yiğitlerdir ki ne kindarları intikam alabilir ne de onlara karşı suç işleyenler onlardan kurtulabilir.
- 46- Hayatın derdinden usandım ki seksen yıl yaşayan da usanır ondan.
- 47- Bugünü, dünü ve öncesinde olanı bilirim ancak yarın olacaklar için gözüm kördür.
- 48- Gece görmeyen develer gibi ölümler gördüm, çarptıkları ölen çarpmadıkları da uzun süre yaşayan.
- 49- Birçok konuda insanları idare etmeyen dişlerin arasında veya ayakların altında ezilir.
- 50- İyiliği şerefi için yapanın şerefi artar, hakaret etmekten çekinmeyen de hakaret bulur.
- 51- İmkânı olduğu halde kavminden esirgerse onu, ayıplanır ve toplumdan da dışlanır.
- 52- Sözünde duran takdir görür, gönlü iyilikle dolu olan da lafi eveleyip gevelemez.
- 53- Ölümünden korkanı ölüm bulur merdivenlerle göğe tırmansa bile.
- 54- Her kim ki iyiliği kendi kavminden başkasına yapsa aldığı teşekkür yergi ve iyiliği de pişmanlık olur.

- 55- Mızrakların alt tarafına isyan eden kişi onların uzun ve keskin tarafına teslim olur.
- 56- Kim ki silahıyla evini korumazsa yıkılır, başkasına zulmetmezse kendisine zulmedilir.
- 57- Gurbete düşen düşmanını dost zanneder, kendine saygı duymayan saygı görmez.
- 58- Huy her ne kadar gizlense de ortaya çıkar ancak kişi onu gizlediğini zanneder.
- 59- Sessizken hayran kalınan niceler vardır, konuştuğunda da gerçek kişiliği ortaya çıkar.
- 60- Kişinin yarısı dili diğer yarısı da aklıdır, geriye kalan sadece et ve kandır.
- 61- Çirkeflikten sonra ihtiyarın erdemi olmaz, genç de çirkeflikten sonra erdemliğe kavuşur.
- 62- İstediniz verildi, yine istersiniz yine verilir ancak istekleriniz çoğalırsa verilmez ve mahrum kalırsınız.

3.3.5.6. Antara b. Şeddad Muallakası⁹⁸⁴

1. هَلْ غَادَرَ الشَّعْرَاءَ مِنْ مُتَرَدِّمٍ ... أَمْ هَلْ عَرَفْتَ الدَّارَ بَعْدَ تَوْهُمِ
2. يَا دَارَ عِبْلَةَ بِالْجَوَاءِ تَكَلِّمِي ... وَعِمْي صَبَاحًا دَارَ عِبْلَةَ وَاسْلَمِي
3. فَوَفَّقْتُ فِيهَا نَافَتِي وَكَأَنَّهَا ... فَدَنْ لَأَقْصِي حَاجَةَ الْمُتَلَوِّمِ
4. وَتَحَلَّ عِبْلَةُ بِالْجَوَاءِ وَأَهْلُنَا ... بِالْحَزْنِ فَالْصَّمَانِ فَالْمُتَتَلِّمِ
5. حَيِّبَتْ مِنْ طَلَلٍ تَقَادِمَ عَهْدُهُ ... أَفْوَى وَأَفْقَرَ بَعْدَ أَمِّ الْهَيْئِمِ
6. حَلَّتْ بِأَرْضِ الزَّائِرِينَ فَاصْبَحَتْ ... عَسِيرًا عَلَيَّ طِلَابُكَ ابْنَةَ مَحْرَمِ
7. عُلَّقْتُهَا عَرْضًا وَأَقْتُلُ قَوْمَهَا ... زَعْمًا لَعْمُرُ أَبِيكَ لَيْسَ بِمَزْعَمِ
8. وَلَقَدْ نَزَلَتْ فَلَا تَطْلِي عَيْرَهُ ... مَيِّ بِمَنْزِلَةِ الْمُحِبِّ الْمُكْرَمِ
9. كَيْفَ الْمَرَارُ وَقَدْ تَرَبَّعَ أَهْلُهَا ... بَعْنِزَتَيْنِ وَأَهْلُنَا بِالْغَيْلِمِ
10. إِنْ كُنْتُ أَرْمَعْتِ الْفِرَاقَ فَإِنَّمَا ... رُمْتُ رِكَابُكُمْ بِلَيْلٍ مُظْلِمِ
11. مَا رَاعِنِي إِلَّا حَمُولَةُ أَهْلِهَا ... وَسَطُ الدِّيَارِ تَسْتَفَّ حَبَّ الْأَجْمِخِ
12. فِيهَا اثْنَتَانِ وَأَرْبَعُونَ حُلُوبَةً ... سُودًا كَخَافِيَةِ الْعُرَابِ الْأَسْحَمِ
13. إِذْ تَسْتَبِيكَ بِنِي غُرُوبٍ وَاصِحِّ ... عَذْبٍ مُقْبَلُهُ لَذِيذِ الْمُطْعَمِ
14. وَكَأَنَّ فَارَةَ تَاجِرٍ بِقَسِيمَةٍ ... سَبَقَتْ عَوَارِضَهَا إِلَيْكَ مِنَ الْقَمِ
15. أَوْ رَوْضَةً أَنْفًا تَضْمَنَ نَبْتَهَا ... غَيْثٌ قَلِيلُ الدِّمَنِ لَيْسَ بِمَعْلَمِ
16. جَادَتْ عَلَيْهِ كُلُّ بَكْرِ حُرَّةٍ ... فَتَرَكْنَ كُلَّ قَرَارَةٍ كَالدَّرَمِ
17. سَحًا وَتَسْكَابًا فَكُلَّ عَشِيَّةٍ ... يَجْرِي عَلَيْهَا الْمَاءُ لَمْ يَتَّصِرَمِ
18. وَخَلَا الدُّبَابُ بِهَا فَلَيْسَ بِنَارِحٍ ... غَرْدًا كَفِعْلِ الشَّرَابِ الْمُتَرْتَمِ
19. هَرَجًا يَحْكُ ذِرَاعَهُ بِذِرَاعِهِ ... فَدَحَ الْمِكْبَ عَلَى الزَّنَادِ الْأَجْدَمِ
20. ثُمْسِي وَتُصْبِحُ فَوْقَ ظَهْرِ حَشِيَّةٍ ... وَأَبِيْتُ فَوْقَ سِرَاةِ أَدْهَمِ مُلْجَمِ
21. وَحَشِيَّتِي سَرَجٌ عَلَى عَيْلِ الشَّوَى ... نَهْدٍ مَرَآكِلُهُ نَبِيلِ الْمَحْرَمِ
22. هَلْ تُبْلِعْتِي دَارَهَا شَدِيَّةٍ ... لُعِنْتُ بِمَحْرُومِ الشَّرَابِ مُصْرَمِ
23. حَطَّارَةٌ غِيبِ السَّرَى زَيَافَةٌ ... تَطْسُ الْإِكَامَ بِوَحْدِ خُفِّ مَيْتَمِ
24. وَكَأَنَّمَا تَطْسُ الْإِكَامَ عَشِيَّةً ... بِقَرِيبِ بَيْنِ الْمُنْسَمِينَ مُصَلَّمِ
25. نَاوِي لَهُ فُلُصُ النَّعَامِ كَمَا أَوْثُ ... جِرْقٌ يَمَانِيَّةٌ لِأَعْجَمِ طِمْمِ

⁹⁸⁴ Zevzenî, Şerhu'l-Mu'allakâti's-seb', 245-265.

26. يَتْبَعْنَ قُلَّةَ رَأْسِهِ وَكَأَنَّهُ ... جُدُّ عَلَى نَعْشٍ لَهْنٌ مُحَيَّمٌ
27. صَعَلٍ يَعُودُ بِذِي الْعَشِيرَةِ بِيضَهُ ... كَالْعَبِيدِ ذِي الْفَرُو الطَّوِيلِ الْأَصْلَمِ
28. شَرِبْتُ بِمَاءِ النُّحْرُضَيْنِ فَأَصْبَحْتُ ... زُورَاءَ تَنْفُرَ عَنْ حِيَاضِ الدَّيْلِمِ
29. وَكَأَنَّمَا تَنْأَى بِجَانِبِ دَفْعِهَا ... وَحَشِيَّيَ مِنْ هَزَجِ الْعَشِيِّ مُؤَوِّمِ
30. هِرٌّ جَنِيْبٌ كُلَّمَا عَطَفْتُ لَهُ ... غَضَبِي اتَّقَاهَا بِالْيَدَيْنِ وَبِالْقَمِ
31. بَرَكْتُ عَلَى جَنْبِ الرِّدَاعِ كَأَنَّمَا ... بَرَكْتُ عَلَى قَصَبِ أَحْشَى مُهْضَمِ
32. وَكَأَنَّ رُبًّا أَوْ كُحَيْلًا مُعَقَّدًا ... حَشَّ الوُفُودُ بِهِ جَوَانِبَ قُمْمِ
33. يَنْبَاغُ مِنْ ذَفْرَى غَضُوبِ جَسْرَةٍ ... زَيَافَةٍ مِثْلَ الْفَنْدِيقِ الْمُكْدَمِ
34. إِنْ تُعْذِفِي دُونِي الْفَنَاعِ فَإِنِّي ... طَبُّ بِأَخْذِ الْفَارِسِ الْمُسْتَلْتَمِ
35. أَثْنِي عَلَيْهَا بِمَا عَلِمْتَ فَإِنِّي ... سَمِحٌ مُحَالَفَتِي إِذَا لَمْ أُظْلَمِ
36. وَإِذَا ظَلِمْتُ فَإِنْ ظَلَمِي بِاسِيلٍ ... مَرٌّ مَذَاقُهُ كَطَعْمِ الْعَلَقِمْ
37. وَلَقَدْ شَرِبْتُ مِنَ الْمُدَامَةِ بَعْدَمَا ... رَكَدَ الْهَوَاجِرُ بِالْمَشُوفِ الْمُعْلَمِ
38. بَرُّجَاجَةٍ صَفْرَاءَ ذَاتِ أَسِيرَةٍ ... فُرْنَتْ بِأَرْهَرَ فِي الشَّمَالِ مَقْدَمِ
39. فَإِذَا شَرِبْتُ فَإِنِّي مُسْتَهْلِكٌ ... مَالِي وَعَرَضِي وَافِرٌ لَمْ يُكَلِّمْ
40. وَإِذَا صَحَوْتُ فَمَا أَقْصَرُ عَنْ نَدَى ... وَكَمَا عَلِمْتَ شِمَانِي وَتَكَرُّمِي
41. وَحَلِيلِ غَائِبَةٍ تَرَكْتُ مُجَدَّلًا ... تَمَكُّو فَرِيصَتُهُ كَثِيدُ الْأَعْلَمِ
42. سَبَقْتُ يَدَايَ لَهُ بِعَاجِلِ طَعْنَةٍ ... وَرَشَاشِ نَافِذَةٍ كَلُّونِ الْعَنْدَمِ
43. هَلَا سَأَلْتِ الْخَيْلَ يَا بَنَةَ مَالِكٍ ... إِنْ كُنْتِ جَاهِلَةً بِمَا لَمْ تَعْلَمِي
44. إِذْ لَا أَرَاكَ عَلَى رَحَالَةٍ سَابِحٍ ... نَهْدِ تَعَاوُرِهِ الْكُمَاهُ مُكَلِّمِ
45. طَوْرًا يُجَرِّدُ لِلطَّعَانِ وَتَارَةً ... يَاوِي إِلَى حَصِيدِ الْقَسِيِّ عَرْمَرَمِ
46. يُخْبِرُكَ مَنْ شَهِدَ الْوَقِيْعَةَ أَتْنِي ... أَغْشَى الْوَعْيَ وَأَعْفَ عِنْدَ الْمَعْنَمِ
47. وَمُدَجِّجِ كِرَاهِ الْكُمَاهُ نِزَالَهُ ... لَا مُمَعِنٍ هَرَبًا وَلَا مُسْتَسْلِمِ
48. جَادَتْ لَهُ كَفِّي بِعَاجِلِ طَعْنَةٍ ... بِمُتَّقَفِ صَدَقِ الْكُعُوبِ مَقْوَمِ
49. فَشَكَكْتُ بِالرُّمْحِ الْأَصَمِّ ثِيَابَهُ ... لَيْسَ الْكَرِيمُ عَلَى الْقَنَّا بِمُحْرَمِ
50. فَتَرَكْتُهُ جَزَرَ السَّبَاعِ يُنْشِنُهُ ... يَقْضِمُنْ حُسْنَ بَنَانِهِ وَالْمِعْصَمِ
51. وَمِثْلِكَ سَابِغَةٍ هَتَكْتُ فُرُوجَهَا ... بِالسَّيْفِ عَنْ حَامِي الْحَقِيقَةِ مُعْلِمِ
52. رِيْدِي يَدَاهُ بِالْقِدَاحِ إِذَا شَنَّا ... هَتَاكَ غَايَاتِ النَّجَارِ مُلْوَمِ

53. لَمَّا رَأَيْتُ قَدْ نَزَلْتُ أُرِيدُهُ ... أَبْدِي نَوَاجِدَهُ لِعَبِيرِ تَبَسُّمِ
54. عَهْدِي بِهِ مَدَّ النَّهَارَ كَأَنَّمَا ... خُضِبَ الْبِنَانُ وَرَأْسُهُ بِالْعِظْمِ
55. فَطَعْنَتْهُ بِالرُّمْحِ نَمُّ عَلْوَتُهُ ... بِمُهَنْدٍ صَافِي الْحَدِيدَةِ مَخْدَمِ
56. بَطَلٍ كَأَنَّ تِيَابَهُ فِي سَرْحَةٍ ... يُحْدَى نِعَالِ السَّبْتِ لَيْسَ بِنَوَامِ
57. يَا شَاةَ مَا فَتَّصَ لِمَنْ خَلَّتْ لَهُ ... حَرَمَتْ عَلَيَّ وَلَيْتَهَا لَمْ تَحْرُمِ
58. فَبَعَنْتُ جَارِيَّتِي فَقُلْتُ لَهَا أَذْهَبِي ... فَتَجَسَّسِي أَخْبَارَهَا لِي وَاعْلَمِي
59. قَالَتْ: رَأَيْتُ مِنَ الْأَعَادِي غِرَّةً ... وَالشَّاءُ مُمَكِّنَةٌ لِمَنْ هُوَ مُرْتَمِ
60. وَكَأَنَّمَا التَّفَنَّتْ بِجِيْدِ جَدَائِيَةِ ... رَشَاءٍ مِنَ الْغَزْلَانِ حُرِّ أَرْثَمِ
61. نُبِنْتُ عَمْرًا غَيْرَ شَاكِرٍ نِعْمَتِي ... وَالْكَفْرُ مَخْبِيئَةٌ لِنَفْسِ الْمُنْعَمِ
62. وَلَقَدْ حَفِظْتُ وَصَاةَ عَمِّي بِالضَّحَى ... إِذْ تَقْلِبُ الشَّقَاتَانَ عَنِ وَضْحِ الْفَمِ
63. فِي حَوْمَةِ الْحَرْبِ الَّتِي لَا تَشْتَكِي ... عَمْرَاتِهَا الْأَبْطَالُ غَيْرَ تَعْمَمِ
64. إِذْ يَتَّقُونَ بِي الْأَسِنَّةَ لَمْ أَحْمِ ... عَنَّا وَلَكِنِّي تَصَابِقُ مُقْدَمِي
65. لَمَّا رَأَيْتُ الْقَوْمَ أَقْبَلَ جَمْعَهُمْ ... يَتَدَامِرُونَ كَرَزَتْ غَيْرَ مُدَمِّمِ
66. يَدْعُونَ عَنْتَرَ وَالرِّمَاحَ كَأَنَّهَا ... أَشْطَانُ بِنْرِ فِي لَبَانِ الْأَذْهَمِ
67. مَا زِلْتُ أَرْمِيهِمْ بِبُغْرَةٍ نَحْرِهِ ... وَلَبَانِهِ حَتَّى تَسْرَبَلَ بِالدَّمِ
68. فَارْوَرَّ مِنْ وَقَعِ الْقَنَا بِلَبَانِهِ ... وَشَكَا إِلَيَّ بِعَبْرَةٍ وَتَحْمُحِمِ
69. لَوْ كَانَ يَدْرِي مَا الْمُخَاوَرَةُ اشْتَكَى ... وَلَكَانَ لَوْ عِلِمَ الْكَلَامِ مُكَلِّمِي
70. وَلَقَدْ شَفَى نَفْسِي وَأَذْهَبَ سَقْمَهَا ... قِيلُ الْفَوَارِسِ وَبِكَ عَنْتَرَ أَقْدَمِ
71. وَالْحَيْلُ تَفْتَحُ الْخَبَارَ عَوَابِسًا ... مِنْ بَيْنِ شَيْطَمَةٍ وَأَجْرَدَ شَيْطَمِ
72. دُلُّ رِكَابِي حَيْثُ شِئْتُ مُشَايِعِي ... لَيْتِي وَأَحْفَرُهُ بِأَمْرِ مُبْرَمِ
73. وَلَقَدْ حَشِبْتُ بَأْنَ أُمُوتَ وَلَمْ تَدُرْ ... لِلْحَرْبِ دَائِرَةٌ عَلَيَّ ابْنِي ضَمَّضَمِ
74. الشَّائِمِي عَرَضِي وَلَمْ أَشْتِمْهُمَا ... وَالنَّاذِرِينَ إِذَا لَمْ الْقَهْمَا دَمِي
75. إِنْ يَفْعَلَا فَلَقَدْ تَرَكْتُ أَبَاهُمَا ... جَزَرَ السِّبَاعِ وَكُلَّ نَسْرِ قَشْعَمِ

- 1- Şairler yama yapılacak olan bir yeri yamalamadan bıraktılar mı? Ve sen bu evi tanıdın mı?
- 2- Able'nin el-Civâ'daki evi dile gel ve bizden bir günaydını esirgeme.
- 3- Saray gibi devemi bu yerde durdum ki gidermek için ihtiyacımı.
- 4- Able'nin kabilesi el-Civâ'yı bizim kabile de el-Hazan'ı, Sammân platosunu ve el-Mutesellim'i mesken edinmiş.
- 5- Üzerinden zaman geçen harabeler sizler selam olsun Tenha ve yaban bir şekilde kalan Umm Heysem'den sonra.
- 6- Düşmanlarımın topraklarındasın Mahrem'in kızı, sana kavuşmak artık zorlaştı.
- 7- İlk görüşte ona âşık oldum halbuki kabilesiyle savaşıyordum ben, bu gerçekleşmesi mümkün olmayan bir arzudur.
- 8- Sen kalbimde önemli bir yer edindin ve bundan başka bir şeyin olmasını bekleme.
- 9- Onu nasıl görebilirim ki ailesi bahar mevsiminde Uneyzeteyn'de bizimkiler de Gaylem'de konaklamışlar.
- 10- Ayrılmaya karar verdin çünkü develeriniz karanlık bir gecede dizginlenmişti.
- 11- Develerinin obanın ortasında bulunan hımhım otunun tanelerini bitirmesinden korktuğum kadar başka hiçbir şeyden korkmadım.
- 12- Kara karganın kanat tüyleri kadar kırk iki sağmal deve bulunurdu kervanda.
- 13- Öpmeleri lezzetli olan güzel bir ağız ki o sırada beyaz ve keskin dişleri esir almaktaydı aklını.
- 14- Aktarın koku torbasında bulunan güzel kokular, ağzında buluna dişlere senden önce ulaşmıştı sanki.
- 15- Kokusu ya da ayak basılmamış bir çayırdı ki ağzı kimselerin bilmediği ve bakımını yalnızca yağmurun üstlendiği.
- 16- Saf baharın bulutları çayıra cömertçe davrandı ve çukurlara dirhem gibi yağmur bıraktılar.
- 17- Dolu dolu yağdı her akşam ve sular durmadan üzerinden akıp durdu.
- 18- Sarhoş gibi mırıldanarak şarkı söyleyen sinekler çayırdı vızıldayarak uçtu.
- 19- Sinekler, çakmak taşlarını birbirine sürten çolak gibi bacaklarını sürttüler.
- 20- O sabah ile akşam döşek üzerinde geçirirken hayatını ben de gecemi dizginlenmiş siyah bir atın sırtında.

- 21- Benim döşeğim iri bacakları olan atımın eyeridir ki onun böğrü kocamandır.
- 22- Sevgilimin bulunduğu tere götürebilecek mi beni sütü kesilsin diye beddua alan dişi deve.
- 23- Onca gece yolculuğundan sonra da kuyruğunu sallar devamlı yürürken salınır sert ayaklarıyla da tepeleri döver.
- 24- Toynakları birbirine yakın kulaksız andırır geceleri düz giderken.
- 25- Deve kuşu yavruları yanın akın eder Yemen'in develeri yabancı bir çobana nasıl akın ederse.
- 26- Yavruları kafasının üstünü takip eder yükseklerde kurulmuş mahfe gibi çadır olur onlara.
- 27- Zü'l-Uşeyre'de bulunan yumurtasını yoklar küçük kafası üzerinde pelerin bulunan kulaksız köle gibi.
- 28- Devem, Duhrudayn suyunu içtiğinden Deylemin sularından⁹⁸⁵ yön değiştirmeye başladı.
- 29- Bu deve sağ tarafını uzaklaştırır koca kafalı çirkin bir kedinin akşam miyavlamasının korkusundan.
- 30- Öfkeyle sağ tarafa döndüğünde ona musallat olan kedinin dişlerini ve tırnaklarını karşısında bulur.
- 31- Rida' tarafına çöktüğünde kırık bir kamışın üstüne çökmüş gibi bir ses çıktı.
- 32- Bir güğümde kesik sütlerle katı katranlar odunla kaynatılıyordu sanki.
- 33- Erkek devenin hızına sahip ve çalımli bir şekilde süzülüyordu uzun endamlı bir kulağın arkasından öfkeli olarak.
- 34- Sevgilim, eğer bana karşı peçeni indirirsen zırhlı atlıları ele geçirmede ustayımdır ben.
- 35- Haksızlığa uğramadığımda benimle geçinmek kolaydır bildiğin kadar beni methet.
- 36- Zulme uğrarsam zulmüm sert ve tatması Ebû Cehil karpuzu gibi de acı olur.
- 37- Öğle sıcaklarının geçmesinden sonra yıllanmış şarap içtim parlak ve nakışlı sikkelerle satın aldığım.
- 38- Desenli sarı bir kadeh içinde süzgeçli beyaz bir sürahi de sol tarafımda.
- 39- İçtiğimde kendi malımı çarçur ederim haysiyetimi de yaralamaz bu durum.

⁹⁸⁵ Burada kastedilmek istenen düşmandır. Zevzenî, *Şerhu'l-Mu'allakâti's-seb'*, 253.

- 40- Ayık olduğum zaman da cömertliğimi ihmal etmem, bildiğin gibi benim huyum böyledir.
- 41- Nice güzel bayanın kocasını yere serdim ve üst dudağı yarık bir şekilde tıslıyordu.
- 42- Ellerim acele bir şekilde davrandı ve onu yaraladı ki rengi Bakkam ağacı gibi kan fişkırıyordu.
- 43- Ey Mlaik'in kızı! Hakkımda bilmediğin şeyleri atlılara sordun mu?
- 44- Yüzercesine koşan bir atın üzerindeyim yiğitlerin sırayla yaraladığı.
- 45- Bazen tek başına vuruşturulur bazen de yayları sağlam ve sayıca çok savaşçılara katılır.
- 46- Savaşa katılanlar, savaşa nasıl girdiğimi ve ganimetlerden de nasıl uzak durduğumu.
- 47- Yiğitlerin savaşmaktan çekindiği nice donanımlı savaşçı vardı ki teslim olmak veya kaçmak akıllarından geçmezdi onların.
- 48- Onlara darbeyi indirmek için kollarım cömertçe davrandı, boğum yerleri sıkıca perçinlenmiş sert mızraklarla.
- 49- Sert mızrakla yaraladım birini ve anladım ki asil olmanın mızraktan korumadığını.
- 50- Vahşi hayvanlara kurban ettim bileğinin ve parmaklarının güzelliğini ön dişleriyle yesinler diye.
- 51- Yiğitliğiyle nam salmış sadık savaşçıların üzerinde bulunan ve sıkıca örülmüş nice zırhın aralıklarını kılıçlaardım.
- 52- Kumar okları konusunda elleri kıvraktı, kış vaktinde şarap satıcılarının bayraklarını yırttığından ayıplanmaktaydı.
- 53- Onun için atımdan indiğimi gördüğünde gülümsemeden bana dişlerini gösterdi.
- 54- Savaşmamız gün boyu devam etti parmaklarıyla kafası çivit mavisine boyanmıştı.
- 55- Onu mızrakla yaraladım sonra da saf ve keskin bir kılıçla vurdum.
- 56- Koca bir ağaca giydirilmişti sanki elbiseleri yiğit krallara has çarıklar giyerdi.
- 57- Kimin helaliyse bu maral ki bana haramdır keşke haram olmasaydı.
- 58- Cariyemi gönderdim ve ona dedim ki sevgilimin yanına git ve gizlice bana onun haberleri getir.
- 59- Dedi ki düşmanın gafil olduğunu ve koyunun avlanmaya müsait gördüm.⁹⁸⁶

⁹⁸⁶ Burada sevgiliyle görüşmesinin aşlında mümkün olduğunu kastetmiştir. Zevzenî, *Şerhu'l-Mu'allakâti's-seb'*, 261.

- 60- Dönüp baktığında ceylan yavrusunun boynunu taşıyordu beyazlık bulunan üst dudığında.
- 61- Amr'ın bana karşı nankörlük içinde olduğunu duydum, nankörlük iyilik yapanı da kirletir.
- 62- Amcamın savaş meydanındaki hatırlatmasını unutmam, dudakların saklayamadığı yerde dişlerin beyazını.
- 63- Savaşın koynunda yiğitlerin zorluk anında sadece naralarla dile getirdikleri.
- 64- Mızraklara kalkan olma konusunda korkum olmadı ancak ilerleyecek yerim de kalmadı.
- 65- Düşmanın naralar atarak üstümüze geldiğini gördüğümde ben de ihmal etmeden onların üstüne gittim.
- 66- Onlar Antar'ı yardıma çağırırlar siyah atın bağrındaki oklar da kuyu halatını andırıyordu.
- 67- Atımın üstünde onlarla çarpışmaya devam ettim ki boynu ile bağı kandan gömleğe benzedi.
- 68- Atım, ona değen oklardan sendeleyerek bana dert yandı yaşlarla dolu gözler ve kısık bir kişnemeyle.
- 69- Konuşmayı bilseydi eğer şikâyet ederdi ve konuşup da içini dökerdi.
- 70- Bana şifa veren ve acımı dindiren atlıların "Saldır Antar" demeleridir.
- 71- Uzun boylu, soylu atlar ile kısraklar akın ediyorlardı bataklığın ortasına.
- 72- Develerim uysal olup istediğim yere giderler aklımın gösterdiği ve benim inşa ettiğim hayata.
- 73- Damdam'ın iki oğluyla savaşmadan öleceğim diye korkuyorum.
- 74- Bana hakaret ediyorlar ben se onlara hakaret etmedim, kanımı dökeceklermiş oysaki ben onları hiç görmedim.
- 75- Kalkışılırlarsa bir daha böyle bir duruma yine de hatırlatmak isterim yem etmiştim bablarını yırtıcılara ve akbabalara.

1. عَفَتِ الدِّبَارَ مَحْلُهَا فَمَقَامُهَا ... بِمَنْى تَأْبُدُ عَوْلَهَا فَرَجَامُهَا
2. فَمَدَافِعِ الرِّيَانِ عَرَى رَسْمُهَا ... خَلَقًا كَمَا ضَمِينِ الوُحَى سِلَامُهَا
3. دِمْنٌ تَجَرَّمُ بَعْدَ عَهْدِ أَنْيْسِهَا ... جَجَجَّ خَلُونٌ خَلَالُهَا وَحَرَامُهَا
4. زُرَقَتْ مَزَابِيعِ النُّجُومِ وَصَابِهَا ... وَذُقُ الرِّوَاعِدِ جَوْدُهَا فَرَاهُمَا
5. مِنْ كُلِّ سَارِيَةٍ وَغَادٍ مُذْجِنٍ ... وَعَشِيَّةٍ مُتَجَابِوِبٍ إِزْرَامُهَا
6. فَعَلَا فُرُوعَ الأَيْهَقَانِ وَأَطْفَلَتْ ... بِالجَلْهَتَيْنِ طِبَاوُهَا وَنَعَامُهَا
7. وَالعَيْنُ سَاكِنَةٌ عَلَى أَطْلَانِهَا ... عُوْدًا تَأْجَلُ بِالفَضَاءِ بِهَامُهَا
8. وَجَلَا السُّيُورُ عَنِ الطَّلُولِ كَأَنَّهَا ... زُبُرٌ تُجَدُّ مَثَوْنَهَا أَفْلَامُهَا
9. أَوْ رَجَعُ وَاشِمَةِ أَسْفَتِ نُنُورُهَا ... كَيْفًا تَعَرَّضَ فَوْقَهُنَّ وَشَامُهَا
10. فَوَقَّعَتْ أَسْأَلَهَا وَكَيْفَ سَوَأْنَا ... صُمًّا حَوَالِدِ مَا يَبِينُ كَلَامُهَا
11. عَرِيثٌ وَكَانَ بِهَا الأَجْمِيعُ فَأَبْكُرُوا ... مِنْهَا وَغُوْدِرَ نُؤْيُهَا وَثَمَامُهَا
12. شَاقَتْكَ طُعْنُ الحَيِّ حِينَ تَحَمَلُوا ... فَتَكْتَسُوا فُطْنَا تَصِرَ خِيَامُهَا
13. مِنْ كُلِّ مَحْفُوفٍ يُظِلُّ عَصِيَّهُ ... زَوْجٌ عَلَيْهِ كَلَّةٌ وَقِرَامُهَا
14. رُجَلًا كَأَنَّ نِعَاجَ نُوضِحَ فَوْقَهَا ... وَطِبَاءَ وَجِرَةَ عَطْفًا أَرَامُهَا
15. خُوِزَتْ وَرَازِلُهَا السَّرَابِ كَأَنَّهَا ... أَجْرَاعُ بَيْشَةَ أَثْلَهَا وَرَضَامُهَا
16. بَلْ مَا تَذَكَّرُ مِنْ نَوَارٍ وَقَدْ نَأَتْ ... وَتَقَطَّعَتْ أَسْبَابُهَا وَرَمَامُهَا
17. مُرْيَةٌ حَلَّتْ بِقَيْدِ وَجَاوَرَتْ ... أَهْلَ الحِجَازِ فَأَيَّنَ مِنْكَ مَرَامُهَا
18. بِمَشَارِقِ الجَبَلَيْنِ أَوْ بِمَحَجَّرٍ ... فَتَضَمَّنَتْهَا فَرْدَةٌ فَرُخَامُهَا
19. فَصُورَاتُ إِنْ أَيْمَنْتَ فَمِظَنَّةٌ ... فِيهَا وَحَافُ القَهْرِ أَوْ طَلْخَامُهَا
20. فَاقْطَعْ لِبَانَةَ مَنْ تَعَرَّضَ وَصَلُّهُ ... وَأَشْرُ وَأَصِلْ خِلَةَ صَرَامُهَا
21. وَاحْبُ المَجَامِلِ بِالجَزِيلِ وَصَرْمُهُ ... بَاقٍ إِذَا ظَلَعَتْ وَرَاعَ قِوَامُهَا
22. بِطَلِيحِ أَسْفَارٍ تَرَكْنَ بَقِيَّةً ... مِنْهَا فَأَحْتَقِ صُلْبُهَا وَسَنَامُهَا
23. وَإِذَا تَعَالَى لَحْمُهَا وَتَحَسَّرَتْ ... وَتَقَطَّعَتْ بَعْدَ الكَلَالِ خِدَامُهَا
24. فَلَهَا هِبَابٌ فِي الرَّمَامِ كَأَنَّهَا ... صَهْبَاءُ حَفَّتْ مَعَ الجَنُوبِ جِهَامُهَا
25. أَوْ مُلْمِعٍ وَسَقَتْ لِأَحْقَبِ لَاحَهُ ... طَرَدُ الفُحُولِ وَضَرْبُهَا وَكِدَامُهَا

⁹⁸⁷ Zevzenî, Şerhu'l-Mu'allakâti's-seb', 171-201.

26. يَعلُو بِهَا حَدَبَ الإِكَامِ مُسَحَّجٌ ... قَد رَابَهُ عَصِيَانُهَا وَوَحَامُهَا
27. بِأَحْرَةِ التَّلْبُوتِ يَرْبَا فَوْقَهَا ... قَفَرُ المَرَاقِبِ خَوْفُهَا أَرَامُهَا
28. حَتَّى إِذَا سَلَخَا جُمَادَى سِنَّةً ... جَزءَ فَطَالَ صِيَامُهُ وَصِيَامُهَا
29. رَجَعَا بِأَمْرِهِمَا إِلَى ذِي مِرَّةٍ ... حَصِيدٍ وَنُجْحٍ صَرِيمَةٍ إِبْرَامُهَا
30. وَرَمَى دَوَابِرَهَا السَّعَا وَتَهَيَّجَتْ ... رِيحُ المَصَافِيهِ سَوْمُهَا وَسَهَامُهَا
31. فَنَنَازَعَا سَبِيطًا يَطِيرُ ظِلَالُهُ ... كُدُخَانِ مُشْعَلَةٍ يُشْبَبُ صِرَامُهَا
32. مَشْمُولَةٍ غُلَّتْ بِنَابِتِ عَرْفَجٍ ... كُدُخَانِ نَارِ سَاطِعِ أَسْنَامُهَا
33. فَمَضَى وَقَدَّمَهَا وَكَانَتْ عَادَةً ... مِنْهُ إِذَا هِيَ عَرَّدَتْ إِقْدَامُهَا
34. فَتَوَسَّطَا عُرْضَ السَّرِيِّ وَصَدَّعَا ... مَسْجُورَةً مُتَجَاوِرًا قَلَامُهَا
35. مَحْفُوفَةً وَسَطَ البِرَاحِ يُطْلُهَا ... مِنْهُ مُصْرَعٌ غَابَةٍ وَقِيَامُهَا
36. أَفَيْتِكَ أُمٌّ وَحَشِيئَةٌ مَسْبُوعَةٌ ... خَدَلَتْ وَهَادِيَةُ الصَّوَارِ قِيَامُهَا
37. خَنَسَاءٌ ضَبِعَتِ الفَرِيرَ فَلَمْ يَرَمْ ... عُرْضَ الشَّقَائِقِ طَوْفُهَا وَبُعَامُهَا
38. لِمُعَقَّرٍ فَهَدِ تَنَازَعِ شِلْوَهُ ... غُبْسٌ كَوَاسِبٌ لَا يُمْنُ طَعَامُهَا
39. صَادِقٌ مِنْهَا غِرَّةٌ فَأَصْبَنَهَا ... إِنَّ المَنَافِيَّ لَا تَطْيِشُ سِهَامُهَا
40. بَاتَتْ وَأَسْبَلَتْ وَاكْفَتْ مِنْ دِيمَةٍ ... يُرْوِي الحَمَائِلَ دَائِمًا تَسْجَامُهَا
41. يَعلُو طَرِيقَةً مَتْنِيهَا مُتَوَاتِرٌ ... فِي لَيْلَةٍ كَفَرَ النُّجُومَ غَمَامُهَا
42. تَجَنَّفَتْ أَصْلًا قَالِصًا مُتَنَبِّدًا ... بِعُجُوبِ أَنْفَاءٍ يَمِيلُ هِيَامُهَا
43. وَتُضِيءُ فِي وَجْهِ الظَّلَامِ مُنِيرَةً ... كَجُمَانَةِ البَحْرِيِّ سَلِّ نِظَامُهَا
44. حَتَّى إِذَا انْحَسَرَ الظَّلَامُ وَأَسْفَرَتْ ... بَكَرَتْ تَرَلُّ عَنِ الثَّرَى أَرْلَامُهَا
45. عَلِهَتْ تَرَدُّدٌ فِي نِهَاءِ صَعَائِدٍ ... سَبْعًا ثَوَامًا كَامِلًا أَيَامُهَا
46. حَتَّى إِذَا بَيَّسَتْ وَأَسْحَقَ حَالِقٌ ... لَمْ يُبْلِهِ إِرْضَاعُهَا وَفِطَامُهَا
47. فَتَوَجَّسَتْ رَأَى الأَنْبِيسَ فَرَاعَهَا ... عَنِ ظَهْرِ غَيْبِ الأَنْبِيسِ سَقَامُهَا
48. فَعَدَّتْ كِلَا الفَرَجَيْنِ تَحَسَّبُ أَنَّهُ ... مَوْلَى المَخَافَةِ خَلْفُهَا وَأَمَامُهَا
49. حَتَّى إِذَا بَيَّسَ الرُّمَاءُ وَأَرْسَلُوا ... غُضْفًا دَوَاجِنَ قَافِلًا أَغْصَامُهَا
50. فَلَحِشْنَ وَاعْتَكَرَتْ لَهَا مَدْرِيَّةٌ ... كَالسَّمْهَرِيَّةِ حَدَّهَا وَتَمَامُهَا
51. لِيَتَدَوَّهَنَّ وَأَيَّقَنْتَ إِنْ لَمْ تُدِّدْ ... أَنْ قَد أَحَمَّ مَعَ الخُتُوفِ جِمَامُهَا
52. فَتَفَصَّدَتْ مِنْهَا كَسَابِ فَضْرَجَتْ ... بِدَمٍ وَغُودِرَ فِي المَكْرَ سَخَامُهَا

53. فَيْتَلِكْ إِذْ رَقَصَ اللّوَامِعُ بِالصُّحَى ... وَاجْتَابَ أَرْدِيَةَ السَّرَابِ إِكَامُهَا
54. أَقْضَى اللَّبَانَةَ لَا أُفْرَطُ رَبِيَّةً ... أَوْ أَنْ يَلُومَ بِحَاجَةِ لُؤَامُهَا
55. أَوْلَمْ تَكُنْ تَدْرِي نَوَارُ بَأْتَنِي ... وَصَالُ عَقْدِ حَبَائِلِ جَدَّامُهَا
56. تَرَكَ أَمَكْنَةَ إِذَا لَمْ أَرْضَنْهَا ... أَوْ يَعْتَلِقُ بَعْضَ النُّفُوسِ جِمَامُهَا
57. بَلْ أَنْتِ لَا تَدْرِينَ كَمْ مِنْ لَيْلَةٍ ... طَلَّقِي لَذِيذَ لَهْوِهَا وَنِدَامُهَا
58. قَدْ بَتُّ سَامِرَهَا وَغَايَةَ تَاجِرٍ ... وَافَيْتُ إِذْ رُفِعَتْ وَعَزَّ مُدَامُهَا
59. أَعْلَى السَّبَّاءِ بِكُلِّ أَدَكَنْ عَاتِقِي ... أَوْ جَوْنَةَ قُدِّحَتْ وَفُضَّ خِتَامُهَا
60. وَصَبُوحِ صَافِيَةٍ وَجَذَبِ كَرِينَةٍ ... بِمُؤَثَّرِ تَأْتَالُهُ إِبِهَامُهَا
61. بَاكَرْتُ حَاجَتَهَا الدَّجَاجَ بِسُحْرَةٍ ... لِأَعْلَى مِنْهَا حِينَ هَبَّ نِيَامُهَا
62. وَغَدَاةِ رِيحٍ قَدْ وَزَعَتْ وَقَرَّةً ... إِذْ أَصْبَحَتْ بِبَيْدِ الشَّمَالِ زِمَامُهَا
63. وَلَقَدْ حَمَيْتُ الْحَيَّ تَحْمُلُ شِكَّتِي ... فُرْطُ وَشَاجِي إِذْ عَدَوْتُ لِجَامُهَا
64. فَعَلَوْتُ مُرْتَقِيًا عَلَى ذِي هَبْوَةٍ ... حَرَجَ إِلَى أَعْلَامِهِنَّ قَتَامُهَا
65. حَتَّى إِذَا أَلْفَتْ يَدًا فِي كَافِرٍ ... وَأَجَنَّ عَوْرَاتِ التُّغُورِ ظَلَامُهَا
66. أَسْهَلْتُ وَانْتَصَبْتُ كَجُدْعٍ مُنِيْفَةٍ ... جَرْدَاءَ يَحْصِرُ دُونَهَا جُرَامُهَا
67. رَفَعْتُهَا طَرْدَ النِّعَامِ وَشَلَّهُ ... حَتَّى إِذَا سَخِنَتْ وَخَفَّ عِظَامُهَا
68. قَلِفْتُ رِحَالُهَا وَأَسْبَلَ نَحْرُهَا ... وَابْتَلَّ مِنْ زَبِيدِ الْحَمِيمِ جِزَامُهَا
69. تَرَقَى وَتَطَعَنُ فِي الْعِنَانِ وَتَنْتَحِي ... وَرَدَّ الْحَمَامَةَ إِذْ أَجَدَّ حَمَامُهَا
70. وَكَثِيرَةٍ غُرْبَانُهَا مَجْهُولَةٍ ... تُرْجَى نَوَافِلُهَا وَيُخْشَى ذَامُهَا
71. غُلِبَ تَشْدُرُ بِالدُّحُولِ كَأَنَّهَا ... جِنُّ النَّبْدِيِّ رَوَاسِيًا أَقْدَامُهَا
72. أَنْكَرْتُ بِاطْلَافِهَا وَبُؤْتُ بِحَقِّهَا ... عِنْدِي وَلَمْ يَفْخَرْ عَلَيَّ كِرَامُهَا
73. وَجَزُورِ أَيْسَارٍ دَعَوْتُ لِخَنُفِهَا ... بِمَعَالِقِ مُتَشَابِهِ أَجْسَامُهَا
74. أَدْعُو بِهِنَّ لِعَاقِرٍ أَوْ مُطْفَلٍ ... بُذِلْتُ لِجِيرَانِ الْجَمِيعِ لِحَامُهَا
75. فَالضَّيْفُ وَالْجَارُ الْجَنِيْبُ كَأَنَّمَا ... هَبِطَا تَبَالَةً مُخْصِبًا أَهْضَامُهَا
76. تَأْوِي إِلَى الْأَطْنَابِ كُلِّ رَدِيَّةٍ ... مِثْلُ النَّيْلِيَّةِ قَالِصٌ أَهْدَامُهَا
77. وَيُكَلِّوْنَ إِذَا الرِّيحُ تَنَافَحَتْ ... خُلْجًا تُمَدُّ شَوَارِعًا أَيْتَامُهَا
78. إِنَّا إِذَا التَّقَّتِ الْمَجَامِعُ لَمْ يَزَلْ ... مِنَّا لِزَارُ عَظِيمَةِ جِشَامُهَا
79. وَمُقَسِّمٍ يُعْطِي الْعَشِيرَةَ حَقَّهَا ... وَمُعَدِّمٍ لِحُقُوقِهَا هَضَامُهَا

80. فَضْلاً وَذُو كَرَمٍ يُعِينُ عَلَى النَّدى ... سَمَحَ كَسُوبٍ رَغَائِبٍ غَنَامُهَا
81. مِنْ مَعْشَرٍ سَنَّتْ لَهُمْ أَبَاؤُهُمْ ... وَلِكُلِّ قَوْمٍ سُنَّةٌ وَإِمَامُهَا
82. لَا يَطْبَعُونَ وَلَا يَبُورُ فَعَالُهُمْ ... إِذْ لَا يَمِيلُ مَعَ الْهُوَى أَحْلَامُهَا
83. فَأَنْتَعِ بِمَا قَسَمَ الْمَلِيكُ فَإِنَّمَا ... قَسَمَ الْخَلَائِقَ بَيْنَنَا عَلَامُهَا
84. وَإِذَا الْأَمَانَةُ قُسِمَتْ فِي مَعْشَرٍ ... أَوْفَى بِأَوْفَرِ حَظِّنَا قَسَامُهَا
85. فَبَنَى لَنَا بَيْتًا رَفِيعًا سَمَكُهُ ... فَسَمَا إِلَيْهِ كَهْلُهَا وَغَلَامُهَا
86. وَهُمْ السُّعَاةُ إِذَا الْعَشِيرَةُ أَفْطَعَتْ ... وَهُمْ فَوَارِسُهَا وَهُمْ حُكَامُهَا
87. وَهُمْ رَبِيعٌ لِلْمُجَاوِرِ فِيهِمْ ... وَالْمُرْمَلَاتِ إِذَا تَطَاوَلَ عَامُهَا
88. وَهُمْ الْعَشِيرَةُ أَنْ يُبْطِئَ حَاسِدٌ ... أَوْ أَنْ يَمِيلَ مَعَ الْعَدُوِّ لِئَامُهَا

- 1- Mina'daki evlerden ve otaklardan eser kalmamış şimdi, Gavlı ile Ricam dağları da ıssız ve tenha.
- 2- Reyyan dağının su kanallarının yerlerinde yeller esmekte ve sert taşlara kazınan yazılara benzemektedirler.
- 3- Sakinlerinin terk edip gittiği bu harabelerde yıllar savaş ve savaşız bir şekilde geçip gitti.
- 4- Şimşek yüklü, sağanak ve çisenti yağmurları hayat verdi.
- 5- Gece bulutların yağan, sabah bulutlarından göğü kaplayan ile akşam bulutlarının şimşek sesleriyle yankılanan.
- 6- Eyhakân bitkisinin dalları uzuyordu ve Ceylanlarla deve kuşları da vadinin iki yakasında yavruluyordu.
- 7- İri gözlü antiloplar yeni doğan yavrularının üzerindeydi yetişkin yavruları da çöllerde dolaşmaktaydı.
- 8- Seller harabeleri açığa çıkardı tıpkı kitapların kalemle üzerinden geçilmiş yazıları gibi.
- 9- Dövmeci kadının çivitle halka halka yaydığı dövme yerini yeniden nakşetmesi gibi.
- 10- Soru sormak için durdum, ağzı ve dili olmayan sağır taşlara soru sormanın anlamı var mı ki.
- 11- Herkesle daha dün burada bulunmaktaydı ancak şimdi kimsecikler yok sabah erkenden gitmişler, otakların su hendekleri ile çalılıklar sahipsiz kaldı.
- 12- Gıcırdayan mahfelerine binerlerken bayanlar heyecana kapılmıştım.

- 13- Her taraftan gölge yapmaktaydı örtüler direklere minderler, ince tüller ile güneşlikler sırmalı.
- 14- İri gözlü antiloplarını taşımaktaydılar giderken veya apak yavrularına güzelce bakan vecre ceylanlarını.
- 15- Develerini sürdüler ve ılgın dalları ve büyük kayalar gibi seraplardan geçtiler Bîşe vadisinin kıvrımlarından.
- 16- Uzakta olan Nevâr'dan ne kaldı ki hatranda güçlü ve zayıf bütün bağlar aranızda kopmuşken.
- 17- O bir Mürre kızıdır, bazen Feyd şehrinde bazen de Hicaz'a yakın konaklar, durum böyleyken ona kavuşmayı nasıl beklersin.
- 18- Bazen el-Cebeleyn'in⁹⁸⁸ doğusunda veya Muhaccer'de konaklar veyahut da Ferde dağı ya da eteğindeki Riham düzlüğü kucağını ona açar.
- 19- Muhtemelen VihâFu'l-Kahr veya Tilham'dadır, Yemen'e giderlerse de Suvâik'tedir.
- 20- İmkânsız bir kavuşmayı boşuna ümit etme sevenlerin en şansızı sevdiğine kavuşmayan değil midir?
- 21- Sana lütuf gösterene sen de lütuf gösteren kişiye ve ilişkinin bozulması durumunda da ayrılık kapısını açık bırak.
- 22- Sen de beli ile hörgücü eriyip zayıflayan ve yolların yorgun devesine atlayıp teselli bul kendine.
- 23- Kemikleri sayılacak kadar zayıf ve bilek kayışları yürümekten lime lime de olsa.
- 24- Yükünü güney rüzgarlarıyla birlikte boşaltmış kızıl bir bulut gibi hafiftir dizginlenip sürüldüğü zaman.
- 25- Veya alaca erkeğinden hamile kalan dişi eşek gibidir ki rakiplerini kovalamaktan ve ısirmaktan yorgun düşmüş.
- 26- Dişisini tepelere doğru götürüyordu, onun itaatsiz ile her şeye aşeren durumundan şüpheleniyordu nitekim.
- 27- Dişisini Selbût tepesine götürüp ve oranın ıssız zirvesinde de nişan taşlarının ardında bir düşmanın olup olmadığını gözetledi.
- 28- Altı aylık süren kışı geçirdiler sonrasında bahar uzadıkça uzadı bundan sonra su oruçları.

⁹⁸⁸ Burada iki dağ kastedilmektedir ki bunlar: Eca ile Selma'dır. Zevzenî, *Şerhu'l-Mu'allakâti's-seb'*, 179.

- 29- İradelerin en nihayetinde güçlü bir karara bıraktılar ki her iradenin başarısı kararlığında değil midir zaten.
- 30- Dikenler, arka toynaklarını savurdu ve yazın kavurucu rüzgarları da esip yaladı.
- 31- Yarışır bir şekilde koşarlarken uzun bir toz tabakası bıraktılar ki otları henüz tutuşturulmuş bir ateşin dumanı gibi.
- 32- Kuzey rüzgarları arfec dallarıyla ateşi karıştırdı ve bol alevli bu ateşten de dağ gibi dumanlar yükseldi.
- 33- Dişisini önüne alarak koştu ki ihtiyat zamanlarında bu şekilde davranmak onun adetidir.
- 34- Kendilerini ırmağın ortasına attılar sık sazlıklı sularını yarararak.
- 35- Sazlar gölge yapmaktaydı suya kimi yatık kimi de dik bir haldeydi ırmağın yatağında.
- 36- Devem, bu dişi yaban eşeğine mi benziyor yoksa yavrusunu yırtıcılara bırakıp sürüye liderlik eden antiloba mı?
- 37- Kaybetmiş olduğu yavrusunu arayan deli danalar gibi ile sert kumsal yerde acı bir şekilde böğüren basık burunlu.
- 38- Avdan mahrum kalmayan bozkurtlar bembeyaz yavrunun organlarını çekiştirip toza bulamıştı.
- 39- Anneyi gafil avlayıp yavruyu enselemişlerdi ölümün keskin okları hedefi şaşmaz.
- 40- Geceyi hiç durmadan yağın yağmurun altında geçirdi, kumlu arazinin bitkileri ve ağaçları da doya doya içti.
- 41- Bulutların yıldızları örttüğü bir gecede başından kuyruğuna kadar yağmurlar aktı.
- 42- Savrulup duran ince kumların tepelerin kenarında tek başına duran ağacın seyrek dallarını kendine siper edinmişti.
- 43- Gecenin ilk vaktinde parlıyordu denizcinin dağılan incileri gibi.
- 44- Karanlık dağıldığında siperinden çıktı, kumar oklarına benzeyen ayakları da ıslak arazide kayıyordu.
- 45- Sa'aid gölcüklerinde sersem bir şekilde dolaşır durdu yedi gün yedi gece kederli bir şekilde.
- 46- Ümidi yitirdiğinde süt dolu memeleri pörsük haldeydi ne emzirmede ne de süttten kesmede böyle olmamıştı.

- 47- İnsanların seslerini duydu ve korkuya kapıldı çünkü insanlar onun sonu demekti onun için.
- 48- Tehlikenin kaynağını kestiremedi bir önünde bir arkasında olduğunu zannetti.
- 49- Avcılar ok menziline dışında olduğunu anladıklarında sarkık kulaklı ve ince belli eğitilmiş köpeklerini üzerine saldılar.
- 50- Ona yetişen tazılara boynuzlarını doğrulttu ki Semher Usta'nın yapmış olduğu uzun ve keskin oklar gibiydi adeta.
- 51- Saldıran köpekleri uzaklaştırmak istiyordu aksi takdirde ölümlerden bir ölüm beğenmesi mümkündü.
- 52- Gelen köpeklerden Kesab'ı hedef aldı ve onu kan içinde bıraktı, Suham'ın cesedini de saldırdığı yere serdi.
- 53- Seraplar kuşluk vaktinde raks ederken ve seraptan da giysiler sararken tepeleri
- 54- Ben böyle bir deve ile işlerimi düzenlerim ki hasetçilerin kıskançlıklarını da göz ardı etmeden.
- 55- Ey Nevâr! Bilmez misin ki aşk bağına bağlamak ile koparmanın benim elimde olduğunu.
- 56- Sevmediğim yerleri terk eden benim ortada herhangi bir ölüm bağı bulunmadıkça.
- 57- Duru bir havada şen şakrak içinde kaç geceyi geçirdiğimi eminim ki bilmiyorsundur.
- 58- Dostlarımla beraber kaç hoşsohbet geçirdim ve kaç meyhaneye uğradım iyi şarap satan ve bayraklı olan.
- 59- Ziftli kırbalarda yıllanan şarabı fahiş fiyata alırım veya henüz mühürleri sökülmüş küplerden kadehlere döküleni.
- 60- Güzel sesli cariyelerle sabahın saf şarabını içtik ustaca teline dokundukları utlarının eşliğinde.
- 61- Horozlar henüz ötmemişken arzumu dindirmek için uyandım ve şafak uykucuları uyurken ben ikinci kadehe geçtim.
- 62- Kaç soğuk sabahın yönünü değiştirdim ki dizginleri kuzeye rüzgarının elindeydi.
- 63- Kabilemi silahlarımı taşıyan hızlı ve atik atımla savundum ki yola çıktığım zaman dizginlerinden kendime kuşak yaptığım.
- 64- Düşmanlarımı gözetlemek adına dik bir tepeye çıktım atımın toynaklarından çıkan toz da yükseklerle ulaşıyordu.
- 65- Güneş geceye eline uzattığında ve karanlık da mevzilerin avret yerini örttüğünde.

- 66- Düzlüğe indik, boynu yüklerini devşiren uzun ve yapraksız bir hurmanın gövdesi gibiydi.
- 67- Atımı dehledim, fırladı deve kuşları gibi bedeni ısındı ve kemikleri de hafifledi.
- 68- Eyeri yerinden oynadı ve boynu da terden sırlıslam oldu, sıcacık terinin köpüğünden kayışı ıslandı.
- 69- Kafasını kaldırır ve boynunu dizgine vura vura hızlanır, susamış güvercin sürüsü içinde suya dalan güvercin gibi.
- 70- Ziyaretçilerin birbirini tanımadığı evler vardır, herkesin iyilikten nasibini aldığı ve kusur işlemekten çekindiği.
- 71- Onlar kalın enseli zenciler gibi olup birbirlerini tehdit ediyorlar öfkeli Bediy vadisinin ayakları sabitlenmiş cinleri gibi.
- 72- Onun yalan sözlerini reddettim ve kendimce doğru olanı savundum, onların en asilleri bile övgüde karşımda tutunamadı.
- 73- Dostlarımı meyser kumarına yaraşır develer için çağırdım kessinler diye onları kura oklarıyla.
- 74- Fal oklarını isterim kısır veya doğum yapmış devenin kesilmesi ve etinin komşuların tamamına dağıtılması için.
- 75- Misafirler ile yakın komşular baharda Tabâle vadisinin verimli topraklarına indiler sanki.
- 76- Çadırımın ipine sığındı geride kalan deve tıpkı sahibinin mezarına sığınan beliyeye devesi gibi.
- 77- Kış mevsiminde rüzgarlar tersine estiği zaman yetimlere etleri körfez çanaklarda verilir.
- 78- Bizler ki kabilelerin toplanmış olduğu geniş meclislere zor işleri başarmış ve iradeleri sağlam olan kişilerle katılırız.
- 79- Kabilede herkese adalet dağıtan ve haklarını birinden alıp diğerine veren ya da rehin alan kişi bizdendir.
- 80- Erdem, cömertlik ve iyi huyluluktan bunları yapar ve böyle davrananlara yardımcı olmayı da ganimet bilir.
- 81- Bu yol ve yordam atalardan öğrenilir ki her topluluğun yol ve yordam öğrendiği bir lideri vardır.

- 82- Haysiyetleri kirlenmez ve işlerine fesat karışmaz çünkü nefisleri de boş heveslere meyletmez.
- 83- Mülk sahibinin paylaştığına kanaat et çünkü bütün huyları bilen kişi onları aramızda paylaşmıştır.
- 84- Bir topluluk arasında faziletler paylaşılırken büyük paylaştıran en büyük payı bize ayırmıştır.
- 85- Allah, öyle yüksek bir şeref sarayı inşa etmiştir ki kabilemizin genci ve yaşlısı yüceldikçe yüceliyor.
- 86- Kabile dara düştüğünde koşanlar, savaşta cengâver ve barışta da arabulucu onlardır.
- 87- İddeti uzamış dulları koruyan ve komşularına bahar gibi yetişen de onlardır.
- 88- Hasetçilere karşı tek vücut olan ve işbirlikçiyi de koyan onlardır.

SONUÇ

Hicaz'ın ticaret ağına ve gelişimine ticaret yolları etki etmiştir. Hicaz, bu ticaret yolları sayesinde komşu memleketlerle yoğun bir ticari ilişki içerisine girmiştir. Bu yoğunluk hem ticaret yollarına hem de güzergâhlarına göre değişkenlik göstermiştir. Hicaz'ın Şam ve Yemen ile olan ticaret ilişkisi daha yoğun bir şekilde gerçekleşmiştir. Çünkü bu iki yer arasında bulunan ticaret yolu, Hicaz'ın üzerinden geçmiştir. Irak'la da benzer sebepten ticaret ilişkisi yaşanmış, fakat burayla gerçekleştirilen ilişki yoğun olmamıştır. Aralarında bir ticaret güzergâhı bulunmayan Mısır ve Habeşistan'la yoğun bir ticaret ilişkisi olmamıştır.

Hâşim b. Abdümenâf zamanına kadar Mekke ticareti, dışarıyla herhangi bir bağlantı kurmamış olup sadece kendi içerisine sıkışık bir şekilde olmuştur. Mekke'nin önde gelen Kureyş kabilesinden Hâşim ve kardeşleri, Mekke'nin ekonomik sıkıntısının önüne geçmek ve bu işe kalıcı bir çözüm bulmak için îlâf'ı hayata geçirmişlerdir. Îlâf'ı hayata geçiren kişi Hâşim b. Abdümenâf olmuştur. Hâşim, Şam'ın yanı sıra Hicaz-Şam yolu üzerinde bulunan kabilelerle olan antlaşmaları yaparken kardeşleri Abdüşems, Muttalib ve Nevfel de Şam dışında kalan Irak, Yemen ve Habeşistan'la antlaşmaları gerçekleştirmişlerdir. Bu anlamda îlâf, Kureyşlilerin bu sıkışıklıktan kurtulmalarını sağlamıştır. Bizans'ın yanı sıra diğer memleketlerle beraber ticaret yollarının üzerinde bulunan kabilelerle yapılan antlaşmaların olumlu sonuçlanmasında Hâşim'in Bizans'tan almış olduğu yazılı güvence etkili olmuştur.

Devletlerin yanı sıra yoldaki kabilelerle de antlaşma yapılmasının nedeni, ticaret kabilelerinin güvenliğini sağlamak içindir. Çünkü o dönemde Kureyşliler'in, ticaret kervanlarına gerçekleştirilecek olan yağma girişimini engelleyecek bir gücü yoktur. Bunun farkına varan Hâşim de bunu antlaşma yaparak aşmıştır.

Önemli bir dini sembol olan Kâbe'nin genelde Hicaz bölgesinin özelde de Mekke şehrinin ticari hayatına katkı sağlamıştır. Çünkü her yıl farklı yerlerden insanlar, hac ibadetini eda etmek için buraya gelmiştir. Bu durum da şehirde ve etrafında kurulan mevsimsel panayırların canlanmasını ve buna bağlı olarak da ticaretin hareketlenmesini sağlamıştır.

İslâm öncesi Arap Yarımadası'nda kurulan 29 panayırdan 13'ü olan; Ukâz, Mecenne, Zülmecâz, Hubâşe, Hazvere, Kesîb, Sefâsif, Müzahim, Beni Kaynukâ, Nebat, Zübale, Bedir ve Netât, Hicaz bölgesinde kurulmuştur. Bunların dışında kalanlarsa yarımada'nın farklı yerlerinde kurulmuş olup onlar da şunlardır: Dûmetü'l-Cendel, Muşakkar, Suhâr, Debâ, Şihr, Aden, San', Umman, Hacr, Deyr Eyyûb, Busrâ, Ezri'at, Hîre, Hece ve Cereş'tir. Bu panayırlar, kaynaklara yansıyanlardır. Bunların dışında küçük çaplı kurulan panayırlar vardır ancak kaynaklar bunları zikretmemiş veya buna gerek görmemiştir. Çünkü kaynaklar, sadece anlatılmasına gerek gördüğü panayırlara değinmiştir. Bundan dolayı da elimizde bu 29 panayır bulunmuştur.

Arabistan Yarımadası'nda varlığını sürdüren kabileler, istedikleri şekilde davranabilmekteydi. Nitekim onlara yaptırım uygulayacak herhangi bir müessese yoktu. Bu açıdan panayırların idaresinde güçlü ve nüfuzlu olanlardan da yararlanmıştı. Anacak bütün panayırların idaresinde kabilelerden yararlanılmamıştır. Zülmecâz panayırı'nın idare ve güvenliğinden sorumlu olan bir kabilenin olduğu tespit edilememiştir. Her ne kadar güvenlik için önlem alınmış olsa da bunlar, kesin bir şekilde başarı sağlamamıştır.

Ukâz panayırı'nın kuruluşu ile ilgili net bir tarih bulunmamaktadır. Kaynaklarda onun fil olayından 15 yıl sonra kurulduğu aktarılsa da bu doğru değildir. Ukâz; Haşim b. Abdümenâf ve kardeşlerinin vefatlarından sonra fil olayından da önceki bir tarihte kurulmuştur.

Kurulan diğer panayırlara göre en büyük, en önemli ve en fazla gelişmenin yaşandığı panayır Ukâz olmuştur. Ukâz'da 25 gelişme yaşanmıştır. Bunlar içerisinde önemli olanı hal' etme uygulamasıdır. Kolektif bir sorumluluğun olduğu Araplarda bazı kabileler, bu sorumluluktan kurtulmak için kendilerine sorun yaratma potansiyeli olan üyelerinin yaptıklarından sorumlu olmadıklarını panayırlarda belirtmiş ve bunu hal' yöntemiyle yapmışlardır. Panayırların özellikle de Ukâz'ın geniş bir katılım kitlesine sahip olması, onları bu yöntemi burada uygulamaya sevk etmiştir.

Ukâz panayırı'ndan sonra Hicaz'da kurulan ikinci büyük panayır Mecenne olmuştur. Mecenne, büyüklük konusunda Ukâz'dan sonra gelse de Ukâz kadar bir şöhrete ve öneme sahip olmamıştır. Mecenne panayırı'nda gerçekleşen işleyiş ile ilgili herhangi bir tespit bulunulamamıştır.

Mevsimsel olarak kurulan panayırların açılış ve kapanışları, hac mevsimine bağlı olarak değişiklik göstermiştir. Araplar tarafından uygulamaya konan nesî işlemiyle beraber hac mevsiminin sabitlenmesi sonucunda bu sorun ortadan kaldırılmıştır.

Yapılan araştırma sonucunda Tâif'te herhangi bir panayırın kurulduğuna dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak Hicaz bölgesinin en önemli üç şehrinden birisini oluşturan ve aynı zamanda deri işleme alanında önemli bir yere sahip olan bu şehirde herhangi bir panayırın kurulmamış olması ilginçtir.

İslâm dininden önce Mekke, Hicaz bölgesinin en önemli şehirlerinden biri olmuştur. Ancak İslâm dinin gelmesinden sonra Müslümanlar buradan hicret ederek Medine'ye yerleşmişlerdir. Bu durum, Medine'nin yeni bir merkez olmasını ve zamanla Mekke'nin ticaret konusunda daha geri planda kalmasına neden olmuştur. Bunun yanı sıra Müslümanların giderek güçlenmesi ve buna bağlı olarak fetih hareketlerini gerçekleştirmeleri sayesinde yeni yerler alınmış ve insanlar buralara gitmiştir. Buna bağlı olarak yaşam merkezlerinin yerleri değişmiştir. Bu değişimden panayırlar da etkilenmiştir. Çünkü artık ticaret, bu yeni yerlere yöneldiğinden Mekke ve etrafında kurulan panayırlara olan ilginin ve ihtiyacın azalmasına neden olmuştur. Varlıklarını ticarete borçlu olan panayırlar da bu durum karşısında zamanla önemini yitirmiş ve açılmamak üzere kapanmıştır.

Tespitlere göre; panayırlarda, ziraat ve sanayi ürünleri satışa sunulmuştur. Ziraat ürünlerinden; Buğday, arpa, hurma, zeytinyağı, un ve kuru üzüm satılmıştır. Kuru üzüm yetiştiriciliğinde Tâif ön planda olduğundan bu konuda kendisi bir ithalat şehri olmuştur. Panayırlarda satılan zeytinyağı çoğunlukla Şam bölgesinden olmak üzere Tâif'ten de getirilmiştir. Yine satışa sunulan buğday, arpa ve un da Şam bölgesinden getirilmiştir.

Sanayi ürünlerinden; işlenmiş deri, dokuma, silah ve kozmetik, ürünleri satışa sunulmuştur. Bu ürünlerden biri olan işlenmiş derilerse Tâif ve Yemen'den getirilmiş ve panayırlarda satılmıştır. Çünkü Tâif, Hicaz bölgesinde deri dabağlama merkezi olmuştur. İşlenmiş derilerin yanı sıra herhangi bir işleme tabi olmayan deriler de satışa sunulmuştur. Derinin yanı sıra kumaş da satışa sunulmuştur. Kumaş üretiminde önemli bir şehir olan Yemen'den getirilen dokunmuş kumaşlar, panayırlarda satışa sunulmuştur. Ancak panayırlarda deri satışı kumaştan daha fazla olmuştur. Bunun sebebi, derinin kullanım alanlarının daha fazla olmasıdır. Çünkü deri; muhafaza, giyim, aksesuar, kemer, ayakkabı gibi geniş bir kullanım alanına sahip olmuştur. Ziraat ürünlerini biçmede kullanılan alet ve edevatlar, Tâif'ten getirilerek satışa sunulmuş bir başka sanayi ürünüdür. Bunların Tâif'te üretilmesinin sebebi Tâif'in bir ziraat şehri olmasından kaynaklanmıştır.

Silah olarak Bahreyn'den getirilen mızrakların Ukâz panayırı'nda satıldığı tespit edilmiştir. Onun dışında bir satış işlemi tespit edilememiştir. Aynı panayırdaki kılıç satışının yapıldığına dair iki rivayet bulunsa da bunlar, bireysel olup süreklilik arz etmemiştir.

Panayırlarda; parfüm, Misk, anber, tütsü ve hind çubuğu gibi ürünler satılmıştır. Bu tür kozmetik ürünler, Yemen'de bulunduğu genel itibarıyla oradan getirilerek satışa sunulmuştur. Mekkeliler, kokuya fazla önem verdiklerinden dolayı buradaki panayırlarda koku satışı yapılmıştır. Misk ve anber, kokusu güzel olduğundan mabetlerde de kullanılmıştır.

Panayırlarda hayvan satışının yapıldığı tespit edilememiştir. Hayvanların panayırlara götürülmesinin zahmetli olmasının yanı sıra onlara gereken yemi temin etmenin de getireceği zorluklar sebebiyle hayvanlar, satışa sunulmak üzere panayırlara götürülmemişlerdir. Hayvan ürünlerinin panayırlarda kesin olarak satışa sunulduğu tespit edilememiştir.

Habeşistan, Irak, Şam ve Yemen gibi farklı memleketlerden köle ve cariyeler, Arap Yarımadası'na getirilmiş ve özellikle de Hicaz bölgesinde kurulan panayırlarda satışa sunulmuştur. Bazı panayırlarda bunlar, kendileri için ayrılan özel yerler ve çadırlarda satışa sunulmuştur. Mekke'de köle ve cariye satışıyla ilgilenen en büyük kişi Abdullah b. Cüd'an olmuştur. Köle ve cariyenin Hicaz bölgesindeki Araplar için çok büyük bir önemi olmuştur. Bundan dolayı da buralarda kurulan panayırlarda bunların satışı yapılmıştır. Köle ile cariyelerin ne kadar bir ücrete satıldıkları ile ilgili herhangi bir tespitte bulunulamamıştır.

Panayırlarda birbirinden farklı satış türleri olmuştur. Bunların ekseriyeti, alıcıların mağdur olmasına neden olmaktadır. Bu tür satış yöntemlerine neden başvurulduğuyla ilgili herhangi bir tespitte ulaşılamamıştır.

Panayırlarda yapılan satışlarda o dönemde kullanılan para birimlerinin kullanıldığı net bir şekilde belirlenememiştir. Ancak panayırların kurulduğu Hicaz bölgesinde yaşayan Araplar, Rum ve Farsların bastırmış olduğu altın ve gümüş paraları biliyorlardı. Onlar, paraları ticaret yapmış oldukları Şam ve Irak'tan elde etmişlerdir.

Kureyşliler, hayata geçirdikleri îlâf'la beraber ticaretten büyük bir kazanç sağlamışlardır. Bu süreçte panayırların sağlamış olduğu getiri çok büyük olmuştur. Hem ticaret ağının hem de buna bağlı olan panayırların varlığını korumak ve bu sistemin zarar görmeden sürekli devam etmesini sağlamak için Kureyşliler, ellerinden geleni yapmış ve din faktöründen yararlanarak yeni dini uygulamalar icat etmekten de kaçınmamışlardır. Bunun için haram aylar ve besl gibi bazı dini uygulamaları bundan dolayı icat etmişlerdir. Ayrıca ayları erteleyerek hac mevsimini belli bir mevsime sabitlemek için de nesî işlemini uygulamışlardır.

Haram aylar, Kureyş tarafından çıkarılmış ve kutsallaştırılmak için de dini formata büründürülmüştür. Onlar, bu uygulamayla hem panayırların hem de ticaretin güvenliğini sağlamak istemişlerdir. Çünkü Kureyşliler, dinin bağlayıcılığının ve sakındırıcılığının olduğunu anlamış ve ondan yararlanmaya çalışmışlardır. Bu uygulamanın kim tarafından ve ilk olarak ne zaman başladığı net bilinmemektedir. Tarihi, Hz. İbrahim'e kadar uzansa da bu doğru değildir. Onun bu kadar eskiye götürülmesindeki amaç, onun kutsallığının arttırılmak istenmesinden başka bir şey değildir.

Kureyşliler, dini bir mabet olan Kâbe sayesinde önemli bir dini konuma sahip olduklarının farkında olmuş ve bundan yararlanma konusunda herhangi bir tereddüt göstermemişlerdir. Mabetlerine karşı gerçekleştirilen ve fil olayı şeklinde kabul gören bu gelişmeden sonra onların dini konumları yükselmiş ve onlar insanların gözünde adeta kutsal bir hal almışlardır. Yılın sekiz ayı boyunca Kureyş kervanlarının endişesiz bir şekilde ticaret seyahati yapmasını sağlayan besl uygulaması, bu kutsallığın sonucunda Kureyşliler tarafından ortaya çıkarılmıştır.

Hac ibadetinin ticarete sağlamış olduğu etkiden en güzel şekilde yararlanmak istemiş olan Kureyşliler, yaz ve kış dönemlerinde yapmış oldukları ticaret seyahatlerine denk gelmemesi için onun zamanını sabitlemişlerdir. Bunu uygun hale getirmek için de ayları erteleme işlemi olan nesî uygulamasından faydalanmışlardır.

Panayırlar, ticaretin yanı sıra edebi buluşmaların yapıldığı mekânlar da olmuştur. Şairler, buraya gelerek şiirlerini Ukâz panayırında bulunan Nâbiga gibi bir idolün önünde okuyarak hem şiirlerinin kalitesini göstermiş hem de kendilerini tanıtmışlardır. Bu gibi yerlerde alınan beğeni, şairlerin yarımada genelinde tanınmasını sağlamıştır. Kitle iletişim araçlarının bulunmadığı o dönemde, kişinin herhangi bir konuda başarılı olduğunu geniş bir alana duyurmasının tek yolu geniş katılımlı panayırlar sayesinde. Bu da şairlerin panayırlara katılımını olumlu yönde sağlamıştır.

Hicaz bölgesinin özellikle de Mekke'nin yazıya kavuşmasında panayırlar büyük bir rol oynamıştır. Harb b. Ümeyye, ticaret amacıyla gitmiş olduğu Hîre panayırından Mekke'ye

dönerken onunla beraber Bişr b. Abdülmelik de Mekke'ye gelmiş ve bazı kişilere yazı öğretmiştir. Ancak yazı, Arapların pratik hayatlarında çok fazla yer işgal etmediğinden Hicaz bölgesinde çok fazla yayılma alanı bulmamıştır. O dönemde başta Kureyşliler olmak üzere Hicaz'da bulunan Araplar için en önemli ticaret alanı panayırlardır. Buna rağmen burada bile yazıya ihtiyaç duymamışlardır. Bu durum da ister istemez yazıya olan ihtiyacı aza indirmiştir.

Şairler de diğer insanlar gibi panayırlara katılmışlardır. Onların en çok katıldığı panayırsa Ukâz olmuştur. Burada onların şiirlerini değerlendiren hakemlerin bulunması bunu sağlamıştır. Bazı şairler, yaptığı icraatlarını ölümsüzleştirmek ve Arap Yarımadası'nın geneline duyurmak için onları panayırlarda dile getirmiştir. Amr b. Külsûm, Amr b. Hind'i öldürürken bir şiir okumuştur. O hem yaptığı'nın hem de şiirinin unutulmamasını sağlamak için bunu Ukâz'da okumuştur.

Bazı şairler, intikamlarını almak amacıyla panayırlara katılmışlardır. Onlar, intikamlarını panayırların dışında alabilirken onların özellikle buraları tercih etmesinin sebebi, intikamlarını aldıklarını herkese duyurmak ve göstermek içindir.

Şairler tarafından söylenen en güzel şiirler, panayırlarda beğenilenlerden oluşmuştur. Çünkü onlar, burada değerlendirmeden geçmiştir. Şiirler, beğenildikten sonra Kâbe'ye asılmak için Kureyşliler'in takdirine sunulduktan sonra asma işlemi gerçekleşir. Şiirlerin Kâbe'ye asılmasının sebebi, onların kıymetlerinin artmasına olan inançtan kaynaklanmıştır. Araplar, Câhiliye Dönemi'nde yaptıkları bazı antlaşmalarını ve kıymetli gördükleri yazılarını, kutsallığı sebebiyle Kâbe'ye asmışlardır.

Muallakâlar'ın hangi panayırlarda okunduğu kesin olarak tespit edilememiştir. Ancak Ukâz'ın kurulan panayırların içinde en büyük olması ve burada şairlerin şiirlerini değerlendiren Nâbiga gibi büyük şairlerin olması, Muallakâlar'ın burada okunduğunu göstermiştir. Muallakâlar, Hammâd er-Râviye tarafından bir araya getirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Afgânî, Said b. Muhammed b. Ahmed. *Esvâku'l-Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm*. ts.
- Algül, Hüseyin. "Haram Aylar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/105-106. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Ali, Cevad. *Cahiliye Şiiri*. çev. Mehmet Akbaş. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Ali, Cevad. *el-Mufasssal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*. 20 Cilt. Dâru's-Sakî, 4. Basım, 1422/2001.
- Ali, Salih Ahmed. "Turuku'l-muvâslâtî'l-kadîme fî bilâd el-Arab". *Dâru'l-Yemame* 2/11 (1968), 963-978.
- Âlûsî, Mahmûd Şükrî. *Bulûğu'l-Ereb*. thk. Muhammed Behcet el-Esri. 3 Cilt, ts.
- Apak, Adem. *Cahiliye Döneminde Ekonomik Hayat*. Ankara: Fecr Yayınları, 2022.
- Apak, Adem. *Erken Dönem İslâm Tarihinde Asabiyet*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2016.
- Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. thk. Adil Ahmet Abdulmevcûd - Ali Muhammed Mauz. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1415.
- Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Fethu'l-bârî şerh Sahîhi'l-Buhârî*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379.
- Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl. *el-Evâ'il*. Tanta: Dâru'l-Beşîr, 1408.
- Asmaî, Ebû Saîd Abdülmelik b. Kureyb. *el-Asmaiyyât*. thk. Ahmed Muhammed Şakir - Abdüsselam Muhammed Harun. Mısır: Dâru'l-Ma'rife, 7. Basım, 1993.
- Asmaî, Ebû Saîd Abdülmelik b. Kureyb. *Fuhûletü's-şu'arâ'*. thk. Ş. Turi. Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-cedid, 2. Basım, 1400/1980.
- Asmaî, Ebû Saîd Abdülmelik b. Kureyb. *Târîhu'l-Arab kable'l-İslâm*. thk. Muhammed Hasan el-Yâsîn. Bağdat: Matbatu'l-Maarif, 1959.
- Ateş, Ahmed. "Hassân". *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*. 5/343-347. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1987.
- Ateş, Ahmed. "Nâbiga Zübyânî". *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*. 9/7-13. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1964.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed. *Umdetü'l-karî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâr İhyau't-Turas el-Arabi, ts.
- A'zamî, Muhammed Mustafa. *Küttâb'ün-Nebî*. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 2. Basım, 1978.
- Azimli, Mehmet. *Cahiliyye'yi Farklı Okumak*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Azimli, Mehmet. *Dört Halifeyi Farklı Okumak-2 Hz. Ömer*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 6. Basım, 2018.
- Azimli, Mehmet. *Siyeri Farklı Okumak*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 12. Basım, 2019.
- Azizova, Elnure. *Hz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2. Basım, 2018.
- Azizova, Elnure. "Tihâme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/153-154. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Azizova, Elnure. "Ukâz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/61-62. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.

- Bağdâdî, Abdülkadir. *Hizânetü'l-Edeb*. thk. Abdüsselam Muhammed Harun. 13 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1418/1997.
- Bağdadi, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Abdullah el-Herevi. *el-Garîbü'l-musannef*. thk. Safvân Adnan Dâvûdî. 2 Cilt. Medine: Mecelletü'l-câmiatü'l-İslâmiyye, 1417.
- Bal, Faruk. *Arap Yarımadası'nda Ticaret*. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2015.
- Balçı, İsrâfil. *Peygamberlik Öncesi Hz. Muhammed*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 3. Basım, 2016.
- Becavi, Ali Muhammed - İbrahim, Muhammed Ebu'l-Fazl. *Eyyamu'l-Arab Fi'l-Cahiliyye*. Beyrut, 1942.
- Bedr, Abdulbasıt. *Târihu's-şâmil li'l-Medîneti'l-Munavvare*. Medine, 1993.
- Beeston, Alfred Felix Landon. "Mu'allakât". çev. Süleyman Tülücü. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 3 (1979), 419-427.
- Bekrî, Abdullah b. Abdilazîz b. Muhammed b. Eyyûb b. Amr. *Mu'cemü me'sta'cem min esmâ'i'l-bilâd ve'l-mevâzi'*. 4 Cilt. Beyrut: Alemu'l-Kutub, 3. Basım, 1403.
- Belâzûrî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. *Ensâbü'l-esrâf*. thk. Süheyl Zekkar - Riyaz ez-Zerkeli. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1417/1996.
- Belâzûrî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. *Fütûhu'l-büldân*. Beyrut: Dâr Mektebeti'l-Hilâl, 1988.
- Beru, Tefvik. *Târihu'l-Arab el-Kadîm*. Dâru'l-Fıkr, 1422/2001.
- Bigi, Musa Carullah. *Nizâmu'n-Nesî 'inde'l-Arab*. Mısır: Mektebetü'l-Hancı, 1935.
- Bîrûnî, Ebû'r-Reyhân Muhammed b. Ahmed. *Maziden Kalanlar*. çev. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2011.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Züheyr b. Nasır en-Nasır. 9 Cilt. b.y.: Dâr Tavku'n-Necat, 1422.
- Büyükçoşkun, Kudret. "Arabistan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/248-252. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Câbirî, Muhammed Abid. *Arap Siyasal Aklı*. çev. Vecdi Akyüz. İstanbul: Mana Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Caetani, Leone. *İslâm Tarihi*. çev. Hüseyin Cahid Yalçın. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020.
- Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb. *el-Beyân ve't-tebyîn*. 3 Cilt. Beyrut: Dâr mektebetü'l-Hilal, 1423.
- Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb. *el-Hayevân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 2. Basım, 1424.
- Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb. *er-Resâil*. thk. Abdüsselam Muhammed Harun. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1384/1964.
- Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb. *er-Resâilü's-Siyasiyye*. Beyrut: Dâru'l-Hilal, ts.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *Tâcü'l-luga ve sıhâhu'l-'Arabiyye*. thk. Ahmed Abdül Ğafur Attar. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlim li'lmalâyîn, 4. Basım, 1407/1987.
- Yedi Askı*. çev. Nurettin Ceviz vd. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım, 2013.
- Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed. *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*. thk. Muhammed Abdülkadir Ata - Mustafa Abdülkadir Ata. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1412/1992.
- Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed. *Garîbü'l-hadîs*. thk. Abdu'l-mu'ti Emin Kal'aci. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1405/1985.

- Cumahî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sellâm b. Ubeydillâh b. Sâlim. *Tabakâtü fuhûli's-su'arâ'*. thk. Mahmud Muhammed Şakir. 2 Cilt. Cidde: Dâru'l-Medeni, ts.
- Cümeylî, Hudaýr Abbâs. *Kureys*. çev. Asım Sarıkaya. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2018.
- Cündî, Ali. *Fî Târîhi'l-Edebi'l-Cahilî*. Mektebet Dâru't-Turas, 1412/1991.
- Çağatay, Neşet. *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1957.
- Çelikkol, Yaşar. *İslâm Öncesi Mekke*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 3. Basım, 2014.
- Çetin, M. Nihad. "Arap". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/276-309. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Çetin, M. Nihad. *Eski Arap Şiiri*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2. Basım, 2019.
- Daş, Fuat. *Cahiliye Döneminde Arap Savaşları*. İstanbul: Hiper yayınları, 2019.
- Dayf, Şevkî. *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*. Dâru'l-Maarif, ts.
- Demirayak, Kenan. *Arap Edebiyatı Tarihi-I*. Kayseri: Fenomen Yayınları, 4. Basım, 2019.
- Demircan, Adnan. "Son Peygamber'in Geldiği Coğrafya ve Toplum: Hicaz Bölgesi ve Cahiliye Arapları". *Cahiliye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed*. 39-98. Ankara: Fecr Yayınları, 2007.
- Derâdike, Sâlih. "İlâf Kureys". *Dirâsât Tarihiyye* 17-18 (1984), 51-72.
- Dimaşkî, Şemseddin Muhammed b. Ebî Talib. *Nuhbetü'd-dahr fî 'acâibi'l-ber ve'l-bahr*. Bağdat: Mektebetü'l-Musenâ, 1965.
- Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd b. Venend. *el-Ahbârü't-tivâl*. thk. Abdul Mun'im Âmr. Kahire: Dâr İhyâu'l-Kutub, 1960.
- Diyârbekrî, Kâdî Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen. *Târîhu'l-hamîs fî ahvâli enfesi nefis*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru's-Sadr, ts.
- Duman, Muhammed Fatih. *Kureys Kabilesi (İslâm Öncesi Etnik, Siyasi ve Ekonomik Yapı)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Durmuş, İsmail vd. "Kafiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 149-153. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. *Sünen Ebî Dâvûd*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdül Hamid. 4 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Ekinci, Abdullah. "Eyyûb Peygamber ve Eyyûb Peygamber Makamını, Kaynaklar ve Tarihi Arka Plan Açısından Bir Değerlendirme". *Eyyûb Peygamber*. ed. Abdullah Ekinci. 474-480, Ankara: Eyyûbiye Belediyesi, 2017.
- Elmalı, Hüseyin. "Hassân b. Sâbit". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/399-402. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Emin, Ahmed. *Fecrül' İslâm*. çev. Ahmed Serdaroğlu. Ankara: Kılıç Kitabevi, 1976.
- Emin, Ahmed. *Feyzu'l Hâtır*. Kahire: Müesseset Hindavî, 2012.
- Endülüsî, Said. *Neşvetü't-Tarab Fî Târih Câhiliyeti'l-Arab*. thk. Nusret Abdurrahman. Ürdün: Mektebetü'l-Aksa, ts.
- Ergin, Ali Şakir. "Hansâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/46-47. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

- Erkal, Mehmet. "Öşür". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/97-100. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Erkal, Mehmet. "Zekât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/197-207. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Esed, Nâsiruddîn. *Masâdiru's-ş-ri'l-câhilî*. Mısır: Dâru'l-Maarif, 7. Basım, 1988.
- Ezrakî, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed. *Ahbâru Mekke ve mâ câ'e fihâ mine'l-âsâr*. thk. Reşîd Sâlih Mülhis. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Endülüs, ts.
- Fâkihî, Ebü Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Abbâs. *Ahbâru Mekke fî kadîmi'd-dehr ve hadîsih*. thk. Abdülmelik Abdullah Dehiş. 6 Cilt. Beyrut: Dâru Hadr, 2. Basım, 1414.
- Fâsî, Ebü't-Tayyib Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed b. Alî el-Hasenî. *Şifâ'ü'l-ğarâm bi-ahbâri'l-beledi'l-harâm*. 2 Cilt. Dâru'l-Kutub'il-İlmiyye, 1421/2000.
- Fayda, Mustafa. "Bedir Gazvesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/325-327. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Fayda, Mustafa. "Benî Abs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/312. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Fayda, Mustafa. "Busrâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/470-472. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Fayda, Mustafa. "Nesî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/578-579. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Ferâhîdî, Ebü Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm. *Kitâbü'l-ayn*. thk. Mehdî el-Mahzumî - İbrahim es-Sâmerrâî. Dâr Mektebeti'l-Hilâl, 8 Cilt, ts.
- Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *el-Kâmûsü'l-muhît*. thk. Muhammed Ne'îm el-'arkesusî. Beyrut: Müessesetü'r-Risalat, 8. Basım, 1426/2005.
- Gözütok, Şakir. *Resulullah Döneminde Eğitim ve Öğretim*. İstanbul: Nesil Yayınları, 2014.
- Günaltay, M. Şemsettin. *İslâm Öncesi Arap Tarihi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 3. Basım, 2015.
- Günaltay, M. Şemsettin. *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1997.
- Güner, Ahmet. "Dûmetül Cendel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/1-2. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Haddâd, Fethi Abdülaziz. "el-'Abîd ve'l-İmâ fî nusûs şibh el-cezîreti'l-Arabiyyeti kable'l-İslâm". *Ebcedyât* 1/1 (2006), 46-65.
- Haffner, A. "Aşâ". *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*. 1/694-695. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1978.
- Halaçoğlu, Yusuf. "Fersah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/412. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Halebî, Ebü'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Yûsuf b. 'Abd ed-Dâim. *Umdetü'l-huffâz fî tefsîri eşrefi'l-elfâz*. thk. Muhammed Bâsıl Uyûn es-Sûd. 4 Cilt. Dâru'l-Kutub'il-İlmiyye, 1417/1996.
- Halebî, Ebü'l-Ferec Nûrüddîn Alî b. Burhâniddîn İbrâhîm b. Ahmed. *es-Sîretü'l-Halebiyye*. 3 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 2. Basım, 1427.
- Halîf, Yusuf. *Şuara es-seâlik fî asril Cahiliyye*. Kahire: Daru'l-Maarîf, 3. Basım, 1966.
- Halil, Şevki Ebû. *Siyer Atlası*. çev. Enver Paşa. Ankara: Fecr Yayınları, 2007.

- Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkut b. Abdillâh. *Mu'cemü'l-üdebâ'*. thk. İhsan Abbas. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 1414/1993.
- Hamevî, Şihabuddin Ebû Abdullah Yâkut b. Abdullah. *Mu'cemü'l-büldân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru's-Sadr, 2. Basım, 1995.
- Hamidullah, Muhammed. "Allah'ın Elçisi ve Sahabe Devrinde Yazı Sanatı". *İslâmi Araştırmalar Dergisi* 2/7 (1988), 95-102.
- Hamidullah, Muhammed. "El-İlâf veya İslâmdan önce Mekke'nin İktisadi-Diplomatik Münasebetleri". çev. İsmail Cerrahoğlu. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1-4 (1961), 213-222.
- Hamidullah, Muhammed. "Hayber". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/20-22. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Hamidullah, Muhammed. "Hilfû'l-fudûl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/31-32. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Hamidullah, Muhammed. "Hz. Peygamber'in İslâm Öncesi Seyahatleri". çev. Abdullah Aydın. *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi* 4 (1980), 327-345.
- Hamidullah, Muhammed. "Îlâf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/63-64. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. çev. Mehmet Yazgan. İstanbul: Beyan Yayınları, 2004.
- Hammur, İrfan Muhammed. *Esvâku'l-Arab*. Beyrut: Dâru's-Şura, 1979.
- Hammur, İrfan Muhammed. *Suk Ukâz ve Mevâsimü'l-Hac*. Beyrut: Müessesetü'r-Rihab, 2000.
- Harbî, Atik b. Ğays b. Züveyr. *Meâlim Mekke et-târîhiyye ve'l-esrîyye*. Dâr Mekke li'n-neşr ve't-tevzî', 1980.
- Harbî, İbrahim b. İshak b. İbrahim. *el-Menâsik ve emâkin turuk el-hac ve me'âlim el-Cezîre*. thk. Hamed Casir. Riyad: Dâru'l-Yemâme, 1969.
- Hatalmış, Ali. *İslam Toplumunda Kölelik ve Cariyelik*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2012.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb. *Garîbü'l-hadîs*. thk. Abdülkerim İbrahim el-Ğarbâvî. 3 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1402/1982.
- Havrani, Corc. *el-Arab ve'l-milaha fî muhît el-Hind*. çev. Yakup Bekir. Kahire: Dâru'l-Kitab, ts.
- Hayret, Adanalı. *Suk Ukaz*, 1304.
- Hemdânî, Ebû Muhammed el-Hasen b. Ahmed b. Ya'kûb b. Yusuf b. Davud. *Sıfat Cezîreti'l-'Arab*. Leiden: Matbaat Beril, 1884.
- Hemezânî, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed. *Muhtasar Kitabü'l-Büldan*. Leiden, 1302.
- Herevî, Muhammed b. Ahmed el-Ezherî. *Tehzîbü'l-luga*. thk. Muhammed Avd Murib. 15 Cilt. Beyrut: Dâr İhyau't-Turas, 2001.
- Heykel, Muhammed Hüseyin. *Hiz. Muhammed'in Hayatı*. çev. Vahdettin İnce. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2000.
- Hinz, Walther. "İslâm'da Ölçü Sistemleri". çev. Acar Sevim. *Türklük Araştırmaları Dergisi* 5 (1989), 1-82.
- Himyerî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. Abdilmün'im es-Sanhâcî. *er-Ravzû'l-mî'târ fî haberi'l-aktâr*. thk. İhsan Abbas. Beyrut: Müesseset Nasır, 2. Basım, 1980.
- Hitti, Philip K. *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2011.
- Israel, Wolfensohn. *Târîhu'l-Yahûd fî biladi'l-Arab*. Mısır, 1972.

- İbn Abdirabbih, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. *el-İkdü'l-ferîd*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1404.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed. *el-İst'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*. thk. Ali Muhammed el-Becavi. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1412/1992.
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh. *Târîhu Dimaşk*. thk. Amr b. Ğarame el-Amrevi. 80 Cilt. Dâru'l-Fikr li't-Tab'at ve'n-Neşr ve't-Tevzi', 1415/1995.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen. *Cemheretü'l-luga*. thk. Remzi Munir Be'lbekki. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlim li'lmalâyîn, 1987.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed. *el-Musannef*. thk. Kemal Yusuf Hut. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed. *el-Muhabber*. thk. İlse Lichtenstadter. Beyrut: Dâru'l-Âfâk, ts.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb el-Bağdâdî. *el-Münemmak fî ahbâri Kureyş*. thk. Hurşîd Ahmed Fârûk. Beyrut: Alemü'l-Kutub, 1405/1985.
- İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed. *Mukkadime*. çev. Halil Kendir. Ankara: Yeni Şafak, 2004.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed. *el-Müsned*. thk. Şuayb Arnaut - Adil Murşid. 45 Cilt. b.y.: Müessesetü'r-Risalat, 1421/2001.
- İbn Havkal, Ebû'l-Kasım Muhammed. *Sûretü'l-arz*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru's-Sadr, 1938.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said. *Cemheretü ensâbi'l-Arab*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1403/1983.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed. *Sahîhu İbn Hibbân*. thk. Şuayb Arnavut. 18. Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 3. Basım, 1414/1993.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik el-Himyerî. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sakkâ. 2 Cilt. Mısır: Mustafa el-Babi, 2. Basım, 1375/1955.
- İbn Hurdâzbih, Ebû'l-Kasım Ubeydullah b. Abdillâh. *el-Mesâlik ve'l-memâlik*. Beyrut: Dâru's-Sadr, 1889.
- İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Muttalibî. *Sîretü İbn İshâk*. thk. Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1398/1978.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. 15 Cilt. Dâru'l-Fikr, 1407/1986.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *el-Ma'ârif*. thk. Servet Ukkaş. Kahire: Heyetu'l Mısriyye, 2. Basım, 1992.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *el-Me'âni'l-kebîr fî ebyâti'l-me'ânî*. thk. Salim Karnuki. 3 Cilt. Haydarabad: Dâiretü'l-Maarifi'l-Usmaniyye, 1368/1949.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *eş-Şi'r ve's-şu'arâ'*. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1423.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *Uyûnü'l-Ahbâr*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1418.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *Sünen*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, ts.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Daru's-Sadr, 3. Basım, 1414.
- İbn Reşîk, Ebu Ali Hasan el-Kayravânî. *el-'Umde fî Mehasini's-Şi'r ve Âdabihi*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd. 2 Cilt. Daru'l-Cil, 5. Basım, 1401/1981.

- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. İhsan Abbas. 8 Cilt. Beyrut: Dâru's-Sadr, 1968.
- İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer. *Târîhu'l-Medîne*. thk. Fehim Mahmud Şeltut. 4 Cilt. Cidde, 1399.
- İbn Tayfûr, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ebî Tâhir. *Belâğâtü'n-nisâ*. ed. Ahmet Elfî. Kahire: Matbaat Medresetü Validetü Abbasu'l-Evvel, 1908.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-târîh*. thk. Amr Abdüsselam Tedmurî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitab, 1417/1997.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *Üsdü'l-ğâbe*. thk. Amr Abdüsselam Tedmurî. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1409/1989.
- İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *en-Nihâye fi garîbi'l-hadîs ve'l-eser*. thk. Tahir Ahmed ez-Zavâ - Mahmud Muhammed et-Tenâhî. 5 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, 1399/1979.
- İbnü'l-Vezîr, Muhammed b. İbrahim b. Ali b. el-Murtaza. *el-Avâsim ve'l-Kavâsim fi'z-zeb 'an sünnet ebî'l-Kâsim*. thk. Şuayb Arnaut. 9 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 3. Basım, 1415/1994.
- İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshâk b. Muhammed. *el-Fihrist*. thk. İbrahim Ramazan. Beyrut: Dâru'l-Marife, 2. Basım, 1997.
- İbrâhim, Hakkı İsmail. *Esvâku'l-Arab et-ticariyye*. Umman: Dâru'l-Fikr, 2002.
- İbrahim, Mahmud. "İslâm'dan Önceki Mekke'de Sosyal ve İktisadî Şartlar". çev. Mustafa Özel. *Piyasa Düşmanı Kapitalizm*. 251-277. İstanbul: İz Yayınları, 1993.
- İbrahim, Muhammed İsmail. *Mu'cemü'l-Elfâz ve'l-A'lâmî'l-Kur'aniyye*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabi, 1418/1998.
- İdrîsî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. Nüzhetü'l-müstâk fi'htirâkı'l-âfâk. 2 Cilt. Beyrut: Alemu'l-Kutub, 1409.
- İmruülkays. *Dîvân İmruülkays*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim. Kahire: Dâru'l-Maarîf, 5. Basım, ts.
- İsamî, Abdülmelik b. Hüseyin b. Abdülmelik. *Samtu'n-Nücûmi'l-Avâlî fi Enbâi'l-Evâlî ve't-Tevâlî*. thk. Adil Ahmet Abdulmevcûd - Ali Muhammed Mauz. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutub'il-İlmiyye, 1419/1998.
- İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah. *Delâilü'n-Nübüvve*. thk. Muhammed Revvas Kal'aci - Abdülber Abbas. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2. Basım, 1406/1986.
- İsfahânî, Ebü'l-Ferec Alî b. el-Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî. *el-Egânî*. thk. Semîr Câbir. 24 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, ts.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb. *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnan Ed-dâvudî. Beyrut: Dâru'l-Kalam, 1412.
- İsfahânî, Hüseyin b. Abdullah. *Bilâdü'l-Arab*. thk. Hamed Casir - Salih Ahmed Ali. Riyad, 1386/1968.
- İstahrî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed. *el-Mesâlik ve'l-memâlik*. Beyrut: Daru's-Sadr, 2004.
- Jones, Marsden. "İslâm'ın Zuhurunda Batı Arabistan'ın Ekonomik Tarihinin Bir Kaynağı Olması Bakımından Es-Siretu'n-Nebeviyye". çev. Ahmet Güner. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 493-503.
- Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *Subhu'l-a'sâ fi sinâ'ati'l-inşâ'*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- Kallek, Cengiz. "Hubâşe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/264-265. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.

- Kallek, Cengiz. "Kaparo". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/339-340. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Kallek, Cengiz. "Mil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/53-54. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Kallek, Cengiz. "Pazar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/194-203. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Kandemir, M. Yaşar. "Habbâb b. Eret". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/340-341. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Kapar, Mehmet Ali. "Eyyâmü'l-Arab". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/14-16. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Kapar, Mehmet Ali. "Kus b. Sâide". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/460. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Kayhan, Veli. "Son Zaman Ayarı-II: 'Nesî' ya da Haram Aylara Müdahale". *Bilimname Düşünce Platformu* 28 (Ocak 2015), 9-25.
- Kays b. el-Hatîm. *Dîvan Kays b. el-Hatîm*. thk. Nasiruddin el-Esed. Beyrut: Dâru's-Sadr, ts.
- Kazvînî, Ebû Yahyâ Cemâlüddîn Zekerîyyâ b. Muhammed b. Mahmûd. *Âsârü'l-bilâd ve ahhârü'l-ibâd*. Beyrut: Dâru's-Sadr, ts.
- Kazvînî, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerîyyâ b. Muhammed er-Râzî. *Mücmelü'l-Luga*. thk. Züheyr Abdülmuhsin Sultan. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2. Basım, 1406/1986.
- Kelâî, Ebû'r-Rebî' Süleymân b. Mûsâ b. Sâlim. *el-İktifâ' bimâ tedammenehû min megâzî Resûlillâh ve's-selâseti'l-hulefâ'*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitab'il-İlmiyye, 1420.
- Kelbî, Ebû'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bısr. *Kitâbü'l-Esnâm*. thk. Ahmet Zekî Paşa. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 4. Basım, 2000.
- Kılıç, Hasan. "İslâm Öncesi Mekke'de Dinin Ekonomik Hayat Üzerindeki Belirleyici Etkisi". *Siyer Araştırmaları Dergisi* 12 (2022), 37-58.
- Kinderman, Henry H. "Sûk". *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*. 11/5-8. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1979.
- Kister, M. J. *İlk Dönem İslâm Tarihi Üzerine Makaleler*. çev. Ali Aksu. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014.
- Kowalski, Tadeusz. "Kays b. el-Hatîm". *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*. 6/475. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1977.
- Krenkow, Fritz. "Hansâ". *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*. 5/218-220. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1987.
- Krenkow, Fritz. "Şenferâ". *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*. 11/425-426. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1987.
- Kur'an yolu meâli*. çev. Hayrettin Karaman vd. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 8. Basım, 2020.
- Kureşî, Ebû Zeyd Muhammed b. Ebi'l-Hattâb. *Cemheretü Eş'âri'l-Arab*. thk. Ali Muhammed el Becadi, ts.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmet el-Berduni - İbrahim Atfiş. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kutub el-Mısriyye, 2. Basım, 1384/1964.
- Kuzgun, Şaban. *İslam Kaynaklarına göre Hz. İbrahim ve Haniflik*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2015.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Hicaz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/432-437. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

- Lammens, H. "Kuss İbn Sâ'ide". *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*. 6/1031. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1977.
- Lebîd b. Rebîa, Ebû Akil el-Âmirî el-Ca'ferî. *Dîvan Lebîd b. Rebîa*. thk. Hamdu Tammas. Dâru'l-Ma'rife, 1425/2004.
- Lecker, Michael. "İslâm Öncesi ve İslâm'ın İlk Döneminde Medine (Yesrib) Pazarları Üzerine". çev. Ahmet Turan Yüksel. *İSTEM* 4 (2004), 249-258.
- Lewis, Bernard. *Tarihte Araplar*. çev. Hakkı Dursun Yıldız. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 5. Basım, 2009.
- Mâğlûs, Sami b. Abdullah b. Ahmed el-. *Siyer Atlası*. çev. Abdullah Karakaş. thk. Muhammed Emin Yıldırım. İstanbul: Siyer Yayınları, 2. Basım, 2011.
- Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *Ahsenü't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekâlîm*. Beyrut: Dâru's-Sadr, 3. Basım, 1411/1991.
- Makrîzî, Ebû Muhammed (Ebü'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkadir b. Muhammed. *İmtâ'u'l-esmâ'*. thk. Muhammed Abdulhamid. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1420/1999.
- İmam Mâlik, Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî. *el-Muvatta'*. thk. Muhammed Mustafa A'zami. Ebu Dabi: Müesseset Zeydan b. Sultan, 1425/2004.
- Merzubânî, Ebû Abdullah b. Muhammed. *el-Muvaşşah fî meâhiz el-'Ulemâ Âla eş-Şu'arâ*. ts.
- Merzûkî, Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. el-Hasen. *el-Ezmine ve'l-emkine*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1417.
- Merzûbânî, Ebû Ubeydillâh Muhammed b. İmrân b. Mûsâ b. Saîd. *Eş'ârü'n-nisâ'*. thk. Hilal Nâcî - Sâmî Mekkî. Dâr Alemu'l-Kutub, 1415/1995.
- Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî. *et-Tenbîh ve'l-işrâf*. thk. Abdullah İsmail es-Savi. Kahire: Dâru's-savi, ts.
- Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî. *Mürûcû'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*. thk. Es'ad Dağır. 4 Cilt. Kum: Dâru'l-Hicre, 1409.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf. *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*. thk. Beşşar Avvad Ma'ruf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1400/1980.
- Moberg, A. "Nesi". *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*. 9/201-202. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1964.
- Mosl. *Şimâlu'l-Hicaz*. çev. Abdülmuhsin el Hüseyini. İskenderiyye, 1952.
- Muttarizi, Nasır b. abd es-Seyyid. *el-Mağrib*. Dâru'l-Kitabi'l-Arabi, ts.
- Müberred, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr. *el-Kâmil fî'l-luga ve'l-edeb*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabi, 3. Basım, 1417/1997.
- Mürsî, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl ed-Darîr. *el-Muhkem ve'l-muhîtü'l-a'zam*. thk. Abdülhamid Hindavi. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421/2000.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. *el-Câmi'u's-Sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâr İhyau't-Turas, ts.
- Nâbîga. *Dîvânü'n-Nâbîga*. thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim. Kahire: Dâru'l-Maarif, 2. Basım, ts.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *Sünen*. thk. Abdülfettah Ebû Ğudde. 9 Cilt. Halep: Mektebetü'l-Matbuatü'l-İslâmiyye, 1406/1986.

- Nisâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim. *el-Müstedrek*. thk. Mustafa Abdülkadir Ata. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990.
- Nisâbûrî, Ebû'l-Fazl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm el-Meydânî. *Mecma'u'l-emsâl*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdül Hamid. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Nisâbûrî, Nizâmüddîn Hasen b. Muhammed b. Hüseyin el-A'rec. *Garâ'ibü'l-Kur'ân ve regâ'ibü'l-furkan*. thk. Zekeriyâ Umeyrat. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1416.
- Ögmüş, Harun. *Câhiliyye Döneminde Araplar*. İstanbul: İz Yayınları, 2013.
- Özaydın, Abdülkerim. "Arap". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/321-324. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Özgüdenli, Osman Gazi. "Merv". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/221-223. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Öztürk, Necati. *Hicaz Albümü*. ed. Ahmet Özel. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 6. Basım, 2008.
- Razî, Ebî Hatim Ahmed b. Hamdân. *Kitab ez-Zînete fi Kelimât el-İslâmiyyete el-Arabiyyete*. San'a: Merkez ed-Dirâsât ve'l-Buhûs el-Yumnâ, 1415/1994.
- Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâr İhyau't-Turas, 3. Basım, 1420.
- Rüşdî, Muhammed. *Medînetü'l-Arab fi'l-Cahiliyye ve'l-İslâm*, 1329/1911.
- Sabuncu, Ömer - Gündüz, Ahmet. "Şanlıurfa ile İlişkilendirilen Peygamberler". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 5/2 (2021), 261-288.
- Sahhâb, Viktor. *İlâf Kureys Rihletesi'-Şitai ves-Sayf*. Beyrut: Merkez es-Sakâfi, 1992.
- Salamah, Salih Sulayman Aladiéh. *Meccah Trade Prior to the Rise of Islam*. School of Oriental Studies, 1992.
- Sâlih, Ahmed Abbas. *el-Yemîn ve'l-Yesâr fi'l-İslâm*. Beyrut: Müessesetü'l-Arabiyye, 2. Basım, 1973.
- Sarıcık, Murat. "Cahiliye Döneminde Arap Yarımadası Panayırıları". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (2013), 109-140.
- Seâlibî, Ebû Mansûr Abdümelik b. Muhammed b. İsmâîl. *Fikhü'l-luga ve sırrü'l-'Arabiyye*. thk. Abdürrezzak el-Mehdi. İhyâu't-turâs el-Arabi, 1422/2002.
- Seâlibî, Ebû Mansûr Abdümelik b. Muhammed b. İsmâîl. *Simârü'l-kulûb fi'l-muzâf ve'l-mensûb*. Kahire: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Selame, Avatıf Edib Ali. *Kureys Kable'l-İslâm*. Riyad: Dâru'l-Merih, 1414/1994.
- Sellâm, Ebû Ubeyd Kâsım b. *Garîbü'l-hadîs*. thk. Muhammed Abdülmeid Hân. 4 Cilt. Haydarabad: Dâiretü'l-Maarif, 1384/1964.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr. *el-Ensâb*. thk. Abdurrahman b. Yahya. Haydarabad: Meclis Dâiretü'l-Maarif el-Usmaniyye, 1382/1962.
- Semhûdî, Alî b. Abdillâh b. Ahmed b. Alî el-Hasenî. *Vefâ'ü'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Mustafâ*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*. 5 Cilt. Eşşirketü's-şarkiyye li'l-i'lanât, 1971.
- Seyyid, Cemal b. Muhammed. *İbn Kayyim el-Cevziyye ve cuhûduhu fi hidmetü's-sünnete*. 3 Cilt. Medine: İmâdetü'l-bahs el-ilmiiyye bi'l-câmiati'l-İslâmiyye, 1424/2004.
- Sikkît, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk. *el-Elfâz*. thk. Fahrettin Kubavet. Mektebet Lübnan, 1998.

Sönmez, Nesim. "Hilfu'l-Fudûl Teşkilatı". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41 (2014), 399-419.

Yedi Askı Şiirleri. çev. Mehmet Hakkı Suçin. İstanbul: Kırmızı Kedi, 2020.

Sukkeri, Eba Said el-Hasan b. Hüseyin b. Abdullah. *Şerh Dîvan Ka'b b. Züheyr*. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, 1399/1950.

Süheyli, Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî. *er-Ravzû'l-ünûf fî şerhi's-Sîreti'n-nebeviyye*. 7 Cilt. Beyrut: Dâr İhyâu't-turâs, 1412.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *ed-Dürrü'l-Mensûr*. 8 Cilt. Beyrut: Daru'l-Fikr, ts.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-Le'âli'l-masnû'a fî'l-ehâdissi'l-mevzû'a*. thk. Abdurrahman Salah. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutub'il-İlmiyye, 1417/1996.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-Müzhir fî 'ulûmi'l-luga*. thk. Fuad Ali Mansur. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1418/1998.

Şâmî, Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf. *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-îbâd*. thk. Adil Ahmet Abdülmecîd - Ali Muhammed Muvid. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1414/1993.

Şerif, Ahmed İbrahim. *Mekke ve'l-Medine fi'l-Cahiliyye ve Ahdi'r-Resûl*. Dâru'l-Fikr, ts.

Şeybanî. *Şerhu'l-Mu'allakâti't-tis'a*. thk. Abdülmecid Hemu. Beyrut: Müessesetü'l-'Alemî, 1422/2001.

Şeybânî, Ebü Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad. *el-Kesb*. thk. Süheyl Zekkâr. Dımaşk: Abdülhadi Horosani, 1400.

Şeyho, Luvîs. *Şu'aru'-Nasraniyye kable'l-İslâm*. Beyrut: Dâru'l-Maşrik, 4. Basım, 1991.

Şeyzerî, Ebü'l-Fezâil Celâlüddîn Abdurrahmân b. Nasr b. Abdillâh. *Nihâyetü'r-rütbe fî talebi'l-hisbe*. Matbaat Lücnatü't-Te'lif, ts.

Şulul, Kasım. "Ficâr Savaşları'na Dair Bir Tetkik". *Hadis ve Siyer Araştırmaları* 2/1 (2016), 111-132.

Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 24 Cilt. Müessesetü'r-risâle, 1420/2000.

Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu't-Taberî*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru't-Turas, 2. Basım, 1387.

Tirmizî, Ebü İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Beşşar Avvad Ma'ruf. Beyrut: Dâru'l-Garb el-İslâmî, 1998.

Turhan, Abdullah. *Câhiliye'den Kur'ân'a Yönetim Kavramlarının Tarihi Semantiği*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.

Tülücü, Süleyman. "A'şâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/544-545. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Tülücü, Süleyman. "Muallakât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/308-310. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Tülücü, Süleyman. "Nâbiga ez-Zübyânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/262-263. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Tülücü, Süleyman. "Şenferâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/535-537. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Vâkidî, Muhammed b. Amr b. Vâkid. *el-Meğâzî*. thk. Marsden Jones. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-'Alemî, 3. Basım, 1409/1989.

Watt, W. Montgomery. *H. Muhammed Mekke'de*. çev. Azmi Yüksel - M. Rami Ayas. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1986.

Weir, T. H. "Düeyd". *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*. 5/665. Millî Eğitim Basımevi, ts.

Wolf, Eric R. "Mekkenin Sosyal Organizasyonu ve İslâm". çev. Nuri Tuğlu. *Araştırmalar İnsan Bilimleri Araştırmaları* 3-4 (2000), 175-196.

Ya'kûbî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih. *Kitâbü'l-Büldân*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1422.

Ya'kûbî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih. *Târîhu'l-Ya'kûbî*. thk. Abdül Emir Mihne. 2 Cilt. Beyrut: Şirketü'l-İlam, 1431/2010.

Yeniçeri, Celal. "Münâbeze". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/561-562. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Yılmaz, İbrahim. *Panayırlar ve Arap Dili ve Edebiyatının Gelişmesinde Oynadığı Rol*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.

Yüksel, Ahmet Turan. *İslâm'ın İlk Döneminde Ticârî Hayat*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1999.

Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzâk el-Hüseynî. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. 40 Cilt. Dâru'l-Hidâye, ts.

Zehebî, Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. thk. Beşşar Avvad Ma'ruf. 15 Cilt. Daru'l-Ğarbi'l-İslâmi, 2003.

Zemahşerî, Ebü'l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Cibâl ve'l-emkine ve'l-miyâh*. thk. Ahmed Abdu't-tevvab. Kahire: Dâru'l-Fazile, 1319/1999.

Zemahşerî, Ebü'l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabi, 3. Basım, 1407.

Zemahşerî, Ebü'l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *Esâsü'l-belâga*. thk. Muhammed Basıl. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1419/1998.

Otomatik alıntı güncellemeleri şu an devre dışı. Kaynakçayı görmek için Zotero sekmesindeki Yenile'ye tıklayınız. Zeydân, Corcî. *İslâm Uygarlıkları Tarihi*. çev. Nejdet Gök. 2 Cilt. İstanbul: İletişim Yayınları, 3. Basım, 2012.

Zirikî, Ebü Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris. *el-A'lâm*. 8 Cilt. Dâru'l-İlim li'lmalâyîn, 15. Basım, 2002.

Zübeyr b. Bekkâr, Ebü Abdillâh b. Abdillâh el-Kureşî el-Esedî. *Cemheretü nesebi Kureys ve ahbâruhâ*. thk. Mahmud Muhammed Şakir. Matbatu'l-Medeni, 1381.

Dîvan Hassân b. Sabit. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1414/1994.

Muvecccez dairetü'l-maarif el-İslâmiyye. 33 Cilt, 1998.

